

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγητής ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων/ανατύπων, εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΑΡΟΥ
publications@dsth.gr
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 5
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRÉTARIAT: V. TZORTZI, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme AIKATERINI MAROU
publications@dsth.gr
Palais de Justice
rue 26 Octobre 5, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 500 874
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Γαϊτανίδου Αθηνά, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Γεωργαλής Φίλιππος-Εμμανουήλ, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Ζησιού Αγγελική, Δ.Ν., Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Λαμπράκη Ευαγγελία, ΜΤΠ «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου, Δόκιμη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μιχαλοπούλου Όλγα, Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Μουαμελετζή Ευτυχία, Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ, Προϊσταμένη Μονάδας Κρατικών Ενισχύσεων (ΜοΚΕ), ΚΔΕΟΔ

Παπαγιαννοπούλου Λυδία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Πίκουλη Αντιγόνη, LL.M, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Ρέμελης Σ. Κωνσταντίνος, Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΔΠΘ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σκουρής Βασίλειος, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, τ. Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015), Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΔΕΟΔ

Στάθη Βασιλική, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τριανταφυλλίδου Αικατερίνη-Μαρία, Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ

Τσεβάς Χρήστος, Δ.Ν., Εντεταλμένος Διδάσκων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Χαλυβοπούλου Μαρία, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

ΑΡΘΡΑ

Κ. Σ. Ρέμελης

Η γενική ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων 393

Μ. Σαπαρδάνη

Σκέψεις και προβληματισμοί ενόψει της επικείμενης αναθεώρησης του ενωσιακού πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση 407

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 417

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 423

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2023) 429

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023 (Οριζόντια απαγόρευση χρήσης θρησκευτικών συμβόλων στον εργασιακό χώρο του δημόσιου τομέα) – Παρατηρήσεις Ο. Μιχαλοπούλου 469

ΔΕΕ C-518/22, AP Assistenzprofis, 07.12.2023 (Πρόσληψη προσωπικού βοηθού με ηλικιακό κριτήριο για άτομα με αναπηρία) – Παρατηρήσεις Λ. Παπαγιαννοπούλου 474

ΔΕΕ C-376/22, Google Ireland κ.λπ., 09.11.2023 (Η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής συγκεκριμένης υπηρεσίας) – Παρατηρήσεις Α. Πίκουλη 477

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Αύγουστος – Οκτώβριος 2023) 481

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή No 18269/18, Krachunova κατά Βουλγαρίας, 28.11.2023 (Το δικαίωμα θύματος εμπορίας ανθρώπων να διεκδικήσει αποζημίωση από τον διακινητή ως μέρος των θετικών υποχρεώσεων) – Παρατηρήσεις Χ. Τσεβάς 489

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 2221/2023, 05.12.2023 (Χορήγηση προσωρινών μέτρων από την ΕΑΔΗΣΥ) – Παρατηρήσεις Φ.-Ε. Γεωργαλής 497

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit στην Αθήνα 501

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Τρίτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής 501

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 503

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Β' Εξάμηνο 2023 507

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2023 521

Table of contents 4/2023

ARTICLES

K. S. Remelis

The general derogation clause of Article 347 TFEU and the limitations of fundamental rights in the Charter of Fundamental Rights 393

M. Sapardani

Reflections and considerations in view of the upcoming revision of the EU framework for the screening of foreign direct investments into the European Union 407

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News 417

II. Information Technology e-news 423

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU

A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (September – November 2023) 429

B. Annotations CJEU - GCEU

CJEU C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023 (*Horizontal prohibition on the wearing of any religious sign in the workplace of the public sector*) – Annotation O. Michalopoulou 469

CJEU C-518/22, AP Assistenzprofis, 07.12.2023 (*The recruitment of a person providing personal assistance to a disabled person can be subject to an age requirement*) – Annotation L. Papagiannopoulou 474

CJEU C-376/22, Google Ireland and Others, 09.11.2023 (*The free movement of information society services through the principle of control in the home Member State of a given service*) – Annotation A. Pikouli 477

II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

A. Review of Jurisprudence (August – October 2023) 481

B. Annotations

ECHR, Application No 18269/18, Krachunova v. Bulgaria, 28.11.2023 (*The right of a victim of trafficking in human beings to claim compensation from its trafficker as part of positive obligations*) – Annotation Ch. Tsevas 489

III. NATIONAL COURTS

Council of State (Section D), Judgment No 2221/2023, 05.12.2023 (*Granting of provisional measures by the Hellenic Single Public Procurement Authority*) – Annotation F.-E. Georgalis 497

CONFERENCES – RESEARCH

Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit in Athens	501
Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Third meeting of the Steering Committee	501

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews	503
II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 2nd Semester 2023	507
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW: ANNUAL TABLES 2023	521

Table des matières 4/2023

DOCTRINE

K. S. Remelis

La clause de dérogation générale de l'article 347 du TFUE et les limitations des droits fondamentaux dans la Charte des Droits Fondamentaux 393

M. Sapardani

Réflexions et considérations en vue de la prochaine révision du cadre de l'UE pour l'examen des investissements directs étrangers dans l'Union européenne 407

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes 417

II. @-ctualités d'informatique juridique 423

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (septembre – novembre 2023) 429

B. Notes CJUE – TUE

CJUE C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023 (*Interdiction horizontale du port de tout signe religieux sur le lieu de travail du secteur public*) – Notes O. Michalopoulou 469

CJUE C-518/22, AP Assistenzprofis, 07.12.2023 (*Le recrutement d'une personne fournissant une assistance personnelle à une personne handicapée peut être soumis à une condition d'âge*) – Notes L. Papagiannopoulou 474

CJUE C-376/22, Google Ireland et autres, 09.11.2023 (*La libre circulation des services de la société de l'information à travers le principe du contrôle dans l'État Membre d'origine d'un service donné*) – Notes A. Pikouli 477

II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

A. Revue de Jurisprudence (août – octobre 2023) 481

B. Notes

CEDH, Requête No 18269/18, Krachunova c. Bulgarie, 28.11.2023 (*Le droit d'une victime de la traite des êtres humains de réclamer une indemnisation à son trafiquant dans le cadre d'obligations positives*) – Notes Ch. Tsevas 489

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (Section D), Arrêt No 2221/2023, 05.12.2023 (*Octroi de mesures provisoires par l'Autorité Unique Hellénique des Marchés Publics*) – Notes F.-E. Georgalis 497

ÉDUCATION – RECHERCHE

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Visite d'Étude à Athènes 501

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Troisième réunion du Comité de Pilotage 501

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique 503

II. Le droit européen dans les revues juridiques helléniques: 2ème semestre 2023 507

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN: TABLES ANNUELLES 2023 521

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Η γενική ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*

Κωνσταντίνος Σ. Ρέμελης**

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη γενική ρήτρα παρέκκλισης που προβλέπει το ενωσιακό δίκαιο για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων περιπτώσεων κατάστασης ανάγκης, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 347 της ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 297 της ΣΕΚ). Αρχικά, αναλύεται η λειτουργία της γενικής ρήτρας παρέκκλισης σε σχέση με τις λοιπές ρήτρες δημόσιας τάξης και ασφάλειας του πρωτογενούς και δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου, καθώς και η θέση που κατέχει στο νομικό σύστημα της Ένωσης εν γένει. Ακολούθως, επισημαίνεται ο ιδιαίτερος ασαφής χαρακτήρας της διάταξης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και η συνεπακόλουθη δυσκολία να προσδιοριστεί η έκταση παρέκκλισης από τα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) σε περιπτώσεις που δικαιολογούν την επίκληση καθεστώτος ανάγκης από ένα κράτος μέλος. Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται μια σύντομη αναφορά στη σχέση μεταξύ του ενωσιακού δικαίου της ανάγκης και του αντίστοιχου της ΕΣΔΑ. Ιδίως, εξετάζονται η επίκληση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης κατά το άρθρο 347 ΣΛΕΕ και οι συνέπειες της επίκλησης αυτής στην εφαρμογή των δικαιωμάτων του ΧΘΔ. Ειδική αναφορά επιφυλάσσεται στις αρχές της ισότητας και της αναλογικότητας, την τήρηση των οποίων οφείλουν να σέβονται τα κράτη μέλη όταν ασκούν εξουσίες που τους αναγνωρίζει η γενική ρήτρα παρέκκλισης, καθώς και στην αρχή της προσωρινότητας που διέπει εξ ορισμού τα μέτρα που λαμβάνονται στο πλαίσιο επίκλησης της ρήτρας ανάγκης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ. Το τελευταίο τμήμα της μελέτης είναι αφιερωμένο στην ειδική διαδικασία που προβλέπει η διάταξη του άρθρου 348 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 225 ΣυνθΕΟΚ) για τον έλεγχο (διοικητικό και δικαιοδοτικό) της συμβατότητας των εθνικών μέτρων που λαμβάνονται δυνάμει των άρθρων 346 και 347 ΣΛΕΕ με το ενωσιακό δίκαιο. Η μελέτη ολοκληρώνεται με ορισμένες τελικές διαπιστώσεις και συμπεράσματα.

άρθρο 347 ΣΛΕΕ – άρθρο 348 ΣΛΕΕ – γενική ρήτρα παρέκκλισης – ρήτρα διασφάλισης – προστασία της δημόσιας τάξης και της εθνικής ασφάλειας – κατάσταση έκτακτης ανάγκης – δίκαιο της ανάγκης – παρέκκλιση από τις διατάξεις του ΧΘΔ – άρθρο 15 ΕΣΔΑ – αρχή της ισότητας – αρχή της αναλογικότητας – αρχή της προσωρινότητας – αρχή της δημοσιότητας

I. Η νομοθετική ρύθμιση

1. Η γενική ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ

Υιοθετώντας το πρότυπο που ακολουθούν τα περισσότερα εθνικά και διεθνή νομικά συστήματα, η ενωσιακή έννομη τάξη αναγνωρίζει τη δυνατότητα των κρατών μελών να λαμβάνουν μέτρα, κατά παρέκκλιση από τις δεσμεύσεις και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), προκειμένου να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένες περιπτώσεις κατάστασης ανάγκης. Η εν λόγω δυνατότητα εξαίρεσης από την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ προβλέπεται καταρχάς σε μια σειρά ειδικών διατάξεων με τη θέσπιση ειδικών εξαιρετικών ρητρών που συναντώνται τόσο στο πρωτογενές όσο και στο παράγωγο δίκαιο¹. Οι εξαιρετικές αυτές ρή-

τρες επιτρέπουν στις εθνικές αρχές να επιβάλλουν περιορισμούς και να παρεκκλίνουν από συγκεκριμένες αρχές και κανόνες του δικαίου της ΕΕ, εφόσον πληρούνται συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Σκοπός δε της θέσπισής τους είναι η αντιμετώπιση εξαιρετικών καταστάσεων που εγκυμονούν σοβαρούς κινδύνους για τα συμφέροντα ενός κράτους μέλους, τα οποία κρίνονται άξια μιας τέτοιας εξαιρετικής προστασίας. Οι προϋποθέσεις εφαρμογής και τα συμφέροντα των κρατών μελών που προβλέπονται στις ανωτέρω ειδικές διατάξεις του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου περιλαμβάνουν, πάντοτε, τη δημόσια τάξη, τη δημόσια ασφάλεια και τη δημόσια υγεία².

Εκτός όμως από τις ειδικές αυτές ρήτρες περιορισμών, που ισχύουν για συγκεκριμένους τομείς, το ενωσιακό δίκαιο προβλέπει και γενική ρήτρα έκτακτης ανάγκης, η οποία παρέχει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να παρεκ-

* Προδημοσίευση από τον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Προκόπη Παυλόπουλο.

** Καθηγητής Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ.

1. Οι ειδικές αυτές ρήτρες περιέχονται στα άρθρα 36 (σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων), 45 παρ. 3 (σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων), 52 (σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων) και 65 (σχετικά με την ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων και των πληρωμών) της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ). Βλ. σχετ. Ρ. ΚΟΥΤΡΑΚΟΣ, *The Notion of Necessity in the Law of the European*

Union, Netherlands Yearbook of International Law, 2010, σ. 1 επ. (2), V. SLEPAK, *National security clause: law and practice of European Union and Eurasia Economic Union*, *J. Phys.: Conf. Ser.* 1406 012002, 2019, σ. 1 επ. (2), διαθέσιμο σε: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1406/1/012002>.

2. Σε ορισμένες πάντως διατάξεις μπορεί να γίνεται αναφορά και σε ειδικότερες μορφές απειλούμενων κρατικών συμφερόντων. Βλ. Ρ. ΚΟΥΤΡΑΚΟΣ, *The Notion of Necessity in the Law of the European Union*, ό.π., σ. 2.

κλίνουν από το σύνολο του δικαίου των Συνθηκών σε περιπτώσεις εξαιρετικών καταστάσεων ανάγκης και κρίσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από σοβαρούς κινδύνους, που σχετίζονται με την εθνική και τη διεθνή ασφάλεια³. Πρόκειται για τη διάταξη του άρθρου 347 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 297 της ΣΕΚ), το οποίο επιτρέπει στα κράτη μέλη να παρεκκλίνουν εν γένει από το δίκαιο της Ένωσης σε περίπτωση που απειλείται η εξωτερική ή η εσωτερική εθνική τους ασφάλεια. Πιο συγκεκριμένα, προβλέπεται ότι: «Τα κράτη μέλη συνεννοούνται μεταξύ τους, για να προβούν σε κοινή ενέργεια προς αποτροπή παρακώλυσεως της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς εξαιτίας μέτρων που λαμβάνει κράτος μέλος σε περίπτωση σοβαρής εσωτερικής διαταραχής της δημοσίας τάξεως, σε περίπτωση πολέμου ή σοβαρής διεθνούς εντάσεως που αποτελεί απειλή πολέμου ή προς εκπλήρωση υποχρεώσεων που έχει αναλάβει με σκοπό τη διατήρηση της ειρήνης και της διεθνούς ασφαλείας». Πρόκειται ουσιαστικά για μια ρήτρα, η οποία εφαρμόζεται σε «όλως εξαιρετικές καταστάσεις» με βάση την οποία τα κράτη μέλη μπορούν να προβαίνουν μονομερώς στη λήψη των αναγκαίων μέτρων⁴ χωρίς να υποχρεούνται να τηρούν τους κανόνες του δικαίου της ΕΕ. Όπως δε σημειώνεται, να μην από τη διατύπωση της συγκεκριμένης διατάξεως δεν προκύπτει σαφώς, αλλά από το περιεχόμενο του δεύτερου εδαφίου του άρθρου 348 ΣΛΕΕ, το οποίο παραπέμπει στις εξουσίες που προβλέπονται στα προηγούμενα άρθρα 346 και 347, προκύπτει ότι το άρθρο 347 ΣΛΕΕ επιτρέπει τη θέσπιση εθνικών μέτρων, τα οποία, άλλως, θα ήταν παράνομα αφού θα παραβίαζαν βασικούς κανόνες και αρχές του δικαίου της ΕΕ⁵. Έτσι, στη διάταξη αυτή που αναγνωρίζει τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να παρεκκλίνουν προσωρινά από τις δεσμεύσεις και τις υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει στο πλαίσιο των Συνθηκών, όταν συντρέχουν συγκεκριμένες περιπτώσεις κατάστασης ανάγκης, θεωρείται ότι βρίσκει την αποτύπωσή του το ενωσιακό δίκαιο της ανάγκης, ασχέτως αν δεν χαρακτηρίζεται ρητά ως τέτοιο⁶.

2. Η *ratio legis* και η θέση του άρθρου 347 ΣΛΕΕ στο νομικό σύστημα της Ένωσης

Το άρθρο 347 ΣΛΕΕ επαναλαμβάνει ουσιαστικά και αποτυπώνει αυτούσιο το περιεχόμενο του άρθρου 297 ΣΕΚ

(πρώην άρθρο 224 ΣυνθΕΟΚ) με μοναδική διαφορά την αντικατάσταση του όρου «κοινή αγορά» από τον όρο «εσωτερική αγορά»⁷. Σε σύγκριση με τις ειδικές διατάξεις, οι οποίες προβλέπουν ευχέρεια εξαίρεσης των κρατών μελών από συγκεκριμένους κανόνες και υποχρεώσεις, η διάταξη του άρθρου 347 συνιστά μια «ρήτρα διασφαλίσεως» με γενικό περιεχόμενο και πεδίο εφαρμογής. Πρόκειται δηλαδή για εξαιρετική ρήτρα, η οποία χαρακτηρίζεται ως γενική ή πλήρης (*wholly*) για δύο κυρίως λόγους: αφενός, διότι δεν υφίσταται οιοδήποτε όριο ή περιορισμός στο είδος του μέτρου που μπορεί να λάβει ένα κράτος μέλος και, αφετέρου, διότι κατά τη λήψη ενός εξαιρετικού εθνικού μέτρου, εφόσον συντρέχουν οι σχετικές προϋποθέσεις, το κράτος που το λαμβάνει μπορεί να παρεκκλίνει από το σύνολο του δικαίου της ΕΕ⁸.

Όπως δε όλοι οι γενικοί κανόνες εφαρμόζεται μόνο σε περίπτωση που δεν υφίσταται και δεν συντρέχει εφαρμογή ειδικού κανόνα. Συνεπώς, ως γενική ρήτρα διασφαλίσεως αποτελεί την «*ultima ratio*», στην οποία μπορεί να προσφύγει κράτος μέλος μόνο εφόσον δεν υπάρχει άλλη ειδική διάταξη του δικαίου της Ένωσης που να επιτρέπει την κατ' εξαίρεση αντιμετώπιση της κρίσιμης κατάστασης ανάγκης⁹. Με άλλα λόγια, τα κράτη μέλη μπορούν να προσφύγουν στην εν λόγω ρήτρα μόνον εφόσον δεν μπορούν να επικαλεστούν άλλες ειδικές ρήτρες εξαίρεσης που προβλέπονται στις Συνθήκες¹⁰. Η λειτουργία της σε σχέση με τις πολυάριθμες ρήτρες δημόσιας τάξης και ασφαλείας του πρωτογενούς και δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα¹¹. Από τη θέση δε της εν λόγω ρήτρας στις γενικές και τελικές διατάξεις της ΣΛΕΕ συνάγεται ότι η δυνατότητα εξαίρεσης μπορεί να εκτείνεται καταρχάς στο σύνολο των διατάξεων των Συνθηκών, δηλαδή ακόμη και των «θεμελιωδών κοινοτικών διατάξεων»¹². Έτσι, με τη διατήρηση της γενικής ρήτρας του άρθρου 347 ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με την εξαίρε-

3. J. AUGUSTIN, *Ausnahmezustand*, 2016, σ. 77, J. KOKOTT, Art. 347 AEUV, σε: R. Streinz (Hrsg.), *EUV/AEUV2* (2012), αριθ. περιθ. 46 επ., P. KOUTRAKOS, *The Notion of Necessity in the Law of the European Union*, ό.π., σ. 9.

4. Βλ. ΔΕΚ C-222/84, *Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15.05.1986, ECLI:EU:C:1986:206, σκ. 27.

5. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα F.-G. Jacobs της 8ης Μαΐου 1991, C-367/89, *Richard*, ECLI:EU:C:1991:199, σημ. 9.

6. F. WEBER, *Notstandskontrolle: Notstand und Beurteilungsspielraum in der Praxis des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte*, 2019, σ. 120.

7. Βλ. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 347 ΣΛΕΕ, σε: Β. Σκουρής, *Η Συνθήκη της Λισσαβώνας*, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 2027 επ. (2028).

8. P. KOUTRAKOS, *The Notion of Necessity in the Law of the European Union*, ό.π., σ. 9.

9. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Darmon της 28ης Ιανουαρίου 1986, C-222/84, *Johnston/Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, ECLI:EU:C:1986:44, σημ. 5.

10. ΔΕΚ C-83/94, *Leifer κ.λπ.*, 17.10.1995, ECLI:EU:C:1995:329, σκ. 31, ΔΕΚ C-273/97, *Sirdar*, 26.10.1999, ECLI:EU:C:1999:523, σκ. 33. Βλ. και Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 347 ΣΛΕΕ, ό.π., σ. 2028.

11. S. KADELBACH, *The Law of The European Union and National Security Exceptions of The Member States*, Legal expertise presented to the Ministry of Justice of the Republic of Estonia, σ. 1 επ. (5), διαθέσιμο σε: <https://www.just.ee>.

12. Βλ. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 347 ΣΛΕΕ, ό.π., σ. 2027 με περαιτέρω παραπομπές στη νομολογία.

ση του άρθρου 346 ΣΛΕΕ¹³ (πρώην άρθρο 296 της ΣΕΚ), ο ενωσιακός νομοθέτης τυποποιεί ένα σύστημα κανόνων με σαφή ρήτρα εθνικής ασφάλειας και άμυνας, που θέτει όρια στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, θεσπίζοντας παρεκκλίσεις από συγκεκριμένες ελευθερίες και υποχρεώσεις της εσωτερικής αγοράς της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁴.

Προφανώς, η ρύθμιση του άρθρου 347 ΣΛΕΕ συνδέεται άμεσα με αυτή του άρθρου 4 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), που προβλέπει ότι η Ένωση σέβεται τις ουσιώδεις λειτουργίες του κράτους, που στοχεύουν στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας, τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και την προστασία της εθνικής ασφάλειας, και ότι η ασφάλεια αυτή παραμένει στην ευθύνη κάθε κράτους μέλους. Με τη συγκεκριμένη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2 καθιερώνεται και αναγνωρίζεται η αρχή του σεβασμού της κρατικής υπόστασης των μελών της ΕΕ. Ρητώς δε οι τομείς της εδαφικής ακεραιότητας, της δημόσιας τάξης και της εθνικής ασφάλειας αναφέρονται ως ουσιώδεις και θεμελιώδεις λειτουργίες, οι οποίες συνδέονται στενά με τον πυρήνα της κρατικής εξουσίας ως έκφρασης κυριαρχίας¹⁵.

Όπως μάλιστα επισημαίνεται χαρακτηριστικά, η ασφάλεια εντάσσεται στον στενό πυρήνα του δικαιώματος του κράτους να υπάρχει. Σύμφωνα με την κλασική αντίληψη του Hobbes, η λειτουργία του κράτους ως προστάτη από τις απειλές που έχουν την πηγή τους είτε εντός είτε εκτός των τειχών του αποτελεί μία από τις θεωρητικές βάσεις της κρατικής κυριαρχίας. Η υποχρέωση αυτή προστασίας δεν μπορεί παρά να έχει ευνόητες συνέπειες στο δικαίωμα των διεθνών συνθηκών. Όταν ένα κράτος δεσμεύεται με τη σύναψη μιας τέτοιου είδους διεθνούς συνθήκης, διατηρεί το δικαίωμα να προστατεύει την εθνική του ασφάλεια, ακόμη και αν αυτό συνεπάγεται απόκλιση από τις ανειλημμένες συμβατικές δεσμεύσεις και υποχρεώσεις του¹⁶. Ως εκ τούτου, πολλές διεθνείς συνθήκες περιέχουν

«εξαιρέσεις ασφαλείας» προκειμένου να παρέχεται η ευχέρεια στα κράτη μέλη να αποδεσμεύονται προσωρινά από τις συμβατικές υποχρεώσεις τους και να λαμβάνουν επείγοντα μέτρα προκειμένου να αντιμετωπίσουν σοβαρές καταστάσεις ανάγκης που θεωρούνται επικίνδυνες για την εν γένει ασφάλειά τους. Έτσι, εγκαταλείπεται η κυρίαρχη παραδοσιακή αντίληψη στη θεωρία του διεθνούς δικαίου που διακρινόταν, αφενός, από έντονη απροθυμία να λαμβάνει υπόψη και να εξετάζει τις ανησυχίες του κράτους για την ασφάλειά του και, αφετέρου, από την τάση να αναγνωρίζει σε οποιοδήποτε δικαιοδοτικό όργανο την ευχέρεια να μπορεί να παρακάμψει τον ισχυρισμό ενός κράτους ότι μια συγκεκριμένη κατάσταση επηρεάζει την ασφάλειά του¹⁷.

Έτσι, ευλόγως, η ΣΛΕΕ με το άρθρο 347 κάνει ρητή αναφορά στην προστασία της δημόσιας τάξης και της εθνικής ασφάλειας μέσω εξαιρετικής γενικής ρήτρας, καθόσον, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ, οι τομείς αυτοί αποτελούν αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών και αναγνωρίζονται ως βασικές και ουσιώδεις κρατικές λειτουργίες που συνδέονται άμεσα με την κρατική οργάνωση και υπόσταση. Όπως όμως επισημαίνεται, το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ καθιερώνει μια νομική υποχρέωση των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, η οποία, όμως, δεν παρέχει απόλυτη προστασία. Η διάταξη αυτή διασφαλίζει ουσιαστικά, μέσω της αρχής της αναλογικότητας, την εξισορρόπηση μεταξύ της λειτουργικότητας της ΕΕ και του δικαίου της, αφενός, και των προστατευόμενων πτυχών της κρατικής υπόστασης των μελών της, αφετέρου, χωρίς όμως να θεμελιώνει την υπεροχή συγκεκριμένων, συνταγματικής έστω περιωπής, αρχών ή αξιών των κρατών μελών¹⁸.

Υπό την έννοια αυτή, η εφαρμογή του άρθρου 347 της ΣΛΕΕ, όταν συντρέχει σχετική κατάσταση έκτακτης ανάγκης, δεν συνεπάγεται καθαυτή και εξ ορισμού αναστολή των υποχρεώσεων και των δεσμεύσεων που απορρέουν από το δικαίωμα της ΕΕ για τα κράτη μέλη. Σημειώνεται δε ότι ευλόγως, κατά την γενικώς κρατούσα αντίληψη ως προς την έννοια του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ, θεωρείται ότι η διάταξη του άρθρου 347 ΣΛΕΕ δεν θέτει απόλυτο περιορισμό ανάμιξης στα θεσμικά όργανα της Ένωσης, αλλά στοχεύει καταρχήν στην εξισορρόπηση των αντικρουόμενων συμφερόντων και το πεδίο εφαρμογής της εξαρ-

13. «1. Οι διατάξεις των Συνθηκών δεν αντιτίθενται προς τους ακόλουθους κανόνες: α) κανένα κράτος μέλος δεν υποχρεούται να παρέχει πληροφορίες, τη διάδοση των οποίων θεωρεί αντίθετη προς ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας του, β) κάθε κράτος μέλος δύναται να λαμβάνει τα μέτρα που θεωρεί αναγκαία για την προστασία ουσιωδών συμφερόντων της ασφαλείας του, που αφορούν την παραγωγή ή εμπορία όπλων, πυρομαχικών και πολεμικού υλικού· τα μέτρα αυτά δεν πρέπει να αλλοιώνουν τους όρους του ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς σχετικά με τα προϊόντα που δεν προορίζονται για στρατιωτικούς ειδικά σκοπούς. 2. Το Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα προτάσει της Επιτροπής, μπορεί να επιφέρει τροποποιήσεις στον πίνακα τον οποίο κατάρτισε στις 15 Απριλίου 1958, και ο οποίος αφορά τα προϊόντα για τα οποία εφαρμόζονται οι διατάξεις της παρ. 1, στοιχείο β)».

14. V. SLEPAK, National security clause, ό.π., σ. 4.

15. Βλ. εκτενέστερα Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Άρθρο 4 ΣΕΕ, σε: Β. Σκουρή, Η Συνθήκη της Λισσαβώνας, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 66.

16. D. EISENHUT, Sovereignty, National Security and International

Treaty Law. The Standard of Review of International Courts and Tribunals with Regard to Security Exceptions, Archiv Des Völkerrechts, 2010, σ. 431 επ. (431).

17. Ibid, σ. 431 με παραπομπή σε: H. LAUTERPACH, The Function of Law in the International Community, 1933, σ. 188.

18. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Άρθρο 4 ΣΕΕ, ό.π., σ. 67 με παραπομπές σε: A. PUTTLER, σε: Ch. Callies / M. Ruffert (Hrsg.), Art. 4 EUV, αρ. περ. 22, A. VON BOGDANDY / S. SCHILL, σε: E. Grabitz / M. Hilf / M. Nettesheim (Hrsg.), Art. 4 EUV, αρ. περ. 35.

τάται από τη φύση των μέτρων που επιλέγονται ως απαραίτητα για την αντιμετώπιση των σχετικών κινδύνων και το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνονται¹⁹.

Από συστηματική άποψη, το άρθρο 347, όπως και η δέσμη όλων των εξαιρετικού χαρακτήρα διατάξεων, κατέχει ειδική θέση στο νομικό σύστημα της Ένωσης, το οποίο υπό αυστηρή και τυπική νομική σκοπιά πρέπει να οριοθετείται από το εθνικό συνταγματικό δίκαιο. Είναι προφανές, όμως, ότι λόγω της άμεσης εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και της υπεροχής του έναντι του εθνικού δικαίου, καθώς και της αρμοδιότητας όλων των εθνικών αρχών να εφαρμόζουν τις διατάξεις του δικαίου έκτακτης ανάγκης που περιέχονται στις Συνθήκες, οι οποίες ειδικότερα επιτρέπουν παρέκκλιση από το δίκαιο της Ένωσης σε ειδικές περιπτώσεις, μπορεί να θεωρηθεί ως «συνταγματικό δίκαιο έκτακτης ανάγκης» υπό την ευρεία έννοια²⁰.

II. Η παρέκκλιση από τα θεμελιώδη δικαιώματα

1. Οι ερμηνευτικές δυσχέρειες

Από το κανονιστικό περιεχόμενο της διάταξης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ προκύπτει ότι ο νομοθέτης της ΕΕ ρυθμίζει τη γενική ρήτρα ανάγκης κατά προφανή απόκλιση από τα πρότυπα που ακολουθούν τα εθνικά συντάγματα και τα διεθνή σύμφωνα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Από τις συνολικές ρυθμίσεις του άρθρου αυτού, αλλά και του εδαφίου 1 του επόμενου άρθρου 348 ΣΛΕΕ, συνάγεται ότι ο ενωσιακός νομοθέτης προβλέπει τη γενική ρήτρα έκτακτης ανάγκης με τρόπο ιδιαίτερος ασαφή και προδήλως ατελή. Τούτο δε καθόσον προβλέπει μεν τις προϋποθέσεις που δικαιολογούν την επίκληση καθεστώς ανάγκης από ένα κράτος μέλος, αλλά δεν ρυθμίζει, όπως ευλόγως θα αναμενόταν, την έκταση και τα όρια της ευχέρειάς του να παρεκκλίνει από τις δεσμεύσεις και τις υποχρεώσεις του, που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης. Το νομοθετικό αυτό κενό συναντάται και χαρακτηρίζει και τις δύο διατάξεις, καθώς το μόνο ζήτημα στο οποίο αναφέρονται αμφότερες ρητά αφορά στην αντιμετώπιση των εθνικών μέτρων εκείνων που λαμβάνονται στο πλαίσιο κατάστασης ανάγκης στην περίπτωση που θεωρηθεί ότι τα μέτρα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα τη νόθευση των όρων του ανταγωνισμού στην εσωτερική αγορά²¹.

19. S. KADELBACH, *The Law of The European Union and National Security Exceptions of The Member States*, ό.π., σ. 5.

20. J. AUGUSTIN, *Ausnahmezustand*, ό.π., σ. 76 επ.

21. Η ρύθμιση αυτή βρίσκει ίσως εύκολα την εξήγησή της στους παντελώς διακριτούς στόχους της Ένωσης σε σχέση με αυτούς της ΕΣΔΑ, καθώς η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί μεν ουσιώδη, αλλά όχι και αποκλειστική αποστολή της Ένωσης. Είναι σαφές ότι η Ένωση δεν συνιστά διεθνή οργανισμό για

Εκτός όμως από την ανωτέρω ατελή ρύθμιση, η έλλειψη διάταξης στον ΧΘΔ της ΕΕ αντιστοιχίας με το άρθρο 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) δημιουργεί πρόσθετο πρόβλημα και καθιστά ομολογουμένως το ζήτημα της παρέκκλισης από το καθεστώς θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη στις περιπτώσεις εφαρμογής του άρθρου 347 ΣΛΕΕ πολύ σύνθετη και ιδιαίτερα δύσκολη ερμηνευτικά υπόθεση. Η δυσχέρεια μάλιστα αυτή επιτείνεται και από το γεγονός ότι το άρθρο 347 ΣΛΕΕ ελάχιστα έως σήμερα έχει εφαρμοσθεί στην πράξη με αποτέλεσμα να μην υπάρχει εκτενής σχετική νομολογία²². Τούτο σημαίνει ότι η ευχέρεια και η έκταση παρέκκλισης από τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην έννομη τάξη της ΕΕ θα πρέπει να αναζητηθούν πρωτίστως μέσω της συστηματικής ερμηνείας των σχετικών διατάξεων και των πολύ περιορισμένων επί του παρόντος νομολογιακών θέσεων. Πρόσθετη προφανώς δυσκολία στο εγχείρημα αυτό συνιστά η εξ αντικειμένου ιδιαίτερη νομική φύση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και η θέση που κατέχουν στο νομικό σύστημα της ΕΕ, καθώς και η ιδιότυπη σύνδεση των περιορισμών τους με τη γενική ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ.

2. Η σιωπή του ενωσιακού νομοθέτη και η εφαρμογή του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ

Παρά την δεδομένα ατελή, κατά τα ανωτέρω, ρύθμιση του άρθρου 347 ΣΛΕΕ, υποστηρίζεται ότι η γραμματική διατύπωση του άρθρου αυτού δεν μπορεί, κατά βάση, να αποκλείσει την παρέκκλιση από τις διατάξεις περί θεμελιωδών δικαιωμάτων. Έτσι, γίνεται δεκτό ότι, εκτός από τη δυνατότητα παρέκκλισης από το σύνολο του δικαίου των Συνθηκών, εφόσον συντρέχουν οι σχετικές ουσιαστικές προϋποθέσεις, το άρθρο 347 ΣΛΕΕ επιτρέπει επίσης στα κράτη μέλη να παρεκκλίνουν από τις διατάξεις του ΧΘΔ²³.

την προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι σκοποί και οι λειτουργίες της τελευταίας αποτυπώνονται σε μια εκτεταμένη νομοθεσία που διέπει μια αυτόνομη έννομη τάξη και άπτεται πολλών διαφορετικών πεδίων. Βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, *Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, σε: www.constitutionalis.gr, Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, *Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: σχέση ανταγωνισμού ή αλληλοσυμπλήρωσης*, ΕφημΔΔ, 2011, σ. 279 επ., Α. VON BOGDANDY, *The European Union as a human rights organization? Human rights and the core of the European Union*, CML Rev., 2000, σ. 1307. Βλ., επίσης, Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Poiares Maduro της 16ης Ιανουαρίου 2008, C-402/05, *Kadi και Al Barakaat International Foundation/Συμβούλιο και Επιτροπή*, ECLI:EU:C:2008:11, σημ. 37.

22. T. ROEDER, *Staatsnotstand im Recht der Europäischen Union*, σε: A. Zwitter (Hrsg.), *Notstand und Recht*, 2012, σ. 82 επ. (86 και 105), F. WEBER, *Notstandskontrolle*, ό.π., σ. 122.

23. Βλ. J. AUGUSTIN, *Ausnahmezustand*, ό.π., σ. 77, F. WEBER, *Not-*

Επισημαίνεται δε σχετικώς ότι η παρέκκλιση αυτή, όχι μόνο δεν αποκλείεται, αλλά επιτρέπεται σαφώς από την ίδια τη διάταξη του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη, η οποία παραπέμπει ρητώς στο σύστημα δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ. Το γεγονός μάλιστα ότι όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι επίσης συμβαλλόμενα μέλη της ΕΣΔΑ, κατά την άποψη αυτή, σημαίνει ότι η παρέκκλιση από τα δικαιώματα της Σύμβασης, κατ' άρθρο 15 ΕΣΔΑ, συνιστά το πρότυπο και για το δίκαιο της Ένωσης. Η παρέκκλιση μάλιστα αυτή θα πρέπει να διέπεται από τους όρους και τις προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 15 ΕΣΔΑ²⁴. Συναφώς δε, με αφορμή τη σχέση ανάμεσα στα άρθρα 347 ΣΛΕΕ και 15 ΕΣΔΑ, γίνεται λόγος για παραλληλισμούς και πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ του ενωσιακού δικαίου της ανάγκης και του αντίστοιχου της Σύμβασης, τόσο ως προς τις ουσιαστικές προϋποθέσεις όσο και ως προς τις συνέπειες που προκαλεί η εφαρμογή τους²⁵. Οι παραλληλισμοί μάλιστα αυτοί, όπως παρατηρείται, έχουν οδηγήσει στην αναζήτηση όχι μόνο ενός ελάχιστου κοινού παρονομαστή, αλλά και στην έκφραση κατά το παρελθόν σκέψεων για την ενοποίηση του δικαίου έκτακτης ανάγκης της ΕΣΔΑ και της ΕΕ, ή ακόμη και στη διατύπωση φιλόδοξων προτάσεων για τη διαμόρφωση και την καθιέρωση ενός «παγκόσμιου δικαίου έκτακτης ανάγκης»²⁶. Μια τέτοιου είδους παγκοσμιότητα θεωρείται ότι θα συνέβαλε στην ουσιαστικότερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και την αποτελεσματικότερη τήρηση της αρχής της καθολικότητας, της αδιαιρετότητας και της αλληλοεξάρτησης όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων²⁷.

Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι το ΔΕΕ μπορεί μεν να εμπνέεται από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ)²⁸, αλλά μεταξύ των δύο δικαιοδοτικών οργάνων υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Σε αντίθεση με την ΕΣΔΑ, οι Συνθήκες δημιούργησαν μια αυτοτελή έννομη τάξη από την οποία κράτη και πολίτες έλκουν απευθείας δικαιώματα και υποχρεώσεις. Το Δικαστήριο αποφαινεται ως συνταγματικό δικαστήριο της εσωτερικής έννομης τάξης που αποτελεί η Ευρωπαϊκή Ένωση. Το ΕΔΔΑ και το Δικαστήριο διαφέρουν ως προς τη *ratione personae* αρμοδιότητά τους και τη σχέση μεταξύ του νομικού τους συστήματος και του δημόσιου διεθνούς δικαίου²⁹.

standskontrolle, ό.π., σ. 122.

24. F. WEBER, Notstandskontrolle, ό.π., σ. 122.

25. T. ROEDER, Staatsnotstand im Recht der Europäischen Union, ό.π., σ. 109, F. WEBER, Notstandskontrolle, ό.π., σ. 123.

26. Ibid.

27. Ibid.

28. Βλ., π.χ., ΔΕΚ C-36/02, *Omega*, 14.10.2004, ECLI:EU:C:2004:614, σκ. 33 και την παρατιθέμενη σχετική νομολογία.

29. Βλ. σχετ. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Poiares Maduro της 16ης Ιανουαρίου 2008, C-402/05, ό.π., σημ. 37.

3. Η παρέκκλιση ως ζήτημα του ενωσιακού και όχι του εθνικού δικαίου

Είναι γεγονός ότι ο καθορισμός της σχέσης μεταξύ του δικαίου της ΕΕ και του συνταγματικού δικαίου των κρατών μελών είναι ένα από τα πλέον δυσχερή ζητήματα στον ευρωπαϊκό νομικό χώρο³⁰. Από τα όσα πάντως έχουν εκτεθεί έως τώρα συνάγεται, καταρχάς, ότι οι εθνικές αρχές του κράτους μέλους δεν μπορεί να παρεκκλίνουν από τις δεσμεύσεις που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο με βάση το εθνικό δίκαιο, ακόμη και αν επικαλούνται συνταγματικές διατάξεις. Συνεπώς, τα ζητήματα παρέκκλισης από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης θα πρέπει να ρυθμίζονται με βάση το ενωσιακό και όχι το εθνικό δίκαιο. Τούτο δε καθόσον, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, δυνάμει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, η οποία αποτελεί ουσιώδες χαρακτηριστικό γνώρισμα της ενωσιακής έννομης τάξης³¹, το γεγονός ότι ένα κράτος μέλος επικαλείται διατάξεις του εθνικού δικαίου, έστω και συνταγματικής φύσεως, δεν μπορεί να θίγει την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης στην επικράτεια του συγκεκριμένου κράτους³². Όπως διευκρινίζει περαιτέρω το Δικαστήριο, το άρθρο 53 του ΧΘΔ επιβεβαιώνει ότι, όταν πράξη της Ένωσης υπαγορεύει την εφαρμογή εθνικών μέτρων, είναι καταρχήν θεμιτό οι εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια να εφαρμόζουν τα κατοχυρωμένα στα Συντάγματά τους θεμελιώδη δικαιώματα, αρκεί η εν λόγω εφαρμογή να μην θέτει υπό διακύβευση την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, στο οποίο προφανώς συμπεριλαμβάνεται και ο Χάρτης³³.

Συνάγεται, συνεπώς, ότι η παρέκκλιση από τις δεσμεύσεις του ΧΘΔ δεν μπορεί να επέλθει με όρους, προϋποθέσεις και συνέπειες εθνικού δικαίου. Σημειώνεται δε περαιτέρω ότι, όπως προκύπτει από το γενικότερο περιεχόμενο του άρθρου 52 του ΧΘΔ, τις ειδικότερες ρυθμίσεις της παρ. 3 του άρθρου αυτού και τις σχετικές Επεξηγήσεις σε ό,τι αφορά τους περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων που προβλέπονται στον Χάρτη, το σύστημα πε-

30. S.-W. SCHILL / A. VON BOGDANDY, Overcoming absolute primacy: Respect for national identity under the Lisbon Treaty, CML Rev., 2011, σ. 1417 επ. (1417).

31. Βλ. Γνωμοδότηση 1/91, *Accord EEE-I*, 14.12.1991, ECLI:EU:C:1991:490, σκ. 21 και Γνωμοδότηση 1/09, *Accord sur la création d'un système unifié de règlement des litiges en matière de brevets*, 08.03.2011, ECLI:EU:C:2011:123, σκ. 65.

32. ΔΕΕ C-399/11, *Melloni*, 26.02.2013, ECLI:EU:C:2013:107, σκ. 59. Βλ. υπό την έννοια αυτή, ιδίως αποφάσεις ΔΕΚ C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH/Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, 17.12.1970, ECLI:EU:C:1970:114, σκ. 3 και ΔΕΕ C-409/06, *Winner Wetten*, 08.09.2010, ECLI:EU:C:2010:503, σκ. 61.

33. ΔΕΕ C-399/11, *Melloni*, ό.π., σκ. 59.

ριορισμών της Σύμβασης αντικαθιστά καταρχάς το αντίστοιχο σύστημα του Χάρτη³⁴. Πιο συγκεκριμένα, με βάση το περιεχόμενο του άρθρου 52 παρ. 3 και των σχετικών Επεξηγήσεων, γίνεται δεκτό ότι ο ΧΘΔ έχει ενσωματώσει σωπηρά την εξουσία των κρατών μελών να παρεκκλίνουν από τις εγγυήσεις της ΕΣΔΑ σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Έτσι, η εξουσία αυτή αναγνωρίζεται και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα κράτη μέλη παρεκκλίνουν από το δίκαιο της ΕΕ³⁵. Τούτο σημαίνει, με άλλα λόγια, ότι, όταν συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 347 ΣΛΕΕ, το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος μπορεί να επικαλεσθεί το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ και να παρεκκλίνει από τα δικαιώματα της Σύμβασης, δηλαδή και από τα δικαιώματα του Χάρτη, τουλάχιστον από το ελάχιστο όριο προστασίας που παρέχουν τα δικαιώματα της Σύμβασης. Ενόψει της έλλειψης γενικής ρήτρας παρέκκλισης στο δίκαιο της ΕΕ αντίστοιχης του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ και με δεδομένο ότι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ είναι και μέλη της ΕΣΔΑ, υποστηρίζεται ότι η επίκληση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ φαίνεται να αποτελεί την πλέον ενδεδειγμένη λύση για τη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ των δύο έννομων τάξεων στις περιπτώσεις που ένα κράτος μέλος επικαλείται κατάσταση ανάγκης³⁶.

Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η επίκληση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης κατά το άρθρο 347 ΣΛΕΕ συνιστά ένα *minimum* μόνο παρέκκλισης, καθώς δεν φαίνεται να καλύπτει όλες τις απαιτήσεις που απορρέουν από το *corpus* του Χάρτη και τις ειδικές διατάξεις των Συνθηκών. Είναι προφανές ότι, αν σε ένα περιορισμένο δικαίωμα η ΕΣΔΑ παρέχει ήσσονα προστασία ή το συγκεκριμένο δικαίωμα δεν κατοχυρώνεται καν από αυτή, τότε η νομιμότητα του επίμαχου περιορισμού δεν καλύπτεται από το άρθρο 15 της Σύμβασης και, επομένως, πρέπει να κριθεί αποκλειστικά με βάση το δίκαιο της Ένωσης.

Με άλλα λόγια, σε περίπτωση που ένα μέτρο, το οποίο έχει ληφθεί κατ'εφαρμογή του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και περιορίζει ένα δικαίωμα που δεν προστατεύεται από την ΕΣΔΑ ή ο Χάρτης παρέχει σε αυτό ευρύτερη προστασία, τότε ο επίμαχος περιορισμός θα πρέπει να αξιολογηθεί με βάση τη γενική ρήτρα περιορισμών του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη. Αν πάλι πρόκειται για δικαίωμα ή ελευθερία που αποτελεί αντικείμενο ειδικών διατάξεων

των Συνθηκών, οι επίμαχοι περιορισμοί θα πρέπει να εκτιμηθούν με βάση τα οριζόμενα στο άρθρο 52 παρ. 2 του Χάρτη, δηλαδή με βάση τους ειδικότερους όρους και εντός των συγκεκριμένων ορίων που καθορίζονται από τις διατάξεις αυτές.

4. Η επίκληση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ και οι συνέπειές της στην εφαρμογή των δικαιωμάτων του Χάρτη

Παρά την ανωτέρω όμως σαφήνεια των Επεξηγήσεων ως προς την ευχέρεια των κρατών μελών να προβαίνουν σε επίκληση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ, παραμένει εξαιρετικά αμφίβολο αν η εφαρμογή του άρθρου αυτού οδηγεί εξ ορισμού σε παρέκκλιση από τα αντίστοιχα δικαιώματα του Χάρτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της κήρυξης κατάστασης ανάγκης των αρμόδιων εθνικών γαλλικών αρχών σύμφωνα με το οικείο εθνικό δίκαιο της ανάγκης³⁷ και την επίκληση στη συνέχεια του άρθρου 15 ΕΣΔΑ με αφορμή τις τρομοκρατικές επιθέσεις μεγάλης κλίμακας στην περιοχή της γαλλικής πρωτεύουσας. Πιο συγκεκριμένα, ο γαλλικός νόμος της 20ής Νοεμβρίου 2015 διέυρνε το πεδίο εφαρμογής του νόμου της 3ης Απριλίου 1955 και παρέτεινε για τρεις μήνες την κατάσταση έκτακτης ανάγκης που διατάχθηκε στις 14 Νοεμβρίου 2015 από το Υπουργικό Συμβούλιο. Στη συνέχεια, στις 24 Νοεμβρίου 2015, η Γαλλία κατέθεσε επίσημη ανακοίνωση παρέκκλισης από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης³⁸. Με αφορμή τους σοβαρούς και ευρείς περιορισμούς που προέβλεπε ο συγκεκριμένος νόμος, ομάδα ευρωβουλευτών κατέθεσε ερώτηση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ζητώντας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να απαντήσει, μεταξύ άλλων, στα εξής δύο κρίσιμα ερωτήματα: α) αν καταρχάς θεωρεί ότι οι πολλαπλοί και σοβαροί περιορισμοί στα θεμελιώδη δικαιώματα είναι συμβατοί με το πρωτογενές και το παράγωγο δίκαιο της Ένωσης, καθώς και την αρχή της αναλογικότητας, και β) αν θεωρεί, γενικότερα, ότι η κήρυξη από κράτος μέλος κατάστασης έκτακτης ανάγκης ή ισοδύναμων ρυθμίσεων που αναστέλλουν την ισχύ του Συντάγματος είναι συμβατή με τις αρχές του κράτους δικαίου, ιδίως με την απαγόρευση της αυθαιρεσίας της εκτελεστικής εξουσίας και την κατοχύρωση του αποτελεσματικού δικαστικού ελέγχου³⁹.

34. J.-P. JACQUE, *Les limitations aux droits fondamentaux dans la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, χωρίς αριθμηση σελίδων, διαθέσιμο σε: <http://www.droit-union-europeenne.be/427772766>.

35. S. KADELBACH, *The Law of The European Union and National Security Exceptions of The Member States*, ό.π., σ. 1 επ.

36. Βλ. σχετ. T. ROEDER, *Staatsnotstand im Recht der Europäischen Union*, ό.π., σσ. 86 και 105, F. WEBER, *Notstandskontrolle*, ό.π., σ. 121 επ.

37. Η γαλλική κυβέρνηση αποφάσισε, με το διάταγμα αριθ. 2015-1475 της 14ης Νοεμβρίου 2015, να εφαρμόσει τον νόμο αριθ. 55-385 της 3ης Απριλίου 1955 για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

38. S. KADELBACH, *The Law of The European Union and National Security Exceptions of The Member States*, ό.π., σ. 35, M. MILANOVIC, *France Derogates from ECHR in the Wake of the Paris Attacks*, December 13, 2015, σε: <https://www.ejiltalk.org/france-derogates-from-echr-in-the-wake-of-the-paris-attacks/>.

39. Βλ. Question for written answer to the Commission by N. GRIESBECK / S. IN 'T VELD / C. WIKSTRÖM, *Compatibility of the state of emergency and other exceptional arrangements with the*

Στην απάντησή της, η Επιτροπή αναφέρει ότι ο συγκεκριμένος νόμος δεν της έχει κοινοποιηθεί, καθώς θεωρεί ότι η κοινοποίηση εθνικού νόμου απαιτείται μόνο σε ειδικές περιπτώσεις, για παράδειγμα όταν ένα εθνικό μέτρο εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης. Τονίζει δε στη συνέχεια ότι δεδομένου του πεδίου εφαρμογής και της φύσης των τροποποιήσεων της 20ής Νοεμβρίου 2015 στον νόμο της 3ης Απριλίου 1955 σχετικά με την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, φαίνεται ότι η εν λόγω νομοθεσία δεν εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης⁴⁰. Υπενθυμίζει περαιτέρω ότι, σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ απευθύνεται στα κράτη μέλη μόνο όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Ενημερώνει δε συναφώς ότι, ανεξάρτητα από την εφαρμογή του Χάρτη, τα θεμελιώδη δικαιώματα προστατεύονται από τα συντάγματα ή τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και από τις διεθνείς πράξεις που έχουν επικυρώσει, ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Από τη συγκεκριμένη απάντηση της Επιτροπής συνάγεται, καταρχάς, ότι οι υποχρεώσεις και οι δεσμεύσεις που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ, συνεπώς και η ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη, δεν επηρεάζεται από την επίκληση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ. Με άλλα λόγια, η παρέκκλιση από τις υποχρεώσεις της ΕΣΔΑ μέσω της επίκλησης του άρθρου 15 αυτής δεν συνεπάγεται αναγκαία μια ταυτόχρονη ενεργοποίηση της γενικής ρήτρας εξαίρεσης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και παρέκκλιση από τις υποχρεώσεις και τις δεσμεύσεις που απορρέουν από τον ΧΘΔ. Είναι προφανές όμως ότι η λήψη μέτρων γενικής ισχύος θα καταλάβει σε κάθε περίπτωση και καταστάσεις που διέπονται από το ενωσιακό δίκαιο. Όπως ήδη αναφέρθηκε, τα κράτη μέλη δεν μπορεί να παρεκκλίνουν από τις δεσμεύσεις που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο με βάση το εθνικό δίκαιο ακόμη και αν επικαλούνται συνταγματικές διατάξεις. Από τη συγκεκριμένη θέση της Επιτροπής συνάγεται ότι, σε αντίθεση με τις σχετικές Επεξηγήσεις, η νομιμότητα της παρέκκλισης από τις υποχρεώσεις του Χάρτη δεν θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη από το γεγονός και μόνο ότι έχει προηγηθεί επίκληση του άρθρου 15 ΕΣΔΑ, αλλά θα αξιολογείται μόνο όταν το κράτος εφαρμόζει *ad hoc* ενωσιακό δίκαιο. Όταν δηλαδή τα επίμαχα περιοριστικά μέτρα εφαρμοστούν σε καταστάσεις που διέπονται από το ενωσιακό δίκαιο. Στην περίπτωση αυτή, η συμβατότητα των περιορισμών θα κριθεί με βάση τα όσα εκτέθηκαν ανωτέρω.

Η άποψη πάντως αυτή, ασχέτως της αμφίβολης ορθότητάς της⁴¹, αποτελεί μια ακόμη απόδειξη των δεδομένων σοβαρών ερμηνευτικών δυσχερειών που γεννούν η εφαρμογή της γενικής ρήτρας εξαίρεσης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και οι συνέπειές της στο πεδίο των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη. Ιδίως δε όταν οι περιορισμοί αυτοί σχετίζονται με την προηγούμενη επίκληση από το κράτος μέλος του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ.

Με βάση τα ήδη εκτεθέντα ως προς τους περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 52 παρ. 3 του Χάρτη όταν τίθεται σε εφαρμογή η ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ, η ερμηνευτική προσέγγιση της συγκεκριμένης διάταξης του ΧΘΔ και από το Δικαστήριο δεν φαίνεται να στοιχίζεται απόλυτα με τις προθέσεις των συντακτών του, όπως αυτές εκφράζονται μέσα από τις σχετικές Επεξηγήσεις. Σαφής πρόθεση των συντακτών τους ήταν η καθιέρωση της δεσμευτικότητας των περιορισμών που περιλαμβάνονται στα αντίστοιχα δικαιώματα της ΕΣΔΑ κατά την ερμηνεία και εφαρμογή του Χάρτη. Στις περιπτώσεις δηλαδή κατά τις οποίες αντίστοιχα δικαιώματα της ΕΣΔΑ περιλαμβάνουν περιορισμούς, οι περιορισμοί αυτοί πρέπει επίσης να θεωρούνται δεσμευτικοί και κατά την ερμηνεία του Χάρτη⁴². Με άλλα λόγια, στις προθέσεις των συντακτών ήταν το σύστημα περιορισμών της Σύμβασης να αντικαταστήσει το αντίστοιχο σύστημα του Χάρτη στην περίπτωση δικαιωμάτων που έχουν την ίδια έννοια και το ίδιο πεδίο εφαρμογής με αυτά που εγγυάται η Σύμβαση και όχι να εφαρμόζεται το σύστημα του ΧΘΔ με την επιφύλαξη της συμβατότητάς του με αυτό της Σύμβασης. Θα μπορούσε βεβαίως να αντιταχθεί ότι, σύμφωνα με τα ήδη εκτεθέντα, το Δικαστήριο δεν ερμηνεύει το άρθρο 52 παρ. 3 ως κανονιστική υποχρέωση να αντικαταστήσει τις ρήτρες περιορισμού της Σύμβασης με εκείνες του Χάρτη, αλλά απλώς ως διάταξη που του παρέχει την ευχέρεια να ελέγξει τη συμβατότητα και μόνο των δύο τύπων ρητρών. Ο εν λόγω όμως τελευταίος έλεγχος συμβατότητας καθίσταται καθοριστικός, καθώς το Δικαστήριο προβαίνει σε αυτόν, ακόμη και αν αυτό σημαίνει, σε τελευταία ανάλυση, ότι δεν θα συμμορφωθεί με την ερμηνεία της Σύμβασης που δίνει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εάν η ερμηνεία αυτή θεωρηθεί ότι απειλεί την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης. Όπως δε επισημαίνεται, ακόμη και αν, στην πράξη, το κρίσιμο ερμηνευτικό αποτέλεσμα μπορεί να μην είναι θεμελιωδώς διαφορετικό, η πορεία που ακολούθησε το Δικαστήριο

primary and secondary law of the European Union, EP Doc E-00419-16, question of 20 January 2016, σε: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2016-000419_EN.html.

40. Βλ. απάντηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Question reference: E-000419/2016), σε: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2016-000419-ASW_EN.html.

41. Έτσι και S. KADELBACH, *The Law of The European Union and National Security Exceptions of The Member States*, ό.π, σ. 35.

42. Βλ. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: πεδίο εφαρμογής, ερμηνεία και αποτελέσματα, διαθέσιμο σε: https://e-justice.europa.eu/565/EL/part_iii_scope_of_application_interpretation_and_effects_of_the_charter?clang=el.

δείχνει μια σαφή επιφύλαξη έναντι της Σύμβασης⁴³.

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις έρχονται σε κάθε περίπτωση να επιβεβαιώσουν τις εκτιμήσεις ότι, για όσο χρόνο η σχέση μεταξύ ΕΕ και ΕΣΔΑ παραμένει «ατελής» και «ρευστική»⁴⁴, θα παραμένει ανοιχτό και το ζήτημα του συντονισμού μεταξύ του άρθρου 53 της ΕΣΔΑ και του άρθρου 53 του Χάρτη. Υπό την έννοια αυτή, συνιστά ζήτημα που μπορεί να ανασύρει πάντοτε στην επιφάνεια τις εύλογες ανησυχίες του Δικαστηρίου, όπως εκφράστηκαν σε πολλαπλές σκέψεις του στη Γνωμοδότηση 2/13⁴⁵, ως ικανό δηλαδή να θίξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης, καθώς και την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών κατά το δίκαιο αυτό. Σε μια τέτοια περίπτωση, το Δικαστήριο δεν θα δίσταζε προφανώς να παραμερίσει την προσφυγή στους περιορισμούς που προβλέπει η ΕΣΔΑ προκειμένου να διαφυλάξει την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης ως βασικά χαρακτηριστικά της έννομης τάξης της⁴⁶.

5. Η τήρηση των αρχών της ισότητας και της αναλογικότητας

Ο εξαιρετικός πάντως χαρακτήρας των εθνικών μέτρων που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση καταστάσεων ανάγκης που δικαιολογούν την ενεργοποίηση του άρθρου 347 ΣΛΕΕ δεν απαλλάσσει τα αρμόδια όργανα των κρατών μελών από την υποχρέωση σεβασμού των αρχών της ισότητας και της αναλογικότητας. Γίνεται γενικώς δεκτό ότι η επίκληση του άρθρου 347 ΣΛΕΕ υπόκειται στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις εν λόγω αρχές⁴⁷. Στις περιπτώσεις αυτές, όπως ήδη έχει αναφερθεί, μπορούν να ληφθούν περιοριστικά μέτρα, χωρίς, ωστόσο, να θίγεται η κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών της, όπως προκύπτει από τον ρόλο που αναθέτει το άρθρο 348 ΣΛΕΕ στην Επιτροπή όταν προκύπτουν τέτοιες καταστάσεις ανάγκης. Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη μέλη δεν απαλλάσσονται από την τήρηση των υποχρεώσεων που περιγράφονται ανωτέρω

σε σχέση με το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ, συμπεριλαμβανομένης της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων και του κριτηρίου της αναλογικότητας ως περιορισμού της κρατικής διακριτικής ευχέρειας, το οποίο απαιτεί αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της επικαλούμενης έκτακτης κατάστασης και του ληφθέντος μέτρου. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι περιορισμοί στο εμπόριο και την ελεύθερη κυκλοφορία, συμπεριλαμβανομένης της προσωρινής επαναφοράς των συννοριακών ελέγχων, μπορούν να δικαιολογηθούν⁴⁸.

Τούτο σημαίνει ότι τα μέτρα που λαμβάνονται πρέπει να μην είναι αντίθετα με την αρχή της ισότητας και να μην προσβάλλουν δυσανάλογα τα συμφέροντα της Ένωσης που συνίστανται στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς και τη διαφύλαξη του ανόθευτου ανταγωνισμού, καθώς και την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ειδικότερα ως προς την αναλογία μέσου και σκοπού, όπως τονίζει σαφώς το Δικαστήριο, οι επιταγές της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας δεν μπορούν να δικαιολογήσουν παρεκκλίσεις από τους κανόνες της Συνθήκης, όπως η ελεύθερη κίνηση των κεφαλαίων, παρά μόνον εφόσον τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, δηλαδή εντός των ορίων του καταλλήλου και αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού⁴⁹. Η παραβίαση των αρχών αυτών μπορεί, όπως σημειώνεται, να καταστήσει καταχρηστική την, κατά τα λοιπά, νόμιμη άσκηση των εξουσιών που αναγνωρίζει στα κράτη μέλη η γενική ρήτρα παρέκκλισης⁵⁰.

Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η εκτίμηση των εθνικών μέτρων ασφαλείας ως προς την αναγκαιότητα, τη συνάφεια, τη διάρκεια και την καταλληλότητά τους για την αντιμετώπιση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, ενόψει του έντονα πολιτικού χαρακτήρα τους και των εθνικών ιδιαιτεροτήτων, τις περισσότερες φορές δεν είναι εύκολη υπόθεση, καθόσον δεν υφίστανται πάντοτε τα κατάλληλα μέσα. Στις περιπτώσεις αυτές, δεν μπορεί να είναι γνωστή επακριβώς η αιτιακή συνάφεια ανάμεσα στα επιλεγόμενα μέσα και τους επιδιωκόμενους σκοπούς και, επομένως, δεν συνιστά απλό ζήτημα η επιλογή των καταλληλότερων και ηπιότερων μέσων.

6. Η προσωρινότητα των μέτρων

Με βάση τα ήδη εκτεθέντα, συνάγεται ότι οι ρυθμίσεις του άρθρου 347 ΣΛΕΕ συγκροτούν μια μορφή ενωσια-

43. J.-P. JACQUE, *Les limitations aux droits fondamentaux*, ό.π.

44. Για την πολυεπίπεδη σχέση μεταξύ του ΕΔΔΑ, του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των εθνικών ανώτατων ή συνταγματικών δικαστηρίων ή μεταξύ της Σύμβασης, του δικαίου της ΕΕ και των εθνικών συνταγμάτων βλ. Γ. ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Εθνικά Συντάγματα*, σε: www.constitutionalism.gr, με εκτενή αναφορά στο πολύ πρόσφατο σχετικό Ψήφισμα και την Έκθεση που υιοθετήθηκαν από την Ολομέλεια της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης (Έγγραφο 15741, 11 Απριλίου 2023, Doc. 15336, Ref. 4605, 27 Σεπτεμβρίου 2021).

45. Γνωμοδότηση 2/13, *Adhésion de l'Union à la CEDH*, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2454.

46. J.-P. JACQUE, *Les limitations aux droits fondamentaux*, ό.π.

47. Βλ. εκτενέστερα U. KARPENSTEIN, *EU-Kommentar (Art. 297)*, σε: J. Schwarze, 2η έκδ., 2009, σ. 2121.

48. S. KADELBACH, *The Law of The European Union and National Security Exceptions of The Member States*, ό.π., σ. 27 με παραπομπή σε D. DITERT, *Artikel 347 AEUV*, σε: H. von der Groeben / J. Schwarze / A. Hatje, *Europäisches Unionsrecht*, 7η έκδ., 2015, παρ. 24.

49. ΔΕΚ C-423/98, *Albore*, 13.07.2000, ECLI:EU:C:2000:401, σκ. 19, ΔΕΚ C-222/84, ό.π., σκ. 38.

50. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα F.-G. Jakobs της 6ης Απριλίου 1995, C-120/94, *Επιτροπή/Ελλάδα*, ECLI:EU:C:1995:109, σημ. 70.

κού δικαίου της ανάγκης. Υπό την έννοια λοιπόν αυτή, τα εθνικά μέτρα που λαμβάνονται στο πλαίσιο επίκλησης της ρήτρας ανάγκης του εν λόγω άρθρου δεν μπορεί παρά ευλόγως να οριοθετούνται από άποψη χρονικής ισχύος και διάρκειας. Τούτο δε καθόσον οι συγκεκριμένες κανονιστικές ρυθμίσεις του άρθρου 347 ΣΛΕΕ, συνιστώντας μορφή του δικαίου της ανάγκης, δεν μπορεί παρά να υπόκεινται στην αρχή της προσωρινότητας.

Συνεπώς, λόγω ακριβώς της εξαιρετικής φύσεως των καταστάσεων στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 347 ΣΛΕΕ, τα μέτρα που λαμβάνονται από τις εθνικές αρχές θα πρέπει ευλόγως και σε κάθε περίπτωση να έχουν προσωρινό και όχι πάγιο χαρακτήρα. Τούτο σημαίνει, δηλαδή, ότι δεν είναι νοητή η υπαγωγή, στο πεδίο της κρίσιμης διάταξης, κρατικών αποφάσεων που ρυθμίζουν με τρόπο μόνιμο ένα ζήτημα, ακόμη και αν αυτό άπτεται της αντιμετώπισης συνθηκών πολέμου ή άλλων συναφών σοβαρών κρίσεων. Με άλλα λόγια, ακόμη και αν ήθελε γίνει δεκτό ότι τα επίμαχα εθνικά μέτρα δεν είναι απαραίτητο να ταυτίζονται χρονικά με τις περιόδους κατά τις οποίες συντρέχουν πράγματι οι ειδικές και εξαιρετικές καταστάσεις, και πάλι δεν είναι δυνατόν να εκτείνονται από άποψη διάρκειας εσαεί μέσα στον χρόνο. Όπως ορθά επισημαίνεται, μια απεριόριστη διάρκεια των επίμαχων μέτρων προσδίδει σε αυτά μόνιμο χαρακτήρα και αποκαλύπτει ότι πραγματικές προθέσεις των εθνικών αρχών δεν ήταν η αντιμετώπιση προβλημάτων συναφών με το πεδίο εφαρμογής της γενικής ρήτρας εξαιρέσεως του άρθρου 347 ΣΛΕΕ⁵¹, αλλά η εξυπηρέτηση σκοπιμοτήτων που δεν έχουν σχέση με αυτά.

Σύμφωνα δε με τη νομολογία, η επιβολή εν γένει συναφών εξαιρετικών μέτρων πρέπει να περιορίζεται χρονικά στην απολύτως αναγκαία διάρκεια. Μολονότι δεν μπορεί να αποκλειστεί μια ανανέωση τέτοιου είδους μέτρων λόγω του ότι εξακολουθεί να υπάρχει μια συγκεκριμένη απειλή, και πάλι η διάρκεια ισχύος των εν λόγω νέων μέτρων δεν μπορεί να υπερβαίνει ένα προβλέψιμο χρονικό διάστημα. Ως εκ τούτου, σε κάθε περίπτωση, η διατήρηση συγκεκριμένων εθνικών μέτρων δεν μπορεί να έχει συστηματικό και πάγιο χαρακτήρα⁵².

III. Η διαδικασία ελέγχου

1. Η διοικητική διαδικασία

Με την επόμενη διάταξη του άρθρου 348 ΣΛΕΕ που αναπαράγει αυτούσια τη ρύθμιση του άρθρου 298 ΣΕΚ (πρώην άρθρο 225 ΣυνθΕΟΚ) καταστρώνεται ειδική δι-

αδικασία ελέγχου από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης της συμβατότητας με το ενωσιακό δίκαιο των εθνικών μέτρων που λαμβάνονται στο πλαίσιο επίκλησης έκτακτης ανάγκης που προβλέπουν τα άρθρα 346 και 347⁵³. Πιο συγκεκριμένα, προβλέπεται ειδικό καθεστώς διοικητικού και δικαιοδοτικού ελέγχου εκ μέρους των θεσμικών οργάνων της ΕΕ και, πιο συγκεκριμένα, από την Επιτροπή και το Δικαστήριο, αντίστοιχα, των εθνικών μέτρων εξαιρέσεως που λαμβάνουν τα κράτη μέλη σύμφωνα με τις εξαιρετικές προϋποθέσεις των άρθρων 346 και 347 ΣΛΕΕ.

Εάν τα μέτρα που θεσπίζονται στο πλαίσιο αυτό από τις εθνικές αρχές έχουν ως αποτέλεσμα τη νόθευση των όρων ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς και όχι απλώς τη βλάβη των εμπορικών συμφερόντων τρίτων χωρών⁵⁴, ή, όπως επισημαίνεται, τον περιορισμό των θεμελιωδών ελευθεριών⁵⁵, η Επιτροπή εξετάζει από κοινού με το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος την πιθανότητα τροποποίησης των επίμαχων μέτρων, αναζητώντας εναλλακτικούς τρόπους προσαρμογής τους στις απαιτήσεις της εσωτερικής αγοράς. Όπως προκύπτει από τη διατύπωση του εδαφίου 1 του άρθρου 348, η διοικητική ελεγκτική εξουσία της Επιτροπής εν προκειμένω περιορίζεται στο να εξετάσει από κοινού με το κράτος μέλος και να προτείνει την αντικατάσταση και την αναπροσαρμογή των σχετικών κρατικών μέτρων, εάν θεωρείται ότι τα μέτρα αυτά νοθεύουν τους όρους του ανταγωνισμού και δεν είναι συμβατά με τις απαιτήσεις της εσωτερικής αγοράς. Για τον σκοπό αυτό, σταθμίζονται, από τη μια πλευρά, τα συμφέροντα του κράτους μέλους που έχει επικαλεσθεί τη ρήτρας εξαιρέσεως του άρθρου 347 και, από την άλλη, το συμφέρον της Ένωσης και των λοιπών κρατών μελών για την τήρηση των κανόνων που θεσπίζουν οι Συνθήκες και την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς⁵⁶. Με άλλα λόγια, όπως σημειώνεται, το άρθρο 348 καθιερώνει ειδική ελεγκτική διοικητική διαδικασία σε διμερές επίπεδο, υποχρεώνοντας την Επιτροπή να προβεί σε εξέταση των επίμαχων μέτρων από κοινού με το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος, προκειμένου να διαπιστωθεί, αφενός, εάν η επίκληση του άρθρου 347 φαίνεται εκ πρώτης όψεως εύλογη⁵⁷ και δικαιολογημένη και, αφετέρου, αν τα μέτρα που έχουν ληφθεί είναι σύμφωνα με τις αρχές της ισότητας και της αναλογικότητας.

51. Βλ. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Γ. Κοσμά της 23ης Μαρτίου 2000, C-423/98, *Albore*, ECLI:EU:C:2000:158, σημ. 32.

52. ΔΕΕ συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-511/18, C-512/18 και C-520/18, *La Quadrature du Net κ.λπ.*, 06.10.2020, ECLI:EU:C:2020:791, σκ. 138.

53. Βλ. σχετ. U. KARPENSTEIN, EU-Kommentar (Art. 298), ό.π., σ. 2123, και Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 348 ΣΛΕΕ, σε: Β. Σκουρής, Η Συνθήκη της Λισσαβώνας, ό.π., σ. 2029.

54. ΔΕΚ C-120/94 R, *Επιτροπή/Ελλάδα*, 29.06.1994, ECLI:EU:C:1994:275, σκ. 100-101. Βλ. σχετ. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 348, ό.π., σ. 2029.

55. U. KARPENSTEIN, EU-Kommentar (Art. 297), ό.π., σ. 2121.

56. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 348, ό.π., σ. 2029.

57. Βλ. σχετ. U. KARPENSTEIN, EU-Kommentar (Art. 298), ό.π., σ. 2123 επ.

2. Δικαστικός έλεγχος

Εκτός όμως από την ανωτέρω διοικητική διαδικασία ελέγχου που καθιερώνει το εδάφιο 1 του άρθρου 348 ΣΛΕΕ, το επόμενο εδάφιο 2 του ίδιου άρθρου προβλέπει και ειδική μορφή δικαιοδοτικού ελέγχου, ορίζοντας ότι, κατά παρέκκλιση από τη διαδικασία των άρθρων 258 και 259, η Επιτροπή ή κάθε κράτος μέλος μπορούν να προσφύγουν απευθείας στο Δικαστήριο, αν θεωρούν ότι άλλο κράτος μέλος ασκεί καταχρηστικώς τις εξουσίες που προβλέπονται στα άρθρα 346 και 347 ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο, στην περίπτωση αυτή, συνεδριάζει κεκλεισμένων των θυρών.

Από την πρόβλεψη ειδικής εν προκειμένω ένδικης προσφυγής συνάγεται ότι οι συντάκτες των Συνθηκών θεώρησαν μείζονος σημασίας το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των περιπτώσεων που κράτος μέλος προβαίνει σε εφαρμογή του άρθρου 347 ΣΛΕΕ επικαλούμενο ιδιαίτερους κινδύνους και απειλές για την εσωτερική και την εξωτερική του ασφάλεια. Λόγω λοιπόν του εξαιρετικού, αλλά και του κατεπείγοντος χαρακτήρα των εν λόγω καταστάσεων ανάγκης, ιδίως όμως λόγω των ιδιαίτερα σοβαρών συνεπειών ως προς την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, ο νομοθέτης έκρινε ότι οι προσφυγές της Επιτροπής και των κρατών μελών ενώπιον του Δικαστηρίου για παράβαση υποχρέωσης κράτους μέλους, που προβλέπονται στα άρθρα 258 και 259 ΣΛΕΕ, αντίστοιχα, δεν είναι πρόσφορες για τον αποτελεσματικό εκ μέρους του Δικαστηρίου έλεγχο της συμβατότητας των σχετικών κρατικών αποφάσεων με τις Συνθήκες⁵⁸. Έτσι, με σκοπό τον αμεσότερο, ταχύτερο και, κατά παρέκκλιση από την αρχή της δημοσιότητας, δικαστικό έλεγχο, προέβλεψε ειδική προσφυγή με βάση την οποία η Επιτροπή και τα κράτη μέλη, κατ' εξαίρεση από τη γενική διαδικασία των εν λόγω άρθρων 258 και 259 ΣΛΕΕ, μπορούν να προσφύγουν απευθείας στο Δικαστήριο, εφόσον θεωρούν ότι ένα κράτος μέλος ασκεί καταχρηστικά την ευχέρεια επίκλησης κατάστασης ανάγκης που προβλέπεται από τα άρθρα 346 και 347 ΣΛΕΕ⁵⁹.

2.1. Η έκταση του δικαστικού ελέγχου

Σε ό,τι αφορά το εύρος του δικαστικού ελέγχου, το γράμμα της διάταξης του εδαφίου 2 του άρθρου 348 ΣΛΕΕ

τον οριοθετεί ρητά και τον περιορίζει στην καταχρηστική άσκηση των εξαιρετικών εξουσιών έκτακτης ανάγκης του κράτους μέλους, που αντλεί από τα άρθρα 346 και 347 ΣΛΕΕ⁶⁰.

Συνεπώς, η διατύπωση του εδαφίου 2 του άρθρου 348 ΣΛΕΕ δεν αφήνει κανένα περιθώριο για ερμηνείες με βάση τις οποίες η ιδιαιτερότητα των κρατικών εξουσιών για τη διαχείριση εξαιρετικών καταστάσεων ανάγκης, κατά το άρθρο 347 ΣΛΕΕ, δικαιολογεί την πλήρη απαλλαγή των εθνικών επιλογών από τον έλεγχο του ενωσιακού δικαστή. Αντιθέτως, γίνεται γενικώς δεκτό ότι το περιεχόμενο του εδαφίου 2 του άρθρου 348 ΣΛΕΕ υπαγορεύει τον καθολικό δικαστικό έλεγχο των επίμαχων εθνικών επιλογών. Έλεγχος δηλαδή που καταλαμβάνει όχι μόνο τα περιοριστικά μέτρα που λαμβάνουν οι εθνικές αρχές, αλλά, έστω και οριακά, τη συνδρομή των ουσιαστικών προϋποθέσεων επίκλησης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ. Έτσι, μια διαφορετική ανάγνωση και ερμηνεία, όπως τονίζεται, αφενός, θα ήταν αντίθετη με την έννοια του άρθρου 348 παρ. 2 ΣΛΕΕ⁶¹, αφετέρου, θα μπορούσε να δημιουργήσει εμπόδια στη δεσμευτικότητα του δικαίου της Ένωσης και να θίξει την ομοιόμορφη εφαρμογή του⁶². Σύμφωνα με την άποψη που ακολουθεί το Δικαστήριο, ο έλεγχος καταχρηστικότητας μπορεί να επεκτείνεται στην πλήρωση ή μη των προϋποθέσεων εφαρμογής των άρθρων 346 και 347 ΣΛΕΕ και στη χρήση των μέσων που επιλέγει κάθε κράτος μέλος για την αντιμετώπιση της εξαιρετικής κατάστασης υπό τη μορφή του ελέγχου πρόδηλων σφαλμάτων⁶³.

Υπό την έννοια αυτή, τίθεται ένα σημαντικό όριο στην αυτονομία των κρατών μελών να επικαλούνται καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, κατ' άρθρο 347 ΣΛΕΕ, και να λαμβάνουν έκτακτα μέτρα για την αντιμετώπισή τους. Το όριο αυτό συνίσταται στην απαγόρευση να «ασκούν καταχρηστικά» την ευχέρεια και τις συγκεκριμένες εξουσίες τους που προβλέπονται στο άρθρο αυτό. Ένα κράτος μέλος ασκεί καταχρηστικώς τις εξουσίες του όταν ο πραγματικός σκοπός για τον οποίο προχώρησε στη λήψη ενός συγκεκριμένου μέτρου είναι διαφορετικός από αυτόν που επικαλείται. Όταν δηλαδή σκοπό ενός μέτρου δεν αποτελεί ουσιαστικά η αντιμετώπιση εσωτερικής διαταραχής της δημόσιας τάξης ή οποιουδήποτε ζητήματος εξωτερικής ή εσωτερικής ασφάλειας ή οποιασδήποτε εν

58. Για τις προσφυγές των άρθρων 258 και 259 ΣΛΕΕ βλ. εκτενέστερα Α. ΣΚΟΥΡΗ, Άρθρα 258 και 259 ΣΛΕΕ, σε: Β. Σκουρής, Η Συνθήκη της Λισσαβώνας, ό.π., σ. 1719 επ. και 1725 επ.

59. Υποστηρίζεται δε ότι με τη συγκεκριμένη ρύθμιση του άρθρου 348 εδαφίου 2 ΣΛΕΕ παραμένει ανοιχτή η οδός του δικαστικού ελέγχου καίριων επιλογών των κρατών μελών κατά την άσκηση εξωτερικής πολιτικής και άμυνας, μολονότι η κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ) εξαιρείται καταρχήν της δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου δυνάμει του άρθρου 275 ΣΛΕΕ. Βλ. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Η ΕΕ υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου, 2000, σ. 152 επ., Ο ΙΔΙΟΣ, Άρθρο 348, ό.π., σ. 2029.

60. Όπως πάντως επισημαίνεται, ο περιορισμός αυτός του δικαστικού ελέγχου δεν δεσμεύει τα εθνικά δικαστήρια όταν δεν εφαρμόζουν δίκαιο της Ένωσης. Βλ. σχετ. U. KARPENSTEIN, EU-Kommentar (Art. 298), σ. 2124.

61. F. WEBER, Notstandskontrolle, ό.π., σ. 121.

62. ΔΕΚ C-222/84, ό.π., σκ. 26, T. ROEDER, Staatsnotstand im Recht der Europäischen Union, σε: A. Zwitter (Hrsg.), Notstand und Recht, σ. 82 επ. (102).

63. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 348, ό.π., σ. 2030.

γένει πολιτικής διαμάχης με τρίτη χώρα, αλλά πρωτίστως η προστασία της οικονομίας του ή η προστασία των συμφερόντων των εγχώριων επιχειρήσεων⁶⁴. Τούτο σημαίνει ότι ο δικαστικός έλεγχος θα πρέπει να περιορίζεται στον έλεγχο της κατάχρησης εξουσίας (*détournement de rounoir*), να εξετάζει δηλαδή μόνο εάν ο πραγματικός σκοπός των κρινόμενων μέτρων δεν είναι η διαφύλαξη των συμφερόντων ασφαλείας του κράτους μέλους, αλλά η επιβολή προστατευτικών μέτρων που στοχεύουν αποκλειστικά στην προστασία των συμφερόντων της οικονομίας του και των εγχώριων προϊόντων και επιχειρήσεων⁶⁵. Συνεπώς, στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 347 ΣΛΕΕ δεν εμπίπτουν μέτρα που λαμβάνονται για την «προστασία της οικονομίας ή των συμφερόντων των εγχώριων οικονομικών φορέων» και δεν εξυπηρετούν κατά κύριο λόγο την προστασία συμφερόντων που σχετίζονται με την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια του κράτους⁶⁶.

Με άλλες λέξεις, η συγκεκριμένη οριοθέτηση του δικαστικού ελέγχου και η εξάντλησή του στην καταχρηστική άσκηση των εξουσιών παρέκκλισης σημαίνει ότι ο εν λόγω έλεγχος περιορίζεται στις περιπτώσεις προφανούς παράβασης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ⁶⁷. Μολονότι η επιδίωξη οικονομικών ή δημοσιονομικών στόχων και όχι συμφερόντων που συναρτώνται με την εξωτερική ή εσωτερική ασφάλεια του κράτους μέλους μπορεί να αποτελεί ουσιαστική μόνο ένδειξη, εν τούτοις για τη διαπίστωση της καταχρηστικής άσκησης των εξουσιών του άρθρου 347 ΣΛΕΕ δεν είναι απαραίτητο να αποδεικνύεται ότι το κράτος μέλος έχει εσκεμμένα επιδιώξει να αποκομίσει συγκεκριμένα οφέλη. Υπάρχει δε πάντα εξ αντικειμένου κατάχρηση όταν ένα κράτος μέλος, θεωρώντας ότι διαθέτει ένα απεριόριστο προνόμιο εκτίμησης, επικαλείται προδήλως εσφαλμένα τη συνδρομή των αντικειμενικών προϋποθέσεων του άρθρου 347 ΣΛΕΕ⁶⁸.

Όπως πάντως ορθά επισημαίνεται⁶⁹, η συγκεκριμένη διάταξη χαρακτηρίζεται από μια έντονη ερμηνευτική δυσχέρεια. Οι περιπτώσεις που απαριθμούνται στο άρθρο αυτό, ως λόγοι κατάστασης ανάγκης, τελούν σε άμεση συνάρτηση με πολιτικές, στρατηγικές και γεωπολιτικές εκτιμήσεις στις οποίες αρμόδια να προβαίνουν είναι

καταρχήν τα κράτη μέλη. Όπως δε παρατηρείται συναφώς, η φύση των εξαιρετικών αυτών λόγων γεννά από μόνη της και αναδεικνύει το «*θεμελιώδες πρόβλημα της εκτάσεως των εξουσιών του Δικαστηρίου να προβαίνει σε δικαστικό έλεγχο τέτοιων καταστάσεων*»⁷⁰, ιδίως όταν οι τελευταίες αφορούν στην έννοια του «πολέμου» ή της «απειλής πολέμου». Στις περιπτώσεις αυτές, «*το βάθος του ελέγχου μπορεί να περιορίζεται σημαντικά λόγω της ελλείψεως των απαραίτητων νομικών κριτηρίων που μπορούν να τύχουν εφαρμογής από τα δικαστήρια*»⁷¹. Εξάλλου, όπως επισημαίνεται, το κρίσιμο εν προκειμένω πεδίο του ασκούμενου δικαστικού ελέγχου «καταχρηστικότητας» είναι άκρως περιορισμένο. Τούτο δε όχι μόνο λόγω της ορολογίας που χρησιμοποιείται και στα δύο άρθρα 347 και 348 ΣΛΕΕ, αλλά και της φύσεως του αντικείμενου του ελέγχου⁷². Επομένως, με βάση τα δεδομένα αυτά, η εθνική αντίληψη και οπτική γωνία προσέγγισης των συνθηκών και καταστάσεων ανάγκης που πρέπει να συντρέχουν για την εφαρμογή του άρθρου 347 ΣΛΕΕ, χωρίς να είναι ανεξέλεγκτη, δεν μπορεί να υπαχθεί σε πλήρη ουσιαστικό έλεγχο⁷³. Έτσι, υποστηρίζεται ότι, όπως και στην αντίστοιχη περίπτωση ελέγχου τέτοιων καταστάσεων από το ΕΔΔΑ, η νόμιμη ή μη επίκληση της γενικής ρήτρας εξαίρεσης μπορεί να απαιτήσει ευλόγως την αναγνώριση ενός ευρύτερου περιθωρίου εκτίμησης και διακριτικής ευχέρειας για τα κράτη μέλη. Η απαίτηση αυτή καθίσταται εκ των πραγμάτων πολύ πιο επιτακτική, ιδίως στην περίπτωση της «σοβαρής διεθνούς έντασης που συνιστά απειλή πολέμου», καθώς η συγκεκριμένη έννοια είναι εν δυνάμει πολύ ευρεία και ο προσδιορισμός της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από υποκειμενικές εκτιμήσεις και αξιολογήσεις⁷⁴.

Η δεδομένη ρυθμιστική συνάφεια ως προς τις ουσιαστικές προϋποθέσεις μεταξύ του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και του άρθρου 15 ΕΣΔΑ και η δυνατότητα των κρατών μελών της ΕΕ να επικαλεστούν το συγκεκριμένο άρθρο της ΕΣΔΑ ευλόγως οδηγεί στη διαπίστωση ότι υπάρχουν πρόδηλοι παραλληλισμοί και ομοιότητες μεταξύ του δικαίου έκτακτης ανάγκης της Ένωσης και του αντίστοιχου της ΕΣΔΑ. Συνεπώς, δεν θα ήταν λογική μια διαφοροποιημένη αντίληψη ως προς την έκταση του σχετικού δικαστικού ελέγχου. Έτσι, υποστηρίζεται ότι εν τέλει είναι απόλυτα εύλογο η απόφαση σχετικά με τη φύση, την έκταση των κινδύνων και των απειλών να επαφίεται στη

64. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα F.-G. Jakobs της 6ης Απριλίου 1995, ό.π., σημ. 67.

65. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, άρθρο 348, ό.π., σ. 2029.

66. F. WEBER, *Notstandskontrolle*, ό.π., σ. 121, T. ROEDER, *Staatsnotstand im Recht der Europäischen Union*, σε: A. Zwitter (Hrsg.), *Notstand und Recht*, σ. 82 επ. (88).

67. U. KARPENSTEIN, *EU-Kommentar* (Art. 298), σ. 2124.

68. *Ibid.*

69. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Γ. Κοσμά της 23ης Μαρτίου 2000, ό.π., σημ. 29.

70. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα F.-G. Jakobs της 6ης Απριλίου 1995, ό.π., σημ. 50.

71. *Ibid.*, σημ. 51.

72. *Ibid.*, σημ. 63.

73. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Γ. Κοσμά της 23ης Μαρτίου 2000, ό.π., σημ. 29.

74. M. TRYBUS, *The EC Treaty as an Instrument of European Defence Integration* (October 21, 2020), 2017, σ. 18.

διακριτική ευχέρεια και την εκτίμηση του εκάστοτε κράτους μέλους. Τούτο δε καθώς οι εθνικές αρχές, λόγω της εγγυητάς τους με την κρίσιμη κατάσταση, μπορούν να λάβουν «καλύτερη απόφαση» και καταλληλότερα μέτρα σε σχέση με ένα όργανο όπως το Δικαστήριο της Ένωσης, που εξ ορισμού είναι όργανο ξένο προς τις τοπικές συνθήκες και ιδιαιτερότητες. Επισημαίνεται δε ότι η επιχειρηματολογία αυτή θυμίζει έντονα τη βασική θέση του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την οποία οι εθνικές αρχές είναι καταλληλότερες να λαμβάνουν αποφάσεις για καταστάσεις έκτακτης ανάγκης από έναν διεθνή δικαστή⁷⁵.

Αντιτείνεται όμως ότι οι ανωτέρω προβαλλόμενες δυσχέρειες δεν μπορούν να αποτελέσουν εμπόδιο για έναν ουσιαστικό έλεγχο των κρίσιμων προϋποθέσεων που δικαιολογούν την εφαρμογή του άρθρου 347 ΣΛΕΕ. Συνεπώς, ενδεχόμενη θα πρέπει να θεωρείται εν προκειμένω μια ευρύτερη ερμηνεία των ορίων ελέγχου, ώστε το Δικαστήριο να μπορεί να ελέγχει πλήρως τη συνδρομή των ουσιαστικών προϋποθέσεων εφαρμογής των μέτρων εξαιρέσεως, καθώς και την αναλογικότητα των επίμαχων μέτρων⁷⁶. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι είτε υπό την τυπική είτε υπό την ουσιαστική προσέγγιση της έννοιας του πολέμου, δεν φαίνεται να υφίσταται πραγματικός και βάσιμος λόγος για τον οποίο το ΔΕΕ δεν θα μπορούσε να κρίνει και να αποφασίσει αν μια κατάσταση συνιστά «πόλεμο» κατά την έννοια του άρθρου 347 ΣΛΕΕ. Εάν ο διεθνής δικαστής μπορεί να προσεγγίσει και να αξιολογήσει τη συγκεκριμένη έννοια, η δυνατότητα αυτή θα πρέπει να αναγνωρίζεται εξίσου και στον ενωσιακό δικαστή. Αναμφίβολα η αξιολόγηση μιας τέτοιου είδους κατάστασης και η λήψη σχετικής απόφασης, όπως σημειώνεται, συνιστά μιν ένα δύσκολο εγχείρημα, αλλά όχι καταδικασμένο *ex ante* σε αποτυχία⁷⁷. Ενόψει δε του ότι όλες οι καταστάσεις του είδους αυτού ρυθμίζονται σε πολύ σημαντικό βαθμό από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, οι οποίοι χρησιμοποιούν εξίσου και τις σχετικές έννοιες, υποστηρίζεται ότι η απουσία κατάλληλων νομικών κριτηρίων και μέσων δεν πρέπει να θεωρείται επαρκής λόγος για να οδηγήσει στον αποκλεισμό του ενωσιακού δικαστή από έναν τέτοιου είδους έλεγχο⁷⁸. Σημειώνεται δε ότι ακόμη και υποχρεώσεις που αναλαμβάνονται με σκοπό τη διατήρηση της ειρήνης και της διεθνούς ασφάλειας αποτελούν μια κατηγορία που είναι εξίσου επιδεκτική διεθνούς δικαιοδοτικού ελέγχου. Όπως ο διεθνής έτσι και

ο ενωσιακός δικαστής μπορεί να καταστεί αρμόδιος να αξιολογήσει τέτοιου είδους καταστάσεις και υποχρεώσεις εξετάζοντας και αξιολογώντας τις συνθήκες ή άλλες πηγές που θεσπίζουν αυτές τις διεθνείς υποχρεώσεις, οι οποίες πρέπει να έχουν τυπικό χαρακτήρα⁷⁹. Η άποψη πάντως αυτή δεν φαίνεται να είναι συμβατή με τη φύση και τις πολλαπλές μη νομικές πτυχές των συγκεκριμένων καταστάσεων που ήδη αναφέρθηκαν. Οποιοδήποτε εγχείρημα εκνομίκευσης των κρίσιμων πολυδιάστατων και ευρύτατων κρίσιμων εννοιών ούτε οδηγεί αναγκαία στην ανεύρεση, ούτε διευκολύνει τη δυνατότητα διαμόρφωσης κριτηρίων, που θα δικαιολογούσαν έναν έλεγχο πλήρους δικαιοδοσίας⁸⁰.

Από την, κατά τα ανωτέρω, καθολικότητα του δικαστικού ελέγχου συνάγεται επίσης σαφώς η πρόθεση του ενωσιακού νομοθέτη να θέσει ένα σημαντικό όριο στην αυτονομία των κρατών μελών να επικαλούνται την εφαρμογή του άρθρου 347 ΣΛΕΕ προκειμένου να αντιμετωπίσουν κινδύνους και απειλές κατά της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειάς τους. Όπως δε σημειώνεται, με τη σχετική νομολογία του, το Δικαστήριο υπογραμμίζει την απαίτηση από τα κράτη μέλη να επικαλούνται τη ρήτρα εξαιρέσεως με ιδιαίτερη περίσκεψη και να αποδίδουν τη δέουσα προσοχή στην τήρηση των αρχών του δικαίου της ΕΕ⁸¹. Επομένως, το άρθρο 347 ΣΛΕΕ δεν μπορεί να νοηθεί ως διάταξη που αναγνωρίζει και θεμελιώνει ένα δικαίο της ανάγκης, το οποίο μπορούν να επικαλούνται και να εφαρμόζουν τα κράτη μέλη υπό την έννοια ενός *domaine réservé*⁸². Ενός δικαίου δηλαδή που η εφαρμογή του και ο δικαστικός έλεγχος θα αποτελούσε αμιγώς υπόθεση των εθνικών αρχών, οι οποίες θα ήταν απαλλαγμένες από κάθε μορφή ανάμιξης και ελέγχου από τον ενωσιακό δικαστή. Με άλλα λόγια, δεν υφίσταται αναγνωρισμένος σκληρός πυρήνας επιλογών των εθνικών αρχών που προκειμένου να αντιμετωπίσουν κινδύνους που σχετίζονται με την εξωτερική και την εσωτερική ασφάλεια μπορούν να λαμβάνουν μέτρα, τα οποία εξαιρούνται του ελέγχου από τον ενωσιακό δικαστή.

Κατά συνέπεια, όπως σημειώνεται, το δικαίο της ΕΕ διατηρεί την προτεραιότητά του έναντι του εθνικού δικαίου

75. T. ROEDER, *Staatsnotstand im Recht der Europäischen Union*, σε: A. Zwitter (Hrsg.), *Notstand und Recht*, σ. 82 επ. (104), F. WEBER, *Notstandskontrolle*, ό.π., σ. 122.

76. Για την σχετική προβληματική βλ. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 348, ό.π., σ. 2030.

77. M. TRYBUS, *The EC Treaty as an Instrument of European Defence Integration*, ό.π., σ. 17.

78. *Ibid*, σ. 18.

79. M. TRYBUS, *The EC Treaty as an Instrument of European Defence Integration*, ό.π., σ. 18, με παραπομπή σε S. PEERS, *National Security and European Law*, *Yearbook of European Law*, 1996, σ. 363 επ. (384) και ΔΕΕ C-367/89, *Richardt*, 04.10.1991, ECLI:EU:C:1991:376.

80. Βλ. και Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 348, ό.π., σ. 2030.

81. Βλ. και P. KOUTRAKOS, *Public Security Exceptions and EU Free Movement Law*, 2016, σε: <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/16192/>, σ. 1 επ. (24).

82. F. WEBER, *Notstandskontrolle*, ό.π., σ. 121, R. KOLB, *Du domaine réservé: réflexions sur la théorie de la compétence nationale*, *Revue générale de droit international public*, 2006, σ. 597 επ. (597).

των κρατών μελών και σε τέτοιες εξαιρετικές περιπτώσεις⁸³.

2.2. Η παρέκκλιση από την αρχή της δημοσιότητας

Η σοβαρότητα των συνεπειών που προκύπτουν από την επίκληση του άρθρου 347 ΣΛΕΕ από κράτος μέλος και των συμφερόντων που διακυβεύονται, καταδεικνύεται και από την δικονομικού χαρακτήρα πρόβλεψη ότι η σχετική δίκη διεξάγεται κεκλεισμένων των θυρών⁸⁴. Η κρισιμότητα λοιπόν των σχετικών ζητημάτων και η έντονη ιδιαιτερότητα των λόγων παρέκκλισης κατά το άρθρο 347 ΣΛΕΕ οδήγησε τον ενωσιακό νομοθέτη να προβλέψει, με το τελευταίο εδάφιο 3 του άρθρου 348 ΣΛΕΕ, ότι το Δικαστήριο, όταν εκδικάζει σχετικές υποθέσεις, συνεδριάζει κεκλεισμένων των θυρών. Η *ex lege* υποχρεωτική διεξαγωγή της δίκης κεκλεισμένων των θυρών αποτελεί προφανή κάμψη της θεμελιώδους αρχής δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων που κατοχυρώνεται στο εδάφιο 2 του άρθρου 47 του ΧΘΔ, που ορίζει ότι «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως».

Προφανώς, η εξαιρετική αυτή πρόβλεψη στοχεύει στη διασφάλιση των συμφερόντων ασφαλείας του κράτους μέλους και την προστασία του από κινδύνους που μπορεί να προκύψουν από την αποκάλυψη και τη δημοσιοποίηση ζητημάτων που σχετίζονται με την εσωτερική και εξωτερική ασφάλειά του. Το γεγονός ότι ο ενωσιακός νομοθέτης προβλέπει *ex ante* τη διεξαγωγή της δίκης κεκλεισμένων των θυρών αποτελεί σαφή ένδειξη ότι τα ζητήματα της κατάστασης ανάγκης που ρυθμίζονται στο άρθρο 347 ΣΛΕΕ σχετίζονται με σοβαρά ζητήματα ασφαλείας των κρατών μελών και, συνεπώς, η συνδρομή των σχετικών ουσιαστικών προϋποθέσεων όχι μόνο δικαιολογεί, αλλά επιβάλλει, την αναγνώριση σε αυτά ενός ευρέος σχετικού περιθωρίου εκτίμησης. Αντιθέτως, πάντως, οι σχετικές αποφάσεις και οι προτάσεις των Γεν. Εισαγγελέων δημοσιεύονται κανονικά και δεν υπόκεινται σε κανέναν περιορισμό δημοσιότητας⁸⁵.

IV. Τελικές διαπιστώσεις

Όπως χαρακτηριστικά έχει υπογραμμισθεί, υπό την ισχύ του αντίστοιχου πρώην άρθρου 224 ΣυνθΕΟΚ, η διάταξη που αποτυπώνει τη γενική ρήτρα παρέκκλισης φαίνεται να αποτελεί το ορόσημο για τη διάκριση μεταξύ ομαλών

συνθηκών λειτουργίας των εθνικών και των κοινοτικών θεσμών και των δυσάρεστων και ανώμαλων καταστάσεων κινδύνου και απειλών, οι οποίες επιδρούν στις γενικότερες σχέσεις ανάμεσα στην Κοινότητα και τα κράτη μέλη και τις επηρεάζουν. Η φύση, η ένταση και η έκταση των δεσμών που συνδέουν την εθνική με την κοινοτική έννομη τάξη υφίστανται, χωρίς αμφιβολία, μέσω της διάταξης αυτής σημαντικές μεταβολές. Συνεπώς, αποτελεί κάρριο και καθοριστικό ζήτημα να διαπιστώνεται κάθε φορά κατά πόσο συντρέχουν πράγματι οι προϋποθέσεις εφαρμογής του συγκεκριμένου άρθρου. Για τον λόγο αυτό, ο ενωσιακός νομοθέτης δεν έθεσε ρητώς ως όρο άσκησης των εθνικών εξουσιών, κατ' επίκληση της ρήτρας εξαίρεσης, την ανεπάρκεια των υπόλοιπων νομικών οδών που παρέχονται στα κράτη μέλη για να διαφυλάξουν τα συμφέροντά τους⁸⁶.

Περαιτέρω, όπως εκτέθηκε, το ζήτημα της παρέκκλισης από το καθεστώς θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη στις περιπτώσεις εφαρμογής του άρθρου 347 ΣΛΕΕ αποτελεί μια ιδιαίτερα περίπλοκη και δύσκολη ερμηνευτικά υπόθεση. Η συνύπαρξη των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου της Ένωσης, η αρχή των διακριτών ρόλων τους και η πρακτική της αλληλεπίδρασης των λειτουργιών τους, καθώς και ο έντονος πολιτικός χαρακτήρας των ζητημάτων που σχετίζονται με τη δημόσια τάξη και ασφάλεια είναι μερικοί μόνο από τους εγγενείς παράγοντες που επιτείνουν τις ερμηνευτικές δυσχερείες⁸⁷. Πρόσθετο πρόβλημα συνιστά αναμφίβολα η σχέση του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και του άρθρου 15 ΕΣΔΑ, που εκτός από παραλληλισμούς και κοινά στοιχεία μεταξύ του ενωσιακού δικαίου της ανάγκης και του αντίστοιχου της ΕΣΔΑ, όπως αναφέρθηκε, αναδεικνύει περίπλοκα ζητήματα πολυεπίπεδου συνταγματισμού (multilevel constitutionalism)⁸⁸, που άπτονται έκδηλα των σχέσεων μεταξύ εθνικών Συνταγμάτων, δικαίου της Ένωσης και ΕΣΔΑ. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει την πολυπλοκότητα της αλληλεπίδρασης των περιοριστικών μέτρων, που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων ανάγκης, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Υπό την έννοια αυτή, οι συγκεκριμένες καταστάσεις ανάγκης εμφανίζονται ταυτόχρονα και ως «εσωτερικές» και ως «εξωτερικές»⁸⁹. Τούτο σημαίνει ότι, κατά λογική

83. S. KADELBACH, *The Law of The European Union and National Security Exceptions of The Member States*, ό.π., σ. 39.

84. Βλ. και P. KOUTRAKOS, *Public Security Exceptions and EU Free Movement Law*, ό.π., σ. 18.

85. Κ. ΜΠΟΣΚΟΒΙΤΣ, Άρθρο 348, ό.π., σ. 2029.

86. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Γ. Κοσμά της 23ης Μαρτίου 2000, ό.π., σημ. 27.

87. Βλ. και P. KOUTRAKOS, *Public Security Exceptions and EU Free Movement Law*, ό.π., σ. 24.

88. Βλ. Γ. ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Εθνικά Συντάγματα*, σε: www.constitutionalism.gr, ο οποίος, θεωρώντας «*δεδομένη την απουσία σαφούς συνταγματικής ιεραρχίας μεταξύ αυτών των δικαιοδοσιών*», κάνει λόγο και για «*συντονιστικό συνταγματισμό*» (coordinated constitutionalism).

89. A.-B. KAISER, *Ausnahmeverfassungsrecht*, 2020, σ. 80 επ., T. ROE-

συνέπεια, στο δίκαιο των παρεκκλίσεων και των συνεπειών του στην εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη, όπου διαπλέκονται οι ανωτέρω τρεις έννομες τάξεις, απαιτούνται ιδιαίτερα λεπτές και συνδυαστικές ερμηνείες και προφανώς δεν μπορεί να γίνεται λόγος για απόλυτες ερμηνευτικές βεβαιότητες⁹⁰.

Απόρροια των ανωτέρω ασαφειών και ερμηνευτικών δυσχερειών είναι η διαπίστωση ότι, παρά τον γενικό χαρακτήρα της ρήτρας εξαίρεσης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ, κατά κανόνα, τα κράτη μέλη δεν καταφεύγουν συχνά στην

επίκλησή της όταν αντιμετωπίζουν συγκεκριμένες καταστάσεις ανάγκης που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν την εφαρμογή της. Αντιθέτως, προτιμούν την επίκληση ειδικών διατάξεων των Συνθηκών που επιτρέπουν την παρέκκλιση από συγκεκριμένες δεσμεύσεις και υποχρεώσεις του δικαίου της Ένωσης για λόγους δημόσιας τάξης και ασφάλειας⁹¹.

DER, *Staatsnotstand im Recht der Europäischen Union*, ό.π., σ. 83.

90. Βλ. και P. KOUTRAKOS, *Public Security Exceptions and EU Free Movement Law*, ό.π., σ. 24.

91. U. KARPENSTEIN, *EU-Kommentar (Art. 297)*, ό.π., σ. 2119, ο οποίος τονίζει ότι, ιδιαίτερα μετά την καθιέρωση ρητής αρμοδιότητας της ΕΚ για την επιβολή διεθνών κυρώσεων (άρθρο 215 ΣΛΕΕ, πρώην άρθρο 301 της ΣΕΚ), η σημασία της γενικής ρήτρας εξαίρεσης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ περιορίζεται ουσιαστικά στις περιπτώσεις εκείνες, που δεν προβλέπονται ειδικές εξουσίες παρέκκλισης.

Σκέψεις και προβληματισμοί ενόψει της επικείμενης αναθεώρησης του ενωσιακού πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Μαρία Σαπαρδάνη*

Ο Κανονισμός 2019/452 αποτελεί την πρώτη δέσμη μέτρων σε ενωσιακό επίπεδο για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων από τρίτες χώρες με πιθανό αντίκτυπο στην ασφάλεια και τη δημόσια τάξη της Ένωσης. Στην ουσία, αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης εργαλειοθήκης για την οικονομική ασφάλεια της Ένωσης και την ενίσχυση της ανθεκτικότητάς της απέναντι στις αυξημένες γεωπολιτικές εντάσεις και την εμβάθυνση της παγκόσμιας οικονομικής ολοκλήρωσης. Τον Ιούνιο του τρέχοντος έτους ανακοινώθηκε ότι η Επιτροπή αξιολογεί το ισχύον πλαίσιο και θα προτείνει αναθεώρηση του Κανονισμού 2019/452 πριν από το τέλος του 2023. Στόχος είναι να αντιμετωπιστούν βασικές ανεπάρκειες και ελλείψεις στην αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα του υφιστάμενου πλαισίου, οι οποίες εντοπίστηκαν κατά τα τρία πρώτα έτη εφαρμογής του. Υπό το φως του διαλόγου που διεξάγεται εντός της επενδυτικής και της ακαδημαϊκής κοινότητας σχετικά με τις τροποποιήσεις που θεωρούνται πιο ενδεδειγμένες για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων από τα κράτη μέλη και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και της Επιτροπής, η παρούσα μελέτη εστιάζει σε δύο προτεινόμενες τροποποιήσεις. Πρώτον, στο αίτημα να καταστεί πλέον υποχρεωτική για το σύνολο των κρατών μελών η θέσπιση και η διατήρηση σε ισχύ μηχανισμού ελέγχου που να συμμορφώνεται με ορισμένες ελάχιστες απαιτήσεις. Δεύτερον, στο αίτημα διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού ώστε να καταλαμβάνονται και οι άμεσες ξένες επενδύσεις που πραγματοποιούνται με έμμεσο τρόπο (π.χ. μέσω θυγατρικών της Ένωσης που ελέγχονται από επενδυτές τρίτων χωρών). Υπό το ισχύον καθεστώς, τούτο προβλέπεται μόνο κατ' εξαίρεση για τις περιπτώσεις επενδύσεων από οντότητες της Ένωσης που εμπίπτουν στη ρήτρα κατά της καταστρατήγησης. Η μελέτη ολοκληρώνεται με μερικές σκέψεις αναφορικά με ζητήματα καταλληλότητας/επάρκειας της νομικής βάσης του άρθρου 207 ΣΛΕΕ, τα οποία αναπόφευκτα θα έλθουν στο προσκήνιο εάν τελικά υιοθετηθούν, όπως αναμένεται, τροποποιήσεις για την επίτευξη υψηλότερου βαθμού εναρμόνισης και συνοχής σε ολόκληρη την Ένωση.

άμεσες ξένες επενδύσεις – Κανονισμός 2019/452 – εθνικοί μηχανισμοί ελέγχου – ασφάλεια – δημόσια τάξη

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Τον Σεπτέμβριο του 2017, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπέβαλε πρόταση Κανονισμού για τη θέσπιση ενωσιακού πλαισίου ελέγχου των άμεσων ξένων επενδύσεων (στο εξής: ΑΞΕ) από τρίτες χώρες στην Ευρωπαϊκή Ένωση για λόγους ασφάλειας και δημόσιας τάξης¹. Η πρόταση αυτή ήρθε ως απάντηση στην ταχέως μεταβαλλόμενη οικονομική πραγματικότητα με τη σκέψη ότι, σε ένα παγκοσμιοποιημένο επενδυτικό τοπίο ολοένα και πιο περίπλοκο, η Ένωση καλείται να διατηρήσει ένα από τα πλέον ανοικτά και φιλόξενα καθεστώτα επενδύσεων στον κόσμο και ταυτόχρονα να υιοθετήσει συγκεκριμένες πολιτικές για την προστασία των ευρωπαϊκών στρατηγικών στοιχείων ενεργητικού. Στο επίκεντρο της πρότασης τέθηκαν οι αυ-

ξανόμενες ανησυχίες σχετικά με στρατηγικές εξαγορές ευρωπαϊκών επιχειρήσεων που συνδέονται με στρατηγικούς τομείς (π.χ. ενέργεια), υποδομές ζωτικής σημασίας (π.χ. δίκτυα μεταφορών) ή καιρικές τεχνολογίες (π.χ. στους τομείς της κυβερνοασφάλειας και του αεροδιαστήματος) από αλλοδαπούς επενδυτές, ιδίως κινεζικές (κρατικές) επιχειρήσεις². Οι ανησυχίες που εγείρονται από διασυνοριακές εξαγωγές με δυνητικά δυσμενείς επιπτώσεις στην ασφάλεια και τη δημόσια τάξη κράτους μέλους ή της Ένωσης στο σύνολό της είχαν επισημανθεί και στο έγγραφο προβληματισμού για την τιθάσευση της παγκοσμιοποίησης που εξέδωσε η Επιτροπή τον Μάιο του 2017³. Μεταξύ των μέτρων εμπορικής και επενδυτικής πολιτικής που λήφθηκαν έκτοτε για την αποτελεσματική διαχείριση της παγκοσμιοποίησης και τη δικαιότερη κατανομή των οφελών που αυτή συνεπάγεται, συγκαταλέγεται και ο Κανονισμός που υιοθετήθηκε σε συνέχεια της

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

1. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Πρόταση Κανονισμού για τη θέσπιση πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 13.09.2017, COM(2017) 487 final. Βλ. και την Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών «Προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων αλλά και προστασία ουσιαστών συμφερόντων», 13.09.2017, COM(2017) 494 final, που συνοδεύει την πρόταση.

2. F. HOFFMEISTER, Strategic Autonomy in the European Union's External Relations Law, CML Rev., 2023, σ. 678, H. MEIJER, Awakening to China's Rise: European Foreign and Security Policies toward the People's Republic of China, OUP, 2022, σ. 189 επ., M. BUNGENBERG / A. HAZARIKA, Chinese Foreign Investments in the European Union Energy Sector: The Regulation of Security Concerns, The Journal of World Investment & Trade, 2019, σ. 375.

3. 10.05.2017, COM(2017) 240 final.

πρότασης της Επιτροπής για τη θέσπιση πλαισίου για τον έλεγχο των ΑΞΕ από τρίτες χώρες και την προστασία των εύλογων συμφερόντων της Ένωσης και των κρατών μελών της. Πρόκειται για τον Κανονισμό 2019/452, ο οποίος θεσπίστηκε ως μέτρο της κοινής εμπορικής πολιτικής βάσει του άρθρου 207 ΣΛΕΕ και τέθηκε σε ισχύ στις 10 Απριλίου 2019, με ημερομηνία έναρξης πλήρους εφαρμογής την 11η Οκτωβρίου 2020⁴. Ο Κανονισμός αυτός δεν λειτουργεί μεμονωμένα, αλλά αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου οπλοστασίου για την οικονομική ασφάλεια και στρατηγική αυτονομία της Ένωσης⁵. Από κοινού με τον Κανονισμό 2021/821⁶, που θεσπίζει σύστημα ελέγχου των εξαγωγών, εξασφαλίζουν τον στρατηγικό έλεγχο του εμπορίου και των επενδύσεων με σκοπό τη διαφύλαξη της ασφάλειας και της δημόσιας τάξης στην Ένωση.

II. Αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του Κανονισμού 2019/452 κατά τα τρία πρώτα έτη εφαρμογής του

Από τις ετήσιες εκθέσεις που έχει εκπονήσει η Επιτροπή για την αξιολόγηση της λειτουργίας και της αποτελεσματικότητας του Κανονισμού 2019/452 διαφαίνεται, καταρχάς, ότι τα περισσότερα κράτη μέλη ανταποκρίθηκαν θετικά στο κάλεσμα της Επιτροπής να δημιουργήσουν και να εφαρμόσουν έναν ολοκληρωμένο μηχανισμό ελέγχου των ΑΞΕ για την αντιμετώπιση περιπτώσεων στις οποίες η απόκτηση ή ο έλεγχος συγκεκριμένης επιχείρησης, υποδομής ή τεχνολογίας από αλλοδαπό επενδυτή θα προκαλούσε κίνδυνο για την ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη στην Ένωση⁷. Ενώ το 2017, οπότε και η Επιτροπή υπέβα-

λε την πρόταση Κανονισμού, μόνον 12 κράτη μέλη (συμπεριλαμβανομένου του Ηνωμένου Βασιλείου) διέθεταν εθνικό μηχανισμό ελέγχου των ΑΞΕ, και μάλιστα συχνά με ιδιαίτερα περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, σταδιακά ο αριθμός αυτός αυξήθηκε⁸. Κατά το δεύτερο εξάμηνο του τρέχοντος έτους, τα κράτη μέλη που διαθέτουν μηχανισμό ελέγχου ανέρχονται σε 18. Ορισμένα από αυτά είναι κράτη μέλη που θεσπίσαν νέο μηχανισμό ελέγχου (π.χ. Δανία, Σλοβακία), άλλα επικαιροποίησαν και προσαρμοσαν τους υφιστάμενους μηχανισμούς τους στις απαιτήσεις του Κανονισμού 2019/452 διευρύνοντας σημαντικά το πεδίο εφαρμογής τους (π.χ. Αυστρία, Γαλλία) και άλλα κίνησαν διαδικασίες που αναμένεται να οδηγήσουν σύντομα σε τροποποιήσεις του υπάρχοντος μηχανισμού (π.χ. Κάτω Χώρες). Στα υπόλοιπα 9 κράτη μέλη είτε έχει κινηθεί διαδικασία διαβούλευσης ή νομοθετική διαδικασία για τη θέσπιση νέου μηχανισμού (π.χ. Λουξεμβούργο, Σουηδία, Ελλάδα) είτε η σχετική πρωτοβουλία βρίσκεται σε εξέλιξη (Βουλγαρία). Υπενθυμίζεται ότι ο Κανονισμός 2019/452 δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να συστήσουν ή να διατηρούν εθνικό μηχανισμό ελέγχου των ΑΞΕ⁹, πολλώ δε μάλλον δεν καθιερώνει κοινό μηχανισμό ελέγχου για το σύνολο των κρατών μελών. Αντιθέτως, απλώς εξουσιοδοτεί τα κράτη μέλη να θεσπίσουν, εφόσον το επιθυμούν, νομοθετικές ρυθμίσεις που θα διέπουν τον έλεγχο των ΑΞΕ στη βάση λόγων ασφάλειας ή δημόσιας τάξης. Παράλληλα, διατυπώνει ορισμένες ελάχιστες απαιτήσεις ως προς τις οποίες οι μεν νέοι εθνικοί μηχανισμοί που θα θεσπιστούν (εφόσον θεσπιστούν) θα πρέπει να συμμορφώνονται, οι δε υφιστάμενοι εθνικοί μηχανισμοί θα πρέπει να προσαρμοστούν. Πρόκειται, μεταξύ άλλων, για την υποχρέωση κάθε κράτους μέλους που διαθέτει μηχανισμό ελέγχου των ΑΞΕ να διασφαλίζει ότι ο εν λόγω μηχανισμός είναι διαφανής και δεν εισάγει διακρίσεις μεταξύ των τρίτων χωρών, επιτρέπει στους ξένους επενδυτές να προσφεύγουν κατά δυσμενών αποφάσεων ελέγχου των εθνικών αρχών και προβλέπει κατάλληλα μέτρα ώστε να αποφεύγεται η καταστρατήγηση των μηχανισμών ελέγχου και των αποφάσεων ελέγχου¹⁰. Μολονότι η απόφαση περί του αν θα συσταθεί εθνικός μηχανισμός ελέγχου των ΑΞΕ παραμένει στην αποκλειστική ευθύνη του κάθε κράτους μέλους, εντούτοις είναι σαφές ότι η Επιτροπή ενθαρρύνει εντόνως και με κάθε ευκαιρία τη θέση σε εφαρμογή μηχανισμών ελέγχου από το σύνολο των κρα-

4. Κανονισμός (ΕΕ) 2019/452 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Μαρτίου 2019, για τη θέσπιση πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ένωση, 21.03.2019, ΕΕ L 79/1. Για μια επισκόπηση των βασικών στοιχείων του Κανονισμού 2019/452 βλ., ενδεικτικά, J. VELTEN, Screening Foreign Direct Investment in the EU: Political Rationale, Legal Limitations, Legislative Options, Springer, 2022, W. ZWARTKRUIS / B. J. DE JONG, The EU Regulation on Screening of Foreign Direct Investment: A Game Changer?, European Business Law Review, 2020, σσ. 447-474.

5. Βλ. αναλυτικά σε N. BOSCHIERO / S. SILINGARDI, The EU Trade Agenda - Rules on State Intervention in the Market, German Law Journal, 2023, σσ. 151-178, S. ROBERT, Foreign Investment Control Procedures as a Tool for Enforcing EU Strategic Autonomy, European Papers, 2023, σσ. 513-523, M. SATTOROVA, EU investment law at a crossroads: open strategic autonomy in times of heightened security concerns, CML Rev., 2023, σσ. 701-732.

6. Κανονισμός (ΕΕ) 2021/821 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2021, για τη θέσπιση ενωσιακού συστήματος ελέγχου των εξαγωγών, της μεσιτείας, της τεχνικής βοήθειας, της διαμετακόμισης και της μεταφοράς ειδών διπλής χρήσης (αναδιατύπωση), 11.06.2021, ΕΕ L 206/1.

7. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Γενική Διεύθυνση Εμπορίου, Επανεξέταση

της εμπορικής πολιτικής: μια ανοικτή, βιώσιμη και δυναμική εμπορική πολιτική, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2021, σ. 27, διαθέσιμο στο: <https://data.europa.eu/doi/10.2781/196683>.

8. Πρόκειται για στοιχεία που παρατίθενται στην πρώτη ετήσια έκθεση της Επιτροπής για τον έλεγχο των ΑΞΕ στην Ένωση, 23.11.2021, COM(2021) 714 final, σ. 6 επ.

9. Βλ. αιτιολογική σκ. 8 και άρθρο 3 παρ. 1 του Κανονισμού 2019/452.

10. Βλ. άρθρο 3 παρ. 2 έως 6 του Κανονισμού 2019/452.

τών μελών προκειμένου να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο μηχανισμός συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών που εγκαθιδρύει ο Κανονισμός 2019/452 σχετικά με δυνητικά επικίνδυνες ΑΞΕ από τρίτες χώρες. Στο πλαίσιο της συνολικής αντιμετώπισης της κατάστασης έκτακτης ανάγκης λόγω της νόσου COVID-19, για παράδειγμα, η Επιτροπή κάλεσε τα κράτη μέλη να αξιοποιήσουν τους μηχανισμούς ελέγχου τους (εφόσον ήδη διαθέτουν) ή να συγκροτήσουν πλήρη μηχανισμό ελέγχου (εφόσον δεν διαθέτουν) για την αντιμετώπιση περιπτώσεων στις οποίες η απόκτηση ή ο έλεγχος συγκεκριμένης επιχείρησης, υποδομής ή τεχνολογίας από αλλοδαπό επενδυτή θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο στρατηγικούς κλάδους παραγωγής που συνδέονται με την υγειονομική περίθαλψη¹¹. Ορισμένα κράτη μέλη, όπως η Γαλλία, η Ιταλία και η Σλοβενία, ανταποκρίθηκαν στην προτροπή της Επιτροπής και υιοθέτησαν πράγματι μια σειρά από προσωρινά μέτρα για τις ΑΞΕ που δικαιολογούνταν ενόψει της κρίσης στον τομέα της υγείας. Το αίτημα της θέσπισης μηχανισμού ελέγχου των ΑΞΕ από όλα τα κράτη μέλη για λόγους προστασίας της ασφάλειας και της δημόσιας τάξης της Ένωσης τέθηκε ξανά, αυτή τη φορά με πιο επιτακτικό τρόπο, μετά τη στρατιωτική επίθεση της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας με την έμπρακτη υποστήριξη της Λευκορωσίας. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή κάλεσε τα κράτη μέλη που δεν διαθέτουν μηχανισμό ελέγχου των ΑΞΕ να δρομολογήσουν επειγόντως τη δημιουργία ενός τέτοιου πλήρη μηχανισμού ή να επιταχύνουν τυχόν εν εξελίξει διαδικασίες για την έγκρισή του με σκοπό τον συστηματικό έλεγχο ΑΞΕ από Ρώσους και Λευκορώσους επενδυτές σε κρίσιμους τομείς της οικονομίας, όπως η ενέργεια, η άμυνα και οι βασικές τεχνολογίες¹². Πιο πρόσφατα, στο πλαίσιο ανακοίνωσης σχετικά με την ευρωπαϊκή στρατηγική οικονομικής ασφάλειας, επισημάνθηκε και πάλι ότι τα κράτη μέλη που δεν έχουν ακόμη υλοποιήσει εθνικούς μηχανισμούς ελέγχου των ΑΞΕ θα πρέπει να το πράξουν

«χωρίς περαιτέρω καθυστερήσεις»¹³.

Σε ό,τι αφορά τον βαθμό αξιοποίησης του μηχανισμού που θεσπίζει ο Κανονισμός 2019/452 για τον έλεγχο των ΑΞΕ, από τις ετήσιες εκθέσεις της Επιτροπής προκύπτει σταδιακή αύξηση του ποσοστού των υποθέσεων που κρίνονται δυνητικά επικίνδυνες για την ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη και, ως εκ τούτου, υποβάλλονται σε επίσημο έλεγχο. Πάντως, παρά την εν λόγω σαφή τάση προς επίσημο έλεγχο περισσότερων υποθέσεων, γεγονός παραμένει ότι η Ένωση διατηρεί ανοικτό επενδυτικό περιβάλλον και καλωσορίζει τις άμεσες επενδύσεις από τρίτες χώρες. Αξίζει να σημειωθεί ότι, κατά τη διάρκεια του 2022, μόνο το 1% των συναλλαγών που υποβλήθηκαν σε επίσημο έλεγχο αποκλείστηκε από τα κράτη μέλη¹⁴. Το ίδιο ποσοστό αποκλεισμού σημειώθηκε και κατά τη διάρκεια του 2021¹⁵, ενώ κατά τη διάρκεια του 2020 καταγράφηκε ελαφρώς μεγαλύτερο ποσοστό (2%)¹⁶. Αυτό αποτυπώνει την τάση των εθνικών αρχών, μετά τη θέση σε εφαρμογή του Κανονισμού 2019/452, να επιδεικνύουν μεν μεγαλύτερη προσοχή ως προς συναλλαγές με πιθανό αντίκτυπο στην ασφάλεια και τη δημόσια τάξη, αλλά τελικώς να αποκλείουν μόνο τις συναλλαγές εκείνες που εγκυμονούν πολύ σοβαρές απειλές.

Η γενική αίσθηση των κρατών μελών σχετικά με τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του Κανονισμού 2019/452 σχεδόν τρία έτη μετά την έναρξη εφαρμογής του είναι κατά βάση θετική, αν και έχουν διαπιστωθεί ορισμένα καίρια, ουσιαστικά και διαδικαστικά, ζητήματα που χρήζουν βελτίωσης¹⁷. Πιο συγκεκριμένα, από τις παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν στο πλαίσιο των ετήσιων εκθέσεων της Επιτροπής επιβεβαιώνεται η αναμενόμενη προστιθέμενη αξία του Κανονισμού 2019/452 και του μηχανισμού συνεργασίας¹⁸, ο οποίος, κατά την ομόφωνη

11. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Ανακοίνωση «Καθοδήγηση προς τα κράτη μέλη όσον αφορά τις άμεσες ξένες επενδύσεις, την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων από τρίτες χώρες και την προστασία των στρατηγικών πόρων της Ευρώπης, ενόψει της εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/452 (Κανονισμός για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων)», 26.03.2020, ΕΕ C 99/1.

12. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Ανακοίνωση «Καθοδήγηση προς τα κράτη μέλη σχετικά με τις άμεσες ξένες επενδύσεις από τη Ρωσία και τη Λευκορωσία υπό το φως της στρατιωτικής επίθεσης κατά της Ουκρανίας και των περιοριστικών μέτρων που προβλέπονται στους πρόσφατους Κανονισμούς του Συμβουλίου σχετικά με τις κυρώσεις (Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 833/2014 του Συμβουλίου σχετικά με περιοριστικά μέτρα λόγω ενεργειών της Ρωσίας που αποσταθεροποιούν την κατάσταση στην Ουκρανία (ΕΕ L 229/1 της 31.07.2014) και οι τροποποιήσεις αυτού, και Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 765/2006, της 18ης Μαΐου 2006, σχετικά με περιοριστικά μέτρα λόγω της κατάστασης στη Λευκορωσία (ΕΕ L 134/1 της 20.05.2006) και οι τροποποιήσεις αυτού)», 06.04.2022, ΕΕ C 151/1.

13. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ & ΥΠΑΤΟΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΚΟΙΝΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο «Ευρωπαϊκή στρατηγική οικονομικής ασφάλειας», 20.06.2023, JOIN(2023) 20 final, σ. 10.

14. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. την τρίτη ετήσια έκθεση της Επιτροπής σχετικά με τον έλεγχο των ΑΞΕ στην Ένωση, 19.10.2023, COM(2023) 590 final, σ. 13 επ.

15. Βλ. τη δεύτερη ετήσια έκθεση της Επιτροπής σχετικά με τον έλεγχο των ΑΞΕ στην Ένωση, 01.09.2022, COM(2022) 433 final, σ. 15 επ.

16. Βλ. την πρώτη ετήσια έκθεση της Επιτροπής για τον έλεγχο των ΑΞΕ στην Ένωση, ό.π., σ. 10 επ.

17. Βλ. και S. RIELA, The EU's foreign direct investment screening mechanism two years after implementation, European View, 2023, σσ. 57-67.

18. Βλ. και S. SAHIN, Die Handels- und Investitionspolitik der Europäischen Union im Zeichen "Strategischer Autonomie", EuZW, 2021, σ. 352.

άποψη των κρατών μελών, αποτελεί χρήσιμο εργαλείο που επιτρέπει την ανταλλαγή απόψεων και βέλτιστων πρακτικών για την αντιμετώπιση των ανησυχιών για τις ΑΞΕ σε κρίσιμους τομείς. Ωστόσο, από την κτηθείσα έως τώρα εμπειρία έχουν εντοπιστεί και σημαντικά ζητήματα αποδοτικότητας ή αποτελεσματικότητας, τα οποία ενδέχεται να οδηγούν σε αποτελέσματα λιγότερο αποδοτικά από ό,τι αναμενόταν¹⁹. Όπως ενδεικτικά, αρκετά κράτη μέλη έχουν τονίσει την ανάγκη για περαιτέρω αποσαφήνιση ή διευκρίνιση βασικών εννοιών που περιέχονται στον Κανονισμό 2019/452, όπως «άμεσες ξένες επενδύσεις» και «ξένος επενδυτής», έχουν σημειώσει τις υπερβολικά σύντομες προθεσμίες που προβλέπονται στον Κανονισμό 2019/452 για την αξιολόγηση περίπλοκων συναλλαγών ΑΞΕ και την υποβολή ερωτήσεων ή παρατηρήσεων και έχουν επισημάνει τις προκλήσεις που δημιουργούν τα διαφορετικά χρονοδιαγράμματα στο πλαίσιο των διαφορετικών εθνικών νομοθεσιών (λαμβάνομένου, ιδίως, υπόψη του σημαντικού ποσοστού των συναλλαγών ΑΞΕ πολλαπλών δικαιοδοσιών). Οι βασικές ελλείψεις που έχουν εντοπιστεί περιγράφονται αναλυτικά σε μελέτη του ΟΟΣΑ για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας του πλαισίου για τον έλεγχο των ΑΞΕ, ιδίως του μηχανισμού συνεργασίας για τις ΑΞΕ, που θεσπίζει ο Κανονισμός 2019/452, τα πορίσματα της οποίας δημοσιεύθηκαν τον Οκτώβριο του 2022²⁰. Η μελέτη αυτή συνεκτιμήθηκε δεόντως από την Επιτροπή προκειμένου να διαπιστωθεί αν υφίσταται ανάγκη αναθεώρησης του Κανονισμού 2019/452 εντός του 2023.

Στον σχετικό προβληματισμό συνέβαλε καθοριστικά και η ειδική έκθεση που καταρτίστηκε μόλις πρόσφατα από το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, το οποίο επισημάνει ότι, παρά τα κάποια πρώτα βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση, εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαρές ανεπάρκειες που μειώνουν την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού πλαισίου για τον έλεγχο των ΑΞΕ²¹. Στην έκθεση διαπιστώνεται, ειδικότερα, ότι η αποτελεσματικότητα του πλαισίου αυτού και η ομοιομορφία του διενεργούμενου ελέγχου υπονομεύονται λόγω των αξιολογούμενων απο-

κλίσεων μεταξύ των εθνικών μηχανισμών ελέγχου (π.χ. όσον αφορά τα ισχύοντα χρονοδιαγράμματα, το ποιοι τομείς θεωρούνται κρίσιμης σημασίας για την ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη, το ποιες επενδύσεις είναι επιλέξιμες) και της απουσίας οποιασδήποτε επίσημης αξιολόγησης από την Επιτροπή του βαθμού συμμόρφωσης των εν λόγω μηχανισμών με τα ελάχιστα κανονιστικά πρότυπα του Κανονισμού 2019/452. Αρνητικές επιπτώσεις στην αποδοτικότητα του ελέγχου των ΑΞΕ επισημάνονται και σε σχέση με τη διενέργεια του λεγόμενου «προελέγχου» σε ορισμένα κράτη μέλη με αποτέλεσμα τον χαρακτηρισμό μιας συναλλαγής ως μη επιλέξιμη πριν από τη διεξαγωγή επίσημης διαδικασίας ελέγχου, καθώς και σε σχέση με συναλλαγές ΑΞΕ πολλαπλών δικαιοδοσιών οι οποίες κοινοποιούνται με μη συντονισμένο τρόπο από περισσότερα του ενός κράτη μέλη. Παράλληλα, εντοπίζονται ασάφειες ως προς βασικές έννοιες που περιέχει ο Κανονισμός 2019/452, ελλείψεις ως προς τον μηχανισμό συνεργασίας και τις εκτιμήσεις της Επιτροπής στο πλαίσιο μετριάσμου του κινδύνου στις περιπτώσεις ΑΞΕ υψηλού κινδύνου και σημαντικά περιθώρια βελτίωσης της διαδικασίας κατάρτισης των ετήσιων εκθέσεων. Τέλος, το γεγονός ότι ο Κανονισμός 2019/452 δεν υποχρεώνει τα κράτη μέλη να ενημερώνουν την Επιτροπή σχετικά με την έκβαση των υποθέσεων που τελούν υπό εθνικό έλεγχο θεωρείται ότι δυσχεραίνει σημαντικά την παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας του πλαισίου ελέγχου και τον αποκλεισμό των διακρίσεων εις βάρος των επενδυτών.

Με πλήρη επίγνωση των τρωτών σημείων του ισχύοντος πλαισίου για τον έλεγχο των ΑΞΕ και των σημαντικών περιθωρίων βελτίωσης για την ενίσχυση της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας του Κανονισμού 2019/452, η Επιτροπή ανακοίνωσε πριν από μερικούς μήνες ότι θα προτείνει την αναθεώρησή του έως την εκπνοή του τρέχοντος έτους²². Επισήμανε πάντως ότι ο έλεγχος των επενδύσεων πρέπει να εξακολουθήσει να αποτελεί «ένα στοχευμένο και περιορισμένο εργαλείο «έσχατης λύσης» για τον προσδιορισμό και την αντιμετώπιση των κινδύνων για την ασφάλεια και τη δημόσια τάξη στην ΕΕ»²³. Υπενθυμίζεται ότι αποτελεί υποχρέωση της Επιτροπής, που απορρέει ευθέως από το άρθρο 15 του Κανονισμού 2019/452, να αξιολογήσει τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του εν λόγω Κανονισμού και να υποβάλει έκθεση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο έως τις 12 Οκτωβρίου 2023, ήτοι το αργότερο 3 έτη μετά την πλήρη εφαρμογή του, καθώς και να προτείνει τροποποιήσεις, όπου απαιτείται. Υπό το φως των διαβου-

19. Ορισμένες από τις αδυναμίες αυτές είχαν επισημανθεί ήδη επί του κειμένου του προτεινόμενου Κανονισμού. Βλ., συναφώς, C.-C. KAO, *The EU's FDI Screening Proposal – Can It Really Work?*, *European Review*, 2020, σσ. 173-184, N. LAVRANOS, *Some Critical Observations on the EU's Foreign Investment Screening Proposal*, *Kluwer Arbitration Blog*, 02.01.2018.

20. Μελέτη του ΟΟΣΑ «*Framework for Screening Foreign Direct Investment into the EU – Assessing effectiveness and efficiency*», OECD Publishing, Paris, 2022.

21. Βλ. την ειδική έκθεση «*Έλεγχος των άμεσων ξένων επενδύσεων στην ΕΕ – Παρά τα κάποια πρώτα βήματα, εξακολουθούν να υπάρχουν σοβαροί περιορισμοί ως προς την αποτελεσματική αντιμετώπιση των κινδύνων για την ασφάλεια και τη δημόσια τάξη*», 27/2023.

22. Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο «*Ευρωπαϊκή στρατηγική οικονομικής ασφάλειας*», ό.π., σ. 10.

23. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, *Call for Evidence for an Initiative (without an impact assessment)*, 06.07.2023, σ. 4.

λεύσεων που διεξάγονται με τα ενδιαφερόμενα μέρη και του διαλόγου που έχει διανοιγεί εντός της επενδυτικής και της ακαδημαϊκής κοινότητας σε σχέση με τα σημεία που επιδέχονται βελτίωση και τις τυχόν προτεινόμενες τροποποιήσεις, ακολουθούν ορισμένες σκέψεις ενόψει της επικείμενης αναθεώρησης. Αυτές επικεντρώνονται: 1) στην ιδέα της υποχρεωτικής καθιέρωσης μηχανισμού ελέγχου των ΑΞΕ από όλα τα κράτη μέλη και 2) στην ιδέα της διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452, έτσι ώστε αυτός να καλύπτει πλέον και τις ΑΞΕ που πραγματοποιούνται με έμμεσο τρόπο.

III. Προτεινόμενα σημεία βελτίωσης

1. Υποχρεωτική καθιέρωση μηχανισμού ελέγχου των ΑΞΕ από το σύνολο των κρατών μελών

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Κανονισμός 2019/452 δεν αποτελεί μέσο εναρμόνισης των νομοθεσιών των κρατών μελών που διέπουν τον έλεγχο των ΑΞΕ για λόγους ασφάλειας ή δημόσιας τάξης²⁴. Για την ακρίβεια, επιφέρει μερική μόνο εναρμόνιση των υφιστάμενων εθνικών νομοθεσιών στον βαθμό που θεσπίζει ορισμένες ελάχιστες απαιτήσεις στις οποίες πρέπει να ανταποκρίνεται ο μηχανισμός ελέγχου κάθε κράτους μέλους. Κατά τα λοιπά, δεν στοχεύει στη θέσπιση ενός κοινού μηχανισμού ελέγχου των ΑΞΕ για όλα τα κράτη μέλη ούτε καθιστά υποχρεωτική τη σύσταση εθνικών μηχανισμών ελέγχου. Εξαιτίας αυτού του χαρακτηριστικού, η Γεν. Εισαγγελέας Τ. Čáreta περιέγραψε -πολύ γλαφυρά- τον Κανονισμό 2019/452 ως «ένα είδος πλατύποδα, δηλαδή ως ένα πλάσμα που φαίνεται παράξενο αν το συγκρίνει κανείς με τους «συνήθεις» κανονισμούς που προβλέπει το άρθρο 288 ΣΛΕΕ»²⁵, οι οποίοι, κατά κανόνα, επιβάλλουν δεσμευτικούς κανόνες. Η επιλογή του νομοθέτη της Ένωσης να καθιερώσει ένα αποκεντρωμένο σύστημα ελέγχου των ΑΞΕ, παρέχοντας, παράλληλα, σημαντικό βαθμό ευελιξίας στα κράτη μέλη όσον αφορά τη διατήρηση ή μη εθνικού μηχανισμού ελέγχου, μπορεί να δικαιολογηθεί από τις διαφορετικές απόψεις, κανονιστικές επιλογές και πολιτικές προτεραιότητες μεταξύ των κρατών μελών στον κομβικό τομέα των επενδύσεων²⁶. Τα διαφορετικά συμφέροντα των κρατών

μελών όσον αφορά τη διαφύλαξη της ασφάλειας και της δημόσιας τάξης παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στο έγγραφο εργασίας των υπηρεσιών της Επιτροπής που συνοδεύει την πρόταση Κανονισμού για τη θέσπιση πλαισίου για τον έλεγχο των ΑΞΕ, επιλέχθηκε να υποβληθεί πρόταση για την υιοθέτηση ενός «ελαφρύτερου» Κανονισμού με στόχο «να υπάρξει ένα σύστημα της ΕΕ που να είναι πολιτικά αποδεκτό από το σύνολο των κρατών μελών, να καλύπτει επαρκώς τις ανησυχίες που συνδέονται με ορισμένες ΑΞΕ, να παραμένει εντός των ορίων του ενωσιακού και του διεθνούς δικαίου, να μην αποθαρρύνει αδικαιολόγητα τις ξένες επενδύσεις και να είναι αποτελεσματικό και αξιόπιστο»²⁷. Μολονότι η απόφαση περί του αν θα συσταθεί εθνικός μηχανισμός ελέγχου των ΑΞΕ ανήκει στην αποκλειστική ευθύνη του κάθε κράτους μέλους, η πολιτική πίεση που ασκήθηκε από την Επιτροπή προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε ιδιαίτερα έντονη και σύντομα απέδωσε καρπούς.

Σήμερα, τα 2/3 των κρατών μελών διαθέτουν πράγματι έναν πλήρη μηχανισμό ελέγχου των ΑΞΕ που κρίνονται δυνητικά επικίνδυνες για την ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη. Ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν κράτη μέλη στα οποία έχουν μεν κινηθεί επίσημες διαδικασίες για τη θέσπιση νέου μηχανισμού αλλά δεν έχουν ολοκληρωθεί ή το στάδιο εξέλιξης της σχετικής πρωτοβουλίας είναι ακόμα πολύ πρώιμο. Δεδομένου, όμως, του υψηλού βαθμού ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς, ο μηχανισμός ελέγχου και συνεργασίας που καθιερώνει ο Κανονισμός 2019/452 δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά όταν υπάρχουν κράτη μέλη που δεν διαθέτουν μηχανισμό ελέγχου ή ο μηχανισμός που διαθέτουν δεν είναι πλήρως εφαρμόσιμος ή έχει περιορισμένο πεδίο εφαρμογής²⁸. Διότι έτσι, μια δυνητικά κρίσιμη συναλλαγή με σημαντικό διασυνοριακό αντίκτυπο στην ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη μπορεί να εκφύγει του ελέγχου, καθιστώντας το ενωσιακό σύστημα ελέγχου των ΑΞΕ διάτρητο στο σύνολό του. Η απουσία ελέγχου των ΑΞΕ σε ορισμένα κράτη μέλη καθιστά με τη σειρά της το ενωσιακό σύστημα ελέγχου ευάλωτο σε «επιθέσεις» από αλλοδαπούς επενδυτές που έχουν ισχυρό κίνητρο να παρέμβουν σε στρατηγικούς τομείς της Ένωσης και για τον λόγο αυτό κατευθύνουν τις επενδύσεις τους σε κράτη μέλη που επί του παρόντος δεν διαθέτουν μηχανισμό ελέγχου. Το γεγονός ότι η θέσπιση ή διατήρηση εθνικού μηχανισμού ελέγχου των ΑΞΕ επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους μέλους δημιουργεί, εξάλλου, πέραν όλων

24. Z. T. CHAN / S. MEUNIER, Behind the screen: Understanding national support for a foreign investment screening mechanism in the European Union, *The Review of International Organizations*, 2022, σ. 519.

25. Προτάσεις στην C-106/22, *Xella Magyarorszá*g, 30.03.2023, ECLI: EU:C:2023:267, σημ. 32.

26. S. HINDELANG / A. MOBERG, The Art of Casting Political Dissent in Law: The EU's Framework for Screening of Foreign Direct Investment, *CML Rev.*, 2020, σ. 1431. Βλ. και Z. T. CHAN / S. MEUNIER, Behind the screen: Understanding national support for a foreign investment screening mechanism in the European Union, ό.π., σ. 528 επ.

27. Commission Staff Working Document accompanying the document «Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a framework for screening of foreign direct investments into the European Union», 13.09.2017, SWD(2017) 297 final, σ. 9.

28. Έτσι και A. CRIVOLI, The upcoming review of the FDI Screening Regulation, *EU Law Live*, 14.10.2023, σ. 5.

των άλλων, και άνισους όρους ανταγωνισμού εντός της εσωτερικής αγοράς. Για όλους αυτούς τους λόγους, η Επιτροπή θα πρέπει να εξετάσει σοβαρά, στο πλαίσιο της επικείμενης αναθεώρησης, την εισαγωγή υποχρέωσης για θέσπιση μηχανισμού ελέγχου των ΑΞΕ από όλα τα κράτη μέλη τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τομείς υψηλού κινδύνου (π.χ. ενέργεια, μεταφορές) ή συναλλαγές με πιθανό αντίκτυπο για την ασφάλεια και τη δημόσια τάξη σε περισσότερα του ενός κράτη μέλη ή στην Ένωση στο σύνολό της²⁹.

2. Διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452

Όπως ορίζεται στο άρθρο 1 παρ. 1 του Κανονισμού 2019/452, αυτός θεσπίζει πλαίσιο για τον έλεγχο των «άμεσων ξένων επενδύσεων» στην Ένωση από τα κράτη μέλη. Για τους σκοπούς εφαρμογής του εν λόγω Κανονισμού, το άρθρο 2 παρ. 1 ορίζει ως «άμεση ξένη επένδυση» κάθε είδους επένδυση από ξένο επενδυτή «η οποία αποσκοπεί στη δημιουργία ή τη διατήρηση σταθερών και άμεσων σχέσεων μεταξύ του ξένου επενδυτή και του επιχειρηματία ή της επιχείρησης στον οποίο ή στην οποία, ανάλογα με την περίπτωση, παρέχονται τα σχετικά κεφάλαια με σκοπό την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας σε κράτος μέλος, συμπεριλαμβανομένων των επενδύσεων που καθιστούν δυνατή την πραγματική συμμετοχή στη διαχείριση ή στον έλεγχο εταιρείας που ασκεί οικονομική δραστηριότητα». Σε κάθε περίπτωση, το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452 καλύπτει μόνο τις επενδύσεις που πραγματοποιούνται εντός της Ένωσης από οντότητες τρίτης χώρας³⁰. Αντίθετα, επενδύσεις από οντότητες εγκατεστημένες εντός της Ένωσης εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού, με εξαίρεση τις περιπτώσεις τεχνητών ρυθμίσεων που δεν αντικατοπτρίζουν την οικονομική πραγματικότητα και καταστρατηγούν τους μηχανισμούς ελέγχου και τις αποφάσεις ελέγχου («ρήτρα κατά της καταστρατήγησης»)³¹. Επιπλέον, κατά ρητή πρόβλεψη του Κανονισμού, δεν καλύπτονται οι μη άμεσες επενδύσεις (αποκαλούμενες και «επενδύσεις χαρτοφυλακίου»)³².

Στο πλαίσιο της απόφασης *Xella Magyarorszá*g, που εκδόθηκε πριν από μερικούς μήνες κατόπιν αίτησης προδικαστικής απόφασης από συγγρικό δικαστήριο, το ΔΕΕ διευκρίνισε, για πρώτη φορά, ότι το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452 δεν περιλαμβάνει τις ΑΞΕ που

πραγματοποιούνται με έμμεσο τρόπο («indirect FDIs»)³³. Η υπόθεση αφορούσε εθνικό μηχανισμό ελέγχου ο οποίος εφαρμόζεται όχι μόνο σε επενδύσεις από επιχειρήσεις τρίτης χώρας, αλλά και σε περιπτώσεις επενδύσεων από επιχειρήσεις εγκατεστημένες εντός της Ένωσης, στις οποίες ασκεί «πλειοψηφική επιρροή» επιχείρηση εγκατεστημένη σε τρίτη χώρα. Σύμφωνα με τη συστατική ερμηνεία που πρότεινε το ΔΕΕ (και την οποία συμμερίστηκε η Επιτροπή), μια εταιρεία εδρεύουσα σε κράτος μέλος της Ένωσης δεν μπορεί να θεωρηθεί «ξένος επενδυτής» κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2 του Κανονισμού 2019/452, συνεπώς δεν είναι δυνατόν να υπόκειται σε έλεγχο βάσει των διατάξεων του Κανονισμού αυτού, ακόμη κι αν υπάρχει στοιχείο αλλοδαπότητας στην ιδιοκτησιακή της δομή³⁴. Αποκλείοντας τη δυνατότητα επέκτασης του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452 ώστε να καλύπτονται και οι επενδύσεις που πραγματοποιούνται από επιχειρήσεις της Ένωσης, οι οποίες όμως είναι τελικώς ελεγχόμενες από επιχειρήσεις τρίτης χώρας, το ΔΕΕ έθεσε εκτός του συστήματος ελέγχου μεγάλο αριθμό συναλλαγών με πιθανό αντίκτυπο στην ασφάλεια και τη δημόσια τάξη. Το γεγονός αυτό υπονομεύει την πρακτική αποτελεσματικότητα του Κανονισμού 2019/452, καθώς επενδύσεις σε κρίσιμους τομείς μέσω των οποίων αλλοδαπός επενδυτής αποκτά πραγματική συμμετοχή στη διαχείριση ή στον έλεγχο επιχείρησης της Ένωσης μπορεί να μην εντοπιστούν³⁵. Επιπλέον, αυτό το ρυθμιστικό κενό συμβάλλει στην ολοένα αυξανόμενη διεύρυνση των εξουσιών των εθνικών μηχανισμών ελέγχου και ευνοεί καταχρηστικά φαινόμενα, ενισχύοντας την αβεβαιότητα μεταξύ των ξένων επενδυτών σχετικά με το υφιστάμενο κανονιστικό πλαίσιο³⁶.

Με βάση τα υπαρκτά δεδομένα της επιχειρηματικής πραγματικότητας, ξένοι επενδυτές αποκτούν συχνά τον έλεγχο επιχείρησης της Ένωσης όχι με την απευθείας εξαγορά των μετοχών της, αλλά π.χ. διά της εξαγοράς με τη μεσολάβηση άλλης επιχείρησης της Ένωσης. Για τον λόγο αυτό, στις Προτάσεις της για την υπόθεση *Xella*

29. Βλ. τη μελέτη του ΟΟΣΑ «Framework for Screening Foreign Direct Investment into the EU – Assessing effectiveness and efficiency», ό.π., σ. 65.

30. Βλ. άρθρο 2 παρ. 2 του Κανονισμού 2019/452.

31. Βλ. την αιτιολογική σκ. 10 σε συνδυασμό με την παρ. 6 του άρθρου 3 του Κανονισμού 2019/452.

32. Αιτιολογική σκ. 9 του Κανονισμού 2019/452.

33. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση της απόφασης, βλ., μεταξύ πολλών, J. K. DAMMANN DE CHAPTO / N. JUNG, Auf Sand gebaut: die EuGH-Entscheidung Xella und ihre praktischen Auswirkungen für die Investitionskontrolle, NZKart, 2023, σσ. 537-540, A. JORNA / T. REYNTJENS, Reading the Xella judgment in its constitutional and institutional context, EU Law Live, 14.09.2023, καθώς και σχόλιό μου σε Αρμ, 2023, σσ. 1350-1358.

34. ΔΕΕ C-106/22, *Xella Magyarorszá*g, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:568, σκ. 32-33.

35. Βλ. τη μελέτη του ΟΟΣΑ «Framework for Screening Foreign Direct Investment into the EU – Assessing effectiveness and efficiency», ό.π., σ. 81.

36. N. ANDREOTTI, Screening of foreign direct investment within the Union: protection of essential interests or abuse of rights? (C-106/22, *Xella Magyarorszá*g), EU Law Live, 25.07.2023.

Magyarország, η Γεν. Εισαγγελέας Τ. Čareta υποστήριξε ότι ο αποφασιστικός παράγοντας για την εφαρμογή του Κανονισμού 2019/452 θα πρέπει να έγκειται στο ποιος αποκτά τελικά τον έλεγχο της εκάστοτε επιχείρησης της Ένωσης, ανεξαρτήτως της ιδιοκτησιακής δομής του επενδυτή ή της διαδικασίας πραγματοποίησης της επένδυσης³⁷. Η ερμηνεία αυτή λαμβάνει υπόψη και τις κρίσιμες γεωπολιτικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα η Ένωση. Το ΔΕΕ, πάντως, υιοθέτησε διαφορετική άποψη φοβούμενο πιθανώς ότι μια ευρύτερη ερμηνεία του όρου «ξένος επενδυτής» θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως βάση για την υπαγωγή επιχειρήσεων της Ένωσης σε μηχανισμό ελέγχου των ΑΞΕ λόγω της αλλοδαπής ιθαγένειας μέρους των μετόχων τους³⁸. Συναφώς, είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι η νομολογία *Xella Magyarország* δεν θίγει την κανονιστική επιλογή ορισμένων κρατών μελών (π.χ. Αυστρία)³⁹ να επεκτείνουν τον μηχανισμό ελέγχου που διατηρούν και στις άμεσες ξένες επενδύσεις που πραγματοποιούνται με έμμεσο τρόπο⁴⁰. Ωστόσο, είναι πλέον σαφές ότι η συγκεκριμένη κατηγορία επενδύσεων δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452. Ως εκ τούτου, για τις επενδύσεις αυτές δεν ενεργοποιείται ο μηχανισμός συνεργασίας που θεσπίζεται με τον Κανονισμό, ούτε ισχύει το πλαίσιο ελάχιστων βασικών προτύπων που πρέπει να τηρούν τα κράτη μέλη κατά τον σχεδιασμό των εθνικών μηχανισμών ελέγχου. Εφαρμόζεται μόνο η εθνική νομοθεσία του εκάστοτε κράτους μέλους για τον έλεγχο των ξένων επενδύσεων, η οποία θα πρέπει να σέβεται το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, τις διατάξεις για τις θεμελιώδεις ελευθερίες.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι, στο πλαίσιο της σχεδιαζόμενης αναθεώρησης, θα ήταν σκόπιμο να επανεξεταστεί ο ορισμός της «άμεσης ξένης επένδυσης» και του «ξένου επενδυτή», ώστε το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452 να επεκταθεί και στις ΑΞΕ που πραγματοποιούνται με έμμεσο τρόπο. Με βάση την ισχύουσα επιχειρηματική πραγματικότητα, οι συναλλαγές τέτοιου τύπου αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό τμήμα των επενδύσεων από τρίτες χώρες με δυνητικό αντίκτυπο στην ασφάλεια και τη δημόσια τάξη της Ένωσης. Με την προτεινόμενη τροποποίηση οπωσδήποτε θα ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού

συστήματος ελέγχου των ΑΞΕ και θα περιοριστούν φαινόμενα καταχρήσεων στις δραστηριότητες ελέγχου των εθνικών αρχών. Ταυτόχρονα, θα εξυπηρετηθούν καλύτερα οι γεωπολιτικές φιλοδοξίες της Ένωσης στο σύγχρονο οικονομικό περιβάλλον.

IV. Καταλληλότητα/επάρκεια της επιλογείας νομικής βάσης

Εφόσον υιοθετηθούν τα προτεινόμενα μέτρα εναρμόνισης – σενάριο εξαιρετικά πιθανό δεδομένων των παρατηρήσεων της Επιτροπής στη στοχευμένη διαβούλευση και πρόσκληση υποβολής στοιχείων που δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του τρέχοντος έτους ενόψει αξιολόγησης και ενδεχόμενης αναθεώρησης του Κανονισμού 2019/452 – θα τεθεί προς συζήτηση και επανεξέταση μια σειρά ζητημάτων. Στο πλαίσιο αυτό, είναι βέβαιο ότι τον ενωσιακό νομοθέτη θα απασχολήσουν, μεταξύ άλλων, ζητήματα καταλληλότητας ή επάρκειας της νομικής βάσης του υφιστάμενου Κανονισμού (άρθρο 207 ΣΛΕΕ). Ήδη, η Επιτροπή έχει δηλώσει ότι η νομική βάση του άρθρου 207 ΣΛΕΕ (κοινή εμπορική πολιτική) θα εξακολουθήσει να εφαρμόζεται, πιθανώς παράλληλα με το άρθρο 114 ΣΛΕΕ (εσωτερική αγορά)⁴¹. Τούτο στέκεται αφορμή για τη διατύπωση ορισμένων σκέψεων αναφορικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ των αρμοδιοτήτων που αφορούν την κοινή εμπορική πολιτική και εκείνων που αφορούν την εσωτερική αγορά.

Προκαταρκτικά, υπενθυμίζεται ότι, με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, οι ΑΞΕ εμπίπτουν ρητά στο πεδίο εφαρμογής της κοινής εμπορικής πολιτικής, δυνάμει του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχείο ε' ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 207 παρ. 1 ΣΛΕΕ, ως αποκλειστική ενωσιακή αρμοδιότητα⁴². Με τη Γνωμοδότηση 2/15 του ΔΕΕ διευκρινίστηκε, για πρώτη φορά, ότι στην έννοια των «άμεσων ξένων επενδύσεων» του άρθρου 207 παρ. 1 ΣΛΕΕ εμπίπτουν επενδύσεις που πραγματοποιούνται από φυσικά ή νομικά πρόσωπα τρίτου κράτους εντός της Ένωσης και αντιστρόφως και οι οποίες παρέχουν στα πρόσωπα αυτά τη δυνατότητα πραγματικής συμμετοχής στη διαχείριση ή στον έλεγχο εταιρείας που ασκεί οικονομική δραστηριότητα⁴³. Αντίστοιχος ορισμός της «άμε-

37. Προτάσεις στην C-106/22, ό.π., σημ. 43.

38. ΔΕΕ C-106/22, *Xella Magyarország*, ό.π., σκ. 46. Βλ. και Α. PÉREZ, The Court of Justice draws a line in the sand for foreign investment screening: ruling in *Xella Magyarország* C-106/22, EU Law Live, 26.07.2023.

39. Περισσότερα για το παράδειγμα της Αυστρίας βλ. σε J. FELDNER / F. FROMMELT, "Time out" for the EU cooperation mechanism in Austria due to *Xella* (C-106/22), EU Law Live, 11.10.2023.

40. Α. SANDULLI, The *Xella* Case: Screening FDI is a matter of proportionality, EU Law Live, 20.11.2023, Α. CRIVOLI, The upcoming review of the FDI Screening Regulation, ό.π., σ. 9.

41. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ, Call for Evidence for an Initiative (without an impact assessment), ό.π., σ. 2.

42. M. DE BOECK, EU Law and International Investment Arbitration: The Compatibility of ISDS in Bilateral Investment Treaties (BITs) and the Energy Charter Treaty (ECT) with the Autonomy of EU Law, Brill Nijhoff, 2022, σ. 123 επ.

43. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 2/15, *Σύμβαση Ελευθέρων Συναλλαγών ΕΕ-Σιγκαπούρης*, 16.05.2017, ECLI:EU:2017:376, σκ. 80, 82. Για να διευκρινίσει την έννοια των «άμεσων ξένων επενδύσεων» στο πλαίσιο του άρθρου 207 παρ. 1 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο ανέτρεξε στον ορισμό

σης ξένης επένδυσης» περιλαμβάνεται στο άρθρο 2 παρ. 1 του Κανονισμού 2019/452, ο οποίος ως νομική πράξη ερείδεται αποκλειστικά στο άρθρο 207 ΣΛΕΕ. Η συγκεκριμένη νομική βάση φαίνεται να αποτέλεσε για τον ενωσιακό νομοθέτη την πιο προφανή επιλογή για την υιοθέτηση του εν λόγω Κανονισμού, ο οποίος ουσιαστικά λειτουργεί ως μέσο εξουσιοδότησης των κρατών μελών για τη διατήρηση των ήδη υφιστάμενων εθνικών μηχανισμών ελέγχου παρά την υπαγωγή των ΑΞΕ, μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ένωσης⁴⁴. Δεδομένου όμως ότι οι άμεσες επενδύσεις με προέλευση από τρίτες χώρες παραμένουν επίσης αντικείμενο της συντρέχουσας αρμοδιότητας επί ζητημάτων της εσωτερικής αγοράς (ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων), παρατηρείται σημαντική αλληλοεπικάλυψη αρμοδιοτήτων. Το γεγονός αυτό εξηγεί γιατί η επιλογή του άρθρου 207 ΣΛΕΕ ως κατάλληλης νομικής βάσης για τον Κανονισμό 2019/452 υπήρξε αμφιλεγόμενη και αποτέλεσε εξαρχής αντικείμενο έντονου προβληματισμού στη σχετική βιβλιογραφία⁴⁵.

Στο πλαίσιο της επικείμενης αναθεώρησης, αναμένεται να υιοθετηθούν τροποποιήσεις για την επίτευξη υψηλότερου βαθμού εναρμόνισης και συνοχής σε ολόκληρη την Ένωση όσον αφορά τον έλεγχο των ΑΞΕ. Κατά τα τρία πρώτα έτη εφαρμογής του Κανονισμού διαπιστώθηκε η ύπαρξη σημαντικών αποκλίσεων μεταξύ των κρατών μελών ως προς τις νομοθετικές ρυθμίσεις που διέπουν τον έλεγχο των ΑΞΕ στη βάση λόγων ασφάλειας ή δημόσιας τάξης. Παράλληλα, συναλλαγές με σημαντικό διασυνοριστικό αντίκτυπο στην ασφάλεια ή τη δημόσια τάξη βρίσκονται εκτός του πεδίου ελέγχου, κάτι το οποίο, όπως ήδη αναφέρθηκε, καθιστά τρωτό το ενωσιακό σύστημα ελέγχου συνολικά. Οι ανεπάρκειες αυτές μειώνουν την αποτελεσματικότητα του υφιστάμενου πλαισίου και οπωσδήποτε υπονομεύουν την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, θέτοντας εμπόδια στις θεμελιώδεις ελευθερίες. Για αυτούς τους λόγους, σχεδιάζεται η λήψη μέτρων που θα προσανατολίζονται προς μια πιο συντονισμένη προσέγγιση σε επίπεδο Ένωσης για την ευθυγράμμιση των εθνικών συστημάτων ελέγχου και την εναρμόνιση των σχετικών διαδικασιών για όλα τα κράτη μέλη. Στο πλαίσιο αυτό, η χρήση του άρθρου 114 ΣΛΕΕ ως πρόσθετης

νομικής βάσης κρίνεται απαραίτητη. Υπενθυμίζεται ότι η νομολογία έχει ορίσει συγκεκριμένες προϋποθέσεις για τη χρήση του άρθρου 114 ΣΛΕΕ ως νομικής βάσης: α) να υφίστανται εμπόδια (ή να υπάρχει πιθανότητα να προκύψουν στο μέλλον) στην εσωτερική αγορά λόγω διαφορών μεταξύ των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που είναι ικανές να εμποδίσουν την άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών⁴⁶, και β) τα μέτρα που θα ληφθούν να σκοπούν πράγματι στη βελτίωση των συνθηκών για την εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς⁴⁷. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, «μολονότι η απλή διαπίστωση διαφορών μεταξύ των εθνικών ρυθμίσεων και του αφηρημένου κινδύνου παρεμπόδισης της άσκησης θεμελιωδών ελευθεριών ή στρεβλώσεων του ανταγωνισμού δεν αρκεί προς δικαιολόγηση της επιλογής του άρθρου 114 ΣΛΕΕ ως νομικής βάσης, ο ενωσιακός νομοθέτης μπορεί να στηριχθεί στο άρθρο αυτό ιδίως στην περίπτωση διαφορών μεταξύ εθνικών ρυθμίσεων που είναι ικανές να εμποδίσουν την άσκηση θεμελιωδών ελευθεριών και να έχουν, ως εκ τούτου, άμεση επίπτωση στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς ή να προκαλέσουν αισθητές στρεβλώσεις του ανταγωνισμού»⁴⁸. Η κτηθείσα έως τώρα εμπειρία από τη λειτουργία του Κανονισμού 2019/452 ανέδειξε το γεγονός ότι οι πάσης φύσεως διαφορές μεταξύ των μηχανισμών ελέγχου των κρατών μελών έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην εσωτερική αγορά και ενδέχεται να θίξουν τις θεμελιώδεις ελευθερίες. Συνεπώς, το άρθρο 114 ΣΛΕΕ αποτελεί την κατάλληλη νομική βάση για τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων με στόχο τη διασφάλιση της ορθής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς. Παράλληλα, η επέκταση του πεδίου εφαρμογής του Κανονισμού 2019/452 σε ΑΞΕ που πραγματοποιούνται με έμμεσο τρόπο, ήτοι μέσω οντοτήτων εγκατεστημένων στην Ένωση που ελέγχονται τελικώς από επενδυτές τρίτων χωρών, είναι δυνατή μόνο επί τη βάση του άρθρου 114 ΣΛΕΕ. Η χρήση του άρθρου αυτού ως πρόσθετης νομικής βάσης θα είναι απαραίτητη για να επιτραπεί, στο πλαίσιο ενός αναθεωρημένου Κανονισμού, η υπαγωγή ορισμένων ενδοενωσιακών επενδύσεων σε μηχανισμό ελέγχου για λόγους ασφάλειας ή δημόσιας τάξης.

V. Επιλογικές σκέψεις

Σε κάθε περίπτωση, το εάν ο αναθεωρημένος Κανονισμός θα εδράζεται σε διπλή νομική βάση θα καθοριστεί από τον σκοπό και το περιεχόμενό του. Σύμφωνα με πά-

της έννοιας των «άμεσων επενδύσεων» στο πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς.

44. M. CREMONA, *Regulating FDI in the EU Legal Framework*, σε: J.H.J. Bourgeois (ed.), *EU Framework for Foreign Direct Investment Control*, Wolters Kluwer, 2020, σ. 36 επ.

45. Ibid, σ. 40 επ., T. VERELLEN, *When Integration by Stealth Meets Public Security: The EU Foreign Direct Investment Screening Regulation*, *Legal Issues of Economic Integration*, 2021, σσ. 37-41, S. HINDELANG / A. MOBERG, *The Art of Casting Political Dissent in Law: The EU's Framework for Screening of Foreign Direct Investment*, ό.π., σσ. 1436-1445.

46. ΔΕΕ C-547/14, *Philip Morris Brands κ.λπ.*, 04.05.2016, ECLI:EU:C:2016:325, σκ. 58-59.

47. ΔΕΚ C-376/98, *Γερμανία/Κοινοβούλιο και Συμβούλιο*, 05.10.2000, ECLI:EU:C:2000:544, σκ. 84.

48. Βλ., ενδεικτικά, ΔΕΕ C-58/08, *Vodafone κ.λπ.*, 08.06.2010, ECLI:EU:C:2010:321, σκ. 32.

για νομολογία, η επιλογή της νομικής βάσης μιας πράξης στο πλαίσιο του συστήματος αρμοδιοτήτων της Ένωσης δεν μπορεί να εξαρτάται μόνο από την πεποίθηση ενός οργάνου ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, αλλά πρέπει να στηρίζεται σε στοιχεία αντικειμενικά και δεκτικά ενδίκου ελέγχου. Μεταξύ των στοιχείων αυτών είναι ο σκοπός και το περιεχόμενο της πράξης⁴⁹. Αν από την εξέταση της επίμαχης πράξης αποδεικνύεται ότι αυτή επιδιώκει διττό σκοπό ή ότι απαρτίζεται από δύο συστατικά μέρη, ο ένας δε εκ των σκοπών αυτών μπορεί να χαρακτηριστεί ως κύριος ή πρωτεύων, ενώ ο δεύτερος απλώς ως παρεπόμενος, ή το ένα εκ των μερών αυτών μπορεί να χαρακτηριστεί ως κύριο ή πρωτεύον, ενώ το δεύτερο απλώς ως παρεπόμενο, η πράξη αυτή πρέπει να στηρίζεται σε μία ενιαία νομική βάση: σε εκείνη που επιβάλλει ο κύριος ή πρωτεύων σκοπός ή το κύριο ή πρωτεύον συστατικό μέρος⁵⁰. Αντίθετα, αν οι επιδιωκόμενοι σκοποί συνδέονται άρρηκτα, χωρίς ο ένας εξ αυτών να είναι δευτερευών

και έμμεσος σε σχέση με τον άλλο (ή τους άλλους), τότε η οικεία πράξη θα έπρεπε να εδράζεται σε διπλή (ή πολλαπλή) νομική βάση⁵¹, εκτός εάν οι διαφορετικές νομικές βάσεις προβλέπουν νομοθετικές διαδικασίες που είναι ασυμβίβαστες μεταξύ τους⁵². Στο πλαίσιο της επικείμενης αναθεώρησης του Κανονισμού 2019/452, η νομική βάση του άρθρου 207 ΣΛΕΕ δεν επαρκεί για την υιοθέτηση των προτεινόμενων τροποποιήσεων, όπως αναλύθηκαν παραπάνω. Για τον λόγο αυτό, αναμένεται ότι η Επιτροπή θα βασίσει τη νομοθετική της πρόταση όχι μόνο στο άρθρο 207 ΣΛΕΕ, αλλά και στο άρθρο 114 ΣΛΕΕ⁵³. Σε μια τέτοια περίπτωση, η ανάληψη δράσης σε επίπεδο Ένωσης με σκοπό την εναρμόνιση και τον συντονισμό των εθνικών κανόνων που διέπουν τον έλεγχο των ΑΞΕ για λόγους ασφάλειας ή δημόσιας τάξης θα πρέπει να δικαιολογηθεί με όρους επικουρικότητας (άρθρο 5 παρ. 3 ΣΕΕ).

49. ΔΕΚ C-300/89, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, 11.06.1991, ECLI:EU:C:1991:244, σκ. 10.

50. ΔΕΕ C-137/12, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, 22.10.2013, ECLI:EU:C:2013:675, σκ. 53.

51. ΔΕΚ C-281/01, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, 12.12.2002, ECLI:EU:C:2002:761.

52. Βλ. π.χ. την ΔΕΚ C-300/89, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, ό.π.

53. Πρβλ. Α. CRIVOLI, *The upcoming review of the FDI Screening Regulation*, ό.π., σ. 14.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Όλγα Μιχαλοπούλου, Βασιλική Στάθη

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► **Brexit – Το Συμβούλιο δίνει το «πράσινο φως» για τη συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στα προγράμματα της ΕΕ «Horizon Europe» και «Copernicus» (15.11.2023)**

αποχώρηση – σχέση ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας – προγράμματα έρευνας και καινοτομίας – Horizon Europe – Copernicus

Η συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στα προγράμματα της ΕΕ διέπεται από τη Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Μαΐου 2021.

Σύμφωνα με την από 7 Σεπτεμβρίου 2023 συμφωνία μεταξύ της Επιτροπής και της Κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου, από την 1η Ιανουαρίου 2024 ερευνητές και οργανισμοί στο Ηνωμένο Βασίλειο θα μπορούν να συμμετέχουν στο πρόγραμμα έρευνας και καινοτομίας της ΕΕ επί ίσοις όροις με τους ομολόγους τους στα κράτη μέλη της ΕΕ.

Στις 15 Νοεμβρίου 2023, το Συμβούλιο εξέφρασε την υποστήριξή του για την αξιοποίηση του πλήρους δυναμικού της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας προς αμοιβαίο όφελος ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου. Με την απόφαση αυτή, το Συμβούλιο επιτρέπει στην ΕΕ να επισημοποιήσει την ανωτέρω κατ' αρχήν συμφωνία που επιτεύχθηκε με το Ηνωμένο Βασίλειο εκδίδοντας απόφαση στο πλαίσιο της Ειδικής Επιτροπής ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου για τη συμμετοχή σε πρόγραμμα της Ένωσης.

Η Επιτροπή που συστάθηκε στο πλαίσιο της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας αναμενόταν να εγκρίνει την απόφαση πριν από το τέλος του έτους 2023.

Η συμμετοχή του Ηνωμένου Βασιλείου στα εν λόγω προγράμματα θα υπόκειται σε όλες τις διασφαλίσεις της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου, συμπεριλαμβανομένης της καταβολής τέλους συμμετοχής στον προϋπολογισμό της ΕΕ.

Το Συμβούλιο και η Επιτροπή έκαναν επίσης κοινή δήλωση σχετικά με την από 15.11.2023 απόφαση του Συμβουλίου.

<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/11/15/eu-uk-relations-council-gives-the-go-ahead-to-uk-participation-in-the-horizon-europe-and-copernicus-programmes/>

► **Το Συμβούλιο τάσσεται υπέρ της παράτασης των ισχυόντων κανόνων καταγωγής για τα ηλεκτρικά οχήματα έως το τέλος του 2026 (21.12.2023)**

αποχώρηση – συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας – κανόνες καταγωγής – ηλεκτρικά οχήματα – μπαταρίες

Οι κανόνες καταγωγής συμφωνήθηκαν για πρώτη φορά το 2020 στο πλαίσιο της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου. Αυτοί οι κανόνες καθορίζουν τις απαιτήσεις τοπικού περιεχομένου, ένα εμπορικό μέτρο για την ενίσχυση των εγχώριων βιομηχανιών, υπηρεσιών και προϊόντων, επιτρέποντας σε ηλεκτρικά οχήματα και μπαταρίες με ελάχιστο επίπεδο κατασκευασμένου περιεχομένου από την ΕΕ ή το Ηνωμένο Βασίλειο να επωφελούνται από το εμπόριο χωρίς δασμούς.

Έκτοτε, ωστόσο, η πανδημία COVID-19, ο πόλεμος της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας και ο ανταγωνισμός από νέα διεθνή προγράμματα υποστήριξης επιδοτήσεων έχουν επηρεάσει τις παγκόσμιες αλυσίδες εφοδιασμού και τη βιομηχανία μπαταριών και δυσχέραναν τους κατασκευαστές ηλεκτρικών οχημάτων να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις περιεχομένου για ηλεκτρικά οχήματα και μπαταρίες στο πλαίσιο της Συμφωνίας.

Για τον λόγο αυτό, το Συμβούλιο ενέκρινε, στις 21 Δεκεμβρίου 2023, απόφαση που υποβλήθηκε για πρώτη φορά από την Επιτροπή στις 6 Δεκεμβρίου 2023, η οποία παρατείνει τους ισχύοντες κανόνες καταγωγής έως 31 Δεκεμβρίου 2026 για να δοθεί περισσότερος χρόνος στους κατασκευαστές στην ΕΕ και στο Ηνωμένο Βασίλειο να συμμορφωθούν.

Η επέκταση των ισχυόντων κανόνων καταγωγής συμπληρώνεται από έναν μηχανισμό κλειδώματος που διασφαλίζει ότι το πλήρες καθεστώς για τις απαιτήσεις τοπικού περιεχομένου βάσει της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας θα ισχύει από το 2027. Παράλληλα, για περαιτέρω ανάπτυξη της αγοράς μπαταριών στην ΕΕ, η Επιτροπή ανακοίνωσε παροχή πρόσθετης χρηματοδότησης της τάξης των 3 δισεκατομμυρίων στο πλαίσιο του Ταμείου Καινοτομίας.

<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/21/eu-uk-relations-council-greenlights-extension-of-current-rules-of-origin-for-electric-vehicles-until-the-end-of-2026/>

II. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► **Έκδοση σύστασης αναφορικά με τη διενέργεια εκτιμήσεων κινδύνου σε τέσσερις κρίσιμους τεχνολογικούς τομείς: τους προηγμένους ημιαγωγούς, την**

τεχνητή νοημοσύνη, τις κβαντικές τεχνολογίες και τις βιοτεχνολογίες (03.10.2023)

Εκτίμηση κινδύνου – προηγμένοι ημιαγωγοί – τεχνητή νοημοσύνη – κβαντικές τεχνολογίες – βιοτεχνολογίες

Η Επιτροπή εξέδωσε σύσταση σχετικά με τους κρίσιμους για την οικονομική ασφάλεια της ΕΕ τεχνολογικούς τομείς, οι οποίοι χρειάζονται περαιτέρω εκτίμηση κινδύνου από κοινού με τα κράτη μέλη. Η συγκεκριμένη σύσταση απορρέει από την κοινή ανακοίνωση σχετικά με μια ευρωπαϊκή στρατηγική οικονομικής ασφάλειας, με την οποία τέθηκε σε εφαρμογή μια ολοκληρωμένη στρατηγική προσέγγιση για την οικονομική ασφάλεια στην ΕΕ.

Η σύσταση αφορά την αξιολόγηση ενός από τα τέσσερα είδη κινδύνων στο πλαίσιο της εν λόγω ολοκληρωμένης προσέγγισης: του τεχνολογικού κινδύνου και της διαρροής τεχνολογίας. Η εκτίμηση κινδύνου θα έχει αντικειμενικό χαρακτήρα και στο παρόν στάδιο δεν μπορούν να προβλεφθούν τα αποτελέσματά της ούτε τα τυχόν επακόλουθα μέτρα. Στη σύσταση, η Επιτροπή παρέχει έναν κατάλογο δέκα κρίσιμων τεχνολογικών τομέων. Οι συγκεκριμένοι τεχνολογικοί τομείς επελέγησαν με βάση τα εξής κριτήρια:

- Ο υποστηρικτικός και μετασχηματιστικός χαρακτήρας της τεχνολογίας: οι δυνατότητες και η σημασία της τεχνολογίας ως μοχλού σημαντικής ενίσχυσης των επιδόσεων και της αποδοτικότητας και/ή ριζικών αλλαγών σε τομείς, ικανότητες κ.λπ.
 - Ο κίνδυνος συγχώνευσης στρατιωτικού και μη στρατιωτικού τομέα: η σημασία της τεχνολογίας για τον μη στρατιωτικό και για τον στρατιωτικό τομέα και η δυνατότητά της να προάγει και τους δύο τομείς, καθώς και ο κίνδυνος χρήσης ορισμένων τεχνολογιών για την υπονόμηση της ειρήνης και της ασφάλειας.
 - Ο κίνδυνος κατάχρησης της τεχνολογίας για την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: πιθανή κατάχρηση των τεχνολογιών κατά παράβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένου του περιορισμού των θεμελιωδών ελευθεριών.
- Από τους δέκα κρίσιμους τεχνολογικούς τομείς, στη σύσταση ταυτοποιούνται τέσσερις, των οποίων η έκθεση στους πλέον ευαίσθητους και άμεσους κινδύνους τεχνολογικής ασφάλειας και διαρροής τεχνολογίας θεωρείται εξαιρετικά πιθανή:
- Προηγμένες τεχνολογίες ημιαγωγών (μικροηλεκτρονική, φωτονική, μικροκυκλώματα υψηλής συχνότητας, εξοπλισμός κατασκευής ημιαγωγών).
 - Τεχνολογίες τεχνητής νοημοσύνης (υπολογιστική υψηλών επιδόσεων, υπολογιστικό νέφος, υπολογιστική παρυφών, ανάλυση δεδομένων, όραση υπολογιστή, γλωσσική επεξεργασία, αναγνώριση αντικειμένων).

• Κβαντικές τεχνολογίες (κβαντική υπολογιστική, κβαντική κρυπτογραφία, κβαντικές επικοινωνίες, κβαντική ανίχνευση και κβαντικά ραντάρ).

• Βιοτεχνολογίες (τεχνικές γενετικής τροποποίησης, νέες γονιδιωματικές τεχνικές, γονιδιωματική καθοδήγηση, συνθετική βιολογία).

Η Επιτροπή συνιστά να διενεργηθούν συλλογικές εκτιμήσεις κινδύνου από τα κράτη μέλη, από κοινού με την Επιτροπή, αρχικά για τους τέσσερις αυτούς τομείς, έως το τέλος του τρέχοντος έτους. Η σύσταση περιλαμβάνει κάποιες κατευθυντήριες αρχές για τη διάρθρωση των συλλογικών εκτιμήσεων κινδύνου, συμπεριλαμβανομένης της διαβούλευσης με τον ιδιωτικό τομέα και της προστασίας της εμπιστευτικότητας.

Κατά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με προτάσεις για περαιτέρω συλλογικές εκτιμήσεις κινδύνου με τα κράτη μέλη σε έναν ή περισσότερους από τους απαριθμούμενους πρόσθετους τεχνολογικούς τομείς ή σε υποσύνολα αυτών, η Επιτροπή θα λαμβάνει υπόψη εν εξελίξει ή προγραμματισμένες δράσεις για την προώθηση ή τη συνεργασία στον υπό εξέταση τεχνολογικό τομέα. Γενικότερα, η Επιτροπή θα λαμβάνει υπόψη ότι τα μέτρα που λαμβάνονται για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ΕΕ στους σχετικούς τομείς μπορούν να συμβάλουν στη μείωση ορισμένων τεχνολογικών κινδύνων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_4735

III. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

► Μέτρα για τη μείωση της ρύπανσης από μικροπλαστικά (16.10.2023)

■ ρύπανση – μικροπλαστικά – πλαστικά συσσωματώματα

Η Επιτροπή προτείνει, για πρώτη φορά, μέτρα για την πρόληψη της ρύπανσης από μικροπλαστικά από την ακούσια απελευθέρωση πλαστικών συσσωματωμάτων. Επί του παρόντος, περίπου 52 έως 184 χιλιάδες τόνοι συσσωματωμάτων απελευθερώνονται ετησίως στο περιβάλλον λόγω κακής διαχείρισης σε ολόκληρη την αλυσίδα εφοδιασμού. Η παρούσα πρόταση έχει ως στόχο να διασφαλίσει ότι όλοι οι φορείς εκμετάλλευσης που χειρίζονται συσσωματώματα στην ΕΕ λαμβάνουν τα αναγκαία προληπτικά μέτρα. Αυτό αναμένεται να μειώσει την έκλυση συσσωματωμάτων έως και κατά 74%, οδηγώντας σε καθαρότερα οικοσυστήματα, συμβάλλοντας σε ποταμούς και ωκεανούς χωρίς πλαστική ύλη και μειώνοντας τους δυνητικούς κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία. Τα κοινά μέτρα σε επίπεδο ΕΕ θα συμβάλουν, επίσης, στην εξασφάλιση ισότιμων όρων ανταγωνισμού για τους φορείς εκμετάλλευσης.

Τα πλαστικά σφαιρίδια αποτελούν μία από τις μεγαλύτερες πηγές ακούσιας ρύπανσης από μικροπλαστικά. Η Επιτροπή προτείνει οι φορείς εκμετάλλευσης να ενεργούν με την ακόλουθη σειρά προτεραιότητας: πρόληψη για την αποφυγή τυχόν διαρροών συσσωματωμάτων· συγκράτηση των διεσπαρμένων συσσωματωμάτων, ώστε να διασφαλίζεται ότι δεν ρυπαίνουν το περιβάλλον· και, ως τελική επιλογή, καθαρισμός μετά από διαρροή ή απώλεια.

Η συγκεκριμένη πρόταση περιλαμβάνει τα εξής:

- Βέλτιστες πρακτικές χειρισμού για τους φορείς εκμετάλλευσης: ανάλογα με το μέγεθος της εγκατάστασης ή της δραστηριότητας μεταφοράς, οι φορείς εκμετάλλευσης θα πρέπει να τηρούν ορισμένες βέλτιστες πρακτικές χειρισμού. Τα μέτρα αυτά έχουν ήδη εφαρμοστεί από πρωτοπόρους.

- Υποχρεωτική πιστοποίηση και υπεύθυνες δηλώσεις: Για να βοηθηθούν οι εθνικές αρμόδιες αρχές στην επαλήθευση της συμμόρφωσης, οι μεγαλύτεροι φορείς εκμετάλλευσης θα πρέπει να λαμβάνουν πιστοποιητικό που θα εκδίδεται από ανεξάρτητο τρίτο μέρος, ενώ οι μικρότερες εταιρείες θα πρέπει να υποβάλλουν υπεύθυνες δηλώσεις για τη συμμόρφωσή τους.

- Εναρμονισμένη μεθοδολογία για την εκτίμηση των ζημιών: για να βοηθηθούν οι φορείς εκμετάλλευσης να παρακολουθούν τις απώλειές τους και να αντιμετωπίσουν ορισμένα από τα εναπομένοντα κενά δεδομένων, οι οργανισμοί τυποποίησης θα αναπτύξουν εναρμονισμένη μεθοδολογία. Θα πρέπει, επίσης, να αυξήσει τη λογοδοσία αυξάνοντας την ευαισθητοποίηση σχετικά με τις επιπτώσεις των διαφόρων πρακτικών στο περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία.

- Ηπιότερες απαιτήσεις για τις ΜΜΕ: δεδομένου ότι η αλυσίδα εφοδιασμού συσσωματωμάτων έχει μεγάλο μερίδιο ΜΜΕ, θα ισχύουν λιγότερο αυστηρές απαιτήσεις κυρίως για τις πολύ μικρές και τις μικρές επιχειρήσεις.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_4984

► Πρόταση ολοκληρωμένης παρακολούθησης για τη βελτίωση της ανθεκτικότητας των ευρωπαϊκών δασών (22.11.2023)

■ δάση – δασικές πυρκαγιές – κλιματική αλλαγή

Η Επιτροπή προτείνει Κανονισμό για την παρακολούθηση των δασών, ο οποίος θα καλύψει τα υπάρχοντα κενά στις πληροφορίες σχετικά με τα ευρωπαϊκά δάση και θα δημιουργήσει μια ολοκληρωμένη βάση γνώσεων για τα δάση, προκειμένου να μπορέσουν τα κράτη μέλη, οι ιδιοκτήτες δασών και οι διαχειριστές δασών να ανταποκριθούν καλύτερα στις αυξανόμενες πιέσεις που ασκούνται

στα δάση και να ενισχύσουν την ανθεκτικότητα των δασών.

Τα δάση αποτελούν βασικό σύμμαχο για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και της απώλειας βιοποικιλότητας και είναι ζωτικής σημασίας για την άνθηση των αγροτικών περιοχών και της βιοοικονομίας. Δυστυχώς, τα δάση της Ευρώπης υφίστανται πολλές και διαφορετικές πιέσεις, συμπεριλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής και της μη βιώσιμης ανθρώπινης δραστηριότητας.

Η καλύτερη παρακολούθηση θα δώσει τη δυνατότητα ανάληψης δράσης για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των δασών απέναντι στις διασυνοριακές απειλές των επιβλαβών οργανισμών, των ξηρασιών και των δασικών πυρκαγιών, που επιδεινώνονται από την κλιματική αλλαγή, θα δώσει τη δυνατότητα ανάπτυξης νέων επιχειρηματικών μοντέλων, όπως η ανθρακοδεσμευτική γεωργία, και θα στηρίξει τη συμμόρφωση με τη συμφωνηθείσα νομοθεσία της ΕΕ. Ακόμη, θα συμβάλει στην ενίσχυση της ικανότητας των δασών να εκπληρώνουν τις πολλαπλές περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές λειτουργίες τους, συμπεριλαμβανομένου του ρόλου τους ως φυσικών καταβοθρών άνθρακα.

Το πλαίσιο παρακολούθησης θα καταστήσει εφικτή τη συλλογή και την ανταλλαγή έγκαιρων και συγκρίσιμων δασικών δεδομένων που λαμβάνονται μέσω συνδυασμού τεχνολογίας γεωσκόπησης και μετρήσεων εδάφους. Με βάση τις υφιστάμενες εθνικές προσπάθειες, το πλαίσιο θα προσφέρει καλύτερα δεδομένα και γνώσεις για τη λήψη αποφάσεων και την εφαρμογή της πολιτικής, καθώς, επίσης, πιο επίκαιρες πληροφορίες σχετικά με τις φυσικές διαταραχές και τις δασικές καταστροφές σε όλα τα κράτη μέλη.

Οι διαθέσιμες πληροφορίες αναφορικά με την κατάσταση των δασών και τη χρήση των δασικών πόρων και υπηρεσιών είναι διάσπαρτες και ελλιπείς, τα δεδομένα για τα δάση της ΕΕ είναι συχνά παρωχημένα και παράγονται με τη χρήση διαφορετικών ορισμών, με αποτέλεσμα σημαντικά κενά γνώσης. Οι ανακολουθίες αυτές θα αντιμετωπιστούν με ένα ολοκληρωμένο σύστημα παρακολούθησης.

Το πλαίσιο θα συμβάλει στη δημιουργία ολοκληρωμένης διακυβέρνησης των δασών, εξασφαλίζοντας τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και ενθαρρύνοντάς τα να καταρτίσουν μακροπρόθεσμα δασικά σχέδια, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις σχετικές διαστάσεις πολιτικής και την πολυλειτουργικότητα των δασών. Η πρόταση δεν εισάγει νέες άμεσες διοικητικές απαιτήσεις για τις επιχειρήσεις, τους ιδιοκτήτες δασών και τους δασοκόμους.

Το πλαίσιο θα αποφέρει οικονομικά οφέλη, καθώς θα στηρίξει τους διαχειριστές δασών στην εμπορία των υπηρεσιών οικοσυστήματος που προσφέρουν, όπως οι απορροφήσεις άνθρακα, βάσει του πλαισίου πιστοποίησης.

σης της απορρόφησης άνθρακα της ΕΕ. Με βάση πιο αξιόπιστα και προσβάσιμα δεδομένα, οι διαχειριστές και οι ιδιοκτήτες δασών θα είναι σε θέση να αξιοποιήσουν νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες που θα παράσχουν πρόσθετο εισόδημα, επεκτείνοντας παράλληλα την ανθρακοδεσμευτική γεωργία και συμβάλλοντας στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή σε αυτήν. Ο νέος Κανονισμός θα στηρίξει, επίσης, μια νέα αγορά για τους παρόχους ψηφιακών υπηρεσιών παρακολούθησης, συμπεριλαμβανομένου μεγάλου αριθμού ΜΜΕ και καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων.

Τέλος, η πρόταση θα υποστηρίξει την εφαρμογή άλλης βασικής νομοθεσίας, όπως είναι ο Κανονισμός LULUCF, η Οδηγία για τους οικοτόπους και η Οδηγία για τα πτηνά, ο Κανονισμός για την αποψίλωση των δασών, καθώς και η πιστοποίηση της απορρόφησης άνθρακα και το νομοθέτημα για την αποκατάσταση της φύσης, όταν εγκριθούν από τους συννομοθέτες.

Στο πλαίσιο των ευρύτερων εργασιών της στο πλαίσιο της δασικής στρατηγικής της ΕΕ, η Επιτροπή ενέκρινε, επίσης, πρόταση για επικαιροποιημένη δασική διακυβέρνηση της ΕΕ, η οποία αποσκοπεί στη δημιουργία μιας ανανεωμένης, συμπεριληπτικής και διεπιστημονικής ομάδας εμπειρογνομόνων των κρατών μελών, αρμόδιας για όλα τα θέματα δασών και δασοκομίας, η οποία θα αντικατοπτρίζει όλους τους περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους της δασικής στρατηγικής της ΕΕ.

Η πρόταση εντάσσεται στο πλαίσιο αντιμετώπισης των αυξανόμενων πιέσεων που ασκούνται στα δάση. Η Επιτροπή δημοσιεύει έκθεση σχετικά με τις δασικές πυρκαγιές στην Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική το 2022, η οποία καταδεικνύει ότι το 2022 κάηκαν σχεδόν 900.000 εκτάρια γης στην ΕΕ, ποσοστό που αντιστοιχεί περίπου στο μέγεθος της Κορσικής.

Για τρίτη συνεχή χρονιά, πρωτοφανείς δασικές πυρκαγιές προκάλεσαν μεγάλες περιβαλλοντικές και οικονομικές ζημιές στην ΕΕ και τραγικές απώλειες ανθρώπινων ζώων. Μπορεί οι περισσότερες πυρκαγιές (96%) να προκαλούνται από ανθρώπινες ενέργειες, ωστόσο επιδεινώνονται από τις ενισχυμένες συνθήκες κινδύνου πυρκαγιάς τις οποίες δημιουργεί η κλιματική αλλαγή. Πρόκειται για προειδοποιητικό μήνυμα σχετικά με το τι μπορεί να επιφέρει η υπερθέρμανση του πλανήτη τα επόμενα χρόνια, καθώς οι θερμοκρασίες αυξάνονται και οι ξηρασίες γίνονται εντονότερες σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Η έκθεση καταδεικνύει, επίσης, ότι τα μέτρα πρόληψης διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη μείωση της συχνότητας και των επιπτώσεων των δασικών πυρκαγιών και ότι η επικαιροποίηση των γνώσεων είναι καίριας σημασίας για τη διασφάλιση της πρόληψης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_5909

IV. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

► **Τροποποίηση των κανόνων για τα μικρά ποσά ενισχύσεων στον τομέα της αλιείας και της υδατοκαλλιέργειας (04.10.2023)**

αλιεία – υδατοκαλλιέργεια – Κανονισμός για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τροποποίηση του Κανονισμού «de minimis» για τον τομέα της αλιείας και της υδατοκαλλιέργειας («Κανονισμός για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας»). Ο αναθεωρημένος Κανονισμός, ο οποίος εξαιρεί τα μικρά ποσά ενισχύσεων από τον έλεγχο των κρατικών ενισχύσεων, δεδομένου ότι θεωρείται ότι δεν έχουν αντίκτυπο στον ανταγωνισμό και τις συναλλαγές στην ενιαία αγορά, θα τεθεί σε ισχύ 20 ημέρες μετά τη δημοσίευσή του στην Επίσημη Εφημερίδα.

Τον Δεκέμβριο του 2022, η Επιτροπή παρέτεινε την ισχύ του Κανονισμού για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας κατά ένα έτος (δηλαδή έως τις 31 Δεκεμβρίου 2023), ώστε να ολοκληρωθεί ο συνεχιζόμενος προβληματισμός σχετικά με το αν η μεταποίηση και η εμπορία προϊόντων αλιείας και υδατοκαλλιέργειας δεν θα πρέπει πια να περιλαμβάνονται στον Κανονισμό για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας, αλλά να εμπίπτουν στον γενικό Κανονισμό για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας. Ο γενικός Κανονισμός για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας προβλέπει υψηλότερο ανώτατο όριο ενίσχυσης από εκείνο που ισχύει για τον τομέα της αλιείας.

Η τροποποίηση του Κανονισμού για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας που εγκρίθηκε περιλαμβάνει τις παρακάτω αλλαγές:

- την αύξηση του ανώτατου ορίου των ενισχύσεων ήσσονος σημασίας ανά επιχείρηση επί τρία έτη, από 30.000 ευρώ σε 40.000 ευρώ, με την επιφύλαξη της δημιουργίας κεντρικού εθνικού μητρώου·
- μόνο η πρωτογενής παραγωγή προϊόντων αλιείας και υδατοκαλλιέργειας θα εξακολουθήσει να καλύπτεται από τον Κανονισμό για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας, ενώ η μεταποίηση και εμπορία των προϊόντων αυτών θα καλύπτονται από τον γενικό Κανονισμό για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας·
- τον εκ νέου υπολογισμό των «εθνικών ανώτατων ορίων», δηλαδή των μέγιστων σωρευτικών ποσών των ενισχύσεων ήσσονος σημασίας που μπορούν να κατανεμηθούν ανά κράτος μέλος. Τα εθνικά ανώτατα όρια επικαιροποιήθηκαν με βάση πιο πρόσφατα δεδομένα που αφορούν μόνο την πρωτογενή παραγωγή προϊόντων αλιείας και υδατοκαλλιέργειας·

• ορισμένες δραστηριότητες που εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας θα επιτρέπονται κατ' εξαίρεση στις εξόχως απόκεντρες περιοχές της ΕΕ, για να διευκολυνθεί ο εκσυγχρονισμός των μικρών σκαφών και να αντιμετωπιστούν, μεταξύ άλλων, ανησυχίες για την ασφάλεια στις εν λόγω περιοχές. Αυτό είναι ένα παράδειγμα των στοχευμένων μέτρων για τις εξόχως απόκεντρες περιοχές σύμφωνα με το άρθρο 349 ΣΛΕΕ.

• την παράταση της ισχύος του αναθεωρημένου Κανονισμού για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας στον τομέα της αλιείας έως τις 31 Δεκεμβρίου 2029.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_4728

V. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

► Σχέδιο δράσης για τη στήριξη του ευρωπαϊκού κλάδου αιολικής ενέργειας (24.10.2023)

■ αιολική ενέργεια – ανανεώσιμες πηγές ενέργειας

Για να επιτευχθεί ο στόχος της ΕΕ που συμφωνήθηκε για τουλάχιστον 42,5% ανανεώσιμη ενέργεια έως το 2030, με φιλοδοξία οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας να φτάσουν το 45%, θα χρειαστεί τεράστια ενίσχυση της εγκατεστημένης αιολικής ισχύος με αναμενόμενη αύξηση από 204 GW, το 2022, σε πάνω από 500 GW, το 2030. Αν και ο τομέας της αιολικής ενέργειας αποτέλεσε επιτυχία της ΕΕ στο παρελθόν, η μελλοντική πορεία ανάπτυξης του αντιμετωπίζει έναν μοναδικό συνδυασμό προκλήσεων, συμπεριλαμβανομένων της ανεπαρκούς και αβέβαιης ζήτησης, των αργών και περίπλοκων διαδικασιών αδειοδότησης, της έλλειψης πρόσβασης σε πρώτες ύλες, του υψηλού πληθωρισμού και των υψηλών τιμών βασικών εμπορευμάτων, του μη υποστηρικτικού σχεδιασμού των εθνικών διαγωνισμών, της αυξημένης πίεσης από διεθνείς ανταγωνιστές και των κινδύνων σχετικά με τη διαθεσιμότητα ειδικευμένου εργατικού δυναμικού.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε ένα ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για την αιολική ενέργεια προκειμένου να διασφαλίσει ότι η μετάβαση στην καθαρή ενέργεια συμβαδίζει με την ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας και ότι η αιολική ενέργεια εξακολουθεί να αποτελεί ευρωπαϊκή επιτυχία.

Το σχέδιο δράσης θα συμβάλει στη διατήρηση μιας υγιούς και ανταγωνιστικής αλυσίδας εφοδιασμού αιολικής ενέργειας, με σαφή και ασφαλή δεξαμενή έργων, που θα προσελκύει την αναγκαία χρηματοδότηση και θα ανταγωνίζεται επί ίσοις όροις σε παγκόσμιο επίπεδο. Συνοδεύεται από ανακοίνωση σχετικά με την υλοποίηση των φιλοδοξιών της ΕΕ για την υπεράκτια ενέργεια, συμπεριλαμβανομένης της αιολικής ενέργειας, σε συνέχεια

της στρατηγικής της ΕΕ για την υπεράκτια ενέργεια που εγκρίθηκε πριν από τρία έτη.

Το εν λόγω σχέδιο δράσης προβλέπει άμεσες δράσεις που πρέπει να αναληφθούν από κοινού από την Επιτροπή, τα κράτη μέλη και τον κλάδο με βάση τις υφιστάμενες πολιτικές και την ισχύουσα νομοθεσία και με επίκεντρο έξι βασικούς τομείς:

- Επιτάχυνση της εγκατάστασης μέσω αυξημένης προβλεψιμότητας και ταχύτερης αδειοδότησης. Το 2022, προστέθηκαν εγκαταστάσεις αιολικής ενέργειας ισχύος 16 GW, επίδοση που αποτελεί ρεκόρ και αύξηση κατά 47% σε σύγκριση με το 2021. Ωστόσο, το ποσοστό αυτό είναι πολύ χαμηλότερο από τα 37 GW/έτος που απαιτούνται για την επίτευξη του στόχου της ΕΕ για το 2030 όσον αφορά την ανανεώσιμη ενέργεια. Η Επιτροπή δρομολογεί την πρωτοβουλία «Accele-RES» με τα κράτη μέλη για να διασφαλίσει την ταχεία εφαρμογή των αναθεωρημένων κανόνων της ΕΕ για την ανανεώσιμη ενέργεια, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην ψηφιοποίηση των διαδικασιών αδειοδότησης και στην τεχνική βοήθεια προς τα κράτη μέλη. Επιπλέον, τα κράτη μέλη ενθαρρύνονται να ενισχύσουν την προβολή της δεξαμενής έργων μέσω δεσμεύσεων για την αιολική ενέργεια, διαφανών χρονοδιαγραμμάτων δημοπρασιών και μακροπρόθεσμου σχεδιασμού. Τέλος, η Επιτροπή θα εκδώσει σχέδιο δράσης για τα δίκτυα για να στηρίξει την αναγκαία ανάπτυξη δικτύων ηλεκτρικής ενέργειας.

- Βελτίωση του σχεδιασμού δημοπρασιών. Με βάση την προτεινόμενη πράξη για τη βιομηχανία των μηδενικών καθαρών εκπομπών και τη μεταρρύθμιση του σχεδιασμού της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας, η Επιτροπή θα στηρίξει τα κράτη μέλη στη βελτίωση των δημοπρασιών με καλά σχεδιασμένα και αντικειμενικά κριτήρια που ανταμείβουν τον εξοπλισμό υψηλότερης προστιθέμενης αξίας και διασφαλίζουν την πλήρη και έγκαιρη υλοποίηση των έργων. Πέρα από την ΕΕ, θα αυξηθεί η χρήση προτύπων στρατηγικών δημόσιων συμβάσεων από έργα της Global Gateway. Το σχέδιο δράσης προβλέπει, επίσης, εκτίμηση επικινδυνότητας κυβερνοασφάλειας.

- Πρόσβαση σε χρηματοδότηση. Για να επιταχυνθούν οι επενδύσεις και η χρηματοδότηση για την παραγωγή αιολικής ενέργειας στην Ευρώπη, η Επιτροπή θα διευκολύνει την πρόσβαση στη χρηματοδότηση της ΕΕ, κυρίως μέσω του Ταμείου Καινοτομίας, ενώ η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕπ) θα διαθέσει εγγυήσεις ελαχιστοποίησης των κινδύνων. Η Επιτροπή ενθαρρύνει, επίσης, τα κράτη μέλη να αξιοποιήσουν πλήρως την ευελιξία που παρέχει το τροποποιημένο προσωρινό πλαίσιο κρίσης και μετάβασης για τις κρατικές ενισχύσεις με σκοπό τη στήριξη της παραγωγής ανεμογεννητριών στην ΕΕ.

- Δίκαιο και ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον. Για να διασφαλιστεί ότι ο τομέας της αιολικής ενέργειας μπο-

ρεί να λειτουργεί με ισότιμους όρους ανταγωνισμού, η Επιτροπή παρακολουθεί στενά πιθανές αθέμιτες εμπορικές πρακτικές που ωφελούν ξένους παραγωγούς ανεμογεννητριών και θα συνεχίσει να χρησιμοποιεί εμπορικές συμφωνίες για τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε ξένες αγορές, προωθώντας παράλληλα την έγκριση ενωσιακών και διεθνών προτύπων για τον τομέα. Η Επιτροπή θα συνεργάζεται, επίσης, με επενδυτές για τον εντοπισμό και την αντιμετώπιση εμποδίων για επενδύσεις.

- Δεξιότητες. Οι μεγάλης κλίμακας συμπράξεις δεξιοτήτων για την ανανεώσιμη ενέργεια θα αποτελέσουν βασικό φόρουμ για την εκπόνηση έργων ανάπτυξης δεξιοτήτων. Με την πράξη για τη βιομηχανία των μηδενικών καθαρών εκπομπών, η Επιτροπή θα διευκολύνει, επίσης, τη δημιουργία ευρωπαϊκών ακαδημιών δεξιοτήτων της βιομηχανίας των μηδενικών καθαρών εκπομπών, συμπεριλαμβανομένης ειδικής ακαδημίας για τον τομέα της αιολικής ενέργειας, που αποσκοπεί στη στήριξη των δράσεων των κρατών μελών για την αναβάθμιση δεξιοτήτων και την επανειδίκευση των εργαζομένων. Οι ακαδημίες θα αναπτύξουν μαθησιακό περιεχόμενο και υλικό και θα θέσουν ως στόχο την κατάρτιση 100.000 εκπαιδευόμενων εντός τριών ετών από την ίδρυσή τους.

- Συμμετοχή του κλάδου και δεσμεύσεις των κρατών μελών. Η Επιτροπή θα συνεργαστεί με τα κράτη μέλη και τον κλάδο της αιολικής ενέργειας για έναν χάρτη αιολικής ενέργειας της ΕΕ με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών που επιτρέπουν στον ευρωπαϊκό κλάδο αιολικής ενέργειας να παραμένει ανταγωνιστικός.

Η υπεράκτια αιολική ενέργεια αναμένεται να συμβάλει σημαντικά στους στόχους της ΕΕ για το κλίμα και την ενέργεια κατά τα επόμενα έτη. Με βάση τη στρατηγική του 2020 για τις υπεράκτιες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, τα κράτη μέλη συμφώνησαν νέους στόχους για την παραγωγή υπεράκτιας ανανεώσιμης ενέργειας έως το 2050, με ενδιάμεσους στόχους έως το 2030 και το 2040 για καθεμία από τις πέντε θαλάσσιες λεκάνες της ΕΕ.

Το 2022, η σωρευτική υπεράκτια εγκατεστημένη ισχύς της ΕΕ-27 ανήλθε σε 16,3 GW. Αυτό σημαίνει ότι για να γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ των 111 GW, για τα οποία δεσμεύθηκαν τα κράτη μέλη, και της ισχύος του 2022, πρέπει να εγκαθιστούμε σχεδόν 12 GW/έτος κατά μέσο όρο, δηλαδή 10 φορές περισσότερο από τα νέα 1,2 GW που εγκαταστάθηκαν πέρυσι.

Για τον λόγο αυτό, η Επιτροπή διπλασιάζει τις προσπάθειές της για τη στήριξη ειδικά του τομέα των υπεράκτιων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, καθορίζοντας επιπρόσθετες δράσεις για: ενίσχυση των υποδομών δικτύου και της περιφερειακής συνεργασίας, επιτάχυνση της αδειοδότησης, διασφάλιση ολοκληρωμένου θαλάσσιου χωροταξικού σχεδιασμού, ενίσχυση της ανθεκτικότητας των υποδομών, συνέχιση της έρευνας και της καινοτομίας και ανάπτυξη αλυσίδων εφοδιασμού και δεξιοτήτων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_23_5185

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Χ (Twitter)

Η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της ψηφιακής στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και καθορίζει ένα νέο πρότυπο, άνευ προηγουμένου, για τη λογοδοσία των διαδικτυακών πλατφορμών όσον αφορά την παραπληροφόρηση, το παράνομο περιεχόμενο, όπως η παράνομη ρητορική μίσους, και άλλους κοινωνικούς κινδύνους. Περιλαμβάνει γενικές αρχές και ισχυρές εγγυήσεις για την ελευθερία της έκφρασης και άλλα δικαιώματα των χρηστών. Στις 25 Απριλίου 2023, η Επιτροπή είχε χαρακτηρίσει 19 πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες (VLOP) και πολύ μεγάλες μηχανές αναζήτησης (VLSE), με βάση το γεγονός ότι ο αριθμός των χρηστών τους ξεπερνούσε τα 45 εκατομμύρια, ήτοι το 10% του πληθυσμού της Ένωσης. Οι υπηρεσίες αυτές πρέπει να συμμορφώνονται με το πλήρες σύνολο των διατάξεων που θέσπισε η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες από τα τέλη Αυγούστου του 2023.

Στις αρχές Οκτωβρίου 2023, οι υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έστειλαν επίσημα στο Χ (πρώην Twitter) αίτημα παροχής πληροφοριών στο πλαίσιο της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA). Το αίτημα αυτό βασίζεται στις υποδείξεις που έλαβαν οι υπηρεσίες της Επιτροπής σχετικά με την εικαζόμενη διάδοση παράνομου περιεχομένου και παραπληροφόρησης, ιδίως τη διάδοση τρομοκρατικού και βίαιου περιεχομένου και ρητορικής μίσους. Με βάση την προκαταρκτική έρευνα που διεξήχθη όσον αφορά, μεταξύ άλλων, τη διάδοση παράνομου περιεχομένου στο πλαίσιο των τρομοκρατικών επιθέσεων της Χαμάς κατά του Ισραήλ, η Επιτροπή αποφάσισε, περί τα μέσα Δεκεμβρίου 2023, να κινήσει επίσημη διαδικασία επί παραβάσει κατά του Χ βάσει της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Η διαδικασία θα επικεντρωθεί στους ακόλουθους τομείς:

– Τη συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες όσον αφορά την καταπολέμηση της διάδοσης παράνομου περιεχομένου στην ΕΕ, ιδίως σε σχέση με την εκτίμηση κινδύνου και τα μέτρα περιορισμού που λαμβάνει το Χ για την καταπολέμηση της διάδοσης παράνομου περιεχομένου στην ΕΕ, καθώς και τη λειτουργία του μηχανισμού ειδοποίησης και δράσης για παράνομο περιεχόμενο στην ΕΕ που ορίζει η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, μεταξύ άλλων λαμβανομένων υπόψη των πόρων που διαθέτει το Χ για έλεγχο περιεχομένου.

– Την αποτελεσματικότητα των μέτρων που λαμβάνονται για την καταπολέμηση της χειραγώγησης των πληροφοριών στην πλατφόρμα, ιδίως την αποτελεσματικότητα

του λεγόμενου συστήματος «σημειώσεων της κοινότητας» του Χ στην ΕΕ και την αποτελεσματικότητα των σχετικών πολιτικών για τον περιορισμό των κινδύνων όσον αφορά τον πολιτικό λόγο και τις εκλογικές διαδικασίες.

– Τα μέτρα που λαμβάνει το Χ για να ενισχύσει τη διαφάνεια της πλατφόρμας του. Η έρευνα αφορά υπόνοιες για παραλείψεις όσον αφορά την παροχή πρόσβασης στους ερευνητές στα δημοσίως προσβάσιμα δεδομένα του Χ, όπως ορίζει το άρθρο 40 της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες, καθώς και παραλείψεις όσον αφορά το αποθετήριο διαφημίσεων του Χ.

– Υπόνοια για παραπλανητικό σχεδιασμό της διεπαφής χρήστη, ιδίως σε σχέση με τις σημάνσεις ελέγχου που συνδέονται με ορισμένα συνδρομητικά προϊόντα, τις λεγόμενες μπλε σημάνσεις.

Αν αποδειχθούν, οι παραλείψεις αυτές θα συνιστούν παραβάσεις του άρθρου 34 παρ. 1 και 2, του άρθρου 35 παρ. 1, του άρθρου 16 παρ. 5 και 6, του άρθρου 25 παρ. 1, του άρθρου 39 και του άρθρου 40 παρ. 12 της πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Η Επιτροπή θα διεξαγάγει στη συνέχεια διεξοδική έρευνα κατά προτεραιότητα. Η κίνηση επίσημης διαδικασίας επί παραβάσει δεν προδικάζει την έκβασή της.

Πρόκειται για την πρώτη επίσημη διαδικασία που κινείται από την Επιτροπή για την επιβολή του πρώτου οριζόντιου πλαισίου σε επίπεδο ΕΕ για την ευθύνη των διαδικτυακών πλατφορμών, μόλις 3 χρόνια από την υποβολή της σχετικής πρότασης από την Επιτροπή.

Σχετικά links:

Η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32022R2065>

Βλ. επίσης:

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/el/policies/dsa-vlops>

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA_20_2348

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/el/policies/dsa-enforcement>

► Νέες ψηφιακές υπηρεσίες της Ελληνικής Αστυνομίας

Από τα τέλη Οκτωβρίου 2023, οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα να αιτούνται και να παραλαμβάνουν ηλεκτρονικά αντίγραφα από τα Βιβλία-Έντυπα της Ελληνικής Αστυνομίας, να υποβάλουν ένσταση για παράβαση που έχει βεβαιωθεί, καθώς και να υποβάλουν καταγγελία για οικονομικά εγκλήματα, μέσω του gov.gr. Συνολικά πρόκειται

για έξι νέες υπηρεσίες, οι οποίες τέθηκαν σε παραγωγική λειτουργία ύστερα από την Κοινή Υπουργική Απόφαση των Υπουργών Ψηφιακής Διακυβέρνησης και Προστασίας του Πολίτη.

Πιο συγκεκριμένα οι υπηρεσίες που παρέχονται πλέον μέσω του gov.gr είναι:

- Υποβολή ένστασης επί πράξης βεβαίωσης παράβασης
- Υποβολή καταγγελιών οικονομικών εγκλημάτων (Επώνυμη ή Ανώνυμη)
- Αντίγραφο δελτίο οδικού τροχαίου ατυχήματος υλικών ζημιών
- Αντίγραφο ημερήσιου δελτίο οχήματος ΕΛ.ΑΣ.
- Αντίγραφο τηλεφωνικής κλήσης στην Άμεση Δράση
- Αντίγραφο πράξης βεβαίωσης παράβασης

Οι πολίτες μπορούν με τρόπο φιλικό και απλό να υποβάλλουν αίτηση, ένσταση ή καταγγελία ηλεκτρονικά μέσω του gov.gr, στην αρμόδια Υπηρεσία της Ελληνικής Αστυνομίας, αφού συνδεθούν με κωδικούς Taxisnet ή web banking. Συγχρόνως, μέσα από τις ηλεκτρονικές θυρίδες του gov.gr που έχουν αποδοθεί στις υπηρεσίες της ΕΛ.ΑΣ. μπορούν άμεσα, με ακρίβεια και διαφάνεια, να παρακολουθούν την πορεία του αιτήματός τους, χωρίς να χρειάζεται να επισκεφθούν καμία υπηρεσία.

Μετά την ολοκλήρωση της επεξεργασίας του αιτήματος από την ΕΛ.ΑΣ., το αντίγραφο αποστέλλεται ηλεκτρονικά στη θυρίδα του πολίτη στο my.gov.gr, ο οποίος ταυτόχρονα ειδοποιείται με μήνυμα στο κινητό του τηλέφωνο (SMS) και μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail). Επισημαίνεται ότι το αντίγραφο ενσωματώνει όλα τα χαρακτηριστικά εγκυρότητας (Κωδικός QR, Κωδικό επαλήθευσης, προηγμένη ηλεκτρονική σφραγίδα της Ενιαίας Ψηφιακής Πύλης του Δημοσίου) και μπορεί να προσκομιστεί για κάθε νόμιμη χρήση. Τα στοιχεία του πολίτη για την υποβολή αίτησης, ένστασης ή καταγγελίας αντλούνται αυτόματα από το Κέντρο Διαλειτουργικότητας της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων και Ψηφιακής Διακυβέρνησης.

Ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη των υπηρεσιών πραγματοποιήθηκαν από την Ελληνική Αστυνομία, τη Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων και Ψηφιακής Διακυβέρνησης και το Εθνικό Δίκτυο Υποδομών Τεχνολογίας και Έρευνας (ΕΔΥΤΕ ΑΕ – GRNET) του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης.

Σχετικά links:

<https://mindigital.gr/archives/5548>

► **ΔΕΕ: υποχρεώσεις παρόχου για παράνομο περιεχόμενο στο διαδίκτυο**

Στις 9 Νοεμβρίου 2023, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έκρινε ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επιβάλλει γενικές και αφηρημένες υποχρεώσεις σε πάροχο πλατφόρμας επικοινωνίας που είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος, καθόσον τέτοια εθνική προσέγγιση αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης το οποίο εγγυάται την ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής της συγκεκριμένης υπηρεσίας.

Το 2021, η Αυστρία θέσπισε νόμο ο οποίος υποχρεώνει τους ημεδαπούς και αλλοδαπούς παρόχους πλατφορμών επικοινωνίας να δημιουργήσουν μηχανισμούς αναγγελίας και ελέγχου του εικαζόμενου παράνομου περιεχομένου. Ο νόμος αυτός προβλέπει επίσης τακτική και διαφανή δημοσίευση των αναφορών παράνομου περιεχομένου. Η συμμόρφωση προς τις διατάξεις του νόμου διασφαλίζεται από διοικητική αρχή, η οποία μπορεί να επιβάλλει πρόστιμα μέχρι 10 εκατ. ευρώ.

Η Google Ireland, η Meta Platforms Ireland και η TikTok, τρεις πλατφόρμες εγκατεστημένες στην Ιρλανδία, υποστηρίζουν ότι ο αυστριακός νόμος αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης και, συγκεκριμένα, στην Οδηγία για τις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας.

Το Δικαστήριο, στο οποίο υποβλήθηκαν ερωτήματα από αυστριακό δικαστήριο, υπενθυμίζει τον σκοπό της Οδηγίας: θέσπιση νομικού πλαισίου για την εξασφάλιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μεταξύ των κρατών μελών. Υπό το πρίσμα αυτό, η Οδηγία καταργεί, μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής, τα εμπόδια τα οποία οφείλονται στα διαφορετικά εθνικά καθεστώτα που ισχύουν για τις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας.

Είναι αληθές ότι, υπό αυστηρές προϋποθέσεις και σε ειδικές περιπτώσεις, τα λοιπά κράτη μέλη πλην του κράτους μέλους καταγωγής της επίμαχης υπηρεσίας μπορούν όντως να λαμβάνουν μέτρα για να διασφαλίσουν τη δημόσια τάξη, την προστασία της δημόσιας υγείας, τη δημόσια ασφάλεια ή την προστασία των καταναλωτών. Οι συγκεκριμένες αυτές παρεκκλίσεις πρέπει να κοινοποιούνται στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο κράτος μέλος καταγωγής.

Ωστόσο, τα λοιπά κράτη μέλη πλην του κράτους μέλους καταγωγής της επίμαχης υπηρεσίας δεν μπορούν να θεσπίζουν μέτρα γενικού και αφηρημένου χαρακτήρα που εφαρμόζονται αδιακρίτως σε κάθε φορέα παροχής μιας κατηγορίας υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας. Ως αδιακρίτως εφαρμοζόμενα νοούνται τα μέτρα που ισχύουν τόσο για τους φορείς παροχής υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένοι στο κράτος μέλος που τα θεσπίζει όσο και για τους φορείς παροχής υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένοι σε άλλα κράτη μέλη.

Πράγματι, τυχόν αποδοχή της δυνατότητας των λοιπών κρατών μελών να επιβάλλουν τέτοιες γενικές και αφηρημένες υποχρεώσεις θα έθετε υπό αμφισβήτηση την αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής της επίμαχης υπηρεσίας, αρχή στην οποία στηρίζεται η Οδηγία. Εάν επιτρεπόταν στο κράτος μέλος προορισμού (εν προκειμένω, στην Αυστρία) η λήψη τέτοιων μέτρων, θα θιγόταν η ρυθμιστική αρμοδιότητα του κράτους μέλους καταγωγής (εν προκειμένω, της Ιρλανδίας). Περαιτέρω, θα υπονομευόταν η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών και θα θιγόταν η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης. Επιπλέον, οι πλατφόρμες επικοινωνίας θα υπάγονταν σε περισσότερες διαφορετικές νομοθεσίες, γεγονός που συνιστά επίσης παραβίαση της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών και, ως εκ τούτου, θίγει την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

Σχετικά links:

Η σχετική απόφαση C-376/22:

<https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-376/22>

► Data Act: Κανονισμός της ΕΕ για τα δεδομένα

Για να καταστεί η Ευρωπαϊκή Ένωση πρωτοπόρος σε μια κοινωνία που βασίζεται στα δεδομένα, το Συμβούλιο της ΕΕ εξέδωσε, τον Δεκέμβριο του 2023, νέο Κανονισμό για εναρμονισμένους κανόνες σχετικά με τη δίκαιη πρόσβαση σε δεδομένα και τη δίκαιη χρήση τους (Κανονισμός για τα δεδομένα). Ο Κανονισμός για τα δεδομένα υποχρεώνει τους κατασκευαστές και τους παρόχους υπηρεσιών να επιτρέπουν στους χρήστες τους, είτε πρόκειται για εταιρείες είτε για ιδιώτες, να έχουν πρόσβαση και να επαναχρησιμοποιούν τα δεδομένα που παράγονται από τη χρήση των προϊόντων ή των υπηρεσιών τους, από τις μηχανές καφέ έως τις ανεμογεννήτριες. Επιτρέπει επίσης στους χρήστες να ανταλλάσσουν τα εν λόγω δεδομένα με τρίτους – για παράδειγμα, οι ιδιοκτήτες αυτοκινήτων θα μπορούν να επιλέγουν στο μέλλον να ανταλλάσσουν ορισμένα δεδομένα οχημάτων με μηχανικό ή με την ασφαλιστική τους εταιρεία.

Ο Κανονισμός καθορίζει νέους κανόνες σχετικά με το ποιος μπορεί να χρησιμοποιεί και να έχει πρόσβαση σε δεδομένα που παράγονται στην ΕΕ σε όλους τους οικονομικούς τομείς. Στοχεύει στα εξής:

- διασφάλιση δίκαιης κατανομής της αξίας από τα δεδομένα μεταξύ των παραγόντων του ψηφιακού περιβάλλοντος
- τόνωση μιας ανταγωνιστικής αγοράς δεδομένων
- δημιουργία ευκαιριών για καινοτομία βασιζόμενη στα δεδομένα και
- μεγαλύτερη πρόσβαση στα δεδομένα για όλους.

Ο νέος Κανονισμός αποσκοπεί επίσης να διευκολύνει την αλλαγή μεταξύ παρόχων υπηρεσιών επεξεργασίας

δεδομένων, θέτει σε εφαρμογή διασφαλίσεις κατά της παράνομης διαβίβασης δεδομένων και προβλέπει την ανάπτυξη προτύπων διαλειτουργικότητας για την επαναχρησιμοποίηση των δεδομένων μεταξύ τομέων.

Ο Κανονισμός για τα δεδομένα θα εξασφαλίσει για τα άτομα και τις επιχειρήσεις μεγαλύτερο έλεγχο των δεδομένων τους μέσω ενός ενισχυμένου δικαιώματος φορητότητας, αντιγράφοντας ή μεταφέροντας εύκολα δεδομένα από διάφορες υπηρεσίες, όταν τα δεδομένα παράγονται μέσω έξυπνων αντικειμένων, μηχανών και συσκευών. Ο νέος Κανονισμός θα ενδυναμώσει καταναλωτές και επιχειρήσεις, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να έχουν λόγο για τη χρήση των δεδομένων που παράγονται από τα συνδεδεμένα προϊόντα τους.

Ο νέος Κανονισμός θα επιτρέπει στους χρήστες συνδεδεμένων συσκευών, οι οποίες ποικίλλουν από έξυπνες οικιακές συσκευές έως έξυπνα βιομηχανικά μηχανήματα, να έχουν πρόσβαση σε δεδομένα που παράγονται από τη χρήση που κάνουν οι εν λόγω χρήστες και τα οποία συλλέγονται συχνά αποκλειστικά από τους κατασκευαστές και τους παρόχους υπηρεσιών.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τα δεδομένα του διαδικτύου των πραγμάτων (IoT), ο νέος Κανονισμός δίνει κυρίως έμφαση στις λειτουργικές δυνατότητες των δεδομένων που συλλέγονται από συνδεδεμένα προϊόντα και όχι από τα ίδια τα προϊόντα. Εισάγει τη διάκριση μεταξύ «δεδομένων προϊόντος» και «δεδομένων συναφούς υπηρεσίας», από τα οποία μπορούν να ανταλλάσσονται άμεσα διαθέσιμα δεδομένα.

Ο νέος Κανονισμός διασφαλίζει επαρκές επίπεδο προστασίας του εμπορικού απορρήτου και των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, σε συνδυασμό με τις σχετικές διασφαλίσεις έναντι πιθανής καταχρηστικής συμπεριφοράς. Παράλληλα με την προώθηση της κοινοχρησίας δεδομένων, ο νέος Κανονισμός αποσκοπεί στη στήριξη της βιομηχανίας της ΕΕ, παρέχοντας παράλληλα διασφαλίσεις για εξαιρετικές περιστάσεις και μηχανισμούς επίλυσης διαφορών.

Ο νέος Κανονισμός περιλαμβάνει μέτρα για την πρόληψη της κατάχρησης συμβατικών ανισορροπιών στις συμβάσεις κοινοχρησίας δεδομένων λόγω καταχρηστικών συμβατικών ρητρών που επιβάλλονται από συμβαλλόμενο μέρος με σημαντικά ισχυρότερη διαπραγματευτική θέση. Τα μέτρα αυτά θα προστατεύσουν τις εταιρείες της ΕΕ από αθέμιτες συμφωνίες και θα δώσουν στις ΜΜΕ μεγαλύτερα περιθώρια ελιγμών. Επιπλέον, το κείμενο του Κανονισμού παρέχει πρόσθετη καθοδήγηση από την Επιτροπή σχετικά με την εύλογη αποζημίωση των επιχειρήσεων για τη διάθεση των δεδομένων.

Ο Κανονισμός παρέχει τα μέσα ώστε οι φορείς του δημόσιου τομέα, η Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και τα όργανα της ΕΕ να έχουν πρόσβαση και να χρησι-

μπορούν τα δεδομένα που βρίσκονται στην κατοχή του ιδιωτικού τομέα και τα οποία είναι απαραίτητα σε εξαιρετικές περιστάσεις, ιδίως σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης σε τομείς δημόσιου συμφέροντος, όπως πλημμύρες και δασικές πυρκαγιές, ή για την εκπλήρωση καθήκοντος δημόσιου συμφέροντος.

Σε ό,τι αφορά τα σχετικά αιτήματα πρόσβασης σε δεδομένα στο πλαίσιο «από επιχειρήσεις σε κυβερνήσεις», ο νέος Κανονισμός προβλέπει ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα θα κοινοποιούνται μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις, όπως φυσική καταστροφή, πανδημία, ή τρομοκρατική επίθεση, και εάν τα απαιτούμενα δεδομένα δεν είναι προσβάσιμα με άλλον τρόπο. Οι πολύ μικρές και μικρές επιχειρήσεις θα διαθέτουν επίσης τα δεδομένα τους σε τέτοιες περιπτώσεις και θα αποζημιώνονται.

Ο νέος Κανονισμός θα επιτρέψει στους καταναλωτές να μετακινούνται εύκολα από έναν πάροχο υπηρεσιών υπολογιστικού νέφους σε άλλον. Έχουν επίσης θεσπιστεί διασφαλίσεις κατά των παράνομων διαβιβάσεων δεδομένων, όπως και πρότυπα διαλειτουργικότητας για την κοινοχρησία και την επεξεργασία δεδομένων. Τέλος, ο νέος Κανονισμός αναμένεται ότι θα μπορεί να καταστήσει την εξυπηρέτηση μετά την πώληση ορισμένων συσκευών φθηνότερη και αποτελεσματικότερη.

Ο νέος Κανονισμός διατηρεί την ευελιξία των κρατών μελών να οργανώνουν τα καθήκοντα εφαρμογής και επιβολής σε εθνικό επίπεδο. Η συντονιστική αρχή, στα κράτη μέλη όπου θα απαιτηθεί αυτός ο συντονιστικός ρόλος, θα ενεργεί ως ενιαίο σημείο επαφής και θα επισημαίνεται ως «συντονιστής δεδομένων».

Σχετικά links:

Ο Κανονισμός 2023/2854 για τα δεδομένα:

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202302854

► Πολιτική συμφωνία στην ΕΕ σχετικά με την πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη

Τα δυνατικά οφέλη της τεχνητής νοημοσύνης (TN) για τις κοινωνίες μας είναι πολλαπλά, από τη βελτιωμένη ιατρική περίθαλψη έως την καλύτερη εκπαίδευση. Η ΕΕ, αντιμετωπίζοντας την ταχεία τεχνολογική ανάπτυξη της TN, αποφάσισε να δράσει ως ενιαίο σύνολο για να αξιοποιήσει αυτές τις ευκαιρίες. Εδώ και χρόνια, η Επιτροπή διευκολύνει και ενισχύει τη συνεργασία στον τομέα της TN σε ολόκληρη την ΕΕ προκειμένου να τονώσει την ανταγωνιστικότητά της και να εγγραφεί την ύπαρξη εμπιστοσύνης με βάση τις ενωσιακές αξίες. Στις 9 Δεκεμβρίου 2023, επιτεύχθηκε πολιτική συμφωνία μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την πράξη για την τεχνητή νοημοσύνη.

Η πράξη της ΕΕ για την TN είναι το πρώτο ολοκληρωμένο νομοθέτημα για την TN παγκοσμίως. Αποσκοπεί στην αντιμετώπιση των κινδύνων για την υγεία, την ασφάλεια και τα θεμελιώδη δικαιώματα. Ο Κανονισμός αυτός προστατεύει επίσης τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και το περιβάλλον.

Οι νέοι κανόνες θα εφαρμόζονται άμεσα και με ενιαίο τρόπο σε όλα τα κράτη μέλη με βάση έναν διαχρονικό ορισμό της τεχνητής νοημοσύνης. Οι εν λόγω κανόνες ακολουθούν μια προσέγγιση με βάση τον κίνδυνο:

– Ελάχιστος κίνδυνος: Η συντριπτική πλειονότητα των συστημάτων TN εμπίπτουν στην κατηγορία του ελάχιστου κινδύνου. Οι εφαρμογές ελάχιστου κινδύνου – όπως τα συστήματα συστάσεων ή τα φίλτρα ανεπιθύμητης αλληλογραφίας που βασίζονται στην τεχνητή νοημοσύνη – εξαιρούνται και δεν έχουν υποχρεώσεις, καθώς τα συστήματα αυτά ενέχουν ελάχιστο ή μηδενικό κίνδυνο για τα δικαιώματα ή την ασφάλεια των πολιτών. Οι εταιρείες μπορούν, ωστόσο, να δεσμεύονται οικειοθελώς από πρόσθετους κώδικες δεοντολογίας για τα εν λόγω συστήματα TN.

– Υψηλός κίνδυνος: Τα συστήματα TN που χαρακτηρίζονται υψηλού κινδύνου θα πρέπει να πληρούν αυστηρές απαιτήσεις – π.χ. συστήματα μετριάσμου του κινδύνου, υψηλή ποιότητα συνόλων δεδομένων, καταγραφή δραστηριοτήτων, λεπτομερή τεκμηρίωση, σαφή πληροφόρηση για τους χρήστες, ανθρώπινη εποπτεία και υψηλό επίπεδο αξιοπιστίας, ακρίβειας και κυβερνοασφάλειας. Τα ρυθμιστικά δοκιμαστήρια θα προαγάγουν την υπεύθυνη καινοτομία και την ανάπτυξη συμμορφούμενων συστημάτων TN.

Παραδείγματα τέτοιων συστημάτων TN υψηλού κινδύνου είναι ορισμένες υποδομές ζωτικής σημασίας, π.χ. στους τομείς του νερού, του αερίου και της ηλεκτρικής ενέργειας, των ιατροτεχνολογικών προϊόντων, των συστημάτων για τον καθορισμό της πρόσβασης σε εκπαιδευτικά ιδρύματα ή για την πρόσληψη εργαζομένων ή ορισμένων συστημάτων που χρησιμοποιούνται στο πεδίο της επιβολής του νόμου, του ελέγχου των συνόρων, της απονομής δικαιοσύνης και των δημοκρατικών διαδικασιών. Επίσης, υψηλού κινδύνου θεωρούνται και τα συστήματα βιομετρικής ταυτοποίησης, κατηγοριοποίησης προσώπων και αναγνώρισης συναισθημάτων.

– Μη αποδεκτός κίνδυνος: Τα συστήματα TN που θεωρείται ότι συνιστούν σαφή απειλή για τα θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων θα απαγορεύονται. Εδώ περιλαμβάνονται τα συστήματα ή οι εφαρμογές TN που χειραγωγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά για να παρακάμψουν την ελεύθερη βούληση των χρηστών και των χρηστριών, όπως τα παιχνίδια με φωνητικό βοήθο που παροτρύνουν ανηλίκους σε επικίνδυνη συμπεριφορά ή τα συστήματα που επιτρέπουν την «κοινωνική βαθμολόγηση» από κυ-

βερνήσεις και εταιρείες, καθώς και ορισμένες εφαρμογές προληπτικής αστυνόμευσης. Επίσης, ορισμένες χρήσεις βιομετρικών συστημάτων θα απαγορεύονται, όπως, για παράδειγμα, τα συστήματα αναγνώρισης συναισθημάτων που χρησιμοποιούνται σε χώρους εργασίας, καθώς και ορισμένα συστήματα κατηγοριοποίησης ανθρώπων ή η εξ αποστάσεως και σε πραγματικό χρόνο βιομετρική ταυτοποίηση για σκοπούς επιβολής του νόμου σε δημόσια προσβάσιμους χώρους (με περιορισμένες εξαιρέσεις).

– Ειδικός κίνδυνος διαφάνειας: Όταν χρησιμοποιούνται συστήματα TN όπως τα διαλογικά ρομπότ, οι χρήστες και οι χρήστριες θα πρέπει να γνωρίζουν ότι αλληλεπιδρούν με μηχανή. Τα προϊόντα βαθυπαραποίησης και τα άλλα είδη περιεχομένου που παράγεται από TN θα πρέπει να επισημαίνονται ως τέτοια και οι χρήστες πρέπει να ενημερώνονται όταν χρησιμοποιούνται συστήματα βιομετρικής κατηγοριοποίησης ή αναγνώρισης συναισθημάτων. Επιπλέον, οι πάροχοι θα πρέπει να σχεδιάζουν τα συστήματά τους με τρόπο ώστε περιεχόμενο που είναι συνθετικό (ήχος, βίντεο, κείμενο ή εικόνα) να επισημαίνεται ως τέτοιο με μηχαναγνώσιμο μορφότυπο και να είναι ανιχνεύσιμη η τεχνητή του παραγωγή ή παραποίηση.

Στις εταιρείες που δεν συμμορφώνονται με τους κανόνες θα επιβάλλεται πρόστιμο. Τα πρόστιμα θα κυμαίνονται ως εξής: 35 εκατ. ευρώ ή 7% του συνολικού ετήσιου κύκλου εργασιών (όποιο είναι υψηλότερο) για παραβιάσεις απαγορευμένων εφαρμογών TN, 15 εκατ. ευρώ ή 3% για παραβάσεις άλλων υποχρεώσεων και 7,5 εκατ. ευρώ ή 1,5% για παροχή ανακριβών πληροφοριών. Για διοικητικά πρόστιμα εις βάρος ΜΜΕ και νεοφυών επιχειρήσεων σε περιπτώσεις παραβιάσεων της πράξης για την TN προβλέπονται πιο αναλογικά ανώτατα όρια.

Η πράξη για την TN θεσπίζει ειδικούς κανόνες για μοντέλα TN γενικού σκοπού, οι οποίοι θα διασφαλίζουν τη διαφάνεια σε όλα τα στάδια της αξιακής αλυσίδας. Για πολύ ισχυρά μοντέλα που μπορεί να ενέχουν συστημικούς κινδύνους θα ισχύουν πρόσθετες δεσμευτικές υποχρεώσεις σχετικά με τη διαχείριση των κινδύνων και την παρακολούθηση των σοβαρών περιστατικών, με αξιολόγηση μοντέλων και ανταγωνιστικές δοκιμές. Οι νέες αυτές υποχρεώσεις θα τεθούν σε εφαρμογή με κώδικες ορθών πρακτικών που θα αναπτυχθούν από τον κλάδο, την επιστημονική κοινότητα, την κοινωνία των πολιτών και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη, από κοινού με την Επιτροπή.

Όσον αφορά τη διακυβέρνηση, οι αρμόδιες εθνικές αρχές εποπτείας της αγοράς θα εποπτεύουν την εφαρμογή των νέων κανόνων σε εθνικό επίπεδο, ενώ η σύσταση μιας νέας ευρωπαϊκής Υπηρεσίας TN εντός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής θα διασφαλίζει τον συντονισμό σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η νέα Υπηρεσία TN θα εποπτεύει επίσης την εφαρμογή και την επιβολή των νέων κανόνων σχετικά με τα μοντέλα TN γενικού σκοπού. Μαζί με τις εθνικές

αρχές εποπτείας της αγοράς, η Υπηρεσία TN θα είναι ο πρώτος φορέας παγκοσμίως που θα επιβάλλει δεσμευτικούς κανόνες για την TN και, ως εκ τούτου, αναμένεται να καταστεί διεθνές σημείο αναφοράς. Όσον αφορά τα μοντέλα γενικού σκοπού, κεντρικό ρόλο θα έχει μια επιστημονική ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων η οποία θα εκδίδει προειδοποιήσεις για τους συστημικούς κινδύνους και θα συμβάλλει στην ταξινόμηση και τη δοκιμή των μοντέλων.

Η πολιτική συμφωνία πρέπει πλέον να εγκριθεί επισήμως από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο και θα τεθεί σε ισχύ 20 ημέρες μετά τη δημοσίευσή της στην Επίσημη Εφημερίδα. Η πράξη για την TN θα αρχίσει να παράγει έννομα αποτελέσματα δύο έτη μετά την έναρξη ισχύος της, εκτός από ορισμένες ειδικές διατάξεις. Οι απαγορεύσεις θα τεθούν σε ισχύ ήδη στους 6 μήνες, ενώ οι κανόνες για την TN γενικού σκοπού θα αρχίσουν να εφαρμόζονται μετά από 12 μήνες.

Σχετικά links:

Η πράξη για την TN:

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14954-2022-INIT/el/pdf>

Βλ. επίσης:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_21_1683

<https://www.consilium.europa.eu/en/your-online-life-and-the-eu/#group-section-trustworthy-AI-uoApCQWl8w>

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-approach-artificial-intelligence>

► mAigov

Ορόσημο στον ψηφιακό μετασχηματισμό του κράτους αποτελεί ο πρώτος «Ψηφιακός Βοηθός» – «mAigov» Τεχνητής Νοημοσύνης που εγκαινιάστηκε στα τέλη του 2023 στο gov.gr, για να διευκολύνει ακόμη περισσότερο την καθημερινότητα των πολιτών, απλουστεύοντας και επιταχύνοντας τη διάδρασή τους με τον Δημόσιο Τομέα. Ο ψηφιακός βοηθός θα συνεισφέρει στη μεγαλύτερη εξοικείωση του μέσου πολίτη με το gov.gr και την ηλεκτρονική παροχή υπηρεσιών από το κράτος, το οποίο αποτελεί μέρος της ευρύτερης ψηφιακής μετάβασης στην οικονομία του 21ου αιώνα. Στόχος είναι να συμβάλει, καταρχάς, στον περαιτέρω εκσυγχρονισμό της Δημόσιας Διοίκησης και επιπλέον να διασφαλίσει ότι σε μια εποχή καταγιστικών αλλαγών, το Δημόσιο μπορεί να συμβαδίζει με τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις.

Το mAigov εγκαινιάστηκε σε πιλοτική «Beta» λειτουργία, καθώς όπως συμβαίνει με όλες τις εφαρμογές TN τα υπολογιστικά συστήματα χρειάζονται χρόνο για να μαθαίνουν, ενώ συγχρόνως εξελίσσονται με βάση τα δεδομένα που εισάγουν οι χρήστες. Η περίοδος αυτή θα επιτρέψει

τη βελτίωση της εφαρμογής με βάση τις ανάγκες και την ανταπόκριση των χρηστών.

Οι πολίτες μπορούν να συνομιλήσουν με τον «Ψηφιακό Βοηθό» τόσο από το κινητό τους τηλέφωνο όσο και από τον ηλεκτρονικό τους υπολογιστή. Υποβάλλουν το ερώτημά τους σε φυσική γλώσσα, γραπτά ή φωνητικά, ώστε ο «Ψηφιακός Βοηθός» να τους βοηθήσει να εντοπίσουν με τρόπο απλό και φιλικό την υπηρεσία που ψάχνουν, ενώ στο τέλος της «συνομιλίας» έχουν τη δυνατότητα να αξιολογήσουν την εφαρμογή. Η αναζήτηση πραγματοποιείται στις – έως σήμερα – 1610 υπηρεσίες του gov.gr και τις 3270 διοικητικές διαδικασίες του Εθνικού Μητρώου Διοικητικών Διαδικασιών «ΜΙΤΟΣ». Επισημαίνεται ότι το μοντέλο έχει συλλογιστική και απαντάει με βάση τα στοιχεία που καταχωρούνται. Λαμβάνει υπόψη την αρχική ερώτηση και διατηρεί στη μνήμη του τη συνομιλία κατά τη διάρκεια της συνεδρίας, διασφαλίζοντας τη βέλτιστη εμπειρία για κάθε χρήστη.

Το mAigov Beta παρέχει – αυτή τη στιγμή – τη δυνατότητα εξυπηρέτησης έως 240 συνομιλιών στα ελληνικά ανά λεπτό. Ο χρόνος αλληλεπίδρασης κάθε πολίτη με το σύστημα δεν υπερβαίνει τα 5 λεπτά ανά συνεδρία. Με στόχο να διασφαλιστεί μια καλή εμπειρία για τον τελικό χρήστη, αλλά και η διαθεσιμότητα της υπηρεσίας για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό πολιτών, ειδικά το πρώτο διάστημα όπου αναμένεται αυξημένο ενδιαφέρον, το

σύστημα του mAigov περιλαμβάνει εξειδικευμένο μηχανισμό αναμονής (queueing). Μόλις καλυφθεί ο μέγιστος αριθμός ταυτόχρονα εξυπηρετούμενων χρηστών, ο αμέσως επόμενος οδηγείται σε ουρά αναμονής μέχρι να μπορέσει να εξυπηρετηθεί.

Επισημαίνεται ότι για την υλοποίηση του έργου έχουν αξιοποιηθεί πόροι με χρηματοδότηση από το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, οι οποίοι προβλέπονται για την ενίσχυση του ψηφιακού μετασχηματισμού της χώρας. Το πρώτο chatbot του ελληνικού Δημοσίου σχεδιάστηκε χρησιμοποιώντας τεχνολογίες αιχμής που βασίζονται σε μοντέλα τεχνητής νοημοσύνης και υπολογιστικού νέφους και υλοποιήθηκε σύμφωνα με το Πρότυπο Υπεύθυνης Τεχνητής Νοημοσύνης της Microsoft (Microsoft Responsible AI Standard), διασφαλίζοντας, μεταξύ άλλων, διαφάνεια, ισότητα και σεβασμό προς την ιδιωτικότητα των χρηστών και την προστασία των προσωπικών δεδομένων (GDPR).

Σχετικά links:

<https://www.gov.gr/info/politiki-xrasis-maigov>

<https://www.ekt.gr/el/news/29852>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2023)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Όλγα Μιχαλοπούλου

► Το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης βάσει των Κανονισμών 1049/2001 και 1290/2013

Σε περιπτώσεις έργου που πραγματοποιείται στο πλαίσιο του προγράμματος πλαισίου έρευνας και καινοτομίας «Ορίζων 2020» (2014-2020), όπου το δημόσιο συμφέρον συνδέεται με τη δημόσια χρηματοδότηση αυτού, το επιστημονικό, δημοσιογραφικό, πολιτικό και δημοκρατικό συμφέρον και τον ενδεχόμενο αντίκτυπο επί των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εφαρμόζεται κατά κανόνα ο Κανονισμός 1049/2001, εκτός εάν το υπέρτερο αυτό δημόσιο συμφέρον μπορεί να ικανοποιηθεί από τον Κανονισμό 1290/2013, με αποτέλεσμα τον νόμιμο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης στα σχετικά με το έργο έγγραφα

αίτηση αναιρέσεως – πρόσβαση στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – άρθρο 4 παρ. 2, πρώτη περίπτωση – εξαίρεση από το δικαίωμα πρόσβασης – προστασία των εμπορικών συμφερόντων – πρόγραμμα πλαίσιο έρευνας και καινοτομίας «Ορίζων 2020» (2014-2020) – έγγραφα σχετικά με το ερευνητικό έργο “iBorderCtrl: Intelligent Portable Border Control System” – απόφαση του Ευρωπαϊκού Εκτελεστικού Οργανισμού Έρευνας (REA) με την οποία απορρίπτεται η πρόσβαση σε ορισμένες πληροφορίες – υπέρτερο δημόσιο συμφέρον

ΔΕΕ C-135/22 P, Breyer/REA, 07.09.2023, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: Δ. Γρατσιάς, Εισηγητής: Ι. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:640 – Αίτηση αναιρέσεως

Η εν λόγω υπόθεση αφορά αίτημα ακύρωσης της απόφασης του REA (Ευρωπαϊκός Εκτελεστικός Οργανισμός Έρευνας), με την οποία ο τελευταίος αρνήθηκε την παροχή πρόσβασης σε ορισμένα έγγραφα σχετικά με το ερευνητικό έργο “iBorderCtrl: Intelligent Portable Border Control System” που εντάσσεται στο πλαίσιο του προγράμματος πλαισίου έρευνας και καινοτομίας «Ορίζων 2020» (2014-2020).

Πιο αναλυτικά, ο Breyer κατέθεσε αίτημα για πρόσβαση στα έγγραφα, το οποίο όμως ο REA εν μέρει αρνήθηκε, επικαλούμενος το άρθρο 4 του Κανονισμού 1049/2001, όπου ορίζονται οι εξαιρέσεις από το δικαίωμα πρόσβα-

σης του κοινού στα έγγραφα θεσμικών οργάνων. Συγκεκριμένα, ο Οργανισμός δικαιολόγησε την προαναφερόμενη άρνηση επικαλούμενος την προστασία της ιδιωτικής ζωής των φυσικών προσώπων που συμμετείχαν στο έργο, καθώς επίσης και την προστασία των εμπορικών συμφερόντων των μελών της κοινοπραξίας.

Ο Breyer προσέφυγε κατά της απορριπτικής αυτής απόφασης ενώπιον του ΓεΔΕΕ, το οποίο επίσης απέρριψε το αίτημά του.

Κατά τον αναιρεσιόντα, μολοντί δεν αμφισβητεί γενικά την ύπαρξη εξαιρέσεων κατά την ανωτέρω διάταξη του Κανονισμού 1049/2001, το ΓεΔΕΕ, στη συγκεκριμένη περίπτωση, υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο κατά τη στάθμιση των εμπλεκόμενων συμφερόντων, καθώς, όπως υποστήριξε, το δημόσιο συμφέρον για πρόσβαση στις πληροφορίες για το εν λόγω έργο υπερισχύει έναντι των εμπορικών συμφερόντων των συμμετεχόντων στο έργο για τους εξής λόγους.

Καταρχάς, πρόκειται για έργο εξ ολοκλήρου χρηματοδοτούμενο από δημόσια κονδύλια. Επίσης, υποστηρίζει ότι υφίσταται δημόσιο συμφέρον για την εξέταση της επιστημονικής βάσης και της αξιοπιστίας της τεχνολογίας, η οποία υποτίθεται ότι καθιστά δυνατή την αυτοματοποιημένη ανίχνευση ψεύδους μέσω της ανάλυσης των μικροεκφράσεων του προσώπου των ταξιδιωτών κατά την απάντησή τους σε ερωτήσεις που τους υποβάλλονται πριν από την είσοδό τους στην Ένωση. Ακόμη, υφίσταται υπέρτερο επιστημονικό, δημοσιογραφικό, πολιτικό και δημοκρατικό συμφέρον («αρχή της καθολικότητας της επιστήμης») για τη γνωστοποίηση του συνόλου των αποτελεσμάτων της έρευνας, ενώ ο πειραματικός χαρακτήρας του έργου συνεπάγεται την ενημέρωση του κοινού ήδη από το στάδιο της έρευνας. Τέλος, η ύπαρξη υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος σχετίζεται επίσης με τον αντίκτυπο που ενδέχεται να έχουν επί των θεμελιωδών δικαιωμάτων οι τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο του συγκεκριμένου έργου. Για όλους τους ανωτέρω λόγους, η διαφάνεια και η πρόσβαση στο σύνολο των εγγράφων που αφορούν το πρόγραμμα καθίστανται επιβεβλημένες.

Το Δικαστήριο, αρχικά, διευκρινίζει ότι το γεγονός ότι η χρηματοδότηση του έργου είναι εξ ολοκλήρου δημόσια πράγματι αποδεικνύει την ύπαρξη δημοσίου συμφέροντος. Ωστόσο, οι γενικές εκτιμήσεις που προβάλλει ο αναιρεσιών δεν αρκούν για να αποδείξουν ότι η αρχή της διαφάνειας είναι ιδιαίτερος επιτακτική ώστε να κατισχύει των λόγων που δικαιολογούν την άρνηση γνωστοποίησης των επίμαχων εγγράφων. Επίσης, παρά το

γεγονός ότι έχει δοθεί από τον Οργανισμό πρόσβαση σε μέρος των εγγράφων, ο αναιρεσείων ζητά πρόσβαση στο σύνολο των πληροφοριών, χωρίς ωστόσο να επικαλείται, κατά τρόπο συγκεκριμένο, τις περιστάσεις που δικαιολογούν τη γνωστοποίηση των συγκεκριμένων εγγράφων, δεδομένου ότι δεν υφίσταται κριτήριο κατά το οποίο οι εν λόγω πληροφορίες θεωρούνται ότι εξυπηρετούν το υπέρτερο δημόσιο συμφέρον.

Στη συνέχεια, το ΔΕΕ αναγνωρίζει ότι το ΓεΔΕΕ πράγματι υπέπεσε σε πλάνη αναφορικά με τον Κανονισμό που επικαλείται. Πιο αναλυτικά, το ΓεΔΕΕ στηρίζει την απόφασή του στο γεγονός ότι τηρήθηκε το δικαίωμα για διαθεσιμότητα των πληροφοριών του Κανονισμού 1290/2013, ενώ ο αναιρεσείων επικαλείται το δικαίωμα πρόσβασης στις πληροφορίες του Κανονισμού 1049/2001. Ο Κανονισμός 1290/2013 επιτρέπει την πρόσβαση στα αποτελέσματα έργου υπέρ των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης καθώς και υπέρ των κρατών μελών μετά από δικαιολογημένη αίτηση. Αντιθέτως, ο Κανονισμός 1049/2001 παρέχει το δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφορία σε κάθε πολίτη της Ένωσης και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κατοικεί ή έχει την έδρα του σε ένα κράτος μέλος, χωρίς υποχρέωση δικαιολόγησης της αίτησής του. Κατά συνέπεια, πράγματι το δικαίωμα για διαθεσιμότητα των πληροφοριών που προβλέπεται στο άρθρο 4 του Κανονισμού 1290/2013 δεν δύναται να ικανοποιηθεί το δημόσιο συμφέρον βάσει του Κανονισμού 1049/2001. Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι, στην προκειμένη υπόθεση, τα δημόσια συμφέροντα που επικαλέστηκε ο αναιρεσείων μπορούσαν να ικανοποιηθούν από τις υποχρεώσεις δημοσίευσης που υπέχουν οι συμμετέχοντες στο έργο από τον Κανονισμό 1290/2013 και τη συμφωνία επιχορήγησης.

Τέλος, αναφορικά με το επιχείρημα περί υπάρξεως υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος το οποίο απορρέει από τυχόν προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων που θα μπορούσε να προκαλέσει το έργο, το Δικαστήριο έκρινε ότι το ΓεΔΕΕ, στηριζόμενο στην υπενθύμιση της υποχρέωσης των συμμετεχόντων στο έργο να σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα, υποχρέωση που απορρέει από τον Κανονισμό 1290/2013 και τη συμφωνία επιχορήγησης, έσφαλε. Δεν είναι δυνατόν να συναχθεί τεκμήριο περί μη προσβολής των εν λόγω δικαιωμάτων και αρχών και να αποκλειστεί η ύπαρξη υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος για τη γνωστοποίηση των εγγράφων που αφορούν το ως άνω έργο από το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες στο έργο υποχρεούνται να σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα και να τηρούν τις αρχές που κατοχυρώνονται, ειδικότερα, στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Σε κάθε περίπτωση, οι τρίτοι θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ζητήσουν πρόσβαση στα εν λόγω έγγραφα, προκειμένου να εξακριβωθεί ότι οι συμμετέχοντες στο έργο και τα θεσμικά όργανα της Ένωσης έχουν πράγματι

τηρήσει τις ανωτέρω υποχρεώσεις. Ωστόσο, το Δικαστήριο απέρριψε και αυτό το επιχείρημα του αναιρεσείοντα, καθώς αυτός δεν προέβαλε παραβίαση δικαιωμάτων, αλλά το δημόσιο συμφέρον που επικαλέστηκε αφορούσε, στην πραγματικότητα, ενδεχόμενη μελλοντική ανάπτυξη των συστημάτων που βασίζονται σε τεχνικές και τεχνολογίες που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του εν λόγω έργου, το οποίο θα ικανοποιείτο από τη διάδοση των αποτελεσμάτων υπό τις συνθήκες που καθορίζονται στον Κανονισμό 1290/2013 και στη συμφωνία επιχορήγησης, αφού το έργο iBorderCtrl ήταν απλώς ένα ερευνητικό έργο σε εξέλιξη, το οποίο είχε ως μόνο αντικείμενο τη δοκιμή τεχνολογιών, όπως ορθώς έκρινε το ΓεΔΕΕ στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως.

► **Εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας το καθεστώς προαγωγής των δικαστών σε ανώτερο δικαστήριο στηρίζεται σε αξιολόγηση του έργου και της συμπεριφοράς των ενδιαφερομένων είναι συμβατή με το θεσμικό ευρωπαϊκό δίκαιο**

Η διαδικασία προαγωγής δικαστών βάσει αξιολόγησης του έργου και της συμπεριφοράς τους δεν θίγει τη θεμελιώδη αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών, εφόσον οι ουσιαστικές προϋποθέσεις και οι διαδικαστικοί όροι που διέπουν την έκδοση των αποφάσεων περί προαγωγής βάσει αποτελεσματικότητας δεν δύνανται να προκαλέσουν στους πολίτες εύλογες αμφιβολίες ως προς το ανεπηρέαστο των οικείων δικαστών από εξωγενή στοιχεία και ως προς την ουδετερότητά τους έναντι των αντιπαρατιθέμενων συμφερόντων, κατόπιν της προαγωγής των ενδιαφερομένων

προδικαστική παραπομπή – Απόφαση 2006/928/ΕΚ – μηχανισμός για τη συνεργασία και τον έλεγχο της προόδου στη Ρουμανία όσον αφορά την επίτευξη των ειδικών στόχων αναφοράς στους τομείς της δικαστικής μεταρρύθμισης και της καταπολέμησης της διαφθοράς – άρθρο 2 ΣΕΕ – άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ – κράτος δικαίου – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 47 – ανεξαρτησία των δικαστών – εθνική ρύθμιση που τροποποιεί το καθεστώς προαγωγής των δικαστών

ΔΕΕ C-216/21, Asociația "Forumul Judecătorilor din România", 07.09.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadžiev, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αμιλιού, ECLI:EU:C:2023:628 – Προδικαστική παραπομπή

Η απόφαση αφορά τη διαδικασία προαγωγής των δικαστών στη Ρουμανία. Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της Asociația «Forumul Judecătorilor din România» (ένωσης «Forum δικαστών της Ρουμανίας») και του Consiliul Superior al Magistraturii (Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου, Ρουμανία) (στο εξής: CSM) σχετικά με τη νομιμότητα της απόφασης 1348, της 17ης Σεπτεμβρίου 2019, του τμήματος δικαστών του CSM, περί έγκρισης του Κανονισμού σχετικά με την οργάνωση και τη διεξαγωγή διαγωνισμών για την προαγωγή δικαστών (στο εξής: απόφαση 1348), η οποία κατέληξε ενώπιον του Curtea de Apel Ploiești (εφετείου Ploiești, Ρουμανία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου. Σύμφωνα με τον ανωτέρω Κανονισμό, η διαδικασία προαγωγής των δικαστών περιλαμβάνει δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο αφορά την «επιτόπια προαγωγή» και βασίζεται σε γραπτές εξετάσεις, ενώ το δεύτερο στάδιο αφορά την «προαγωγή βάσει αποτελεσματικότητας», η οποία βασίζεται στην αξιολόγηση του έργου και της συμπεριφοράς των υποψηφίων κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων ετών της δραστηριότητάς τους από επιτροπή αξιολόγησης απαρτιζόμενη από τον πρόεδρο και μέλη του εφετείου.

Κατά τους προσφεύγοντες, το δεύτερο αυτό στάδιο θίγει τη θεμελιώδη αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών, αφού η αξιολόγηση μπορεί να βασιστεί σε υποκειμενικές εκτιμήσεις της εν λόγω επιτροπής, ενώ ελλοχεύει επίσης ο κίνδυνος συγκέντρωσης εξουσιών σε ορισμένα μέλη αυτής, και, ειδικότερα, στους προέδρους των εφετείων, η οποία είναι ικανή να τους παράσχει αποφασιστική επιρροή όσον αφορά την έκβαση της διαδικασίας προαγωγής βάσει αποτελεσματικότητας.

Το Δικαστήριο, αρχικά, διευκρινίζει ότι η Απόφαση 2006/928/ΕΚ της Επιτροπής, της 13ης Δεκεμβρίου 2006, για τη θέσπιση μηχανισμού για τη συνεργασία και τον έλεγχο της προόδου στη Ρουμανία όσον αφορά την επίτευξη των ειδικών στόχων αναφοράς στους τομείς της δικαστικής μεταρρύθμισης και της καταπολέμησης της διαφθοράς, συνιστά πράξη θεσμικού οργάνου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνεπώς μπορεί να ερμηνευθεί από το Δικαστήριο βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Επίσης, μολοντί η οργάνωση της δικαιοσύνης εντός των κρατών μελών εμπίπτει στην αρμοδιότητά τους, τα κράτη μέλη οφείλουν, εντούτοις, κατά την άσκηση της εν λόγω αρμοδιότητας, να τηρούν τις υποχρεώσεις που υπέχουν από το δίκαιο της Ένωσης. Επομένως, το άρθρο 19 παρ. 1 εδάφιο β' ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 ΣΕΕ και το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ, έχει την έννοια ότι εθνική ρύθμιση σχετική με το καθεστώς προαγωγής των δικαστών πρέπει να διασφαλίζει την τήρηση της αρχής της ανεξαρτησίας των δικαστών.

Όσον αφορά την επίμαχη εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας το καθεστώς προαγωγής των δικαστών σε ανώτε-

ρο δικαστήριο στηρίζεται σε αξιολόγηση του έργου και της συμπεριφοράς των ενδιαφερομένων, η οποία διενεργείται από επιτροπή συγκροτούμενη από τον πρόεδρο του εν λόγω ανώτερου δικαστηρίου και από μέλη του, το Δικαστήριο έκρινε ότι είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης, εφόσον οι ουσιαστικές προϋποθέσεις και οι διαδικαστικοί όροι που διέπουν την έκδοση των αποφάσεων περί προαγωγής βάσει αποτελεσματικότητας δεν δύνανται να προκαλέσουν στους πολίτες εύλογες αμφιβολίες ως προς το ανεπηρέαστο των οικείων δικαστών από εξωγενή στοιχεία και ως προς την ουδετερότητά τους έναντι των αντιπαρατιθέμενων συμφερόντων, κατόπιν της προαγωγής των ενδιαφερομένων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η διαδικασία αξιολόγησης παρέχει επαρκείς εγγυήσεις ως προς την ανωτέρω προϋπόθεση. Η αξιολόγηση τόσο του έργου όσο και της συμπεριφοράς των υποψηφίων βασίζεται σε κριτήρια αντικειμενικά και σε στοιχεία επαληθεύσιμα. Επίσης, το γεγονός ότι συντάσσεται αιτιολογημένη έκθεση στην οποία αναφέρονται η βαθμολογία που έλαβε ο υποψήφιος για καθένα από τα κρίσιμα κριτήρια καθώς και η συνολική του βαθμολογία, κατά της οποίας ο υποψήφιος έχει δικαίωμα να εγείρει αντιρρήσεις, αποδεικνύουν ότι τηρείται η αρχή της ανεξαρτησίας των δικαστών κατά τη νέα αυτή διαδικασία προαγωγής.

► **Εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης στοιχειοθετείται μόνο σε περίπτωση παραβίασης κανόνα δικαίου της Ένωσης που αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες εκ μέρους της Ένωσης**

Ο ισχυρισμός περί παραβίασης της αρχής της δικονομικής εντιμότητας με την επίκληση διατάξεων εθνικού δικαίου και όχι κανόνων δικαίου της Ένωσης που αποσκοπούν στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες δεν αρκεί για στοιχειοθέτηση εξωσυμβατικής ευθύνης της Ένωσης

αίτηση αναιρέσεως – εξωσυμβατική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης – συμβάσεις επιχορήγησης συναφθείσες στο πλαίσιο διαφόρων προγραμμάτων της Ένωσης – αποφάσεις του ΓεΔΕΕ με τις οποίες διαπιστώθηκε η παράβαση συμβατικών διατάξεων από τη δικαιούχο εταιρεία – αστική εταιρεία ελληνικού δικαίου – εταιρεία τεθείσα σε εκκαθάριση – αναγκαστική εκτέλεση, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, των αποφάσεων του ΓεΔΕΕ με τις οποίες διατάχθηκε η είσπραξη των επιχορηγήσεων εις βάρος των εταίρων της δικαιούχου εταιρείας – φερόμενοι ως αναληθείς ισχυρισμοί που προέβαλε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο της εθνικής διαδικασίας – κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου ο οποίος αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες – κανόνας δικαίου της Ένωσης

ΔΕΕ C-124/22 P, Apostoloroulou και Apostoloroulou-Chrysanthaki/Ευρωπαϊκή Ένωση, 14.09.2023, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος: M. Ilešič, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2023:677 – Αίτηση αναιρέσεως

Με την αίτηση αναιρέσεως, η Ζωή Αποστολοπούλου και η Αναστασία Αποστολοπούλου-Χρυσανθάκη ζητούν την αναίρεση της απόφασης του ΓεΔΕΕ, της 21ης Δεκεμβρίου 2021, *Αποστολοπούλου και Αποστολοπούλου-Χρυσανθάκη/Επιτροπή* (Τ-721/18 και Τ-81/19, στο εξής: αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση), με την οποία το ΓεΔΕΕ απέρριψε τις αγωγές τους με αίτημα την αποκατάσταση της βλάβης την οποία υποστηρίζουν ότι υπέστησαν εξαιτίας των ισχυρισμών που προέβλεπαν οι εκπρόσωποι της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στο πλαίσιο της εκδίκασης της ανακοπής κατά της εις βάρος των αναιρεσιουσών αναγκαστικής εκτέλεσης των αποφάσεων της 16ης Ιουλίου 2014, *Ισότης/Επιτροπή* (Τ-59/11), και της 4ης Φεβρουαρίου 2016, *Ισότης/Επιτροπή* (Τ-562/13), ενώπιον του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών και του Εφετείου Αθηνών.

Οι δύο αναιρεσιούσες είναι οι δύο μοναδικές εταίροι της αστικής εταιρείας με την επωνυμία «Κοινωνία της Πληροφορίας Ανοιχτή στις Ειδικές Ανάγκες – Ισότης» (στο εξής: εταιρεία). Η εταιρεία συνήψε μέσω κοινοπραξίας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα σειρά συμβάσεων με αντικείμενο την εκτέλεση ορισμένων έργων. Τον Φεβρουαρίου του 2010, διενεργήθηκε οικονομικός έλεγχος εννέα εκ των συμβάσεων αυτών από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μέσω του οποίου εντοπίστηκαν σοβαρές παρατυπίες. Για τον λόγο αυτό, η Επιτροπή, αφενός, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι έπρεπε να αναζητηθούν όλα τα ποσά που είχαν καταβληθεί στην εταιρεία κατά την εκτέλεση των συμβάσεων αυτών, αφετέρου, πρότεινε την καταγγελία όλων των υπό εκτέλεση συμβάσεων που είχαν συναφθεί μεταξύ της εταιρείας και της Επιτροπής. Τον Ιανουάριο του 2011, η εταιρεία τέθηκε σε εκκαθάριση για την οποία διορίστηκε εκκαθαριστής ο Α, σύζυγος της πρώτης αναιρεσιούσας, ο οποίος μέχρι την ημερομηνία εκείνη ήταν υπεύθυνος ευρωπαϊκών προγραμμάτων της εταιρείας.

Στη συνέχεια, η εταιρεία άσκησε ενώπιον του ΓεΔΕΕ αγωγή βάσει του άρθρου 272 ΣΛΕΕ (Τ-59/11), ζητώντας από το ΓεΔΕΕ να αναγνωρίσει, αφενός, ότι η ίδια δεν ήταν υποχρεωμένη να επιστρέψει τα ζητηθέντα ποσά και, αφετέρου, ότι η Επιτροπή ήταν υποχρεωμένη να της καταβάλει την τελευταία δόση της επιχορήγησης που προβλεπόταν στο πλαίσιο ορισμένων εκ των συμβάσεων τις οποίες αφορούσε ο εν λόγω οικονομικός έλεγχος.

Η Επιτροπή, ωστόσο, προχώρησε στην έκδοση σειράς χρεωστικών σημειωμάτων για τα ποσά που όφειλε η εταιρεία ως κατ' αποκοπήν αποζημίωση σύμφωνα με τις εν λόγω συμβάσεις. Επίσης, ζήτησε από την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) τη διενέργεια έρευνας σχετικά με πιθανή διάπραξη απάτης εις

βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης εκ μέρους της εταιρείας, της πρώτης αναιρεσιούσας και του Α. Στην έκθεσή της, η OLAF διατύπωσε συστάσεις για τη λήψη κατάλληλων μέτρων και την ενημέρωση των ελληνικών δικαστικών αρχών λόγω υπονοιών περί στοιχειοθέτησης του εγκλήματος της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Η Επιτροπή δι-αβίβασε την έκθεση στην Εισαγγελία Πλημμελειοδικών Αθηνών.

Το 2014, το ΓεΔΕΕ απέρριψε τόσο την προαναφερόμενη αγωγή της εταιρείας, όσο και την αίτηση αναίρεσης που αυτή άσκησε, υποχρεώνοντάς την να επιστρέψει εντόκως συγκεκριμένο ποσό στην Επιτροπή.

Παράλληλα με τις προαναφερθείσες συμβάσεις, η Κοινότητα είχε συνάψει και μία άλλη σύμβαση με την εταιρεία, η οποία αποτελούσε μέρος προγράμματος-πλασίου της Ένωσης. Μετά τον τερματισμό της συμμετοχής της εταιρείας στο επίμαχο έργο τον Ιούλιο του 2010, η Επιτροπή εξέδωσε, τον Σεπτέμβριο του 2013, έτερο χρεωστικό σημείωμα. Ακολούθως, η εταιρεία άσκησε αγωγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ βάσει του άρθρου 272 ΣΛΕΕ (Τ-562/13) με την οποία ζητούσε από το ΓεΔΕΕ να διαπιστώσει ότι δεν ήταν υποχρεωμένη να επιστρέψει στην Επιτροπή το προαναφερθέν ποσό και ότι, σε κάθε περίπτωση, το περί επιστροφής αίτημα της Επιτροπής ήταν εν μέρει αβάσιμο.

Τον Μάιο του 2016, ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Αθηνών, εκτιμώντας ότι δεν είχαν προκύψει ενδείξεις ενοχής εις βάρος της πρώτης αναιρεσιούσας ή του Α για τη διάπραξη του αδικήματος της απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, έθεσε την υπόθεση στο αρχείο ως προς αυτούς.

Τον Σεπτέμβριο του 2017, η Επιτροπή επέδωσε στις αναιρεσιούσες εκτελεστά απόγραφα του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών εκδοθέντα επί των ανωτέρω αποφάσεων. Οι αναιρεσιούσες άσκησαν ενώπιον του ίδιου δικαστηρίου ανακοπή και υπέβαλαν αίτηση αναστολής κατά της αναγκαστικής εκτέλεσης. Επίσης, τον Νοέμβριο του 2017, υπέβαλαν ενώπιον του ανωτέρου δικαστηρίου αίτηση με την οποία ζήτησαν και πάλι την αναστολή εκτελέσεως, καθώς και την προστασία της προσωπικότητάς τους, μέχρι την έκδοση τελεσίδικης απόφασης επί της ανακοπής. Μετά από σειρά διαδικασιών, το Εφετείο Αθηνών δέχτηκε την ανακοπή των αναιρεσιουσών κατά της αναγκαστικής εκτέλεσης και ακύρωσε τις επιταγές προς πληρωμή των εκτελεστών απογράφων.

Οι αναιρεσιούσες κατέθεσαν δύο διαφορετικά δικόγραφα, το πρώτο τον Δεκέμβριο του 2018 (Τ-721/18) και το δεύτερο τον Φεβρουάριο του 2019 (Τ-81/19), με αίτημα, και στις δύο περιπτώσεις, την ικανοποίηση, εκ μέρους της Επιτροπής καθώς και της Ένωσης, της βλάβης την οποία υποστηρίζουν ότι υπέστησαν για τον λόγο ότι οι εκπρόσωποι της Επιτροπής και μία υπάλληλος της OLAF

προσέβαλαν την υπόληψη και την αξιοπρέπειά τους με τους αναληθείς ισχυρισμούς τους κατά την εκδίκαση των προαναφερόμενων υποθέσεων ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων. Το ΓεΔΕΕ συνεκδίκασε τις δύο αυτές αγωγές και τις απέρριψε ως αόριστες αναφορικά με το αντικείμενο των διαφορών και την φερόμενη ως παράνομη συμπεριφορά, καθώς επίσης και για τον λόγο ότι δεν προέκυπτε σαφώς κατά ποίων στρέφονταν. Επίσης, έκρινε ότι οι αναιρεσεϊούσες δεν κατέστη δυνατόν να αποδείξουν ότι η προσαπτόμενη συμπεριφορά συνιστούσε κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου που αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με την εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης.

Το Δικαστήριο, αφού έκρινε ως παραδεκτή την αίτηση αναίρεσης, προχώρησε στην εξέταση της ουσίας της υπόθεσης.

Αρχικά, οι αναιρεσεϊούσες υποστηρίζουν ότι το ΓεΔΕΕ στηρίχθηκε σε αντιφατικές και εσφαλμένες αιτιολογίες ως προς την παραβίαση της αρχής της χρηστής διοίκησης εκ μέρους της Επιτροπής, καθώς, μολονότι είχε κρίνει τις εν λόγω αγωγές ορισμένες, σαφείς και πλήρεις, τελικά απέρριψε τα δικόγραφα ως απαράδεκτα.

Κατά το Δικαστήριο, αν το σκεπτικό της απόφασης του ΓεΔΕΕ ενέχει παραβίαση του δικαίου της Ένωσης, όμως το διατακτικό της είναι ορθό για άλλους νομικούς λόγους, η παραβίαση αυτή δεν δύναται να οδηγήσει σε αναίρεση της εν λόγω απόφασης, χωρεί όμως υποκατάσταση αιτιολογίας. Επίσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το επιχείρημα των αναιρεσεϊουσών περί παραβίασης της αρχής της χρηστής διοίκησης στηριζόταν στην παραδοχή ότι η Επιτροπή διατύπωσε εσκεμμένως ψευδείς ισχυρισμούς κατά την ένδικη διαδικασία ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων. Ωστόσο, όπως αποδείχθηκε, η παραδοχή αυτή ήταν εσφαλμένη, επομένως ο ισχυρισμός περί παραβίασης της αρχής της χρηστής διοίκησης πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτος. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο δεν μπορεί να προβεί σε νέα εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων.

Με τον δεύτερο λόγο αναίρεσης, οι αναιρεσεϊούσες υποστηρίζουν ότι το ΓεΔΕΕ προέβη σε μη νόμιμη αιτιολογία βασιζόμενο σε ισχυρισμούς που δεν προτάθηκαν και παραλείποντας να εκδικάσει αιτήματα που προτάθηκαν και τα οποία αποτελούσαν την ιστορική βάση των αγωγών σχετικά με επίδικση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης από συγκεκριμένους ψευδείς και προβλητικούς ισχυρισμούς της Επιτροπής.

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η υποχρέωση αιτιολόγησης, την οποία υπέχει το ΓεΔΕΕ δυνάμει του άρθρου 296 εδάφιο β' ΣΛΕΕ και του άρθρου 36 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιβάλλει στο ΓεΔΕΕ να εκθέτει με σαφήνεια και χωρίς αμφισημία τη συλ-

λογιστική που ακολούθησε, ώστε να παρέχεται η δυνατότητα στους μεν ενδιαφερομένους να γνωρίζουν τους λόγους για τους οποίους ελήφθη η απόφαση, στο δε Δικαστήριο να ασκήσει τον δικαστικό του έλεγχο. Εντούτοις, δεν υπάρχει υποχρέωση η αιτιολόγηση να ακολουθεί σε όλη της την έκταση και έναν προς έναν όλους τους συλλογισμούς που διατύπωσαν οι διάδικοι και, συνεπώς, μπορεί να συνάγεται εμμέσως, εφόσον πληρούνται οι ανωτέρω δύο προϋποθέσεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, στην ουσία, οι αναιρεσεϊούσες και πάλι ζητούν από το Δικαστήριο νέα εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων που υποβλήθηκαν στο ΓεΔΕΕ, κάτι που όμως, όπως προαναφέρθηκε, δεν εμπίπτει στην αρμοδιότητα του αναιρετικού ελέγχου του Δικαστηρίου.

Ο τρίτος λόγος αναίρεσης αφορά παραβίαση της αρχής της δικονομικής εντιμότητας και της αρχής της δίκαιης δίκης εκ μέρους της Επιτροπής.

Το Δικαστήριο, σε αυτή την περίπτωση, έκρινε ότι οι αναιρεσεϊούσες προέβαλαν τον ανωτέρω ισχυρισμό επικαλούμενες διατάξεις του ελληνικού δικαίου και αρχές που απορρέουν από τις εν λόγω διατάξεις, και όχι κανόνα ευρωπαϊκού δικαίου που απονέμει δικαιώματα σε ιδιώτες, παρά το γεγονός ότι οι αρχές αυτές περιλαμβάνονταν στον «Καταστατικό Χάρτη των Θεμελιωδών Αρχών του Ευρωπαϊκού Νομικού Επαγγέλματος».

Ο τέταρτος λόγος αναίρεσης που προέβαλαν οι αναιρεσεϊούσες αφορούσε την ερμηνεία των άρθρων 299, 268 και 340 ΣΛΕΕ σχετικά με την εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης.

Κατά το Δικαστήριο, δεν κατέστη δυνατό, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, να αποδειχθεί ότι η συμπεριφορά την οποία προσήπταν οι αναιρεσεϊούσες στην Επιτροπή συνιστούσε κατάφωρη παράβαση κανόνα δικαίου της Ένωσης που αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες. Συνεπώς, δεν προκύπτει αποζημιωτική ευθύνη της Ένωσης.

Οι αναιρεσεϊούσες ισχυρίζονται ότι, ενώ το ΓεΔΕΕ αποδέχθηκε τον ισχυρισμό περί ψευδών αναφορών της Επιτροπής, εν τέλει προέβη σε αυθαίρετη διεύρυνση του δικαιώματος της Επιτροπής να επισπεύσει αναγκαστική εκτέλεση, πλήττοντας κατ' αυτόν τον τρόπο θεμελιώδη δικαιώματα.

Ωστόσο, το Δικαστήριο και πάλι έκρινε ότι οι ισχυρισμοί στους οποίους βασίστηκαν τα επιχειρήματα των αναιρεσεϊουσών δεν ήταν δυνατόν να αποδειχθούν, απορρίπτοντας για τον λόγο αυτό και τον τέταρτο λόγο αναίρεσης.

Τέλος, οι αναιρεσεϊούσες υποστηρίζουν ότι το ΓεΔΕΕ παραπλανήθηκε από την, κατ' αυτές, προκατειλημμένη και μονομερή παράθεση των ισχυρισμών τους στην έκθεση ακροατηρίου, η οποία έπαιξε αποφασιστικό ρόλο για την έκδοση της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης. Το Δικα-

στήριο υπενθυμίζει ότι οι εγγυήσεις περί προσβάσεως σε ανεξάρτητο, αμερόληπτο και προηγούμενως νομίμως συσταθέν δικαστήριο, ιδίως δε εκείνες που καθορίζουν την έννοια του δικαστηρίου όπως και τη σύνθεσή του, αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Η τήρηση της αρχής αυτής αποτελεί ζήτημα δημόσιας τάξης και πρέπει να εξετάζεται αυτεπαγγέλτως σε κάθε στάδιο της δίκης. Ωστόσο, από τα στοιχεία της προκειμένης περίπτωσης δεν συνάγεται παραβίαση της αρχής της αμεροληψίας.

Για όλους τους ανωτέρω λόγους, το Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αναίρεσης.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Συμπράξεις

Αγορά βιντεοπαιχνιδιών για ηλεκτρονικούς υπολογιστές

ανταγωνισμός – συμπράξεις – αγορά βιντεοπαιχνιδιών για ηλεκτρονικούς υπολογιστές – πλατφόρμα – απόφαση διαπιστώνουσα παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ – περιορισμός των παράλληλων εισαγωγών – έννοιες των όρων «συμφωνία» και «εναρμονισμένη πρακτική» – περιορισμός του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου – δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας

ΓεΔΕΕ T-172/21, Valve/Επιτροπή, 27.09.2023, Τμήμα δεύτερο (πενταμελές), Πρόεδρος: Σ. Παπασάββας, Εισηγήτρια: Vesna Tomljenović, ECLI:EU:T:2023:587 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η Valve Corporation (στο εξής: Valve) είναι επιχείρηση που δραστηριοποιείται στον τομέα των βιντεοπαιχνιδιών για ηλεκτρονικούς υπολογιστές και των τεχνολογιών ψυχαγωγίας. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της, διαχειρίζεται τη διαδικτυακή πλατφόρμα βιντεοπαιχνιδιών Steam. Τα βιντεοπαιχνίδια που είναι συμβατά με την πλατφόρμα Steam αναπτύσσονται από εκδότες παιχνιδιών, οι οποίοι κατέχουν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των αντίστοιχων παιχνιδιών τους.

Το 2013, η Επιτροπή, κατόπιν πληροφοριών που έλαβε από συμμετέχοντες στη σχετική αγορά, διεξήγαγε έρευνα σχετικά με τον γεωγραφικό αποκλεισμό ορισμένων βιντεοπαιχνιδιών με βάση τη γεωγραφική θέση του χρήστη. Τον Φεβρουάριο του 2017, κινήθηκε διαδικασία κατά της Valve και πέντε εκδοτών βιντεοπαιχνιδιών, η οποία περατώθηκε με την έκδοση αποφάσεων στις 20 Ιανουαρίου 2021. Με τις εν λόγω αποφάσεις διαπιστώθηκε ότι η Valve συμμετείχε, από κοινού με καθέναν από τους πέντε εκδότες βιντεοπαιχνιδιών, σε πέντε μεμονωμένες

και συνεχείς παραβάσεις του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ σε διάφορες περιόδους μεταξύ 2010 και 2015. Σύμφωνα με την Επιτροπή, οι παραβάσεις αυτές συνίσταντο σε ένα σύνολο αντίθετων προς τον ανταγωνισμό διμερών συμφωνιών ή εναρμονισμένων πρακτικών μεταξύ της Valve και καθενός από τους πέντε εκδότες εντός του ΕΟΧ, με σκοπό τον περιορισμό των διασυνοριακών πωλήσεων ορισμένων συμβατών με την πλατφόρμα Steam βιντεοπαιχνιδιών. Με προσφυγή της ενώπιον του ΓεΔΕΕ, η Valve ζήτησε την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής της 20ής Ιανουαρίου 2021 κατά το μέρος που την αφορά, προβάλλοντας δύο λόγους ακύρωσης.

Ο πρώτος λόγος ακύρωσης αναφέρεται σε πλάνη περί το δίκαιο και εσφαλμένη εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών κατά τη διαπίστωση, από την Επιτροπή, συμφωνιών ή εναρμονισμένων πρακτικών αντίθετων προς το άρθρο 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Ειδικότερα, η Valve ισχυρίστηκε ότι η Επιτροπή διεύρυνε αδικαιολόγητα το πεδίο εφαρμογής των εννοιών «συμφωνία» και «εναρμονισμένη πρακτική» για τους σκοπούς του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, ώστε να συμπεριλάβει συμπεριφορές που στην πραγματικότητα ήταν αμιγώς μονομερείς. Επιπλέον, αμφισβήτησε την αποδεικτική αξία των στοιχείων βάσει των οποίων η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε σύμπτωση βούλησης μεταξύ εκείνης (της Valve) και καθενός από τους πέντε εκδότες βιντεοπαιχνιδιών.

Πιο συγκεκριμένα, η Valve υποστήριξε ότι ενήργησε απλώς ως πάροχος υπηρεσιών προσφέροντας στους εκδότες βιντεοπαιχνιδιών, κατόπιν αιτήματός τους, μόνο τεχνικά μέσα γεωγραφικού αποκλεισμού. Κατά την άποψή της, το γεγονός ότι παρείχε κλειδιά ενεργοποίησης της πλατφόρμας Steam δεν συνεπάγεται την έκφραση κοινής βούλησης σε σχέση με τη συμπεριφορά των εκδοτών βιντεοπαιχνιδιών στη σχετική αγορά και τις προθέσεις τους όσον αφορά τη χρήση των κλειδιών. Εξάλλου, κατά την Valve, η Επιτροπή εσφαλμένως έκρινε ότι η παροχή κλειδιών με γεωγραφικό αποκλεισμό αποτελούσε μέρος της εμπορικής στρατηγικής που ακολουθούσε με σκοπό την προστασία των υψηλών ποσοστών κέρδους της ή τον περιορισμό των παθητικών πωλήσεων. Η Επιτροπή, αντίθετα, ισχυρίστηκε ότι ο γεωγραφικός αποκλεισμός των βιντεοπαιχνιδιών δεν μπορούσε να εφαρμοστεί μονομερώς για καθέναν από τους εκδότες. Από τα αποδεικτικά στοιχεία που είχε στη διάθεσή της, διαπίστωσε ότι η Valve είχε παράσχει, κατόπιν αιτήματος των εκδοτών, κλειδιά με γεωγραφικό αποκλεισμό για καθένα από τα επίμαχα βιντεοπαιχνίδια, γεγονός που αποδεικνύει τη σύμπτωση βουλήσεων μεταξύ της Valve και καθενός από τους πέντε εκδότες όσον αφορά τη θέσπιση γεωγραφικών αποκλεισμών με σκοπό τον περιορισμό των παθητικών πωλήσεων. Σε κάθε περίπτωση, η Valve δεν μπορούσε να αγνοεί ότι τα κλειδιά που παρείχε χρησιμοποιούνταν για τον

περιορισμό των παθητικών πωλήσεων, δεδομένου ότι η ίδια προωθούσε τη χρήση των κλειδιών αυτών ως μέσο για την εξάλειψη των παράλληλων εισαγωγών.

Το ΓεΔΕΕ, από την πλευρά του, αρχικά παρατήρησε ότι η Valve διαδραμάτιζε κεντρικό ρόλο στη σχέση μεταξύ των εκδοτών βιντεοπαιχνιδιών και των τελικών χρηστών των βιντεοπαιχνιδιών της πλατφόρμας Steam και συμμετείχε πλήρως στην οικονομική αλυσίδα για τη λειτουργία των βιντεοπαιχνιδιών που περιλάμβαναν τη χρήση κλειδιών Steam. Μάλιστα, ακόμη και τα βιντεοπαιχνίδια που διανέμονταν από τρίτους περιείχαν κωδικούς που έπρεπε να κρυπτογραφηθούν από την ίδια την Valve προκειμένου να αντιστοιχούν στα παρεχόμενα κλειδιά Steam. Συνεπώς, ακόμη και αν τα επίμαχα βιντεοπαιχνίδια διανέμονταν από τρίτους, δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τον τελικό χρήστη χωρίς τη μεσολάβηση της Valve. Επιπλέον, εν προκειμένω υπήρχε σύμπτωση βούλησεων μεταξύ της Valve και καθενός από τους πέντε εκδότες βιντεοπαιχνιδιών για τον περιορισμό των παθητικών πωλήσεων, στο μέτρο που η Valve είχε ενημερώσει τους εκδότες για τη δυνατότητα εφαρμογής λειτουργίας εδαφικού ελέγχου (ιδίως όπου τα επίμαχα βιντεοπαιχνίδια πωλούνταν σε χαμηλότερη τιμή και, άρα, θα μπορούσαν να εντοπιστούν φαινόμενα παράλληλων εισαγωγών), είχε ανταποκριθεί στα αιτήματα των εκδοτών για γεωγραφικό αποκλεισμό των βιντεοπαιχνιδιών και, φυσικά, γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει ότι τα κλειδιά Steam με γεωγραφικό αποκλεισμό αποσκοπούσαν ακριβώς στον περιορισμό των παράλληλων εισαγωγών. Όλα αυτά τα στοιχεία αποδεικνύουν ότι η επίμαχη συμπεριφορά δεν ήταν μονομερής καθόσον η συμμετοχή της Valve ήταν αναγκαία για την υιοθέτηση και την εφαρμογή της. Τούτο συνεπάγεται την ύπαρξη σύμφωνης βούλησης μεταξύ της Valve και των εκδοτών βιντεοπαιχνιδιών όσον αφορά την εφαρμογή του γεωγραφικού αποκλεισμού με σκοπό τον περιορισμό των παράλληλων εισαγωγών και, επομένως, όσον αφορά την ανταγωνιστική συμπεριφορά που θα υιοθετηθεί στη σχετική αγορά. Ακόμη και αν αποδειχθεί ότι οι εκδότες ήταν αυτοί που αποφάσισαν για τις παραμέτρους των περιορισμών των παθητικών πωλήσεων, το γεγονός αυτό δεν ασκεί επιρροή στην εφαρμογή του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, δεδομένου ότι η Επιτροπή απέδειξε ότι η Valve παρέιχε ελεύθερα τα κλειδιά Steam με γεωγραφικό αποκλεισμό, έχοντας πλήρη επίγνωση ότι οι εκδότες τα χρησιμοποιούσαν για τον περιορισμό των παθητικών πωλήσεων.

Σε ό,τι αφορά την αιτίαση της Valve ότι η Επιτροπή δεν τήρησε το καθήκον επιμέλειας που υπέχει, καθώς προέβη σε επιλεκτική ανάλυση των αποδεικτικών στοιχείων που είχε στη διάθεσή της, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η προσφεύγουσα στην ουσία αναφέρεται σε έγγραφα που επιβεβαιώνουν ότι οι εκδότες βιντεοπαιχνιδιών ήταν αυτοί που αποφάσισαν μονομερώς να εφαρμόσουν πολιτικές

περιορισμού των παθητικών πωλήσεων. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν είναι ασυμβίβαστο με την ύπαρξη συμφωνίας ή εναρμονισμένης πρακτικής κατά την έννοια του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, καθώς η σύμπραξη της Valve ήταν απαραίτητη για την εφαρμογή του γεωγραφικού αποκλεισμού των κλειδιών Steam. Εξάλλου, το ΓεΔΕΕ εξέτασε για καθέναν από τους πέντε εκδότες ξεχωριστά αν τα στοιχεία που συγκέντρωσε η Επιτροπή, στο σύνολό τους, κατέστησαν δυνατό να εξακριβωθεί η ύπαρξη σύμφωνης βούλησης μεταξύ της Valve και των εκδοτών με σκοπό τον περιορισμό των παράλληλων εισαγωγών των επίμαχων βιντεοπαιχνιδιών. Μετά από μακροσκελή ανάλυση των αποδεικτικών στοιχείων στα οποία στηρίχθηκε η Επιτροπή για την εξακρίβωση της σύμπτωσης βούλησης μεταξύ της προσφεύγουσας και καθενός από τους πέντε εκδότες, πράγματι διαπιστώθηκε ότι η Επιτροπή απέδειξε επαρκώς κατά νόμο την ύπαρξη σύμπτωσης βούλησεων και, ως εκ τούτου, συμφωνίας ή, εν πάση περιπτώσει, εναρμονισμένων πρακτικών μεταξύ της προσφεύγουσας και των εκδοτών βιντεοπαιχνιδιών.

Κατόπιν όλων των ανωτέρω, ο πρώτος λόγος ακύρωσης απορρίφθηκε στο σύνολό του.

Ο δεύτερος λόγος ακύρωσης αναφέρεται σε πλάνη περί το δίκαιο και εσφαλμένη εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών κατά τη διαπίστωση περιορισμού του ανταγωνισμού «ως εκ του αντικειμένου», κατά την έννοια του άρθρου 101 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Κατ' ουσίαν, η Valve ισχυρίζεται ότι η Επιτροπή: α) παρέλειψε να λάβει δεόντως υπόψη το καινοφανές της επίδικης συμπεριφοράς και του πλαισίου εντός του οποίου η ίδια και οι εκδότες βιντεοπαιχνιδιών λειτουργούσαν και β) εκτίμησε εσφαλμένα το σχετικό νομικό και οικονομικό πλαίσιο της επίμαχης συμπεριφοράς, ιδίως τη λυσιτέλεια της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού, τον ρόλο της Valve ως διττής πλατφόρμας και τη φύση των επίμαχων προϊόντων και υπηρεσιών (ψηφιακά βιντεοπαιχνίδια).

Συναφώς, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι, όπως διαπιστώθηκε στο πλαίσιο της εξέτασης του πρώτου λόγου ακύρωσης, η παροχή κλειδιών Steam με γεωγραφικό αποκλεισμό είχε πράγματι ως αντικείμενο τον περιορισμό των παράλληλων εισαγωγών των επίμαχων βιντεοπαιχνιδιών, καθιστώντας πρακτικά αδύνατη οποιαδήποτε παθητική πώληση εκτός του εδάφους ορισμένων χωρών του ΕΟΧ. Σύμφωνα με τη νομολογία, μια συμφωνία που αποσκοπεί στην απαγόρευση ή τον περιορισμό του παράλληλου εμπορίου έχει, καταρχήν, ως αντικείμενο την παρεμπόδιση του ανταγωνισμού, εκτός εάν άλλες περιστάσεις που σχετίζονται με το οικονομικό και νομικό της πλαίσιο κατατείνουν στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω συμφωνία δεν είναι επιβλαβής για τον ανταγωνισμό. Είναι αλήθεια ότι η νομολογία σχετικά με τους περιορισμούς των παθητικών πωλήσεων αναπτύχθηκε κυρίως σε σχέση με συμφωνίες

ή εναρμονισμένες πρακτικές που αποτελούν μέρος συμφωνίας αποκλειστικής διανομής ή άδειας χρήσης. Ωστόσο, από τη νομολογία αυτή προκύπτει σαφώς ότι δεν θεωρείται επιβλαβής για τον ανταγωνισμό η ύπαρξη μιας συμφωνίας αποκλειστικής διανομής ή άδειας ως τέτοια, αλλά η θέσπιση συμβατικών υποχρεώσεων ή πρόσθετων μέτρων που εμποδίζουν τις παθητικές πωλήσεις και έχουν ως αποτέλεσμα τον κατακερματισμό της εσωτερικής αγοράς. Εν προκειμένω, η συμπεριφορά που καταλογίζεται στην Valve οδηγεί, όπως εκτέθηκε παραπάνω, σε τεχνητό κατακερματισμό της εσωτερικής αγοράς, ικανό να ματαιώσει τον στόχο της Συνθήκης για τη δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς. Επομένως, η Επιτροπή δεν έσφαλε όταν κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, καταρχήν, οι εν λόγω συμφωνίες ή εναρμονισμένες πρακτικές ήταν, από τη φύση τους, επιζήμιες για την εύρυθμη λειτουργία του ανταγωνισμού.

Σε ό,τι αφορά τον ισχυρισμό της Valve ότι η Επιτροπή παρέλειψε να λάβει υπόψη το γεγονός ότι τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και η Οδηγία 2001/29/EK αποτελούσαν ουσιώδη στοιχεία του νομικού πλαισίου της επίδικης συμπεριφοράς που έπρεπε να συνεκτιμηθούν κατά την εφαρμογή του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Επιτροπή δεν έσφαλε όταν έκρινε ότι τα επιχειρήματα της προσφεύγουσας σχετικά με τη μη εξάντληση του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας επί των επίμαχων βιντεοπαιχνιδιών δεν είχαν σημασία για τους σκοπούς της ανάλυσής της. Πράγματι, σε αντίθεση με όσα ισχυρίστηκε η προσφεύγουσα, η Επιτροπή δεν παρέλειψε να λάβει δεόντως υπόψη της την Οδηγία 2001/29/EK ούτε να της στερήσει το πρακτικό αποτέλεσμα. Κατά πάγια νομολογία, όμως, το γεγονός και μόνο ότι μια συμφωνία αφορά δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας δεν αποκλείει την εφαρμογή του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Η Επιτροπή ορθώς παρατήρησε ότι, κατά τη νομολογία, ενώ η ίδια η χορήγηση αδειών, συμπεριλαμβανομένων των αποκλειστικών αδειών, δεν αντίκειται στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ, τα πρόσθετα μέτρα που αποσκοπούν στη διασφάλιση της τήρησης των εδαφικών περιορισμών στην εκμετάλλευση των αδειών αυτών μπορεί να έχουν αντιανταγωνιστικό σκοπό και να εμπίπτουν στο άρθρο 101 ΣΛΕΕ. Στην υπό κρίση περίπτωση, ο γεωγραφικός αποκλεισμός των κλειδιών Steam δεν είχε ως στόχο την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας των εκδοτών, αλλά χρησιμοποιήθηκε για την εξάλειψη των παράλληλων εισαγωγών προκειμένου να προστατευθούν οι πωλήσεις των επίμαχων βιντεοπαιχνιδιών και τα υψηλά ποσοστά κέρδους των εκδοτών ή της Valve σε ορισμένες χώρες του ΕΟΧ. Επιπλέον, το ΓεΔΕΕ υπογράμμισε ότι το δίκαιο της διανοητικής ιδιοκτησίας αποσκοπεί μόνο στο να εξασφαλίσει στους δικαιούχους την προστασία του δικαιώματος εμπορικής εκμετάλλευσης της κυκλοφορίας ή της διάθεσης του προστατευόμενου αντικειμένου, μέσω της χορήγησης αδειών εκμετάλλευ-

σης έναντι αμοιβής. Δεν εξασφαλίζει, ωστόσο, στους ενδιαφερόμενους δικαιούχους τη δυνατότητα να αξιώνουν την υψηλότερη δυνατή αμοιβή ή να προβαίνουν σε συμπεριφορές που οδηγούν σε τεχνητές διαφοροποιήσεις των τιμών μεταξύ των στεγανοποιημένων εθνικών αγορών. Πράγματι, μια τέτοια στεγανοποίηση των αγορών και μια τέτοια τεχνητή διαφοροποίηση των τιμών ως αποτέλεσμα της στεγανοποίησης είναι ασυμβίβαστες με τον θεμελιώδη σκοπό της Συνθήκης, που είναι η υλοποίηση της εσωτερικής αγοράς. Κατόπιν των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτό ότι η Επιτροπή δεν έσφαλε κρίνοντας ότι τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας των εκδοτών επί των επίμαχων βιντεοπαιχνιδιών δεν αποκλείουν την εφαρμογή του άρθρου 101 ΣΛΕΕ στην επίδικη συμπεριφορά. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ κατέληξε ότι η Επιτροπή ορθώς έκρινε, υπό το πρίσμα του σχετικού νομικού πλαισίου, ότι η εν λόγω συμπεριφορά συνιστούσε περιορισμό του ανταγωνισμού «ως εκ του αντικειμένου».

Τέλος, αναφορικά με τον ισχυρισμό της Valve ότι η Επιτροπή δεν εξέτασε επαρκώς το οικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου έλαβε χώρα η επίμαχη συμπεριφορά και παρέλειψε να λάβει δεόντως υπόψη της τη φύση των επηρεαζόμενων προϊόντων και υπηρεσιών και τα θετικά αποτελέσματα που είχε εν προκειμένω ο γεωγραφικός αποκλεισμός για τον ανταγωνισμό, το ΓεΔΕΕ υπενθύμισε ότι, σύμφωνα με τη νομολογία, για τη διαπίστωση του αντιανταγωνιστικού σκοπού μιας συμφωνίας δεν είναι απαραίτητο να στερούνται οι τελικοί καταναλωτές τα οφέλη του αποτελεσματικού ανταγωνισμού όσον αφορά την προσφορά ή την τιμή. Εξάλλου, οι μειώσεις των τιμών προς όφελος των καταναλωτών δεν είναι κατ' ανάγκην ικανές να δημιουργήσουν εύλογες αμφιβολίες ως προς τον βλαπτικό για τον ανταγωνισμό χαρακτήρα των εν λόγω συμφωνιών ή εναρμονισμένων πρακτικών. Κατά το ΓεΔΕΕ, το γεγονός ότι η Valve αναφέρθηκε σε ευνοϊκά για τον ανταγωνισμό αποτελέσματα δεν αρκεί για να αποδείξει ότι η Επιτροπή υπέπεσε σε σφάλμα εκτιμώσεως όταν κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η επίδικη συμπεριφορά ήταν αρκούτως επιβλαβής. Με βάση όλα τα ανωτέρω, έγινε δεκτό ότι η Επιτροπή δεν έσφαλε όταν διαπίστωσε ότι το νομικό και οικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργούσαν οι συμφωνίες ή οι εναρμονισμένες πρακτικές μεταξύ της Valve και των εκδοτών βιντεοπαιχνιδιών δεν ήταν τέτοιο ώστε να θέτει υπό αμφισβήτηση τη διαπίστωση ότι οι εν λόγω συμφωνίες ή εναρμονισμένες πρακτικές, στο μέτρο που αποσκοπούσαν στον περιορισμό των παράλληλων εισαγωγών, συνιστούσαν περιορισμό του ανταγωνισμού «ως εκ του αντικειμένου».

Επομένως, απορρίφθηκε και ο δεύτερος λόγος ακύρωσης. Ως εκ τούτου, η προσφυγή ακύρωσης απορρίφθηκε στο σύνολό της.

► Δεσπόζουσα θέση

Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης στην αγορά της παροχής φυσικού αερίου στη Βουλγαρία

ανταγωνισμός – κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης – εσωτερική αγορά του φυσικού αερίου – απόφαση με την οποία διαπιστώνεται παράβαση του άρθρου 102 ΣΛΕΕ – ρυθμιζόμενη αγορά – έννοια της σχετικής αγοράς – ρουμανικός αγωγός διαμετακόμισης φυσικού αερίου 1 – κάτοχος αποκλειστικού δικαιώματος χρήσης του ρουμανικού αγωγού διαμετακόμισης φυσικού αερίου 1 – άρνηση παροχής πρόσβασης – υποχρέωση δημόσιας παροχής – εξαίρεση λόγω κρατικής δράσης – διαχειριστής του δικτύου μεταφοράς – διαχειριστής της εγκατάστασης αποθήκευσης – αντίθετη προς τον ανταγωνισμό στρατηγική – εκτοπισμός ανταγωνιστών από την αγορά – ενιαία και διαρκής παράβαση – δικαιώματα άμυνας

ΓεΔΕΕ T-136/19, Bulgarian Energy Holding κ.λπ./Επιτροπή, 25.10.2023, Τμήμα τέταρτο (πενταμελές), Πρόεδρος: S. Gervasoni, Εισηγήτρια: R. Frenco, ECLI:EU:T:2023:669 – Προσφυγή ακυρώσεως

Η Bulgarian Energy Holding EAD, εταιρεία που ανήκει εξ ολοκλήρου στο Βουλγαρικό Δημόσιο, και οι θυγατρικές της, Bulgargaz και Bulgartransgaz, δραστηριοποιούνταν στον τομέα της ενέργειας στη Βουλγαρία. Η Bulgargaz ήταν ο δημόσιος πάροχος φυσικού αερίου στη Βουλγαρία, ενώ η Bulgartransgaz ήταν ο εξουσιοδοτημένος φορέας διαχείρισης του συστήματος μεταφοράς φυσικού αερίου και της μοναδικής υπόγειας εγκατάστασης για την αποθήκευση φυσικού αερίου στη Βουλγαρία, η οποία βρίσκεται στο Chiren. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, ο εφοδιασμός της Βουλγαρίας με φυσικό αέριο βασιζόταν σχεδόν εξ ολοκλήρου στις εισαγωγές φυσικού αερίου από τη Ρωσία. Το ρωσικό φυσικό αέριο διοχετευόταν προς τη Βουλγαρία μέσω Ουκρανίας και στη συνέχεια μέσω Ρουμανίας, κυρίως μέσω του ρουμανικού αγωγού διαμετακόμισης φυσικού αερίου 1 τον οποίο διαχειριζόταν η Transgaz SA, φορέας διαχείρισης του δικτύου μεταφοράς φυσικού αερίου στη Ρουμανία.

Ο ρουμανικός αγωγός 1 κατασκευάστηκε το 1974, σύμφωνα με τη διακυβερνητική συμφωνία που συνήφθη μεταξύ της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρουμανίας το 1970. Στις 5 Ιουλίου 1974, η εταιρεία Neftochim, προκάτοχος της Bulgargaz, συνήψε συμφωνία με την εταιρεία Rompetrol, προκάτοχο της Transgaz SA, για τη χρήση του ρουμανικού αγωγού 1. Η συμφωνία αυτή διατηρήθηκε σε ισχύ μέχρι το 2005, οπότε και συνήφθη νέα συμφωνία μεταξύ Transgaz SA και Bulgargaz η οποία προέβλεπε την αποκλειστική χρήση του ρουμανικού αγωγού 1 από την Bulgargaz έως το τέλος του 2011. Το 2009, η ισχύς της εν λόγω σύμβασης παρατάθηκε έως το τέλος του 2016.

Το 2010, η Overgas Inc., φορέας εκμετάλλευσης της αγοράς παροχής φυσικού αερίου στη Βουλγαρία, υπέβαλε καταγγελία στην Επιτροπή κατά της Bulgarian Energy Holding EAD και των θυγατρικών της (στο εξής, από κοινού: όμιλος ΒΕΗ) για παράβαση του δικαιού ανταγωνισμού της ΕΕ. Με απόφασή της, της 17ης Δεκεμβρίου 2018, σχετικά με διαδικασία εφαρμογής του άρθρου 102 ΣΛΕΕ (Υπόθεση ΑΤ.39849 – ΒΕΗ Gas), η Επιτροπή διαπίστωσε ότι, στο διάστημα από 30 Ιουλίου 2010 έως 1 Ιανουαρίου 2015, ο όμιλος ΒΕΗ καταχράστηκε τη δεσπόζουσα θέση που κατείχε σε πέντε χωριστές αγορές (ήτοι στην αγορά των υπηρεσιών που συνδέονται με τη δυναμικότητα στο δίκτυο μεταφοράς φυσικού αερίου, στην αγορά των υπηρεσιών δυναμικότητας όσον αφορά τον ρουμανικό αγωγό 1, στην αγορά των υπηρεσιών που συνδέονται με τη δυναμικότητα αποθεματοποίησης του σταθμού Chiren, στην αγορά χονδρικής πώλησης φυσικού αερίου επόμενου σταδίου και στην αγορά λιανικής προμήθειας φυσικού αερίου στους μεγάλους τελικούς πελάτες που είναι συνδεδεμένοι με το βουλγαρικό δίκτυο μεταφοράς φυσικού αερίου), παρεμποδίζοντας την πρόσβαση τρίτων (συμπεριλαμβανομένης της Transgaz SA) στις σχετικές αγορές με σκοπό την προστασία της δεσπόζουσας θέσης της Bulgargaz στις αγορές αυτές. Κατά συνέπεια, η Επιτροπή επέβαλε πρόστιμο στον όμιλο ΒΕΗ ύψους περίπου 77 εκατ. ευρώ.

Με προσφυγή που άσκησε ακολούθως ο όμιλος ΒΕΗ ενώπιον του ΓεΔΕΕ, ζήτησε την ακύρωση της απόφασης της Επιτροπής στο σύνολό της, άλλως τη μείωση του ποσού του προστίμου που επιβλήθηκε. Το ΓεΔΕΕ δέχθηκε την προσφυγή και ακύρωσε την προσβαλλόμενη απόφαση στο σύνολό της, διαπιστώνοντας, μεταξύ άλλων, ότι η Επιτροπή δεν απέδειξε επαρκώς κατά νόμον άρνηση παροχής πρόσβασης στις υποδομές που κατέχει ο όμιλος ΒΕΗ δυνάμενη να εμπίπτει στο άρθρο 102 ΣΛΕΕ.

Πιο συγκεκριμένα, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε καταρχάς ότι ο ρουμανικός αγωγός 1 αποτελούσε «ουσιώδη υποδομή» υπό την έννοια ότι ήταν το μοναδικό βιώσιμο μέσο για τον εφοδιασμό της Βουλγαρίας με το ρωσικό φυσικό αέριο κατά τη διάρκεια της παράβασης. Επιπλέον, σημείωσε ότι, δυνάμει της συμφωνίας του 2005 μεταξύ Transgaz SA και Bulgargaz, η τελευταία είχε, καθ' όλη τη διάρκεια της παράβασης, την αποκλειστική χρήση του ρουμανικού αγωγού 1 και την εξουσία προηγούμενης συγκατάθεσης όσον αφορά κάθε απόπειρα της Transgaz SA να αναλάβει αξιοποιήσιμη δυναμικότητα στον ρουμανικό αγωγό 1. Στο πλαίσιο αυτό, δεν ασκούσε καμία επιρροή το γεγονός ότι η Bulgargaz δεν ήταν η ιδιοκτήτρια της υποδομής, αλλά απλώς κάτοχος αποκλειστικού δικαιώματος χρήσης. Συνεπώς, όπως ορθώς έκρινε η Επιτροπή, η Bulgargaz ήλεγχε πράγματι την πρόσβαση των τρίτων στον ρουμανικό αγωγό 1 ενόσω διαρκούσε η παράβαση και η Transgaz SA δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ως

πραγματική πηγή εναλλακτικής προμήθειας για τους τρίτους που επιθυμούσαν να αποκτήσουν πρόσβαση στον εν λόγω αγωγό. Συνάγεται, επομένως, ότι η Bulgargaz κατείχε δεσπόζουσα θέση στην αγορά των υπηρεσιών δυναμικότητας όσον αφορά τον ρουμανικό αγωγό 1.

Ωστόσο, σύμφωνα με την κρίση του ΓεΔΕΕ, η δέσμευση του συνόλου της δυναμικότητας του ρουμανικού αγωγού 1 από την Bulgargaz βάσει της συμφωνίας του 2005 δεν αποτελούσε επαρκή ένδειξη για την απόδειξη της προβαλλόμενης καταχρηστικής εκμετάλλευσης της δεσπόζουσας θέσης της Bulgargaz στην αγορά των υπηρεσιών δυναμικότητας του εν λόγω αγωγού. Ειδικότερα, κατά το ΓεΔΕΕ, η Επιτροπή δεν απέδειξε επαρκώς κατά νόμον ότι η Bulgargaz, με τη συμπεριφορά της, αρνήθηκε καταχρηστικώς τις αιτήσεις παροχής πρόσβασης άλλων ανταγωνιστών στις βουλγαρικές αγορές προμήθειας φυσικού αερίου ούτε ότι ο όμιλος ΒΕΗ αρνήθηκε την παροχή πρόσβασης στο δίκτυο μεταφοράς και στον σταθμό αποθεματοποίησης Chirgen πριν από τον Ιούνιο του 2012. Ως εκ τούτου, δεν αποδείχθηκε επαρκώς κατά νόμον η παράβαση που φέρεται να στοιχειοθετεί την κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης που προσάπτεται στις προσφεύγουσες με την προσβαλλόμενη απόφαση.

Τέλος, όσον αφορά την εξέλιξη της διαδικασίας, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Επιτροπή παραβίασε τα δικαιώματα άμυνας του ομίλου ΒΕΗ καθόσον δεν περιέλαβε καθόλου στον φάκελο, ή δεν περιέλαβε με τον δέοντα τρόπο, κρίσιμα έγγραφα και δεν επέτρεψε στις προσφεύγουσες να αποκτήσουν επαρκή πρόσβαση σε στοιχεία της υπόθεσης που θα τους παρείχαν τη δυνατότητα να οργανώσουν καλύτερα την άμυνά τους κατά τη διοικητική διαδικασία.

Κατόπιν όλων των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την προσβαλλόμενη απόφαση στο σύνολό της.

► Κρατικές ενισχύσεις

Βάρος απόδειξης της χορήγησης πλεονεκτήματος

αίτηση αναίρεσης – μέτρα στηρίξεως τα οποία έλαβαν οι ελληνικές αρχές υπέρ της ανααιρεσείουσας στο πλαίσιο προγράμματος ιδιωτικοποιήσεως της επιχειρήσεως – εισφορά κεφαλαίου και κρατικές εγγυήσεις – απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κρίνουσα ότι τα εν λόγω μέτρα συνιστούν κρατικές ενισχύσεις ασυμβίβαστες με την εσωτερική αγορά

ΔΕΕ C-445/22 P, Larko/Επιτροπή, 12.10.2023, Τμήμα ένατο, Πρόεδρος (Εισηγητής): J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2023:773 – Αίτηση αναίρεσης

Το 2012, η Επιτροπή κίνησε προκαταρκτική διαδικασία έρευνας του σχεδίου ιδιωτικοποίησης της Λάρκο, κατόπιν σχετικής κοινοποίησης από το ΤΑΙΠΕΔ. Η Λάρκο εί-

ναι ελληνική μεταλλευτική επιχείρηση που ανήκε κατά 55,2% στο Ελληνικό Δημόσιο, κατά 33,4% στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και κατά 11,4% στη ΔΕΗ.

Το 2014, και αφού ολοκληρώθηκε η επίσημη διαδικασία έρευνας, η Επιτροπή, με την απόφαση SA.34572, διαπίστωσε ότι η Ελλάδα είχε χορηγήσει στη Λάρκο (την οποία χαρακτήρισε ως «προβληματική επιχείρηση», κατά τον ορισμό των Κατευθυντηρίων Γραμμών του 2004 για τη διάσωση και αναδιάρθρωση προβληματικών επιχειρήσεων) τέσσερα παράνομα και μη συμβατά μέτρα κρατικής ενίσχυσης, για τα οποία διέταξε νομιμότοκη ανάκτηση.

Την ίδια χρονιά, η Λάρκο άσκησε προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ (T-423/14), η οποία απορρίφθηκε, με την αιτιολογία ότι η Επιτροπή ορθά και αιτιολογημένα χαρακτήρισε τα επίμαχα μέτρα ως παράνομες και μη συμβατές κρατικές ενισχύσεις.

Επιλαμβανόμενο αίτησης αναίρεσης που άσκησε η Λάρκο (C-244/18 P), το ΔΕΕ επικεντρώθηκε σε ένα από τα τέσσερα μέτρα, και συγκεκριμένα σε μία ελληνική εγγύηση, ύψους 30.000.000 ευρώ, που χορηγήθηκε το 2008. Το ΔΕΕ υπενθύμισε πάγια νομολογία του, σύμφωνα με την οποία η Επιτροπή είναι αυτή που φέρει το βάρος απόδειξης περί της πλήρωσης των προϋποθέσεων εφαρμογής της αρχής του ιδιώτη επιχειρηματία υπό συνθήκες οικονομίας της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτό, έκρινε ως νομικά εσφαλμένη την επιλογή του ΓεΔΕΕ να εφαρμόσει τεκμήριο κατά το οποίο ένας ιδιώτης επιχειρηματίας ευρισκόμενος στη θέση των ελληνικών αρχών όφειλε να γνωρίζει, κατά τον χρόνο χορήγησης της εγγύησης, τις οικονομικές δυσχέρειες που αντιμετώπιζε η Λάρκο. Με την κρίση του αυτή, το ΓεΔΕΕ είχε ουσιαστικά αντιστρέψει το βάρος απόδειξης. Κατόπιν τούτων, το ΔΕΕ αναίρεσε την ως άνω απόφαση λόγω πλάνης περί το δίκαιο και ανέπεμψε στο ΓεΔΕΕ την υπόθεση, προκειμένου να κριθεί εάν είχαν προσκομιστεί στην Επιτροπή επαρκή στοιχεία από τα οποία προκύπτει ότι οι ελληνικές αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν ότι η Λάρκο ήταν «προβληματική επιχείρηση», κατά τον χρόνο λήψης του μέτρου της επίμαχης εγγύησης.

Το 2022, το ΓεΔΕΕ απέρριψε εκ νέου την προσφυγή της Λάρκο (T-423/14 RENV), κρίνοντας ότι η Επιτροπή είχε στη διάθεσή της αρκούντως αξιόπιστα και συνεκτικά στοιχεία, ώστε να αποφανθεί ότι η επίμαχη εγγύηση δεν ήταν σύμφωνη με τους όρους της αγοράς, ιδίως επειδή δεν πληρούσαν τα κριτήρια του σημείου 3.2. (δ) της Ανακοίνωσης του 2008 για τις εγγυήσεις. Για τον λόγο αυτόν, συμφώνησε με την Επιτροπή ότι το επίμαχο μέτρο χορηγούσε πλεονέκτημα στη Λάρκο.

Το 2023, επιλαμβανόμενο νέας αίτησης αναίρεσης από μέρους της Λάρκο (C-445/2022 P), το ΔΕΕ επανέλαβε εκ νέου τη νομολογία του περί των κανόνων κατανομής του βάρους απόδειξης και των καθηκόντων που επωμίζεται

η Επιτροπή, όταν αιτιολογεί εάν ορισμένο μέτρο χορηγεί πλεονέκτημα στον δικαιούχο. Εφαρμόζοντας τις εν λόγω νομολογιακές αρχές στην ένδικη υπόθεση, επεσήμανε ότι οι νόμιμες προϋποθέσεις για να αποδειχθεί η απουσία κρατικής ενίσχυσης, σε περίπτωση χορήγησης εγγυήσεων, αποτυπώνονται στο σημείο 3.2. της Ανακοίνωσης του 2008 για τις εγγυήσεις. Το στοιχείο δ' του σημείου 3.2. προβλέπει την καταβολή προμήθειας για την εγγύηση, η οποία καθορίζεται βάσει των κριτηρίων της αγοράς, ενώ, την ίδια στιγμή, περιλαμβάνει, λεπτομερώς, τα κριτήρια που πρέπει να χρησιμοποιούνται, προκειμένου: α) να καθορίζεται εάν για την επίμαχη εγγύηση καταβάλλεται προμήθεια, σύμφωνη με την αγοραία τιμή και β) να υπολογίζεται το ύψος της προμήθειας αυτής. Διευκρίνισε, όμως, ότι τα κριτήρια αυτά δεν μπορούν να τροποποιηθούν τους κανόνες κατανομής του βάρους απόδοξης σχετικά με την ύπαρξη πλεονεκτήματος. Για τον λόγο αυτόν, η Ανακοίνωση του 2008 για τις εγγυήσεις δεσμεύει μόνο την Επιτροπή και όχι τα κράτη μέλη.

Εξετάζοντας επί της ουσίας τα επιχειρήματα της Λάρκο, το ΔΕΕ συμφώνησε με το ΓεΔΕΕ στο ότι, με βάση το σημείο 3.2. (δ) της Ανακοίνωσης του 2008, η Επιτροπή, προκειμένου να εκτιμήσει εάν η χορηγούμενη εγγύηση συνεπάγεται την καταβολή προμήθειας σύμφωνης με τους όρους της αγοράς, πρέπει να αξιολογεί τις ενδεχόμενες οικονομικές δυσχέρειες του δικαιούχου, χωρίς, όμως, να τις ταυτίζει με την έννοια της «προβληματικής επιχείρησης», κατά τις Κατευθυντήριες Γραμμές του 2004 για τη διάσωση και αναδιάρθρωση προβληματικών επιχειρήσεων. Περαιτέρω, σημείωσε ότι το ΓεΔΕΕ τεκμηρίωσε βάσει πλειόνων στοιχείων την ύπαρξη οικονομικών δυσχερειών της Λάρκο, όπως ήταν η επίκληση του υψηλού δείκτη χρέους ήδη από το 2007, και την επιδείνωσή του κατά το 2008. Αντίστοιχα, η Επιτροπή είχε επικαλεστεί πλείονες ενδείξεις για τη γνώση των ελληνικών αρχών περί των οικονομικών δυσχερειών της Λάρκο κατά τον χρόνο χορήγησης της εγγύησης, όπως το γεγονός ότι η εγγύηση αφορούσε στο σύνολο δανείου που είχε λάβει η Λάρκο και ότι οι ελληνικές αρχές είχαν αναφέρει στην Επιτροπή την αρνητική εικόνα των οικονομικών στοιχείων της Λάρκο, κατά την επίσημη διαδικασία έρευνας.

Στη συνέχεια, το ΔΕΕ απέρριψε τον ισχυρισμό της Λάρκο ότι το ΓεΔΕΕ είχε απαλλάξει την Επιτροπή από την υποχρέωση να διερευνήσει και να προσδιορίσει το προσήκον ύψος της προμήθειας για την εγγύηση, επιρρίπτοντας, έτσι, στη Λάρκο και στην Ελλάδα το βάρος να αποδείξουν το ύψος της προμήθειας που αντιστοιχεί στους όρους της αγοράς. Το ΔΕΕ έκρινε ως επαρκή την αιτιολογία του ΓεΔΕΕ επί των προσπαθειών της Επιτροπής να ανταποκριθεί στα νόμιμα καθήκοντά της. Έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι η Επιτροπή είχε καλέσει την Ελλάδα να προσκομίσει κάθε αναγκαίο στοιχείο που θα της επέτρεπε να αξιολογήσει το επίμαχο ζήτημα, αλλά οι ελληνικές

αρχές είχαν περιοριστεί σε προδήλως ανεπαρκείς, ενδεχομένως δε ελλιπείς και αντιφατικούς ισχυρισμούς. Περαιτέρω, η Επιτροπή είχε παραθέσει στην επίμαχη απόφαση της αρκούντως αξιόπιστα και συνεκτικά στοιχεία, τα οποία έτειναν να καταδείξουν ότι η χορήγηση της προμήθειας για την εγγύηση δεν αντιστοιχούσε στους όρους της αγοράς. Οι ελληνικές αρχές, παρότι είχαν κληθεί να προσκομίσουν κρίσιμα στοιχεία που να αμφισβητούν το συμπέρασμα αυτό, δεν είχαν ανταποκριθεί. Τέλος, το ΔΕΕ ξεκαθάρισε ότι το σημείο 3.2. (δ) της Ανακοίνωσης του 2008 δεν υποχρεώνει την Επιτροπή να προσδιορίζει το ακριβές ποσό της προμήθειας που αντιστοιχεί στους όρους της αγοράς.

Εξετάζοντας, εν συνεχεία, τους κανόνες κατανομής του βάρους απόδοξης ως προς την ύπαρξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, το ΔΕΕ συμφώνησε με το ΓεΔΕΕ στην κρίση ότι η Επιτροπή δεν απαλλάσσεται από την υποχρέωση να στηρίξει τις αποφάσεις της σε στοιχεία ορισμένης αξιοπιστίας και συνεκτικότητας, τα οποία αποτελούν επαρκή βάση για να συναχθεί ότι η δικαιούχος επιχείρηση έτυχε πλεονεκτήματος, ακόμα και όταν το κράτος μέλος, παραβαίνοντας το καθήκον συνεργασίας, παρέλειψε να της παράσχει τα στοιχεία που αυτή του είχε ζητήσει να της κοινοποιήσει. Πλην, όμως, στην προκειμένη περίπτωση, το ΔΕΕ έκρινε ως επαρκή την αιτιολογία του ΓεΔΕΕ επί της απουσίας ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος βάσει των ως άνω αναφερόμενων στοιχείων στα οποία είχε βασιστεί η Επιτροπή.

Ακολούθως, το ΔΕΕ έκρινε ότι τα κρίσιμα στοιχεία στα οποία στηρίχθηκαν η Επιτροπή και το ΓεΔΕΕ, όπως αυτά αναφέρθηκαν παραπάνω, ήταν προγενέστερα ή σύγχρονα του χρόνου λήψης του μέτρου και όχι μεταγενέστερα, όπως είχε υποστηρίξει η Λάρκο. Στο επιχείρημα της Λάρκο ότι η Επιτροπή είχε βασιστεί, σε μεγάλο βαθμό, στις, μεταγενέστερες του μέτρου, παρατηρήσεις της Ελλάδας, κατά την επίσημη διαδικασία ελέγχου, το ΔΕΕ ξεκαθάρισε πως οι παρατηρήσεις αυτές είναι εξ ορισμού μεταγενέστερες του χρονικού σημείου κατά το οποίο ελήφθη το επίμαχο μέτρο. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει πως δεν μπορούν να περιγράψουν γεγονότα προγενέστερα ή σύγχρονα της χορήγησης του μέτρου και ότι δεν παρέχουν αξιόπιστες και συνεκτικές ενδείξεις περί του ότι οι ελληνικές αρχές γνώριζαν τις οικονομικές δυσχέρειες της Λάρκο κατά το χρονικό σημείο της λήψης του μέτρου.

Όσον αφορά στην επάρκεια των στοιχείων στα οποία στηρίχθηκαν το ΓεΔΕΕ και η Επιτροπή, το ΔΕΕ απεδέχθη ότι δεν συνιστούν πλήρη απόδειξη περί του ότι οι ελληνικές αρχές γνώριζαν τις οικονομικές δυσχέρειες της Λάρκο κατά τον χρόνο χορήγησης της εγγύησης. Επεσήμανε, όμως, ότι, σε περίπτωση που κράτος μέλος παρέλειψε, κατά παράβαση του καθήκοντος συνεργασίας, να παράσχει στην Επιτροπή τα στοιχεία που του είχε ζητήσει, η επίμαχη απόφαση είναι αιτιολογημένη, εφόσον στηρίζε-

ται σε στοιχεία ορισμένης αξιοπιστίας και συνεκτικότητας.

Ενόψει των ανωτέρω, το ΔΕΕ απέρριψε την ένδικη αίτηση αναίρεσης.

Φοροαπαλλαγές βάσει αποφάσεων tax rulings

Κρατικές ενισχύσεις – καθεστώς ενισχύσεων το οποίο έθεσε σε εφαρμογή το Βέλγιο – απόφαση που κηρύσσει το καθεστώς ενισχύσεων ασυμβίβαστο με την εσωτερική αγορά και παράνομο και διατάσσει την ανάκτηση της καταβληθείσας ενισχύσεως – φορολογική προαπόφαση (tax ruling) – φορολογητέα κέρδη – απαλλαγή των πλεοναζόντων κερδών – πλεονέκτημα – επιλεκτικός χαρακτήρας – στρέβλωση του ανταγωνισμού – ανάκτηση

ΓεΔΕΕ T-131/16 RENV, Βέλγιο/Επιτροπή, 20.09.2023, Τμήμα δεύτερο (πενταμελές), Πρόεδρος: Α. Μαρκουλλή, Εισηγήτρια: V. Tomljenović, ECLI:EU:T:2023:561 – Προσφυγή ακυρώσεως

Ήδη από το 2005, το Βέλγιο εφαρμόζει ένα ειδικό ευνοϊκό φορολογικό σύστημα για βελγικές οντότητες - μέλη πολυεθνικών εταιρικών ομίλων. Οι οντότητες αυτές, όταν συγκεντρώνουν δραστηριότητες, δημιουργούν θέσεις εργασίας ή πραγματοποιούν συγκεκριμένου τύπου επενδύσεις στο Βέλγιο, μπορούν να υποβάλουν αίτημα στην αρμόδια βελγική φορολογική αρχή για να λάβουν φορολογική απόφαση τύπου tax ruling, η οποία προσδιορίζει τη φορολογική τους βάση. Με τις αποφάσεις αυτές, οι οποίες αφορούν ιδίως τις συναλλαγές που πραγματοποιούν με άλλες οντότητες του ίδιου ομίλου, η φορολογική διοίκηση προσδιορίζει το λεγόμενο «υπερκέρδος» τους, δηλαδή εκείνο που υπερβαίνει το σύνηθες κέρδος που θα είχε πραγματοποιηθεί από συγκρίσιμες αυτόνομες οντότητες που λειτουργούν υπό παρόμοιες συνθήκες. Το «υπερκέρδος» αυτό απαλλάσσεται από τον εταιρικό φόρο εισοδήματος.

Το 2016, η Επιτροπή, με την απόφαση SA.37667, διαπίστωσε ότι το εν λόγω φορολογικό σύστημα αποτελούσε παράνομο και μη συμβατό καθεστώς ενισχύσεων και διέταξε την ανάκτηση των αντίστοιχων ποσών από τα οποία είχαν απαλλαγεί 55 βελγικές εταιρείες. Την ίδια χρονιά, το Βέλγιο και μια σειρά εταιρειών - δικαιούχων της απαλλαγής προσέφυγαν στο ΓεΔΕΕ, αιτούμενοι την ακύρωση της εν λόγω απόφασης (T-131/16 και T-263/16).

Το 2019, το ΓεΔΕΕ έκανε δεκτή την προσφυγή και ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι η Επιτροπή, διαπιστώνοντας ότι το επίμαχο βελγικό φορολογικό σύστημα αποτελεί καθεστώς και όχι επιμέρους ατομικά μέτρα, δεν είχε αξιολογήσει το σύνολο των κρίσιμων εφαρμοστέων βελγικών διατάξεων, με αποτέλεσμα να μην έχει λάβει υπ' όψιν της ότι: α) η εφαρμογή της απαλλαγής εξαρτιόταν αναγκαστικά από τη θέσπιση

πρόσθετων εφαρμοστικών μέτρων, β) η βελγική φορολογική διοίκηση διέθετε περιθώριο διακριτικής ευχέρειας επί όλων των ουσιωδών στοιχείων του συστήματος απαλλαγής που της επέτρεπε να επηρεάζει το ύψος, τα χαρακτηριστικά και τους όρους χορήγησης της απαλλαγής, και γ) δεν προκύπτει ότι οι δικαιούχοι ορίζονταν κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο ή ότι υπήρξε πράγματι συστηματική προσέγγιση των βελγικών φορολογικών αρχών όσον αφορά το σύνολο των οικείων αποφάσεων tax rulings.

Το 2021, κάνοντας δεκτή αίτηση αναίρεσης της Επιτροπής (C-337/19 P), το ΔΕΕ εξαφάνισε την ως άνω απόφαση του ΓεΔΕΕ. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι: α) το ΓεΔΕΕ είχε προβεί σε υπερβολικά στενή ερμηνεία της έννοιας της «πράξης», κατά το άρθρο 1 (δ) του Κανονισμού 2015/1589, όταν εξέταζε εάν πρόκειται για καθεστώς ενισχύσεων ή για επιμέρους ατομικά μέτρα, β) η Επιτροπή μπορεί να διαπιστώσει την ύπαρξη καθεστώτος ενισχύσεων, εφόσον αποδεικνύει επαρκώς ότι αυτό συνάγεται από τη «συστηματική συμπεριφορά» των αρμόδιων αρχών κατά την εφαρμογή εθνικής διάταξης, και εφόσον τα χαρακτηριστικά αυτής της συμπεριφοράς ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του άρθρου 1 (δ) του Κανονισμού 2015/1589, γ) η συνεκτίμηση της διοικητικής πρακτικής των βελγικών φορολογικών αρχών καθιστά δυνατό να καταδειχθεί το πραγματικό περιεχόμενο της επίμαχης φορολογικής διάταξης, δ) στο μέτρο που οι αποφάσεις των φορολογικών αρχών αποτελούσαν συστηματική πρακτική, μπορούσε να συναχθεί ότι οι τελευταίες δεν διέθεταν, στην πραγματικότητα, καμία διακριτική ευχέρεια κατά την εφαρμογή της επίμαχης διάταξης. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ ανέπεμψε την υπόθεση εκ νέου στο ΓεΔΕΕ.

Η υπόθεση εκδικάστηκε εκ νέου από το ΓεΔΕΕ το 2023. Αφού διαπιστώθηκε η απώλεια κρατικών πόρων από την εν λόγω απαλλαγή, το ΓεΔΕΕ επικεντρώθηκε στο κριτήριο της επιλεκτικότητας. Με βάση το βελγικό φορολογικό δίκαιο, το ΓεΔΕΕ προσδιόρισε, ως σύστημα αναφοράς, το σύνηθες φορολογικό σύστημα για τα εταιρικά κέρδη στο πλαίσιο του γενικού βελγικού φορολογικού συστήματος. Το σύστημα αυτό φορολογούσε το σύνολο των κερδών όλων των εταιρειών που υπόκεινται σε φορολογία στο Βέλγιο, χωρίς να αντιμετωπίζει διαφορετικά τις εταιρείες με κριτήριο αν αποτελούν μέλη ομίλων ή όχι. Παρέκκλιση από το σύστημα αναφοράς αποτελούσε το επίμαχο σύστημα απαλλαγών, το οποίο επέτρεπε στη φορολογική διοίκηση να υπολογίζει το φορολογητέο κέρδος ορισμένων μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών, σύμφωνα με ένα υποθετικό μέσο κέρδος των ανεξάρτητων εταιρειών στο Βέλγιο. Με τον τρόπο αυτό, προέκυπτε το απαλλασσόμενο «υπερκέρδος», δηλαδή το ποσό που αντιστοιχεί στο πραγματικό τους κέρδος μείον το ως άνω υποθετικό κέρδος που υπολόγιζε η φορολογική διοίκηση. Βάσει των δεδομένων αυτών, το ΓεΔΕΕ συμπέρανε ότι ορθώς η

Επιτροπή είχε διαπιστώσει ότι η επίμαχη απαλλαγή δεν εντασσόταν στο σύστημα αναφοράς.

Στο σημείο αυτό, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι το «υπερκέρδος» δεν προβλεπόταν από το φορολογικό σύστημα αναφοράς, παρά η φορολογική διοίκηση το εφάρμοζε στην πράξη, παρεκκλίνοντας από τους όρους που προέβλεπε η κρίσιμη βελγική διάταξη. Ειδικότερα, με βάση τις αιτήσεις για αποφάσεις tax rulings, η φορολογική διοίκηση επικύρωνε τον υπολογισμό του «υπερκέρδους» που πρότειναν οι δικαιούχοι και καθόριζε το ποσοστό απαλλαγής που μπορούσε να εφαρμοστεί. Κατά συνέπεια, οι αποφάσεις tax rulings που καλύπτονταν από το επίμαχο καθεστώς δεν μπορούσαν να θεωρηθούν απλώς ως εφαρμογή του νόμου.

Το ΓεΔΕΕ συμφώνησε με την Επιτροπή ότι το σύστημα αυτό δεν ήταν διαθέσιμο σε όλες τις οντότητες που βρίσκονταν σε παρόμοια νομική και πραγματική κατάσταση με τους δικαιούχους, λαμβανομένου υπόψη του στόχου του βελγικού συστήματος φορολογίας εισοδήματος νομικών προσώπων, ο οποίος ήταν να φορολογούνται όλα τα κέρδη όλων των εταιρειών με έδρα στο Βέλγιο. Συγκεκριμένα, οι δικαιούχοι είχαν διαφορετική μεταχείριση σε σχέση με οντότητες: α) που δεν αποτελούσαν μέλη πολυεθνικών ομίλων, β) που δεν είχαν πραγματοποιήσει συγκεκριμένου τύπου απαλλασσόμενες επενδύσεις και γ) που ανήκαν σε μικρούς ομίλους.

Για την τελική διαπίστωση του επιλεκτικού χαρακτήρα του επίμαχου φορολογικού συστήματος, εξετάστηκε εάν μπορούσε να δικαιολογηθεί από τη φύση και τη γενική οικονομία του. Το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι η επίμαχη απαλλαγή δεν εξαρτιόταν από την απόδειξη ότι το απαλλασσόμενο κέρδος είχε συμπεριληφθεί στα κέρδη άλλης εταιρείας, ούτε από την απόδειξη ότι είχε φορολογηθεί σε άλλο κράτος. Ως εκ τούτου, το επίμαχο καθεστώς δεν αποσκοπούσε στην αποφυγή διπλής φορολογίας, και άρα δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί.

Κατόπιν των παραπάνω κρίσεων, το ΓεΔΕΕ εξέτασε κατά πόσον το επίμαχο επιλεκτικό σύστημα φορολόγησης των υπερκερδών όντως παρείχε πλεονέκτημα στους δικαιούχους. Οι βελγικές οντότητες που ανήκαν σε πολυεθνικό όμιλο και είχαν υποβάλει αίτηση για την έκδοση απόφασης tax ruling είχαν τη δυνατότητα να μειώσουν την εταιρική φορολογική τους υποχρέωση στο Βέλγιο, αφαιρώντας από τη φορολογική τους βάση το ποσοστό του «υπερκέρδους» για τα πέντε έτη ισχύος των εν λόγω αποφάσεων.

Έπειτα, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε στρέβλωση του ανταγωνισμού από το επίμαχο καθεστώς, με δεδομένο ότι τα απαλλασσόμενα υπερκέρδη προέρχονταν από βελγικές οντότητες που αποτελούσαν μέλη πολυεθνικών ομίλων και πραγματοποιούσαν συναλλαγές με άλλες εταιρείες του ομίλου, εγκατεστημένες σε άλλα κράτη. Ως εκ τού-

του, διαπιστώθηκε ότι το εν λόγω σύστημα απαλλαγής ήταν ικανό να μεταβάλει τις δραστηριότητες των εν λόγω βελγικών οντοτήτων και των μελών των ομίλων εν γένει, ιδίως όσον αφορά τις επενδύσεις, την εγκατάσταση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, τη δημιουργία θέσεων εργασίας, καθώς και τη ροή των ενδοομιλικών συναλλαγών.

Ως προς το ζήτημα της ενδεχόμενης παραβίασης των αρχών της νομιμότητας και της ασφάλειας δικαίου από τη διαταγή ανάκτησης, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι η Επιτροπή παρείχε επαρκείς εξηγήσεις προς το Βέλγιο, τόσο ως προς την ταυτότητα των δικαιούχων, όσο και ως προς το ύψος των ενισχύσεων που έπρεπε να ανακτηθούν. Συνεπώς, το Βέλγιο είχε τη δυνατότητα να εξετάσει την ατομική κατάσταση κάθε ενδιαφερόμενης επιχείρησης και το ποσό που έπρεπε να ανακτηθεί. Περαιτέρω, έκρινε ότι οι πολυεθνικοί όμιλοι στους οποίους ανήκαν οι βελγικές οντότητες αποτελούσαν ενιαία οικονομική μονάδα, με αποτέλεσμα να έχει ορθώς διαταχθεί η ανάκτηση των ενισχύσεων από τους πολυεθνικούς αυτούς ομίλους, παρά το γεγονός ότι τυπικά μόνο οι βελγικές οντότητες φαίνονταν ως αποδέκτες τους.

Στη βάση των ανωτέρω, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή.

Απαγόρευση των διακρίσεων

αίτηση αναιρέσεως – κρατική ενίσχυση – άρθρο 107 παρ. 2 στοιχείο β' ΣΛΕΕ – αγορά των αεροπορικών μεταφορών στη Γαλλία – καθεστώς ενισχύσεων που κοινοποίησε η Γαλλική Δημοκρατία – αναστολή καταβολής αεροπορικών φόρων και τελών για τη στήριξη των αεροπορικών εταιρειών εν μέσω της πανδημίας COVID-19 – προσωρινό πλαίσιο για τη λήψη μέτρων κρατικής ενίσχυσεως – απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής περί μη διατυπώσεως αντιρρήσεων – ενίσχυση για την επανόρθωση ζημιών που έχουν προκληθεί από έκτακτο γεγονός – αρχές της αναλογικότητας και της απαγορεύσεως των διακρίσεων – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών

ΔΕΕ C-210/21 P, Ryanair/Επιτροπή, 23.11.2023, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Κ. Λυκούργος, Εισηγητής: S. Rodin, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2023:908 – Αίτηση αναιρέσεως

Το 2020, η Γαλλία κοινοποίησε στην Επιτροπή καθεστώς με αντικείμενο την αναστολή της καταβολής δύο φόρων προς το γαλλικό δημόσιο. Δικαιούχοι του καθεστώτος ήταν επιχειρήσεις παροχής δημοσίων αεροπορικών μεταφορών, οι οποίες κατείχαν σχετική άδεια, εκδοθείσα αποκλειστικά από τις γαλλικές αρχές (γαλλική άδεια), όπερ προϋπέθετε ότι οι επιχειρήσεις έπρεπε να έχουν την «κύρια εγκατάστασή» τους στη Γαλλία.

Την ίδια χρονιά, η Επιτροπή, με την απόφαση SA.56765, ενέκρινε το καθεστώς με ευθεία εφαρμογή του άρθρου 107 (2) (β) ΣΛΕΕ, κρίνοντας ότι δεν τίθεται ζήτημα δυσμενούς διάκρισης εις βάρος των αεροπορικών εταιρειών που δεν κατείχαν γαλλική άδεια. Η αεροπορική εταιρεία Ryanair άσκησε προσφυγή ακύρωσης ενώπιον του ΓεΔΕΕ κατά της ως άνω απόφασης, επικαλούμενη παραβίαση της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων και της αρχής της αναλογικότητας (Τ-259/20).

Το 2021, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή, κρίνοντας ότι η χορήγηση αποζημιώσεων από ένα κράτος μέλος μόνον προς όσες αεροπορικές εταιρείες έχουν την κύρια εγκατάστασή τους σε αυτό, με σκοπό την επανόρθωση ζημιών που προκαλούνται από έκτακτα γεγονότα, όπως η πανδημία του κορωνοϊού, είναι συμβατή με το άρθρο 107 (2) (β) ΣΛΕΕ και δεν παραβιάζει τις ως άνω αρχές. Την ίδια χρονιά, η Ryanair άσκησε αίτηση αναίρεσης ενώπιον του ΔΕΕ (C-210/21 P), επί της οποίας εκδόθηκε η παρούσα απόφαση.

Το ΔΕΕ εξέτασε, αρχικά, ισχυρισμό που αφορούσε την παραβίαση της αρχής απαγόρευσης των διακρίσεων (18 ΣΛΕΕ), παρατηρώντας ότι οι παρ. 2 και 3 του άρθρου 107 ΣΛΕΕ, οι οποίες προβλέπουν παρεκκλίσεις από την αρχή του ασυμβίβαστου των κρατικών ενισχύσεων και, ως εκ τούτου, επιτρέπουν τη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των επιχειρήσεων, υπό την επιφύλαξη ότι πληρούνται οι προβλεπόμενες απαιτήσεις, πρέπει να θεωρηθούν «ειδικές διατάξεις», κατά την έννοια του άρθρου 18 ΣΛΕΕ, δηλαδή ως διατάξεις που μπορούν, κατ' εξαίρεση, να επιτρέψουν διακρίσεις λόγω ιθαγένειας. Στη βάση αυτή, αρκούσε η εξέταση συμβατότητας του καθεστώτος με το άρθρο 107 (2) (β) ΣΛΕΕ, χωρίς να είναι απαραίτητη η αξιολόγηση των άρθρων 18 και 52 ΣΛΕΕ.

Η Ryanair ισχυρίστηκε ότι υποκρυπτόμενος σκοπός του καθεστώτος ήταν η στήριξη αποκλειστικά των γαλλικών αεροπορικών εταιρειών. Το ΔΕΕ απέρριψε τον ισχυρισμό, διαπιστώνοντας ότι από την απόφαση της Επιτροπής δεν προέκυπτε ότι η κατοχή γαλλικής αδειας συνιστούσε αυτοσκοπό του καθεστώτος, αλλά, μάλλον, κριτήριο επιλεξιμότητας.

Εξετάζοντας την αναλογικότητα του καθεστώτος, το ΔΕΕ διαπίστωσε, βάσει των στοιχείων της Επιτροπής, ότι οι αεροπορικές εταιρείες που κατείχαν γαλλική άδεια θίγονταν αναλογικά πολύ περισσότερο από τη Ryanair, ως προς τις πτήσεις που πραγματοποιήθηκαν από και προς τη Γαλλία, χωρίς το ΓεΔΕΕ, προβαίνοντας σε σχετική εκτίμηση, να έχει υποκαταστήσει την αιτιολογία της Επιτροπής με δική του. Ούτε αποτελούσε υποκατάσταση της αιτιολογίας της Επιτροπής η κρίση του ΓεΔΕΕ ότι «τα κράτη μέλη δεν διαθέτουν απεριόριστους πόρους», δεδομένου ότι η διατύπωση αυτή εντασσόταν μονάχα στην επεξη-

γηση του πλαισίου εντός του οποίου υιοθετήθηκε το εν λόγω κριτήριο επιλεξιμότητας.

Ως προς την επικαλούμενη παραβίαση της ελευθερίας παροχής υπηρεσιών, το ΔΕΕ επεσήμανε πρωτίστως ότι η διαδικασία του άρθρου 108 ΣΛΕΕ ουδέποτε πρέπει να καταλήγει σε αποτέλεσμα αντίθετο προς τις ειδικές ή άλλες διατάξεις της ΣΛΕΕ. Επομένως, δεν είναι συμβατή ενίσχυση, η οποία, αυτή καθεαυτήν ή λόγω ορισμένων εκ των όρων χορηγήσεώς της, παραβιάζει διατάξεις ή γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου. Όμως, τα περιοριστικά αποτελέσματα που αναπτύσσει μέτρο ενίσχυσης ως προς την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών δεν συνιστούν άνευ ετέρου περιορισμό απαγορευμένο από τη ΣΛΕΕ, αλλά μπορεί να είναι αποτελέσματα συμφυή με την ίδια τη φύση της κρατικής ενίσχυσης, όπως είναι ο επιλεκτικός χαρακτήρας της.

Στην ένδικη υπόθεση, μολονότι η κατοχή γαλλικής αδειας δεν αποτελούσε αφ' εαυτής τον σκοπό του επίμαχου καθεστώτος, αλλά κριτήριο επιλεξιμότητας, εντούτοις το κριτήριο αυτό καθεαυτό ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με το αντικείμενο του καθεστώτος, δηλαδή την αποκατάσταση της ζημίας που προκάλεσε η πανδημία του κορωνοϊού στις αερομεταφορές. Ως εκ τούτου, το αποτέλεσμα που απέρρευε από το συγκεκριμένο κριτήριο επιλεξιμότητας στην εσωτερική αγορά εντάσσεται στο πλαίσιο του ελέγχου συμβατότητας του καθεστώτος, σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 108 (3) ΣΛΕΕ.

Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ δεν είχε υποπέσει σε πλάνη περί το δίκαιο, όταν αποφάνθηκε ότι το επίμαχο καθεστώς αποτελούσε εμπόδιο στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Η Ryanair θα έπρεπε να αποδείξει, εν προκειμένω, ότι το συγκεκριμένο μέτρο παρήγε περιοριστικά αποτελέσματα που έβαιναν πέραν εκείνων που είναι συμφυή με κρατική ενίσχυση χορηγηθείσα σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 107 (2) ΣΛΕΕ.

Σε ό,τι αφορά στο ποσό της ενίσχυσης που έπρεπε να λάβει υπ' όψιν της η Επιτροπή, για να διαπιστώσει την ύπαρξη ενδεχόμενης υπεραντισταθμίσης της ζημίας, αυτό αντιστοιχεί, κατ' αρχήν, στο ποσό των τόκων που οι δικαιούχοι θα έπρεπε να καταβάλουν στην αγορά για να εξασφαλίσουν ισοδύναμα ρευστά διαθέσιμα, όπως προβλέπει τόσο η επίμαχη απόφαση της Επιτροπής, όσο και η Ανακοίνωση του 2008 για τη μέθοδο καθορισμού των επιτοκίων αναφοράς και προεξόφλησης. Για τον προσδιορισμό αυτόν, η Επιτροπή δεν έπρεπε να λάβει υπ' όψιν τυχόν πλεονεκτήματα τα οποία θα μπορούσαν εμμέσως να αποκομίσουν από την εν λόγω ενίσχυση οι δικαιούχοι του καθεστώτος, όπως το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

Ενόψει των ανωτέρω, το ΔΕΕ απέρριψε την αίτηση αναίρεσης.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Ευαγγελία Λαμπράκη

► Παρανόμως απολυθείς εργαζόμενος ο οποίος επαναπροσλήφθηκε κατόπιν δικαστικής απόφασης

Παράνομη απόλυση εργαζομένου και επαναπρόσληψή του με απόφαση εθνικού δικαστηρίου με δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα μεταξύ της απόλυσης και της επαναπρόσληψής του

κοινωνική πολιτική – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών – παρανόμως απολυθείς εργαζόμενος ο οποίος επαναπροσλήφθηκε κατόπιν δικαστικής απόφασης – αποκλεισμός του δικαιώματος σε μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα από την απόλυση μέχρι την επαναπρόσληψη – χρονικό διάστημα από την ημερομηνία απόλυσης μέχρι την ημερομηνία επαναπρόσληψης

ΔΕΕ C-57/22, *Ředitelství silnic a dálnic*, 12.10.2023, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: P.G. Xuereb, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2023:770 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της YQ και της *Ředitelství silnic a dálnic ČR* (διεύθυνσης οδών και αυτοκινητοδρόμων της Τσεχικής Δημοκρατίας, στο εξής: *ŘSD*) σχετικά με την άρνηση της *ŘSD* να χορηγήσει στην YQ χρηματική αποζημίωση για τις μη ληφθείσες ημέρες ετήσιας άδειας. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του Ιανουαρίου 2014 και του Ιανουαρίου 2017, δεν ανατέθηκε καμία εργασία στην YQ, η οποία είχε γνωστοποιήσει εγγράφως στον εργοδότη της τη βούλησή της να εργαστεί.

Έπειτα, η YQ επαναπροσλήφθηκε και ζήτησε από την *ŘSD* να λάβει, κατά τους μήνες Ιούλιο έως Σεπτέμβριο 2017, τις ετήσιες άδειες τις οποίες δεν είχε λάβει για το χρονικό διάστημα μεταξύ του 2014 και του 2017. Η *ŘSD* απέρριψε το αίτημα με την αιτιολογία ότι η YQ δεν είχε εργασθεί κατά το εν λόγω χρονικό διάστημα. Παρά την απόρριψη του αιτήματός της, η YQ δεν εμφανίστηκε στη θέση εργασίας της κατά τις ημέρες του μηνός Ιουλίου 2017 για τις οποίες είχε ζητήσει άδεια. Κατόπιν τούτου,

ο εργοδότης της την απέλυσε τον Αύγουστο 2017 λόγω αδικαιολόγητων απουσιών.

Η YQ άσκησε αγωγή ενώπιον του *Městský soud v Brně* (πρωτοδικείου Brno, Τσεχική Δημοκρατία) με αίτημα να υποχρεωθεί η *ŘSD* να της καταβάλει το ποσό των 55.552 τσεχικών κορωνών (CZK), πλέον τόκων υπερημερίας, ως μισθολογική αντιστάθμιση για τις ημέρες άδειας που εδικαιούτο για το χρονικό διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου 2014 και Ιανουαρίου 2017. Η αγωγή της απορρίφθηκε με απόφαση του Οκτωβρίου 2019. Κατόπιν εφέσεως που άσκησε η YQ, το *Krajský soud v Brně* (περιφερειακό δικαστήριο του Brno) επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση με απόφαση του Οκτωβρίου 2020. Ακολούθως, το *Nejvyšší soud* (Ανώτατο Δικαστήριο, Τσεχική Δημοκρατία) επιλήφθηκε αιτήσεως αναιρέσεως κατά της δευτεροβάθμιας απόφασης. Στο πλαίσιο αυτό, παρατήρησε ότι, σύμφωνα με το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο, το χρονικό διάστημα κατά τη διάρκεια του οποίου προσβάλλεται δικαστικώς η απόλυση εργαζομένου διέπεται από ειδικό καθεστώς προβλεπόμενο στα άρθρα 69 έως 72 του εργατικού κώδικα, δυνάμει του οποίου ο εργαζόμενος δεν δικαιούται για το κρίσιμο χρονικό διάστημα ούτε μισθολογική αντιστάθμιση σε περίπτωση παρεμπόδισης της παροχής εργασίας ούτε αποζημίωση για μη ληφθείσα άδεια.

Επιπλέον, κατά το *Nejvyšší soud*, η εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης της λύσης που έγινε δεκτή με την απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020, *Varhoven kasatsionen sad na Republika Bulgaria και Iccrea Banca* (C-762/18 και C-37/19, ECLI:EU:C:2020:504), με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ αντιτίθεται σε εθνική νομολογία δυνάμει της οποίας εργαζόμενος που απολύθηκε παρανόμως δεν δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα μεταξύ της απόλυσης και της επαναπρόσληψής του, θα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ανισορροπίας εις βάρος των συμφερόντων του εργοδότη.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το *Nejvyšší soud* αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα περί του εάν το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομολογία δυνάμει της οποίας εργαζόμενος που απολύθηκε παρανόμως και στη συνέχεια επαναπροσλήφθηκε σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, κατόπιν της ακυρώσεως της απόλυσής του με δικαστική απόφαση, δεν δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα μεταξύ της απόλυσης και της επαναπρόσληψης, για τον λόγο ότι, κατά το χρονικό διάστημα αυτό, δεν παρείχε πραγματική εργασία στον εργοδότη, επίσης και στην περίπτωση κατά την οποία σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο ο παρανόμως απολυθείς εργαζόμενος ο οποίος χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση ενημέρωσε εγγράφως τον εργοδότη για τη βούλησή του να συνεχίσει να παρέχει εργασία δικαιούται μισθολογική

αντιστάθμιση ίση προς τις μέσες αποδοχές του, από την ημέρα ενημέρωσης του εργοδότη για τη βούλησή του να συνεχίσει την παροχή εργασίας έως την ημέρα αποδοχής εκ μέρους του εργοδότη της παροχής της εργασίας ή την ημέρα οριστικής λύσης της σχέσης εργασίας.

Αρχικά, όσον αφορά το γράμμα του άρθρου 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, η διάταξη αυτή ορίζει ότι κάθε εργαζόμενος δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων. Το δικαίωμα αυτό ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει να θεωρείται ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, της οποίας η εφαρμογή από τις αρμόδιες εθνικές αρχές πρέπει να γίνεται μόνο εντός των ορίων που προβλέπει ρητώς η εν λόγω Οδηγία.

Εν συνεχεία, όσον αφορά το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η διάταξη αυτή, επισημαίνεται, αρχικά, ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ως αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, δεν έχει απλώς ιδιαίτερη σημασία, αλλά είναι και ρητώς κατοχυρωμένο στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στον οποίο το άρθρο 6 παρ. 1 ΣΕΕ αναγνωρίζει το ίδιο νομικό κύρος με αυτό των Συνθηκών. Επομένως, το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ αντανακλά και συγκεκριμενοποιεί το θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Τέλος, από το γράμμα της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, μολονότι τα κράτη μέλη οφείλουν να καθορίζουν τους όρους άσκησης και εφαρμογής του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, εντούτοις δεν μπορούν να εξαρτούν από οποιαδήποτε προϋπόθεση την ίδια την ύπαρξη του δικαιώματος αυτού, το οποίο απορρέει απευθείας από την Οδηγία.

Ακόμη, όσον αφορά τους σκοπούς που επιδιώκει η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης νομοθεσία, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας, έχει διττό σκοπό ο οποίος συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας, από τη μια πλευρά, να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων τα οποία έχει αναλάβει στο πλαίσιο της σύμβασης εργασίας του και, από την άλλη πλευρά, να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα αναψυχής και ψυχαγωγίας.

Ο ως άνω σκοπός, ο οποίος διακρίνει το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών από άλλα είδη άδειας που εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς, στηρίζεται, ωστόσο, όπως υπενθύμισε το Δικαστήριο, στην παραδοχή ότι ο εργαζόμενος εργάστηκε πράγματι κατά την περίοδο αναφοράς. Πράγματι, ο σκοπός που συνίσταται στην πα-

ροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας να αναπαυθεί προϋποθέτει ότι ο εργαζόμενος αυτός άσκησε δραστηριότητα που δικαιολογεί, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία της ασφάλειας και της υγείας του κατά την εν λόγω Οδηγία, τη χορήγηση σε αυτόν περιόδου ανάπαυσης, αναψυχής και ψυχαγωγίας. Κατά συνέπεια, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει κατ' αρχήν να καθορίζεται σε συνάρτηση προς την πράγματι παρασχεθείσα από αυτόν εργασία δυνάμει της σύμβασης εργασίας. Σύμφωνα με τα παραπάνω, σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις όπου ο εργαζόμενος αδυνατεί να ασκήσει τα καθήκοντά του, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να εξαρτούν το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών από την υποχρέωση παροχής πραγματικής εργασίας. Τα παραπάνω ισχύουν όταν εργαζόμενος που απολύθηκε παρανόμως και στη συνέχεια επαναπροσλήφθηκε σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, κατόπιν της ακυρώσεως της απόλυσής του με δικαστική απόφαση, δεν ήταν σε θέση να παράσχει πραγματική εργασία στον εργοδότη του κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψής του.

Πράγματι, το γεγονός ότι ο εργαζόμενος δεν παρέσχε πραγματική εργασία στον εργοδότη κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψής του οφείλεται σε πράξεις του εργοδότη οι οποίες οδήγησαν στην παράνομη απόλυση, χωρίς τις οποίες ο εν λόγω εργαζόμενος θα ήταν σε θέση να εργαστεί κατά το χρονικό αυτό διάστημα και να ασκήσει το δικαίωμά του σε ετήσια άδεια. Άρα, το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψής του εργαζομένου σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, κατόπιν της ακυρώσεως της απόλυσης με δικαστική απόφαση, πρέπει να εξομοιωθεί με περίοδο πραγματικής εργασίας για τον καθορισμό της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

Συνεπώς, τα κράτη μέλη δεν δύνανται να παρεκκλίνουν από το δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, κατά το οποίο ένα κεκτημένο δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν αποσβέννεται με τη λήξη της περιόδου αναφοράς και/ή της προβλεπόμενης από την εθνική νομοθεσία περιόδου μεταφοράς, εφόσον ο εργαζόμενος δεν ήταν σε θέση να κάνει χρήση της άδειας αυτής.

Επομένως, όσον αφορά το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, δεν ασκεί επιρροή το γεγονός ότι το ποσό της μισθολογικής αντιστάθμισης που καταβάλλεται σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο στον παρανόμως απολυθέντα εργαζόμενο για το χρονικό διάστημα μεταξύ της απόλυσης και της επαναπρόσληψής του αντιστοιχεί, κατ' αρχήν, στον μέσο μισθό που λάμβανε ο εργαζόμενος, δεδομένου ότι σκοπός της αντιστάθμισης αυτής είναι να αποζημιώσει τον εργαζόμενο για τις αποδοχές που δεν έλαβε λόγω της παράνομης απόλυσής του.

Συνεπώς, στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομολογία σύμφωνα με την οποία εργαζόμενος που απολύθηκε παρανόμως και στη συνέχεια επαναπροσλήφθηκε σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, κατόπιν της ακυρώσεως της απόλυσής του με δικαστική απόφαση, δεν δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα μεταξύ της απόλυσης και της επαναπροσλήψης του, για τον λόγο ότι ο εργαζόμενος δεν παρείχε κατά το διάστημα αυτό πραγματική εργασία στον εργοδότη, καθόσον ο εργοδότης δεν του ανέθεσε εργασία, και λαμβάνει κατά το ίδιο διάστημα, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, μισθολογική αντιστάθμιση.

► Διακινούμενοι εργαζόμενοι

Διαπίστωση και ανάκληση ανακριβών στοιχείων από τον φορέα έκδοσης πιστοποιητικού A 1, κατόπιν αυτεπάγγελτης επανεξέτασης των στοιχείων, χωρίς διαδικασία διαλόγου και συνδιαλλαγής με τους αρμόδιους φορείς των οικείων κρατών μελών

διακινούμενοι εργαζόμενοι – κοινωνική ασφάλιση – εφαρμοστέα νομοθεσία – ανακρίβεια των διαλαμβανόμενων στοιχείων – αυτεπάγγελτη ανάκληση – υποχρέωση του φορέα έκδοσης να κινήσει διαδικασία διαλόγου και συνδιαλλαγής με τον αρμόδιο φορέα του κράτους μέλους υποδοχής

ΔΕΕ C-422/22, Zakład Ubezpieczeń Społecznych Oddział w Toruniu, 16.11.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: M.L. Arastey Sahún, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2023:869 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία των άρθρων 6 και 16 του Κανονισμού (ΕΚ) 987/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Σεπτεμβρίου 2009, για καθορισμό της διαδικασίας εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΚ) 883/2004 για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας. Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Zakład Ubezpieczeń Społecznych Oddział w Toruniu (ιδρύματος κοινωνικών ασφαλίσεων, τοπικό γραφείο Τορνιού, Πολωνία, στο εξής: ZUS) και του TE σχετικά με την απόφαση του ZUS να ανακαλέσει το πιστοποιητικό A 1 που αφορούσε τον TE και βεβαίωνε την υπαγωγή του στην πολωνική νομοθεσία περί κοινωνικής ασφάλισης για την περίοδο από τις 22 Αυγούστου 2016 έως τις 21 Αυγούστου 2017.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, ο TE είναι επιχειρηματίας εγγεγραμμένος στο πολωνικό εμπορικό μητρώο ο οποίος ασκεί μη μισθωτή δραστηριότητα και του οποίου τα εισοδήματα από τη δραστηριότητα αυτή φορολογού-

νται στην Πολωνία. Τον Αύγουστο του 2016, συνήψε με εταιρεία εγκατεστημένη στη Βαρσοβία (Πολωνία) σύμβαση, βάσει της οποίας όφειλε να παράσχει ορισμένες υπηρεσίες στη Γαλλία, στο πλαίσιο συγκεκριμένου έργου, από τον Αύγουστο του 2016 και έως την περάτωση του έργου.

Επί τη βάση της σύμβασης αυτής, το ZUS εξέδωσε πιστοποιητικό A 1, δυνάμει του άρθρου 13 παρ. 2 του Κανονισμού 883/2004, το οποίο βεβαίωνε, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 19 παρ. 2 του Κανονισμού 987/2009, ότι ο TE υπαγόταν στην πολωνική νομοθεσία περί κοινωνικής ασφάλισης για την περίοδο από την ημέρα έναρξης της σύμβασής του έως την περάτωσή της (στο εξής: επίμαχη περίοδος).

Κατόπιν αυτεπάγγελτης επανεξέτασης, το ZUS διαπίστωσε ότι κατά τη διάρκεια της επίμαχης περιόδου ο TE ασκούσε τη δραστηριότητά του σε ένα μόνο κράτος μέλος, ήτοι στη Γαλλική Δημοκρατία. Επομένως, με απόφαση του Δεκεμβρίου 2017 (στο εξής: επίδικη απόφαση), το ZUS, αφενός, ανακάλεσε το πιστοποιητικό A 1 και, αφετέρου, διαπίστωσε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 11 παρ. 3 στοιχείο α' του Κανονισμού 883/2004, ο TE δεν υπαγόταν στην πολωνική νομοθεσία κατά την εν λόγω περίοδο. Εκτιμώντας ότι η κρίσιμη διάταξη για τον καθορισμό της εφαρμοστέας στην περίπτωση του TE νομοθεσίας δεν ήταν το άρθρο 13 του Κανονισμού 883/2004, αλλά το άρθρο 11 του Κανονισμού αυτού, το ZUS εξέδωσε την ανωτέρω απόφαση χωρίς να έχει προηγουμένως ακολουθήσει τη διαδικασία του άρθρου 16 του Κανονισμού 987/2009 προκειμένου να υπάρξει συντονισμός με τον αρμόδιο γαλλικό φορέα όσον αφορά τον καθορισμό της εφαρμοστέας νομοθεσίας στην περίπτωση του TE.

Ο TE άσκησε προσφυγή ενώπιον του Sąd Okręgowy w Toruniu (πρωτοδικείου του Τορνιού, Πολωνία) κατά της επίδικης απόφασης. Το δικαστήριο αυτό έκρινε, αφενός, ότι κατά τη διάρκεια της επίμαχης περιόδου ο TE δεν εργαζόταν σε ένα μόνο κράτος μέλος και, ως εκ τούτου, ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 13 παρ. 2 του Κανονισμού 883/2004 και, αφετέρου, ότι το ZUS δεν είχε εξαντλήσει τη διαδικασία συντονισμού που προβλέπεται στα άρθρα 6, 15 και 16 του Κανονισμού 987/2009, μολονότι η διαδικασία αυτή ήταν υποχρεωτική για τον καθορισμό της εφαρμοστέας νομοθεσίας. Συνεπώς, κατά τη διάρκεια της ένδικης διαδικασίας, το εν λόγω δικαστήριο ζήτησε από το ZUS να κινήσει τη διαδικασία συντονισμού με τον αρμόδιο γαλλικό φορέα, πλην όμως το ZUS αρνήθηκε να το πράξει, θεωρώντας ότι δεν δικαιολογούνταν η κίνηση της διαδικασίας αυτής. Προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να περιέλθει ο TE σε μια κατάσταση όπου δεν θα καλυπτόταν από κανένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, το Sąd Okręgowy w Toruniu έκρινε ότι, κατά τη διάρκεια της επίμαχης περιόδου, ο TE υπαγόταν στην πολωνική νομοθεσία και ότι, ως εκ τούτου, το επίμα-

χο στην υπόθεση της κύριας δίκης πιστοποιητικό A 1 εξακολουθούσε να ισχύει. Με απόφαση του Φεβρουαρίου 2020, το Sąd Apelacyjny w Gdańsku (εφετείο του Gdansk, Πολωνία) απέρριψε την έφεση που άσκησε το ZUS κατά της απόφασης του Sąd Okręgowy w Toruniu, επικυρώνοντας έτσι την πρωτόδικη απόφαση. Στη συνέχεια, το ZUS άσκησε αναίρεση κατά της εφετειακής απόφασης ενώπιον του Sąd Najwyższy (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Πολωνία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, υποστηρίζοντας ότι, δεδομένου ότι η ανάκληση του επίμαχου στην υπόθεση της κύριας δίκης πιστοποιητικού A 1 προϋπέθετε την προηγούμενη εξάντληση της διαδικασίας συντονισμού που προβλέπει ο Κανονισμός 987/2009, η επίδικη απόφαση ενείχε πλημμέλεια η οποία μπορούσε να θεραπευθεί μόνο στο πλαίσιο της κινηθείσας ενώπιον του ίδιου του ZUS διαδικασίας. Επομένως, κατά την άποψη του ZUS, οι δικαστικές αποφάσεις που εκδόθηκαν από το Sąd Okręgowy w Toruniu και το Sąd Apelacyjny w Gdańsku ενέχουν πλάνη για τον λόγο ότι τα δικαστήρια αυτά θα έπρεπε, αντί να αποφανθούν επί της εφαρμοστέας στην περίπτωση του TE νομοθεσίας, να έχουν αναπέμψει την υπόθεση στο ZUS ώστε το τελευταίο να επανεξετάσει το πιστοποιητικό A 1 σε συνεργασία με τον αρμόδιο γαλλικό φορέα.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Sąd Najwyższy αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο δύο προδικαστικά ερωτήματα. Πρώτον, αν έχει ο φορέας κράτους μέλους ο οποίος εξέδωσε πιστοποιητικό A 1 και προτίθεται να ακυρώσει, να ανακαλέσει ή να κηρύξει ανίσχυρο το εκδοθέν πιστοποιητικό, αυτεπάγγελα, ήτοι χωρίς αίτηση του αρμοδίου φορέα του ενδιαφερόμενου κράτους μέλους, την υποχρέωση διεξαγωγής διαδικασίας συνδιαλλαγής με τον αρμόδιο φορέα του άλλου κράτους μέλους κατ' αναλογία προς τους κανόνες που ισχύουν βάσει των άρθρων 6 και 16 του Κανονισμού 987/2009. Δεύτερον, αν πρέπει η διαδικασία συνδιαλλαγής να διεξάγεται πριν το εκδοθέν πιστοποιητικό ακυρωθεί, ανακληθεί ή κηρυχθεί ανίσχυρο, ή μήπως η ακύρωση, ανάκληση ή κήρυξη του πιστοποιητικού ως ανίσχυρου έχει, δυνάμει του άρθρου 16 παρ. 2 του Κανονισμού 987/2009, προκαταρκτικό και προσωρινό χαρακτήρα και καθίσταται οριστική σε περίπτωση που ο οικείος φορέας κάποιου άλλου κράτους μέλους δεν εκφράσει επιφυλάξεις ή διαφορετική γνώμη συναφώς.

Πρώτον, διευκρινίζεται ότι το πιστοποιητικό A 1 μπορεί να ανακληθεί αυτεπαγγέλτως από τον φορέα έκδοσης, δηλαδή χωρίς να έχει υποβληθεί σε αυτόν αίτημα επανεξέτασης και ανάκλησης από τον αρμόδιο φορέα άλλου κράτους μέλους. Πράγματι, αφενός, δεδομένου ότι το άρθρο 5 παρ. 1 του Κανονισμού 987/2009 αναφέρεται στα πιστοποιητικά A 1 που «ανακαλούνται», χωρίς να διευκρινίζει ή να περιορίζει τις περιπτώσεις μιας τέτοιας ανάκλησης, πρέπει να θεωρηθεί ότι η διάταξη αυτή αφο-

ρά κάθε περίπτωση ανάκλησης των εν λόγω πιστοποιητικών. Αφετέρου, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, ο δεσμευτικός χαρακτήρας των πιστοποιητικών A 1 έναντι των φορέων των άλλων κρατών μελών πέραν του κράτους μέλους έκδοσης στηρίζεται στην αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ και η οποία συνδέεται επίσης με την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Βάσει των αρχών αυτών, ο φορέας έκδοσης οφείλει να προβαίνει σε ορθή εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών στα οποία στηρίζεται η χορήγηση των πιστοποιητικών και σε επιμελή εξέταση της εφαρμογής του δικού του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης προκειμένου να εξασφαλίσει την ακρίβεια των στοιχείων που διαλαμβάνονται στα εν λόγω πιστοποιητικά και, επομένως, την ορθή εφαρμογή του Κανονισμού 883/2004, οι δε φορείς των άλλων κρατών μελών έχουν νόμιμη προσδοκία ότι ο φορέας έκδοσης θα συμμορφωθεί με την υποχρέωση αυτή.

Αρα, καθόσον οι λεπτομέρειες που αφορούν τις δραστηριότητες του οικείου εργαζομένου ενδέχεται να μεταβληθούν σε σχέση με την κατάσταση που ελήφθη υπόψη κατά την έκδοση του πιστοποιητικού A 1 και τα στοιχεία που αποτέλεσαν τη βάση για την αρχική διαπίστωση της κατάστασης αυτής ενδέχεται εκ των υστέρων να αποδειχθούν ανακριβή, οι αρχές της καλόπιστης συνεργασίας και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης συνεπάγονται την υποχρέωση του φορέα έκδοσης να ελέγχει καθ' όλη τη διάρκεια της άσκησης της δραστηριότητας βάσει της οποίας εκδόθηκε το πιστοποιητικό την ακρίβεια των διαλαμβανόμενων σε αυτό στοιχείων και να το ανακαλεί εάν, λαμβάνοντας υπόψη την πραγματική κατάσταση του οικείου εργαζομένου, διαπιστώσει ότι το πιστοποιητικό δεν είναι σύμφωνο με τις διατάξεις του τίτλου II του Κανονισμού 883/2004.

Δεύτερον, μολονότι, βάσει του άρθρου 5 του Κανονισμού 987/2009, η απόφαση του φορέα έκδοσης να ανακαλέσει ένα πιστοποιητικό A 1, κατόπιν αιτήματος επανεξέτασης και ανάκλησης υποβληθέντος από τον αρμόδιο φορέα άλλου κράτους μέλους, πρέπει να λαμβάνεται στο πλαίσιο της διαδικασίας διαλόγου και συνδιαλλαγής μεταξύ των οικείων φορέων, σύμφωνα με τους λεπτομερείς κανόνες εφαρμογής που καθορίζονται στις παρ. 2 έως 4 του άρθρου 5, το άρθρο αυτό δεν περιέχει, εντούτοις, καμία διάταξη σχετικά με τους διαδικαστικούς κανόνες που πρέπει να τηρεί φορέας έκδοσης ο οποίος επιθυμεί να ανακαλέσει αυτεπαγγέλτως ένα πιστοποιητικό A 1. Συνεπώς, η προσφυγή στη διαδικασία διαλόγου και συνδιαλλαγής απορρέει από την ύπαρξη διάστασης απόψεων μεταξύ των αρμόδιων φορέων δύο ή περισσότερων κρατών μελών, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνεται από τις διατάξεις του Κανονισμού 987/2009 που προβλέπουν την προσφυγή στη διαδικασία αυτή.

Πιο συγκεκριμένα, τα άρθρα 16 και 60 του Κανονισμού 987/2009, τα οποία καθορίζουν τις διαδικασίες για την εφαρμογή των άρθρων 13 και 68 του Κανονισμού 883/2004, προβλέπουν την προσφυγή στην ίδια διαδικασία, σύμφωνα με τους λεπτομερείς κανόνες εφαρμογής που καθορίζονται στο άρθρο 6 του Κανονισμού 987/2009, σε περίπτωση διάστασης απόψεων μεταξύ των οικείων φορέων ως προς την εφαρμοστέα νομοθεσία. Ωστόσο, η αυτεπάγγελτη ανάκληση πιστοποιητικού A 1 από τον φορέα έκδοσης δεν απορρέει από την ύπαρξη διαφοράς μεταξύ του φορέα έκδοσης και του φορέα άλλου κράτους μέλους ο οποίος αμφισβητεί την ακρίβεια του πιστοποιητικού, αλλά από το γεγονός ότι ο φορέας έκδοσης διαπιστώνει, μετά τους ελέγχους στους οποίους οφείλει να προβεί προκειμένου να τηρήσει τις υποχρεώσεις που υπέχει από τις αρχές της καλόπιστης συνεργασίας και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ότι τα στοιχεία που διαλαμβάνονται στο πιστοποιητικό δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Μετά την ανάκληση του πιστοποιητικού A 1, η εφαρμοστέα στην περίπτωση του εργαζομένου νομοθεσία θα καθοριστεί σύμφωνα με τις διατάξεις του τίτλου II του Κανονισμού 883/2004, με προσφυγή ενδεχομένως στη διαδικασία διαλόγου και συνδιαλλαγής εφόσον έχει εφαρμογή το άρθρο 6 του Κανονισμού 987/2009. Κατά αυτόν τον τρόπο προκύπτει ότι η εφαρμογή του συστήματος που θεσπίζει ο Κανονισμός 883/2004 με σκοπό τον καθορισμό της εφαρμοστέας νομοθεσίας, κατόπιν της αυτεπάγγελτης ανάκλησης πιστοποιητικού A 1 από τον φορέα έκδοσης, διασφαλίζει όχι μόνον ότι ο εργαζόμενος προστατεύεται ανά πάσα στιγμή, ακόμη και σε περίπτωση διαφοράς μεταξύ των οικείων φορέων ως προς την εφαρμοστέα νομοθεσία, αλλά και ότι ο εργαζόμενος υπάγεται ανά πάσα στιγμή, ακόμη και σε περίπτωση τέτοιας διαφοράς, σε μία μόνον εθνική νομοθεσία.

Τέλος, όπως προκύπτει από το άρθρο 76 παρ. 4 του Κανονισμού 883/2004 και από τις αιτιολογικές σκ. 2 και 22 του Κανονισμού 987/2009, για την ομαλή λειτουργία του συστήματος που καθιερώνει ο Κανονισμός 883/2004 απαιτείται αποτελεσματική και στενή συνεργασία τόσο μεταξύ των αρμόδιων φορέων των διαφόρων κρατών μελών όσο και μεταξύ των φορέων αυτών και των προσώπων που εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω Κανονισμού. Η συνεργασία αυτή είναι αναγκαία προκειμένου να προσδιοριστούν τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των ενδιαφερομένων και να μπορέσουν οι τελευταίοι να ασκήσουν τα δικαιώματά τους το συντομότερο δυνατόν και με τους καλύτερους δυνατούς όρους. Η προαναφερθείσα συνεργασία επιβάλλει στο σύνολο των ως άνω φορέων και προσώπων να ανταλλάσσουν τις πληροφορίες που είναι αναγκαίες για τη θεμελίωση και τον προσδιορισμό των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των προσώπων αυτών, πράγμα που προκύπτει από τα άρθρα 2 και 3 του Κανονισμού 987/2009, τα οποία οριοθετούν το πεδίο

εφαρμογής και τη διαδικασία των ανταλλαγών μεταξύ φορέων καθώς και μεταξύ φορέων και ενδιαφερομένων, και από το άρθρο 20 του Κανονισμού, το οποίο αναφέρεται ειδικότερα στο καθήκον συνεργασίας μεταξύ των αρμόδιων φορέων των διαφόρων κρατών μελών.

Σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν παραπάνω, στα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι τα άρθρα 5, 6 και 16 του Κανονισμού 987/2009 έχουν την έννοια ότι, εάν φορέας έκδοσης πιστοποιητικού A 1 ο οποίος, κατόπιν αυτεπάγγελτης επανεξέτασης των στοιχείων βάσει των οποίων εκδόθηκε το πιστοποιητικό, διαπιστώνει ότι τα στοιχεία αυτά είναι ανακριβή, μπορεί να ανακαλέσει το πιστοποιητικό χωρίς να κινήσει προηγουμένως τη διαδικασία διαλόγου και συνδιαλλαγής με τους αρμόδιους φορείς των οικείων κρατών μελών προκειμένου να προσδιοριστεί η εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Αντιγόνη Πίκουλη

► Οδικές μεταφορές

Απαλλαγή από τον ΦΠΑ για υπηρεσίες μεταφοράς σχετικά με την εισαγωγή αγαθών και τη φορολογία αλλοδαπών παρόχων υπηρεσιών

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2006/112/ΕΚ – κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) – απαλλαγές – οδικές μεταφορές που συνδέονται άμεσα με την εισαγωγή εμπορευμάτων – σύστημα απόδειξης – άρθρα 56 και 57 ΣΛΕΕ – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – ανάκτηση του ΦΠΑ από κάτοικο αλλοδαπής – φορολόγηση της αντιπαροχής που καταβάλλεται ως φόρος εισοδήματος κατοίκων αλλοδαπής – παρακράτηση στην πηγή από τον κάτοικο ημεδαπής

ΔΕΕ C-461/21, Cartrans Preda, 07.09.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: N. Jääskinen, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2023:632 – Προδικαστική παραπομπή

Μετά από έλεγχο που διενεργήθηκε από τις ρουμανικές φορολογικές αρχές από τις 18 Νοεμβρίου 2019 έως τις 7 Φεβρουαρίου 2020 στην SC Cartrans Preda SRL (στο εξής: Cartrans), εταιρεία οδικών μεταφορικών υπηρεσιών με έδρα στη Ρουμανία, εκδόθηκε πράξη επιβολής φόρου που απαιτούσε από την Cartrans να καταβάλει πρόσθετο ΦΠΑ για υπηρεσίες οδικών μεταφορών, τις οποίες παρέσχε σε άλλη εταιρεία, καθώς και φόρο εισοδήματος κτηθέντος από κατοίκους αλλοδαπής για ποσά τα οποία είχε καταβάλει ως αντιπαροχή για υπηρεσίες στην FDE Holding A/S, εταιρεία με έδρα στη Δανία.

Η φορολογική αρχή διαπίστωσε ότι, όσον αφορά τις εν λόγω οδικές εμπορευματικές υπηρεσίες που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ του λιμένος του Ρότερνταμ (Κάτω Χώρες) και του λιμένος της Cluj-Napoca (Ρουμανία), τόπου εισόδου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τόπου προορισμού των εμπορευμάτων αντιστοίχως, η Cartrans δεν είχε προσκομίσει τα έγγραφα που πιστοποιούσαν ότι οι μεταφορικές υπηρεσίες είχαν άμεση σχέση με την εισαγωγή των εν λόγω αγαθών και ότι η αξία των υπηρεσιών περιλαμβάνονταν στη βάση επιβολής του φόρου για τα εισαγόμενα αγαθά, όπως απαιτείται από την εθνική φορολογική νομοθεσία. Συνεπώς, έκρινε ότι δεν δικαιολογούνταν απαλλαγή αυτών των υπηρεσιών από τον ΦΠΑ.

Η Cartrans είχε επιπλέον συνάψει σύμβαση με την εταιρεία FDE Holding A/S ώστε η τελευταία να ανακτήσει για λογαριασμό της πρώτης τον ΦΠΑ για καύσιμα αγορασθέντα από την Cartrans εντός της ΕΕ. Σύμφωνα με τις φορολογικές αρχές της Ρουμανίας, τα ποσά που κατέβαλε η Cartrans στην FDE Holding σε εκτέλεση της σύμβασης αυτής αποτελούσαν «προμήθειες», κατά την έννοια της ρουμανικής νομοθεσίας. Έτσι, κρίθηκε ότι, λόγω των ποσών αυτών που καταβλήθηκαν σε αλλοδαπό, οφειλόταν φόρος εισοδήματος παρακρατούμενος στην πηγή, με συντελεστή 4% επί των καταβληθεισών προμηθειών, όπως ορίζεται στη σύμβαση περί αποφυγής της διπλής φορολογίας μεταξύ της Ρουμανίας και της Δανίας.

Η Cartrans αμφισβήτησε την εκτίμηση αυτή ασκώντας προσφυγή ενώπιον του Tribunalul Prahova (πρωτοδικείου Prahova, Ρουμανία), με αίτημα την ακύρωση της πράξης καταλογισμού φόρου. Αφενός, όσον αφορά τον πρόσθετο ΦΠΑ, η Cartrans υποστήριξε ότι οι επίμαχες υπηρεσίες μεταφοράς τις οποίες παρέσχε πρέπει να απαλλάσσονται από την καταβολή του ΦΠΑ, αφού τα έξοδα μεταφοράς συμπεριλαμβάνονται υποχρεωτικώς στη δασμολογητέα αξία των εμπορευμάτων κατά την είσοδο στη χώρα προορισμού, σύμφωνα με το άρθρο 144 σε συνδυασμό με το άρθρο 86 παρ. 1 στοιχείο β' της Οδηγίας 2006/112/ΕΚ (Οδηγία ΦΠΑ). Το κόστος, δηλαδή, μεταφοράς στον πρώτο τόπο προορισμού συνυπολογίζεται απαραίτητα στη βάση επιβολής του ΦΠΑ. Στην προκειμένη περίπτωση, ο πρώτος τόπος προορισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ήτοι η Cluj-Napoca, αναφερόταν στη φορτωτική «Cargo Movement Requirement» και στη δήλωση διαμετακόμισης που προσκόμισε η Cartrans κατά τον φορολογικό έλεγχο. Αφετέρου, όσον αφορά τον φόρο που παρακρατείται στην πηγή επί των εισοδημάτων αλλοδαπών προσώπων, η Cartrans υποστήριξε ότι το εισόδημα που αποκτήθηκε στη Ρουμανία από την FDE Holding δεν συνιστά προμήθεια, αλλά αντιπαροχή για την παροχή υπηρεσιών που, σύμφωνα με τη σύμβαση για την αποφυγή της διπλής φορολογίας μεταξύ της Ρουμανίας και της Δανίας, φορολογείται μόνο στη Δανία. Τέλος, ισχυρίστηκε ότι από τη ρουμανική νομοθεσία προκύπτει λιγό-

τερο ευνοϊκή μεταχείριση των διασυνοριακών πράξεων σε σχέση με ίδιου αντικείμενου πράξεις με ημεδαπούς συμβαλλομένους, κατά παράβαση του άρθρου 56 ΣΛΕΕ.

Το Δικαστήριο, απαντώντας στο πρώτο ερώτημα του παραπέμποντος δικαστηρίου, τόνισε ότι τα εν λόγω μεταφορικά έξοδα δεν περιλαμβάνονται κατ' ανάγκη στη δασμολογητέα αξία των εισαγόμενων αγαθών, όπως προκύπτει από τη συνδυασμένη ερμηνεία των άρθρων 85 και 86 της Οδηγίας ΦΠΑ. Το άρθρο 86 παρ. 1 στοιχείο β' και παρ. 2, καθώς και το άρθρο 144 της Οδηγίας ΦΠΑ, έχουν την έννοια ότι η καταχώριση της πράξης εισαγωγής δεν συνεπάγεται αφ' εαυτής και κατά σύστημα τη συμπερίληψη των εξόδων μεταφοράς στη βάση επιβολής του ΦΠΑ των εισαγόμενων στην ΕΕ αγαθών.

Σύμφωνα με τη νομολογία, το Δικαστήριο τόνισε ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να καθορίσουν, σύμφωνα με το άρθρο 131 της Οδηγίας αυτής, το οποίο έχει εφαρμογή στο άρθρο 144 της ίδιας Οδηγίας, τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες απαλλάσσουν από τον ΦΠΑ τις πράξεις κατά την εισαγωγή, προκειμένου να διασφαλίσουν την ορθή και απλή εφαρμογή των εν λόγω απαλλαγών και να αποτρέψουν κάθε ενδεχόμενη φοροδιαφυγή, φοροαποφυγή και κατάχρηση.

Εν συνεχεία, κρίθηκε ότι η επιβολή μιας τέτοιας αποκλειστικής μεθόδου απόδειξης, όπως συνέβη στην προκειμένη περίπτωση, θα ισοδυναμούσε με εξάρτηση του δικαιώματος απαλλαγής από την τήρηση τυπικών προϋποθέσεων χωρίς να εξετάζεται αν πράγματι έχουν τηρηθεί οι ουσιαστικές απαιτήσεις που θέτει το δίκαιο της Ένωσης. Δεν υπήρξε στη δικογραφία καμία ένδειξη ως προς το ότι η Cartrans μετέσχε εκ προθέσεως σε φοροδιαφυγή ή ως προς το ότι οι αρμόδιες αρχές αδυνατούν να διαπιστώσουν αν πληρούνται οι ουσιαστικές προϋποθέσεις για τη χορήγηση της απαλλαγής, ελλείψει συμμόρφωσης του υποκειμένου στον φόρο προς την τυπική προϋπόθεση που συνιστά η προσκόμιση ορισμένων ειδικών εγγράφων προβλεπόμενων από την εθνική νομοθεσία, μολονότι προσκομίζονται άλλα έγγραφα, ως προς τη γνησιότητα και την αξιοπιστία των οποίων δεν εγείρεται αμφιβολία. Συνεπώς, το άρθρο 86 παρ. 1 στοιχείο β' και παρ. 2, καθώς και το άρθρο 144 της Οδηγίας ΦΠΑ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε τέτοια φορολογική πρακτική κράτους μέλους η οποία συνίσταται στην αυτόματη άρνηση χορήγησης της απαλλαγής από τον ΦΠΑ.

Βασιζόμενο σε προηγούμενη νομολογία του, το Δικαστήριο επιπλέον συμφώνησε με την Cartrans ως προς το ότι, κατά τα άρθρα 56 και 57 ΣΛΕΕ, η ανάκτηση του ΦΠΑ και των ειδικών φόρων κατανάλωσης από τις φορολογικές αρχές πλειόνων κρατών μελών συνιστά παροχή υπηρεσιών. Ακόμη, στο ότι η παρακράτηση στην πηγή φόρου επί των εισοδημάτων που εισπράχθηκαν για παροχή υπηρεσιών πραγματοποιούμενη από πάροχο υπηρεσιών κάτοικο αλλοδαπής, ενώ ισοδύναμη παροχή παρασχεθείσα

από πάροχο υπηρεσιών κάτοικο ημεδαπής δεν αποτελεί αντικείμενο τέτοιας παρακράτησης, συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Η δικαιολόγησή του υπό το πρίσμα της ανάγκης διασφάλισης της αποτελεσματικής είσπραξης του φόρου είναι δυνατή στο μέτρο που ο περιορισμός είναι πρόσφορος για την επίτευξη αυτού του σκοπού, χωρίς να υπερβαίνει το αναγκαίο προς τούτο μέτρο. Η σχετική κρίση εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια.

Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 56 της ΣΛΕΕ πρέπει να ερμηνευθεί ως αντίθετο προς εθνική νομοθεσία σύμφωνα με την οποία, κατά γενικό κανόνα, οι αλλοδαποί πάροχοι υπηρεσιών υπόκεινται σε παρακράτηση φόρου στην πηγή επί του εισοδήματος που αποκτάται από τις υπηρεσίες που παρέχουν, χωρίς να τους χορηγείται η δυνατότητα έκπτωσης των επαγγελματικών δαπανών που σχετίζονται άμεσα με αυτές τις δραστηριότητες, ενώ η δυνατότητα αυτή παρέχεται σε ημεδαπούς παρόχους υπηρεσιών. Εξαιρέση υπάρχει στην περίπτωση που ο περιορισμός της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών εξυπηρετεί θεμιτό σκοπό συμβατό με τη ΣΛΕΕ και δικαιολογείται από επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Αντιγόνη Πίκουλη

► Ταχυδρομικές υπηρεσίες

Δυνατότητα επιβολής υποχρέωσης συνεισφοράς στο λειτουργικό κόστος της ρυθμιστικής αρχής του ταχυδρομικού τομέα σε συμμετέχοντες στην αγορά, εξαιρουμένης οποιασδήποτε κρατικής χρηματοδότησης

προδικαστική παραπομπή – ταχυδρομικές υπηρεσίες στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Οδηγία 97/67/ΕΚ – άρθρο 9 παρ. 2 εδάφιο β΄, τέταρτη περίπτωση και παρ. 3 – άρθρο 22 – επιχειρήσεις του τομέα των ταχυδρομικών υπηρεσιών – συνεισφορά στις λειτουργικές δαπάνες της ρυθμιστικής αρχής του τομέα των ταχυδρομικών υπηρεσιών – υποχρέωση – χρηματοοικονομικό κόστος που βαρύνει αποκλειστικά τους φορείς της αγοράς, ανεξαρτήτως είδους παρεχόμενων υπηρεσιών – αρχές της αναλογικότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων

ΔΕΕ C-226/22, Nexive Commerce κ.λπ., 07.09.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Δ. Γρατσίας, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2023:637 – Προδικαστική παραπομπή

Οι Nexive Commerce Srl κ.λπ., εταιρείες οι οποίες παρέχουν υπηρεσίες ταχυμεταφορών εντός της ιταλικής αγοράς, άσκησαν προσφυγές ενώπιον του Tribunale amministrativo regionale per il Lazio (διοικητικού πρωτοδικείου περιφέρειας Λατίου, Ιταλία). Το αίτημα αυτών

ήταν η ακύρωση αποφάσεων της ιταλικής ρυθμιστικής αρχής επικοινωνιών («AGCOM»), οι οποίες είχαν χαρακτηρίσει τις προσφεύγουσες υπόχρεες σε εισφορά για τις δαπάνες που σχετίζονται με τη λειτουργία της AGCOM ως εθνικής ρυθμιστικής αρχής («EPA»), η οποία είναι υπεύθυνη για τον ταχυδρομικό τομέα. Στις αποφάσεις αυτές προσδιοριζόταν επίσης η μέθοδος υπολογισμού της συνεισφοράς και το ποσό για τα έτη 2017 έως 2019. Σύμφωνα με την ισχύουσα ιταλική νομοθεσία, οι πάροχοι καθολικής ταχυδρομικής υπηρεσίας και τα πρόσωπα που είναι δικαιούχοι γενικής ή ειδικής άδειας υποχρεούνται να καταβάλουν αυτήν την εισφορά.

Αφού οι προσφυγές αυτές απορρίφθηκαν πρωτοδίκως, οι Nexive Commerce κ.λπ. άσκησαν έφεση ενώπιον του Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας, Ιταλία). Ενόψει των αμφιβολιών του περί του εύρους της συνεισφοράς στη χρηματοδότηση των «λειτουργικών δαπανών» των EPA στον ταχυδρομικό τομέα, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η Οδηγία 97/67/ΕΚ επιτρέπει στα κράτη μέλη να εξαρτούν τη χορήγηση αδειών σε φορείς εκμετάλλευσης στον ταχυδρομικό τομέα από την υποχρέωση να συνεισφέρουν οικονομικά στο λειτουργικό κόστος των εθνικών ρυθμιστικών αρχών του τομέα. Ένα κράτος μέλος μπορεί να επιλέξει ως μηχανισμό χρηματοδότησης της EPA, η οποία είναι υπεύθυνη για τον ταχυδρομικό τομέα, την αποκλειστική χρηματοδότηση μέσω εισφορών που επιβάλλονται στους φορείς εκμετάλλευσης του τομέα αυτού, δυνάμει του άρθρου 9 παρ. 2 εδάφιο β΄, τέταρτη περίπτωση της Οδηγίας. Η Οδηγία επιτρέπει στα κράτη μέλη να επιλέξουν μεταξύ ενός συστήματος χρηματοδότησης που βασίζεται αποκλειστικά στις επιβαρύνσεις που επιβάλλονται στους ταχυδρομικούς φορείς, ενός συστήματος χρηματοδότησης από τους εθνικούς προϋπολογισμούς ή, τέλος, ενός μικτού συστήματος συγχρηματοδότησης, εφόσον διασφαλίζεται ότι αυτές οι EPA διαθέτουν τους απαραίτητους πόρους για την εύρυθμη λειτουργία τους. Δεν αντιτίθεται, συνεπώς, σε αυτές τις διατάξεις η αποκλειστική χρηματοδότηση από αυτές τις εισφορές και ο αποκλεισμός οποιασδήποτε χρηματοδότησης από τον κρατικό προϋπολογισμό, εφόσον το σύστημα αυτό εγγυάται στην οικεία εθνική ρυθμιστική αρχή ότι θα διαθέτει πράγματι τους αναγκαίους πόρους για τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της και της εκτέλεσης, με πλήρη ανεξαρτησία, της ρυθμιστικής αποστολής της στον τομέα των ταχυδρομικών υπηρεσιών, καθώς και τα νόμιμα μέσα που θα της επιτρέπουν να αποκτήσει τους πόρους αυτούς.

Επιπροσθέτως, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 9 παρ. 2 εδάφιο β΄, τέταρτη περίπτωση, σε συνδυασμό με το άρθρο 22 της Οδηγίας 97/67/ΕΚ, έχει την έννοια ότι οι «λειτουργικές δαπάνες» των EPA στον ταχυδρομικό τομέα, οι

οποίες μπορούν να χρηματοδοτηθούν από έναν τέτοιο μηχανισμό, περιλαμβάνουν το κόστος των κανονιστικών τους δραστηριοτήτων, οι οποίες σχετίζονται με ταχυδρομικές υπηρεσίες που δεν εμπίπτουν στο πεδίο της καθολικής υπηρεσίας, καθώς και το κόστος που δημιουργείται από τις δραστηριότητες οι οποίες, αν και δεν συνδέονται άμεσα με το ρυθμιστικό καθήκον των εν λόγω αρχών, συμβάλλουν στην εκτέλεση της λειτουργίας τους σχετικά με τη ρύθμιση του ταχυδρομικού τομέα.

Το Δικαστήριο θεώρησε επιπλέον ότι, λαμβανομένων υπόψη των αρχών της αναλογικότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων, καθώς και του άρθρου 9 παρ. 2 εδάφιο β', τέταρτη περίπτωση της Οδηγίας 97/67/ΕΚ, η εθνική νομοθεσία μπορεί, προκειμένου να διασφαλίσει ότι η ΕΡΑ η οποία είναι υπεύθυνη για τον ταχυδρομικό τομέα διαθέτει χρηματοδότηση που να της επιτρέπει να εκτελεί τα καθήκοντά της σχετικά με τη ρύθμιση του ταχυδρομικού τομέα με πλήρη ανεξαρτησία, να επιβάλει με ομοιόμορφο τρόπο σε όλους τους φορείς εκμετάλλευσης του τομέα αυτού την υποχρέωση να συνεισφέρουν στη χρηματοδότηση των λειτουργικών δαπανών της ΕΡΑ, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ένταση των ρυθμιστικών καθηκόντων και καθηκόντων παρακολούθησης που εκτελούνται σε συνάρτηση με τα διάφορα είδη ταχυδρομικών υπηρεσιών και χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ των φορέων παροχής καθολικής ταχυδρομικής υπηρεσίας και των φορέων παροχής υπηρεσιών ταχυμεταφορών. Η επιβληθείσα υποχρέωση σε αυτή την περίπτωση πρέπει να διέπεται από διαφάνεια, προσβασιμότητα, ακρίβεια και σαφήνεια, να υποβάλλεται σε εκ των προτέρων δημοσίευση και να βασίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια.

VI. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Αντιγόνη Πίκουλη

► Ευνοϊκότερη φορολογική μεταχείριση

Η ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας της φορολογικής εποπτείας ενδέχεται να μην δικαιολογεί περιορισμούς στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων

προδικαστική παραπομπή – φορολογία – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – άρθρα 63 έως 65 ΣΛΕΕ – φόρος κληρονομιάς – κινήσεις κεφαλαίων μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών – ακίνητα που βρίσκονται σε τρίτη χώρα – ευνοϊκότερη φορολογική μεταχείριση των ακινήτων που βρίσκονται σε κράτος μέλος ή σε κράτος συμβαλλόμενο στη Συμφωνία για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ) – περιορισμός – δικαιολόγηση – πολιτική στέγασης – αποτελεσματικότητα των φορολογικών ελέγχων

ΔΕΕ C-670/21, BA (Successions - Politique sociale de logement dans l' Union), 12.10.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: P.G. Xuereb, Γεν. Εισαγγελέας: A.M. Collins, ECLI:EU:C:2023:763 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία των άρθρων 63 έως 65 ΣΛΕΕ και υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του BA, κληρονόμου του πατέρα του, A, και της Finanzamt X (φορολογικής αρχής X, Γερμανία), με αντικείμενο τον υπολογισμό του φόρου κληρονομιάς για έγγειο ιδιοκτησία στη Γερμανία.

Πιο συγκεκριμένα, η φορολογική αρχή X καθόρισε το ύψος του φόρου κληρονομιάς για τα ακίνητα που βρίσκονταν στον Καναδά με βάση την πλήρη εμπορική τους αξία. Αντίθετα, ο BA ζήτησε τα σχετικά περιουσιακά στοιχεία να αποτιμηθούν στο 90% της εμπορικής τους αξίας καθώς ισχυρίστηκε ότι πληρούσαν τις προϋποθέσεις ώστε να υπαχθούν στο φορολογικό πλεονέκτημα του άρθρου 13c παρ. 1 του Erbschaftsteuer- und Schenkungsteuergesetz (νόμου περί φορολογίας κληρονομιών και δωρεών) με μόνη εξαίρεση την προϋπόθεση της παρ. 3, σημείο 2 αυτού του άρθρου. Σύμφωνα με την τελευταία, για να υπάγεται ένα ακίνητο στο εν λόγω φορολογικό πλεονέκτημα, απαιτείται να βρίσκεται στη Γερμανία, σε άλλο κράτος μέλος ή σε συμβαλλόμενο στη Συμφωνία ΕΟΧ κράτος. Στο πλαίσιο αυτό, ο BA υποστήριξε ότι η εν λόγω διάταξη θίγει την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 63 ΣΛΕΕ. Η φορολογική αρχή X απέρριψε το αίτημά του, κρίνοντας ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των ακινήτων που εκμισθώνονται για οικιστική χρήση και βρίσκονται σε τρίτο κράτος που δεν είναι συμβαλλόμενο στη Συμφωνία ΕΟΧ και των ακινήτων της ίδιας φύσεως τα οποία βρίσκονται στη Γερμανία, σε άλλο κράτος μέλος ή σε συμβαλλόμενο στη Συμφωνία ΕΟΧ κράτος δεν αντιβαίνει στο άρθρο 63 ΣΛΕΕ. Ακολούθως, ο BA άσκησε προσφυγή ενώπιον του Finanzgericht Köln (φορολογικό δικαστήριο Κολωνίας, Γερμανία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, ζητώντας την ακύρωση της απόφασης της φορολογικής αρχής X.

Με την αίτηση προδικαστικής απόφασης, το παραπέμπον δικαστήριο διερωτάται αν τα άρθρα 63 έως 65 ΣΛΕΕ έχουν την έννοια ότι απαγορεύουν νομοθεσία κράτους μέλους με την οποία προβλέπεται ότι, για τον υπολογισμό του φόρου κληρονομιάς, ένα οικοδομηθέν ακίνητο που αποτελεί μέρος ιδιωτικής περιουσίας και εκμισθώνεται για οικιστική χρήση πρέπει να αποτιμάται με βάση την πλήρη εμπορική αξία του εάν βρίσκεται σε τρίτο κράτος που δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Συμφωνία ΕΟΧ, ενώ αποτιμάται μόνο στο 90% της εμπορικής του αξίας εάν βρίσκεται σε εθνικό έδαφος, σε άλλο κράτος μέλος ή σε κράτος που είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Συμφωνία ΕΟΧ.

Προκαταρκτικώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επίδικη περίπτωση εμπίπτει στο πεδίο των κινήσεων κεφαλαίων, κατά την έννοια του άρθρου 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ, δεδομένου ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί αμιγώς εσωτερική η κατάσταση κατά την οποία ένα κράτος μέλος επιβάλλει φόρο κληρονομιάς επί κληρονομιών περιουσιακών στοιχείων που δεν βρίσκονται στο έδαφός του, ανήκαν σε πρόσωπο που κατοικούσε στο οικείο κράτος μέλος κατά τον χρόνο του θανάτου του και περιέρχονται σε κληρονόμο ο οποίος επίσης είναι κάτοικος του ίδιου κράτους μέλους.

Ως προς το άρθρο 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ, κρίθηκε από το Δικαστήριο ότι η εθνική νομοθεσία, αποκλείοντας από το φορολογικό πλεονέκτημα που προβλέπει τα ακίνητα που βρίσκονται σε τρίτο κράτος το οποίο δεν είναι συμβαλλόμενο στη Συμφωνία ΕΟΧ, εισάγει περιορισμό στην κίνηση κεφαλαίων, εφόσον ένα φορολογικό μειονέκτημα, όπως αυτό στην παρούσα υπόθεση, μπορεί να αποθαρρύνει ένα πρόσωπο που κατοικεί στη Γερμανία τόσο από το να επενδύσει σε ακίνητο που εκμισθώνεται για οικιστική χρήση σε τρίτο κράτος που δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος της Συμφωνίας ΕΟΧ όσο και από το να διατηρήσει την κυριότητα τέτοιου ακινήτου.

Όσον αφορά το κατά πόσον ένας τέτοιος περιορισμός μπορεί να δικαιολογηθεί βάσει του άρθρου 64 παρ. 1 ΣΛΕΕ, η ρήτρα standstill η οποία περιέχεται στο τελευταίο δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην εν λόγω εθνική ρύθμιση, καθώς αυτή θεσπίστηκε μετά τις 31 Δεκεμβρίου 1993. Κατά συνέπεια, αυτός ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων προς τρίτη χώρα δεν μπορεί να εξαιρεθεί από την εφαρμογή του άρθρου 63 παρ. 1 ΣΛΕΕ βάσει του άρθρου 64 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Δεδομένου αυτού, εξετάστηκε έπειτα το ενδεχόμενο ύπαρξης δικαιολογητικού λόγου για τον περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων δυνάμει του άρθρου 65 ΣΛΕΕ. Στο πλαίσιο της εξέτασης της συγκρισιμότητας των καταστάσεων των ακινήτων στην κύρια δίκη, το Δικαστήριο κατέληξε πως η διαφορετική μεταχείριση των ακινήτων που εκμισθώνονται για οικιστική χρήση στη Γερμανία, αφενός, και στον Καναδά, αφετέρου, αφορά αντικειμενικώς συγκρίσιμες καταστάσεις.

Διερευνήθηκε, ακολούθως, η δυνατότητα δικαιολόγησης της διαφορετικής μεταχείρισης των καταστάσεων αυτών από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο, πρώτον, επιβεβαίωσε ότι σκοπός συνδεδεμένος με την κοινωνική πολιτική, όπως η προώθηση και η παροχή οικονομικών προσιτών κατοικιών στα κράτη μέλη και στα συμβαλλόμενα κράτη στη Συμφωνία ΕΟΧ, μπορεί, κατ' αρχήν, να αποτελέσει τέτοιο επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος ικανό να δικαιολογήσει περιορισμούς στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων. Εντούτοις, δεν προκύπτει ότι το εθνικό μέτρο στην επίδικη περίπτωση ήταν κατάλληλο να διασφαλίσει την επίτευξη του σκοπού αυτού.

Εν συνεχεία, υπενθύμισε ότι, κατά πάγια νομολογία του, η ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας της φορολογικής εποπτείας αποτελεί επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος ικανό να δικαιολογήσει περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων. Ωστόσο, ειδικότερα, όταν ρύθμιση κράτους μέλους εξαρτά τη χορήγηση φορολογικού πλεονεκτήματος από προϋποθέσεις των οποίων η συνδρομή μπορεί να διαπιστωθεί μόνο διά της λήψεως πληροφοριών από τις αρμόδιες αρχές τρίτου κράτους που δεν είναι μέλος του ΕΟΧ, το οικείο κράτος μέλος μπορεί, κατ' αρχήν, θεμιτώς να μην χορηγήσει το πλεονέκτημα σε περίπτωση που αποδειχθεί αδύνατη η λήψη πληροφοριών από το εν λόγω τρίτο κράτος, ιδίως καθόσον αυτό δεν έχει αναλάβει συμβατική υποχρέωση παροχής τους. Στην περίπτωση ακινήτων ευρισκόμενων στον Καναδά, και ενόψει της φορολογικής σύμβασης μεταξύ Γερμανίας και Καναδά, οι γερμανικές αρχές μπορούν να λάβουν τις απαραίτητες πληροφορίες από τις канаδικές αρχές για να μπορέσουν να εξετάσουν εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις που επιβάλλει η γερμανική νομοθεσία για τη χορήγηση του εν λόγω φορολογικού πλεονεκτήματος. Συνεπώς, το Δικαστήριο έκρινε, στη συγκεκριμένη υπόθεση, ότι η ανάγκη διασφάλισης της αποτελεσματικότητας της φορολογικής εποπτείας δεν μπορεί να δικαιολογήσει τον περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων που επιβάλλει η εν λόγω γερμανική νομοθεσία με το άρθρο 13c παρ. 1 του νόμου περί φορολογίας κληρονομιών και δωρεών.

Συνοψίζοντας, το Δικαστήριο κατέληξε ότι υπάρχει αντίθεση προς τα άρθρα 63 έως 65 ΣΛΕΕ μιας ρύθμισης κράτους μέλους η οποία προβλέπει ότι, για τον υπολογισμό του φόρου κληρονομιάς, ένα οικοδομηθέν ακίνητο το οποίο αποτελεί ατομική περιουσία, βρίσκεται σε τρίτο κράτος που δεν είναι συμβαλλόμενο στη Συμφωνία ΕΟΧ και εκμισθώνεται για οικιστική χρήση, αποτιμάται με βάση την πλήρη εμπορική αξία του, ενώ ένα ακίνητο της ίδιας φύσεως το οποίο βρίσκεται στην ημεδαπή, σε άλλο κράτος μέλος ή σε συμβαλλόμενο στη Συμφωνία ΕΟΧ κράτος, αποτιμάται, για τις ανάγκες του υπολογισμού αυτού, στο 90% της εμπορικής του αξίας.

VII. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Αικατερίνη-Μαρία Τριανταφυλλίδου

► Ομαδικές απολύσεις

Εφαρμογή της Οδηγίας 98/59/ΕΚ σε εθνικές νομοθεσίες σχετικά με τις ομαδικές απολύσεις

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών οι οποίες αφορούν τις ομαδικές απολύσεις – Οδηγία 98/59/ΕΚ – άρθρο 1 παρ. 1 εδάφιο α', στοιχείο β', και άρθρο 6 – διαδικασία

σία ενημέρωσης των εργαζομένων και διαβούλευσης με αυτούς σε περίπτωση σχεδίου ομαδικών απολύσεων – μη ανάδειξη εκπροσώπων των εργαζομένων – εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει στον εργοδότη να μην ενημερώνει ατομικώς τους εργαζομένους που θίγονται και να μην διαβουλεύεται με αυτούς

ΔΕΕ C-496/22, Brink's Cash Solutions, 05.10.2023, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: M.L. Arastey Sahún, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2023:741 – Προδικαστική παραπομπή

Το Curtea de Apel București (εφετείο Βουκουρεστίου, Ρουμανία) υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 98/59/EK του Συμβουλίου, της 20ής Ιουλίου 1998, για προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν τις ομαδικές απολύσεις, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία (ΕΕ) 2015/1794 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Οκτωβρίου 2015. Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του EI και της πρώην εργοδότης του, SC Brink's Cash Solutions SRL, σχετικά με την απόλυσή του.

Ο EI ήταν ένας εκ των 128 εργαζομένων που απολύθηκαν λόγω της μείωσης των κερδών που υπέστη η SC Brink's Cash Solutions SRL με το ξέσπασμα της πανδημίας του COVID-19. Η εν λόγω εταιρεία κοινοποίησε την πρόθεσή της να κινήσει διαδικασία ομαδικών απολύσεων στις οικείες αρχές, όχι όμως ατομικώς και σε κάθε εργαζόμενο που θιγόταν από την εν λόγω διαδικασία απόλυσης ούτε σε εκπροσώπους των εργαζομένων καθόσον τέτοιοι δεν υφίσταντο κατά τον κρίσιμο χρόνο. Ο EI αμφισβήτησε τη νομιμότητα της διαδικασίας της ομαδικής απόλυσης, υποστηρίζοντας ότι η SC Brink's Cash Solutions SRL υποχρεούνταν άνευ ετέρου να ενημερώσει ατομικώς τους εργαζομένους και να διαβουλευτεί με αυτούς, ακόμη και εάν δεν υφίσταντο συνδικαλιστική οργάνωση ή εκπρόσωποι ορισθέντες για την προάσπιση των συμφερόντων τους. Η SC Brink's Cash Solutions SRL, από την άλλη, υποστήριξε ότι, όπως η οικεία εθνική νομοθεσία ορίζει, λόγω της μη ανανέωσης της θητείας των εκπροσώπων των εργαζομένων και της έλλειψης συντονισμού των εργαζομένων για την ανάδειξη δεόντως εντεταλμένων εκπροσώπων κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ομαδικής απόλυσης, δεν υπήρχε υποχρέωση ατομικής ενημέρωσης των εργαζομένων και διαβούλευσης με αυτούς. Κατά το αιτούν δικαστήριο, από την ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 3 της Οδηγίας 98/59/EK, σε συνδυασμό με το άρθρο 6 της ίδιας Οδηγίας, προκύπτει ότι το στάδιο της ενημέρωσης και διαβούλευσης με τους εργαζομένους, ακόμη και αν δεν υφίστανται εκπρόσωποι των εργαζομένων, είναι υποχρεωτικό στο πλαίσιο διαδικασίας ομαδικών απολύσεων.

Έτσι, εν συνεχεία αυτού του προβληματισμού, το Curtea de Apel București αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν

του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο δύο προδικαστικά ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα αφορούσε το εάν αντιτίθενται το άρθρο 1 και το άρθρο 6 της Οδηγίας 98/59/EK σε εθνική νομοθεσία η οποία επιτρέπει στον εργοδότη να μην διαβουλευθεί με τους εργαζομένους τους οποίους αφορά διαδικασία ομαδικής απόλυσης, εφόσον αυτοί δεν έχουν ορίσει εκπροσώπους ούτε υποχρεούνται εκ του νόμου να ορίσουν εκπροσώπους. Το δεύτερο ερώτημα αφορούσε το εάν, στην προεκτεθείσα περίπτωση, το δίκαιο της Ένωσης επιβάλλει στον εργοδότη την υποχρέωση να ενημερώσει και να διαβουλευθεί με όλους τους εργαζόμενους τους οποίους αφορά η διαδικασία ομαδικής απόλυσης.

Προκαταρκτικά, επισημαίνεται ότι η εργοδότης εταιρεία έθεσε ζήτημα παραδεκτού της αίτησης προδικαστικής απόφασης, το οποίο όμως απορρίφθηκε διότι, εφόσον τα υποβαλλόμενα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο είναι κατ' αρχήν υποχρεωμένο να αποφανθεί. Ακολούθως, το ΔΕΕ επισήμανε ότι ο κύριος σκοπός της Οδηγίας 98/59/EK συνίσταται στο να πραγματοποιούνται οι ομαδικές απολύσεις κατόπιν διαβούλευσης με τους εκπροσώπους των οικείων εργαζομένων και ενημέρωσης της αρμόδιας δημόσιας αρχής. Επιπλέον, από τη νομολογία προκύπτει ότι το δικαίωμα ενημέρωσης και διαβούλευσης που προβλέπει η Οδηγία 98/59/EK απονέμεται στους εκπροσώπους των εργαζομένων και όχι σε κάθε εργαζόμενο ατομικώς. Επομένως, το άρθρο 6 της Οδηγίας 98/59/EK δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη τη λήψη συγκεκριμένου μέτρου σε περίπτωση παράβασης των υποχρεώσεων που επιβάλλει η εν λόγω Οδηγία και δεν υποχρεώνει τους εργοδότες να διαβουλεύονται με τους εργαζομένους εφόσον δεν έχουν οριστεί εκπρόσωποί τους. Όμως, το ΔΕΕ υπενθυμίζει ότι, παρόλο που η Οδηγία 75/129/EK, όπως αντικαταστάθηκε από την Οδηγία 98/59/EK, δεν περιέχει συγκεκριμένη διάταξη για την ανάδειξη εκπροσώπων των εργαζομένων σε περιπτώσεις ομαδικών απολύσεων, οι διατάξεις αυτής της Οδηγίας υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να λάβουν μέτρα ώστε οι εργαζόμενοι να ενημερώνονται, να ζητείται η γνώμη τους και να μπορούν να παρεμβαίνουν μέσω των εκπροσώπων τους σε περιπτώσεις ομαδικών απολύσεων.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 1 παρ. 1 εδάφιο α', στοιχείο β', το άρθρο 2 παρ. 3 και το άρθρο 6 της Οδηγίας 98/59/EK δεν αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση η οποία δεν προβλέπει υποχρέωση του εργοδότη να διαβουλεύεται ατομικώς με τους εργαζομένους που θίγονται από σχέδιο ομαδικών απολύσεων, όταν οι εργαζόμενοι αυτοί δεν έχουν ορίσει εκπροσώπους των εργαζομένων, και η οποία δεν υποχρεώνει τους εν λόγω εργαζομένους να ορίσουν τέτοιους εκπροσώπους, υπό την προϋπόθεση ότι η ρύθμιση αυτή δύναται να διασφαλίσει, υπό περιστάσεις ανεξάρτητες από τη

βούληση των εργαζομένων, την πλήρη αποτελεσματικότητα των διατάξεων της Οδηγίας 98/59/ΕΚ.

► Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης

Εφαρμογή της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ σε εθνική ρύθμιση που προβλέπει δικαίωμα προσαύξησης σύνταξης μόνο για τις γυναίκες

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 79/7/ΕΟΚ – ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης – άρθρο 6 – εθνική ρύθμιση που προβλέπει δικαίωμα προσαύξησης σύνταξης μόνο για τις γυναίκες – προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία διαπιστώθηκε ότι η εν λόγω ρύθμιση συνιστούσε άμεση διάκριση λόγω φύλου – διοικητική πρακτική συνιστάμενη στην εξακολούθηση της εφαρμογής της ρύθμισης αυτής παρά την εν λόγω απόφαση – διαφορετική διάκριση – χρηματική αποζημίωση – απόδοση των δικαστικών εξόδων και της δικηγορικής αμοιβής

ΔΕΕ C-113/22, TGSS (Refus du complément de maternité), 14.09.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2023:665 – Προδικαστική παραπομπή

Το Tribunal Superior de Justicia de Galicia (άνωτερο δικαστήριο της Γαλικίας, Ισπανία) υπέβαλε στο ΔΕΕ προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης. Η σχετική αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, του DX και, αφετέρου, του Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) (Εθνικού Ιδρύματος Κοινωνικής Ασφάλισης, Ισπανία) και του Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS) (Γενικού Ταμείου Κοινωνικής Ασφάλισης, Ισπανία) σχετικά με την άρνηση του εν λόγω ιδρύματος να χορηγήσει στον DX προσαύξηση σύνταξης την οποία, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, λάμβαναν μόνον οι γυναίκες που είχαν τουλάχιστον δύο βιολογικά ή θετά τέκνα.

Πιο συγκεκριμένα, στον DX, πατέρα δύο τέκνων, χορηγήθηκε από το INSS παροχή λόγω μόνιμης ολικής ανικανότητας προς εργασία, χωρίς να έχει επιπλέον ζητήσει ρητώς ούτε να του έχει αναγνωριστεί αυτεπαγγέλτως το δικαίωμα στην αποκαλούμενη προσαύξηση σύνταξης «λόγω μητρότητας» (στο εξής: επίμαχη προσαύξηση σύνταξης) που σχετίζεται με τις συντάξεις γήρατος, μόνιμης ανικανότητας προς εργασία ή χηρείας, όπως προβλέπει το άρθρο 60 παρ. 1 του γενικού νόμου περί κοινωνικής ασφάλισης της Ισπανίας. Στηριζόμενος στην απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2019, *Instituto Nacional de la*

Seguridad Social (Προσαύξηση σύνταξης για τις μητέρες) (C-450/18, ECLI:EU:C:2019:1075), από την οποία προκύπτει ότι η Οδηγία 79/7/ΕΟΚ αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που προβλέπει τη χορήγηση της εν λόγω προσαύξησης σύνταξης μόνο στις γυναίκες, ο DX υπέβαλε ενώπιον του INSS αίτηση, ζητώντας να αναγνωριστεί το δικαίωμά του στην προσαύξηση αυτή σε ποσοστό 5% επί της παροχής μόνιμης ανικανότητας προς εργασία την οποία ήδη λάμβανε. Αν και το INSS απέρριψε την αίτηση αυτή, το Juzgado de lo Social nº 2 de Vigo (δικαστήριο εργατικών διαφορών αριθ. 2 του Vigo, Ισπανία) αναγνώρισε το δικαίωμά του στην επίμαχη προσαύξηση σύνταξης, αλλά απέρριψε το αίτημα αποζημίωσης που αυτός είχε υποβάλει εκ παραλλήλου.

Ακολουθώντας, και οι δύο πλευρές προχώρησαν σε εφέσεις κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Tribunal Superior de Justicia de Galicia, ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου. Το δικαστήριο αυτό υπέβαλε στο ΔΕΕ τρία προδικαστικά ερωτήματα. Το πρώτο ερώτημα αφορούσε το ζήτημα εάν η πρακτική του INSS, η οποία συνίσταται σε συστηματική άρνηση χορήγησης της επίμαχης προσαύξησης σύνταξης στους άνδρες και στον εξαναγκασμό τους να διεκδικούν την προσαύξηση αυτή δικαστικώς, αντιβαίνει στην Οδηγία 79/7/ΕΟΚ ως εισάγουσα διάκριση λόγω φύλου. Το δεύτερο ερώτημα αφορούσε το χρονικό σημείο από το οποίο θα πρέπει να ισχύει η απόφαση για τη συνταξιοδοτική προσαύξηση, εάν αυτή χορηγηθεί μετά από δικαστική ενέργεια. Συγκεκριμένα, ερωτήθηκε εάν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ημερομηνία υποβολής της αίτησης, ή η ημερομηνία έκδοσης ή δημοσίευσης της απόφασης του ΔΕΕ της 12ης Δεκεμβρίου 2019, *Instituto Nacional de la Seguridad Social* (Προσαύξηση σύνταξης για τις μητέρες) (C-450/18, ECLI:EU:C:2019:1075), ή η ημερομηνία κατά την οποία επήλθε η γενεσιουργός αιτία της παροχής λόγω μόνιμης ανικανότητας προς εργασία με την οποία συνδέεται η επίμαχη προσαύξηση. Τέλος, το τρίτο ερώτημα αφορούσε την αποζημίωση που πρέπει να καταβληθεί σε περίπτωση παραβίασης του δικαίου της ΕΕ στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης και, συγκεκριμένα, το ζήτημα εάν η αποζημίωση αυτή πρέπει να περιλαμβάνει τα δικαστικά έξοδα και τη δικηγορική αμοιβή που προέκυψαν από τη διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

Αξίζει να επισημανθεί ότι το αιτούν δικαστήριο απέσυρε το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα για τον λόγο ότι στις 30 Μαΐου 2022, ήτοι αφού είχε υποβάλει την αίτησή του προδικαστικής απόφασης, το Tribunal Supremo (Ανώτατο Δικαστήριο, Ισπανία) αποφάνθηκε με απόφασή του επί του ζητήματος της ημερομηνίας χορήγησης των προσαυξήσεων μητρότητας στους άνδρες εργαζομένους, κρίνοντας ότι η ημερομηνία αυτή είναι η ημερομηνία χορήγησης της σύνταξης με την οποία συνδέονται οι εν λόγω προσαυξήσεις. Αντίθετα, το πρώτο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα κρίθηκαν παραδεκτά και παρέμειναν υπό εξέταση.

Το Δικαστήριο, αρχικά, υπενθυμίζει ότι, δυνάμει του άρθρου 6 της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να εισαγάγουν στην εσωτερική τους έννομη τάξη τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να δύναται κάθε πρόσωπο που θεωρεί ότι θίγεται από διάκριση λόγω φύλου να διεκδικεί τα δικαιώματά του διά της δικαστικής οδού. Τονίζει ακόμα ότι, εφόσον πρέπει να καθίσταται δυνατή η πλήρης αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από τη δυσμενή διάκριση, στην περίπτωση του ΔΧ πρέπει όχι μόνο να αναγνωριστεί αναδρομικά η επίμαχη προσαύξηση σύνταξης, αλλά και να δοθεί επαρκής χρηματική αποζημίωση. Εφόσον γίνεται λόγος για πλήρη αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν πράγματι από τη δυσμενή διάκριση, πρέπει στη χρηματική αποζημίωση να συμπεριλαμβάνονται τα δικαστικά έξοδα και η δικηγορική αμοιβή που συνδέονται με τις ένδικες διαδικασίες τις οποίες αναγκάστηκε να κινήσει ο ενδιαφερόμενος ασφαλισμένος προκειμένου να προβάλει το δικαίωμά του στην επίμαχη προσαύξηση σύνταξης.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι σε περίπτωση που η αίτηση άνδρα ασφαλισμένου για τη χορήγηση προσαύξησης σύνταξης απορριφθεί από την αρμόδια αρχή βάσει εθνικής ρύθμισης που περιορίζει τη χορήγηση της προσαύξησης μόνο στις γυναίκες ασφαλισμένες, παρότι η ρύθμιση αυτή συνιστά άμεση διάκριση λόγω φύλου, κατά την έννοια της Οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται προσφυγής κατά της απορριπτικής απόφασης οφείλει να υποχρεώσει την εν λόγω αρχή όχι μόνο να χορηγήσει στον ενδιαφερόμενο την προσαύξηση σύνταξης που αυτός ζητεί, αλλά και να του καταβάλει αποζημίωση για την πλήρη αποκατάσταση των ζημιών που πράγματι υπέστη εξαιτίας της δυσμενούς διάκρισης, σύμφωνα με τους εφαρμοστέους εθνικούς κανόνες, συμπεριλαμβανομένων των δικαστικών εξόδων και της δικηγορικής αμοιβής που κατέβαλε κατά την ένδικη διαδικασία, εάν η απορριπτική απόφαση εκδόθηκε σύμφωνα με διοικητική πρακτική η οποία συνίσταται στη συνέχιση της εφαρμογής της επίμαχης εθνικής ρύθμισης παρά την προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου και υποχρεώνει με τον τρόπο αυτόν τον ενδιαφερόμενο να προβάλει δικαστικώς το δικαίωμά του στην εν λόγω προσαύξηση.

VIII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Μεταναστευτική πολιτική

Η Επιτροπή δεν όφειλε να αναστείλει την απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης για τους υπηκόους των Ηνωμένων Πολιτειών λόγω έλλειψης αμοιβαιότητας στον τομέα αυτόν

προσφυγή κατά παραλείψεως – Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1806 – άρθρο 7 εδάφιο α', στοιχείο στ' – κατάλογος τρίτων χωρών οι υπήκοοι των οποίων υπόκεινται στην υποχρέωση θεώρησης για τη διέλευση των εξωτερικών συνόρων των κρατών μελών – κατάλογος των τρίτων χωρών οι υπήκοοι των οποίων απαλλάσσονται από την υποχρέωση αυτή – αρχή της αμοιβαιότητας – πρόσκληση έκδοσης κατ' εξουσιοδότηση πράξης για την προσωρινή αναστολή, για περίοδο δώδεκα μηνών, της απαλλαγής από την υποχρέωση θεώρησης όσον αφορά τους υπηκόους των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής

ΔΕΕ C-137/21, Κοινοβούλιο/Επιτροπή (Exemption de visa pour les ressortissants des États-Unis), 05.09.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: I. Jarukaitis, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2023:625 – Προσφυγή κατά παραλείψεως

Με την προσφυγή του, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζητεί από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, παραλείποντας να εκδώσει κατ' εξουσιοδότηση πράξη δυνάμει του άρθρου 7 εδάφιο α', στοιχείο στ' του Κανονισμού (ΕΕ) 2018/1806 περί του καταλόγου τρίτων χωρών οι υπήκοοι των οποίων υπόκεινται στην υποχρέωση θεώρησης για τη διέλευση των εξωτερικών συνόρων των κρατών μελών, και του καταλόγου των τρίτων χωρών οι υπήκοοι των οποίων απαλλάσσονται από την υποχρέωση αυτή, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τη ΣΛΕΕ.

Το ζήτημα αν οι υπήκοοι συγκεκριμένης τρίτης χώρας χρειάζονται θεώρηση για τη διέλευση των εξωτερικών συνόρων κράτους μέλους ρυθμίζεται ομοιόμορφα σε επίπεδο Ένωσης. Πράγματι, ο ενωσιακός νομοθέτης, ήτοι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, εξέδωσε Κανονισμό ο οποίος καθορίζει κατάλογο των τρίτων χωρών οι υπήκοοι των οποίων υπόκεινται στην υποχρέωση θεώρησης και κατάλογο των τρίτων χωρών οι υπήκοοι των οποίων απαλλάσσονται από την υποχρέωση αυτή.

Σε περίπτωση που ένα τρίτο κράτος οι υπήκοοι του οποίου απαλλάσσονται από την υποχρέωση θεώρησης αποφασίσει να επιβάλει την υποχρέωση αυτή στους υπηκόους ενός ή περισσότερων κρατών μελών, ο Κανονισμός προβλέπει έναν «μηχανισμό αμοιβαιότητας», διαρθρωμένο σε διάφορα στάδια, ο οποίος επιτρέπει την αλληλέγγυα αντίδραση σε επίπεδο Ένωσης. Ορισμένες από τις ενέργειες προς την κατεύθυνση αυτή έχουν ανατεθεί στην Επιτροπή, όπως η προσωρινή αναστολή της απαλλαγής από την υποχρέωση θεώρησης.

Η απαλλαγή αυτή ισχύει για τους υπηκόους των Ηνωμένων Πολιτειών. Ωστόσο, δεδομένου ότι η εν λόγω τρίτη χώρα προέβλεπε υποχρέωση θεώρησης για τους υπηκόους της Βουλγαρίας, της Κροατίας, της Κύπρου και της Ρουμανίας, το Κοινοβούλιο κάλεσε την Επιτροπή, τον Οκτώβριο του 2020, αφού της είχε απευθύνει παρόμοια

πρόσκληση το 2017, να αναστείλει προσωρινά την απαλλαγή για τους υπηκόους των Ηνωμένων Πολιτειών. Το Κοινοβούλιο θεωρούσε ότι, δυνάμει του Κανονισμού, η Επιτροπή ήταν υποχρεωμένη να το πράξει. Η Επιτροπή εκτίμησε ότι, κατά το στάδιο εκείνο, δεν ήταν σκόπιμη η αναστολή της επίμαχης απαλλαγής, ιδίως λόγω των επιζήμιων πολιτικών και οικονομικών συνεπειών που θα μπορούσε να έχει για την Ένωση. Τούτο οδήγησε το Κοινοβούλιο να στραφεί κατά της Επιτροπής ασκώντας προσφυγή κατά παραλείψεως ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με την παρούσα απόφασή του, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου απορρίπτει την προσφυγή του Κοινοβουλίου. Συγκεκριμένα, κατά τον Κανονισμό, η Επιτροπή δεν υποχρεούται αυτομάτως να αναστέλλει την απαλλαγή, αλλά διαθέτει περιθώριο πολιτικής εκτίμησης επί του θέματος αυτού. Συναφώς, πρέπει να λαμβάνει υπόψη τρία κριτήρια: 1. τα αποτελέσματα των μέτρων που έλαβε το οικείο κράτος μέλος ενόψει της διασφάλισης της απαλλαγής από την υποχρέωση θεώρησης σε σχέση με την τρίτη χώρα, 2. τα διαβήματα στα οποία προέβη η ίδια η Επιτροπή προς τις αρχές της τρίτης χώρας, ιδίως στον πολιτικό, οικονομικό και εμπορικό τομέα, για την επαναφορά ή την καθιέρωση της απαλλαγής από την υποχρέωση θεώρησης για όλους τους υπηκόους των κρατών μελών, 3. τις συνέπειες της αναστολής της απαλλαγής από την υποχρέωση θεώρησης για τις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης και των κρατών μελών της με την τρίτη χώρα.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η Επιτροπή έλαβε υπόψη τα τρία αυτά κριτήρια πριν καταλήξει στην απόφαση να μην αναστείλει την επίμαχη απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης. Η Επιτροπή θεώρησε, μεταξύ άλλων, όσον αφορά τις σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες, ότι η αναστολή θα μπορούσε να έχει σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις σε ευρύ φάσμα τομέων πολιτικής. Επομένως, η Επιτροπή δεν υπερέβη το περιθώριο εκτίμησης που διαθέτει καθόσον έκρινε ότι δεν ήταν υποχρεωμένη να αναστείλει την απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης για τους υπηκόους των Ηνωμένων Πολιτειών και, συνεπώς, δεν μπορεί να της προσαφθεί σχετική παράλειψη.

Επαναφορά ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα: η Οδηγία για την επιστροφή εφαρμόζεται σε κάθε υπήκοο τρίτης χώρας που εισέρχεται στο έδαφος κράτους μέλους χωρίς να πληροί τις προϋποθέσεις εισόδου, παραμονής ή διαμονής

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – έλεγχοι στα σύνορα, άσυλο και μετανάστευση – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/399 – άρθρο 32 – προσωρινή επαναφορά από κράτος μέλος των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορά του – άρθρο 14 – απόφαση απαγό-

ρευσης εισόδου – εξομοίωση των εσωτερικών συνόρων με τα εξωτερικά σύνορα – Οδηγία 2008/115/ΕΚ – πεδίο εφαρμογής – άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο α'

ΔΕΕ C-143/22, ADDE κ.λπ., 21.09.2023, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: Α. Ράντος, ECLI:EU:C:2023:689 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 14 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/399 περί κώδικα της Ένωσης σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (κώδικας συνόρων του Σένγκεν) (στο εξής: κώδικας συνόρων του Σένγκεν), καθώς και την ερμηνεία της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες στα κράτη μέλη για την επιστροφή των παρανόμως διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Conseil d'État (Συμβούλιο της Επικρατείας, Γαλλία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των Association Avocats pour la défense des droits des étrangers (ADDE), Association nationale d'assistance aux frontières pour les étrangers (ANAFE), Association de recherche, de communication et d'action pour l'accès aux traitements (ARCAT), Comité inter-mouvements auprès des évacués (Cimade), Fédération des associations de solidarité avec tou.te.s les immigré.e.s (FASTI), Groupe d'information et de soutien des immigré.e.s (GISTI), Ligue des droits de l'homme (LDH), Le paria, Syndicat des avocats de France (SAF) και SOS – Hépatites Fédération, αφενός, και του ministre de l'Intérieur (Υπουργού Εσωτερικών, Γαλλία), αφετέρου, σχετικά με τη νομιμότητα της ordonnance n° 2020-1733 du 16 décembre 2020 portant partie législative du code de l'entrée et du séjour des étrangers et du droit d'asile (κανονιστικής αποφάσεως αριθ. 2020-1733, της 16ης Δεκεμβρίου 2020, όσον αφορά το νομοθετικό μέρος του κώδικα περί της εισόδου και διαμονής των αλλοδαπών και περί του δικαιώματος ασύλου) (JORF της 30ής Δεκεμβρίου 2020, κείμενο αριθ. 41).

Διάφορες ενώσεις, μεταξύ των οποίων η ένωση Avocats pour la défense des droits des étrangers (ADDE), αμφισβητούν ενώπιον του Conseil d'État τη νομιμότητα κανονιστικής απόφασης που τροποποιεί τον Ceseda, δηλαδή τον κώδικα περί της εισόδου και διαμονής των αλλοδαπών και περί του δικαιώματος ασύλου. Υποστηρίζουν ότι ο Ceseda, επιτρέποντας στις γαλλικές αρχές να αρνούνται την είσοδο σε υπηκόους τρίτων χωρών στα σύνορα με άλλα κράτη μέλη (στο εξής: εσωτερικά σύνορα), στα οποία έχουν επαναφερθεί προσωρινά έλεγχοι δυνάμει του κώδικα συνόρων του Σένγκεν λόγω σοβαρής απειλής για τη δημόσια τάξη ή την εσωτερική ασφάλεια της Γαλλίας, αντιβαίνει στην Οδηγία για την επιστροφή.

Σύμφωνα με την εν λόγω Οδηγία, σε βάρος κάθε παρανόμως διαμένοντος υπηκόου τρίτης χώρας πρέπει, κατά γενικό κανόνα, να εκδίδεται απόφαση επιστροφής. Εντού-

τοίς, ο ενδιαφερόμενος πρέπει, καταρχήν, να διαθέτει ορισμένο χρονικό διάστημα προκειμένου να αναχωρήσει οικειοθελώς από το έδαφος του κράτους μέλους. Η αναγκαστική απομάκρυνση λαμβάνει χώρα μόνον ως έσχατη λύση. Το Conseil d'État ερωτά το Δικαστήριο κατά πόσον ένα κράτος μέλος μπορεί, σε περίπτωση που αποφασίσει να επαναφέρει προσωρινά ελέγχους στα εσωτερικά σύνορα, να εκδώσει σε βάρος υπηκόου τρίτης χώρας ο οποίος συλλαμβάνεται, χωρίς έγκυρο τίτλο διαμονής, σε ευρισκόμενο στο έδαφος του συνοριακό σημείο διέλευσης στο οποίο διενεργούνται τέτοιοι έλεγχοι, απόφαση απαγόρευσης εισόδου, στηριζόμενο αποκλειστικώς στον κώδικα συνόρων του Σένγκεν, χωρίς να υποχρεούται να τηρήσει τους κοινούς κανόνες και διαδικασίες που προβλέπει η Οδηγία για την επιστροφή.

Το Δικαστήριο αποφαινεται ότι, σε μια τέτοια περίπτωση, είναι δυνατόν να εκδοθεί απόφαση απαγόρευσης εισόδου βάσει του κώδικα συνόρων του Σένγκεν, αλλά πρέπει εντούτοις, ενόψει της απομάκρυνσης του ενδιαφερομένου, να τηρηθούν οι κοινοί κανόνες και διαδικασίες που προβλέπει η Οδηγία για την επιστροφή, όπερ μπορεί να καταστήσει σε μεγάλο βαθμό άνευ αποτελεσματικότητας μια τέτοια απόφαση απαγόρευσης εισόδου.

Συγκεκριμένα, η Οδηγία για την επιστροφή εφαρμόζεται, κατ' αρχήν, αφ' ης στιγμής ο υπήκοος τρίτης χώρας, μετά την παράνομη είσοδό του στο έδαφος κράτους μέλους, βρίσκεται στο έδαφος αυτό χωρίς να πληροί τις προϋποθέσεις εισόδου, παραμονής ή διαμονής και, συνεπώς, βρίσκεται εκεί παράνομως. Αυτό ισχύει ακόμη και όταν, όπως στην εξεταζόμενη περίπτωση, ο ενδιαφερόμενος συνελήφθη σε συνοριακό σημείο διέλευσης ευρισκόμενο στο έδαφος του οικείου κράτους μέλους. Πράγματι, ένα πρόσωπο μπορεί να έχει εισέλθει στο έδαφος κράτους μέλους πριν ακόμη διέλθει από συνοριακό σημείο διέλευσης.

Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι μόνον κατ' εξαίρεση η Οδηγία για την επιστροφή επιτρέπει στα κράτη μέλη να αποκλείσουν τους υπηκόους τρίτης χώρας που διαμένουν παράνομως στο έδαφος τους από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Καίτοι αυτό συμβαίνει, μεταξύ άλλων, όταν εκδίδεται απόφαση απαγόρευσης εισόδου σε βάρος υπηκόων τρίτων χωρών σε εξωτερικά σύνορα κράτους μέλους, δεν ισχύει το ίδιο όταν εκδίδεται, όπως εν προκειμένω, απόφαση απαγόρευσης εισόδου σε βάρος υπηκόων τρίτων χωρών σε εσωτερικά σύνορα κράτους μέλους, έστω και αν έχουν επαναφερθεί έλεγχοι σε αυτά.

Τέλος, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να θέσουν υπό κράτηση υπήκοο τρίτης χώρας, εν αναμονή της απομακρύνσεώς του, ιδίως οσάκις ο εν λόγω υπήκοος συνιστά απειλή για τη δημόσια τάξη, και ότι μπορούν να προβλέπουν ποινή φυλακίσεως για την τέλεση αδικημάτων άλλων από εκείνα που στηρίζονται μόνο στην παράνομη είσοδο. Επιπλέον, η Οδηγία για την

επιστροφή δεν αντιτίθεται στη σύλληψη ή στην αστυνομική κράτηση ενός παράνομως διαμένοντος υπηκόου τρίτης χώρας, όταν υπάρχουν σε βάρος του υπόνοιες ότι τέλεσε άλλο αδίκημα, πέραν της απλής παράνομης εισόδου στο εθνικό έδαφος, και ειδικότερα αδίκημα το οποίο ενδέχεται να συνιστά απειλή για τη δημόσια τάξη ή την εσωτερική ασφάλεια του οικείου κράτους μέλους.

Διαδικασίες ασύλου: η παροχή του κοινού ενημερωτικού φυλλαδίου και η διεξαγωγή προσωπικής συνέντευξης επιβάλλονται σε όλα τα κράτη μέλη. Ο κίνδυνος έμμεσης επαναπροώθησης κατ' αρχήν δεν εξετάζεται από το δεύτερο επιληφθέν κράτος μέλος.

προδικαστική παραπομπή – πολιτική ασύλου – Κανονισμός (ΕΕ) 604/2013 – άρθρα 3 έως 5, 17 και 27 – Κανονισμός (ΕΕ) 603/2013 – άρθρο 29 – Κανονισμός (ΕΕ) 1560/2003 – παράρτημα Χ – δικαίωμα ενημέρωσης του αιτούντος διεθνή προστασία – κοινό φυλλάδιο – προσωπική συνέντευξη – αίτηση διεθνούς προστασίας που έχει κατατεθεί προηγουμένως σε πρώτο κράτος μέλος – νέα αίτηση κατατεθείσα σε δεύτερο κράτος μέλος – παράνομη διαμονή στο δεύτερο κράτος μέλος – διαδικασία εκ νέου ανάληψης – προσβολή του δικαιώματος ενημέρωσης – μη διεξαγωγή προσωπικής συνέντευξης – προστασία από τον κίνδυνο έμμεσης επαναπροώθησης – αμοιβαία εμπιστοσύνη – δικαστικός έλεγχος της απόφασης μεταφοράς – έκταση – διαπίστωση της ύπαρξης, στο κράτος μέλος προς το οποίο απευθύνεται το αίτημα, συστημικών ελλείψεων στη διαδικασία ασύλου και στις συνθήκες υποδοχής των αιτούντων διεθνή προστασία – ρήτρες διακριτικής ευχέρειας – κίνδυνος παραβίασης της αρχής της μη επαναπροώθησης στο κράτος μέλος προς το οποίο απευθύνεται το αίτημα

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-228/21, C-254/21, C-297/21, C-315/21 και C-328/21, Ministero dell'Interno (Brochure commune - Refoulement indirect), 30.11.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: Α. Prechal, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2023:934 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 2, των άρθρων 4 και 5, του άρθρου 17 παρ. 1, του άρθρου 18 παρ. 1, του άρθρου 20 παρ. 5 και του άρθρου 27 του Κανονισμού (ΕΕ) 604/2013 για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (στο εξής: Κανονισμός Δουβλίνο III), του άρθρου 29 του Κανονισμού (ΕΕ) 603/2013 σχετικά με τη θέσπιση του «Eurodac» για την αντιπαραβολή δακτυλικών αποτυπωμάτων για την αποτελεσματική εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 604/2013 (στο εξής: κανονισμός

Eurodac), καθώς και του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο πέντε ενδίκων διαφορών μεταξύ, στην πρώτη εξ αυτών (υπόθεση C-228/21), του Ministero dell'Interno, Dipartimento per le libertà civili e l'immigrazione – Unità Dublino (Υπουργείου Εσωτερικών, τμήμα για τις πολιτικές ελευθερίες και τη μετανάστευση – Μονάδα Δουβλίνο, Ιταλία) (στο εξής: Υπουργείο Εσωτερικών) και του CZA, σχετικά με την απόφαση του Υπουργείου Εσωτερικών περί μεταφοράς του στη Σλοβενία κατόπιν αιτήσεως διεθνούς προστασίας που υπέβαλε στην Ιταλία, και μεταξύ, στις τέσσερις λοιπές υποθέσεις (υποθέσεις C-254/21, C-297/21, C-315/21 και C-328/21), αφενός, αντιστοίχως, των DG, XXX.XX, PP και GE, εκ των οποίων οι τρεις πρώτοι υπέβαλαν επίσης αίτηση διεθνούς προστασίας στην Ιταλία, όπου ο GE τελούσε σε καθεστώς παράνομης διαμονής, και, αφετέρου, του Υπουργείου Εσωτερικών, σχετικά με την απόφαση του εν λόγω υπουργείου περί μεταφοράς, όσον αφορά τον DG, στη Σουηδία, όσον αφορά τον XXX.XX και τον PP, στη Γερμανία, και, όσον αφορά τον GE, στη Φινλανδία.

Διάφορα πρόσωπα με καταγωγή, μεταξύ άλλων, από το Αφγανιστάν, το Ιράκ και το Πακιστάν υπέβαλαν αίτηση ασύλου στην Ιταλία. Προηγουμένως, είχαν υποβάλει αιτήσεις ασύλου σε άλλα κράτη μέλη (Σλοβενία, Σουηδία, Γερμανία και Φινλανδία). Δεδομένου ότι τα ως άνω κράτη μέλη αποδέχθηκαν, σύμφωνα με τον Κανονισμό Δουβλίνο III, να αναλάβουν εκ νέου τους συγκεκριμένους αιτούντες, η Ιταλία εξέδωσε τις σχετικές αποφάσεις μεταφοράς. Εναπόκειται όντως, κατ' αρχήν, στο πρώτο επιληφθέν κράτος μέλος να εξετάσει αν πρέπει να χορηγηθεί διεθνής προστασία. Οι αιτούντες αντιτάχθηκαν στη μεταφορά. Τα ιταλικά δικαστήρια που επιλήφθηκαν των εν λόγω διαφορών διερωτώνται αν ο αιτών που υποβάλλει δεύτερη αίτηση ασύλου πρέπει, όπως και κατά την πρώτη αίτησή του, να λάβει το «κοινό φυλλάδιο» (δηλαδή, φυλλάδιο με το ίδιο περιεχόμενο σε ολόκληρη την Ένωση) με πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του και αν έχει, επιπλέον, δικαίωμα σε προσωπική συνέντευξη. Επιπλέον, διερωτώνται αν, στο πλαίσιο της εξέτασης της απόφασης μεταφοράς, μπορεί να ληφθεί υπόψη ο κίνδυνος που συνδέεται με την επαναπροώθηση του αιτούντος στη χώρα καταγωγής του. Ως εκ τούτου, τα ιταλικά δικαστήρια ζήτησαν διευκρινίσεις από το Δικαστήριο.

Το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η παράδοση του κοινού φυλλαδίου και η διεξαγωγή προσωπικής συνέντευξης επιβάλλονται τόσο στο πλαίσιο μιας πρώτης αίτησης ασύλου όσο και στο πλαίσιο μεταγενέστερης αίτησης. Με τον τρόπο αυτόν, παρέχεται στον αιτούντα η δυνατότητα να γνωστοποιήσει στις αρχές του δεύτερου κράτους μέλους ενδεχόμενες πληροφορίες που θα μπορούσαν να αποτρέψουν τη μεταφορά του και να δικαιολογήσουν το

να καταστεί το δεύτερο κράτος μέλος υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης ασύλου. Η παράβαση των υποχρεώσεων αυτών μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να δικαιολογήσει την ακύρωση της απόφασης μεταφοράς.

Αντιθέτως, το δικαστήριο του δεύτερου κράτους μέλους δεν μπορεί να εξετάσει αν ο αιτών άσυλο διατρέχει τον κίνδυνο, κατόπιν της μεταφοράς του στο πρώτο κράτος μέλος, να επαναπροωθηθεί στη χώρα καταγωγής του. Το αντίθετο ισχύει μόνον εάν το εν λόγω δικαστήριο διαπιστώσει συστηματικές ελλείψεις στη διαδικασία ασύλου και στις συνθήκες υποδοχής των αιτούντων στο πρώτο κράτος μέλος. Διχογνωμίες μεταξύ των κρατών μελών όσον αφορά την ερμηνεία των προϋποθέσεων της διεθνούς προστασίας δεν αποδεικνύουν την ύπαρξη συστηματικών ελλείψεων. Κάθε κράτος μέλος οφείλει να θεωρεί, πλην εξαιρετικών περιστάσεων, ότι τα λοιπά κράτη μέλη τηρούν το δικαίωμα της Ένωσης και σέβονται ιδίως τα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζει το δικαίωμα της Ένωσης.

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Η αρχή της απαγόρευσης επιβολής διπλής ποινής δεν αντιτίθεται, καταρχήν, στην εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης κατά του υπευθύνου ενός συστήματος πυραμίδας που συνιστούσε απάτη και εφαρμόστηκε στην Ισπανία και την Πορτογαλία

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ – ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης – λόγοι μη εκτελέσεως – άρθρο 3, σημείο 2 – αρχή ne bis in idem – έννοια των «ίδιων πράξεων» – σύνολο συγκεκριμένων περιστάσεων οι οποίες συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους – απάτες διπραχθείσες, από τον εκζητούμενο, σε δύο κράτη μέλη, μέσω δύο διαφορετικών νομικών προσώπων και εις βάρος διαφορετικών θυμάτων

ΔΕΕ C-164/22, Juan, 21.09.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτης: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2023:684 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 45, του άρθρου 49 παρ. 3 και του άρθρου 50 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), του άρθρου 54 της Σύμβασης εφαρμογής της συμφωνίας του Σένγκεν σχετικά με τη σταδιακή κατάργηση των ελέγχων στα κοινά σύνορα, του άρθρου 4, σημείο 6 της Απόφασης-πλαισίου 2002/584/ΔΕΥ για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, της Απόφασης-πλαισίου 2008/675/ΔΕΥ για τη συνεκτίμηση των καταδικαστικών αποφάσεων μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης επ' ευκαιρία νέας

ποινικής διαδικασίας, και του άρθρου 8 παρ. 1 και 2 της Απόφασης-πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικές αποφάσεις οι οποίες επιβάλλουν ποινές στερητικές της ελευθερίας ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας, για τον σκοπό της εκτέλεσής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο της εκτέλεσης στην Ισπανία ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης εκδοθέντος από το Tribunal Judicial da Comarca de Lisboa, Juízo Central Criminal de Lisboa, Juiz 16 (πρωτοδικείο Λισσαβώνας, δέκατο έκτο τμήμα του κεντρικού πλημμελειοδικείου Λισσαβώνας, Πορτογαλία), με σκοπό την εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής που επιβλήθηκε στον Juan για διακεκριμένη απάτη.

Ένας Ισπανός υπήκοος ήταν, από τα τέλη Μαΐου του 2001, πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου πορτογαλικής εταιρείας ελεγχόμενης εξ ολοκλήρου από ισπανική εταιρεία, με πρόεδρο του διοικητικού συμβουλίου, από τα τέλη Ιανουαρίου του 2001, τον ίδιο. Η κύρια δραστηριότητα των δύο εταιρειών ήταν η ίδια: η διάθεση στο εμπόριο επενδυτικών προϊόντων η οποία υπέκρυπτε ένα σύστημα πυραμίδας που συνιστούσε απάτη. Η μαζική προσχώρηση ιδιωτών σε αυτά τα επενδυτικά προϊόντα έδωσε τη δυνατότητα στην πορτογαλική εταιρεία να αναπτυχθεί και να επεκταθεί σε εξαιρετικό βαθμό. Κατόπιν παρέμβασης των ισπανικών δικαστικών αρχών την άνοιξη του 2006 και, εν συνεχεία, των πορτογαλικών δικαστικών αρχών, οι εταιρείες έπαυσαν τις δραστηριότητές τους, με αποτέλεσμα οι επενδυτές να υποστούν σημαντικές οικονομικές ζημιές.

Ο συγκεκριμένος Ισπανός υπήκοος εκτίει στην Ισπανία ποινή φυλάκισης ένδεκα ετών και δέκα μηνών για διακεκριμένη απάτη και νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, ποινή στην οποία καταδικάστηκε με απόφαση του 2018 που κατέστη αμετάκλητη το 2020. Καταδικάστηκε επίσης στην Πορτογαλία σε ποινή φυλάκισης έξι ετών και έξι μηνών για διακεκριμένη απάτη. Κατόπιν αυτού, εκδόθηκε σε βάρος του ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (στο εξής: ΕΕΣ) στην Πορτογαλία προς εκτέλεση της εν λόγω ποινής, το οποίο διαβιβάστηκε στις αρμόδιες ισπανικές αρχές.

Τον Δεκέμβριο του 2021, το Audiencia Nacional (ανώτερο ειδικό δικαστήριο, Ισπανία) αρνήθηκε την εκτέλεση του ΕΕΣ με την αιτιολογία ότι ο εκζητούμενος ήταν Ισπανός υπήκοος, αποφάσισε όμως την εκτέλεση στην Ισπανία της επιβληθείσας στην Πορτογαλία ποινής.

Ο εκζητούμενος, ο οποίος άσκησε έφεση κατά της εν λόγω διάταξης, υποστηρίζει ότι ούτε το ΕΕΣ ούτε η πορτογαλική απόφαση μπορούν να εκτελεστούν: θεωρεί ότι οι πράξεις που οδήγησαν στην έκδοση της ισπανικής απόφασης είναι οι ίδιες με εκείνες που αποτέλεσαν αντικείμενο της πορτογαλικής απόφασης. Επομένως,

προβάλλει παραβίαση της αρχής *ne bis in idem*. Κατά την εν λόγω αρχή, την οποία κατοχυρώνει, μεταξύ άλλων, ο Χάρτης, ουδείς μπορεί να διωχθεί ή να τιμωρηθεί ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη.

Επιληφθέν της αίτησης προδικαστικής απόφασης την οποία υπέβαλε το Audiencia Nacional, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η Απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ προβλέπει έναν λόγο υποχρεωτικής μη εκτελέσεως ο οποίος απηχεί την αρχή *ne bis in idem* με σκοπό να αποτραπεί το ενδεχόμενο να υποβληθεί εκ νέου ένα πρόσωπο σε ποινική δίωξη ή ποινική δίκη για τις ίδιες πράξεις.

Ως εκ τούτου, η εν λόγω Απόφαση-πλαίσιο αντιτίθεται στην εκτέλεση ΕΕΣ εκδοθέντος από κράτος μέλος (εν προκειμένω, την Πορτογαλία), σε περίπτωση κατά την οποία ο εκζητούμενος έχει ήδη δικασθεί με έκδοση αμετάκλητης απόφασης σε άλλο κράτος μέλος (εν προκειμένω, στην Ισπανία) και εκτίει εκεί ποινή φυλάκισης για την αξιόποινη πράξη που διαπιστώθηκε με την απόφαση αυτή, υπό την προϋπόθεση ότι το εν λόγω πρόσωπο διώκεται για τις ίδιες πράξεις στο κράτος μέλος εκδόσεως του εντάλματος. Όσον αφορά την τελευταία αυτή προϋπόθεση, το Δικαστήριο υπενθυμίζει επίσης ότι η αρχή *ne bis in idem* έχει εφαρμογή μόνον όταν τα επίμαχα πραγματικά περιστατικά είναι τα ίδια. Ως εκ τούτου, πρέπει να υφίσταται ένα σύνολο συγκεκριμένων περιστάσεων που απορρέουν από γεγονότα τα οποία είναι, κατ' ουσίαν, τα ίδια, δεδομένου ότι αφορούν τον ίδιο παραβάτη και συνδέονται μεταξύ τους άρρηκτα στον χρόνο και στον χώρο. Αντιθέτως, δεν ασκεί επιρροή, προκειμένου να αποδειχθεί η ύπαρξη «ίδιων πράξεων», ο νομικός χαρακτηρισμός των επίμαχων αξιόποινων πράξεων σύμφωνα με το δίκαιο του κράτους μέλους εκτελέσεως (εν προκειμένω, της Ισπανίας).

Μολονότι εναπόκειται στο Audiencia Nacional να κρίνει αν υφίσταται, εν προκειμένω, ταυτότητα πράξεων, το Δικαστήριο του παρέχει στοιχεία ερμηνείας προς τον σκοπό αυτό. Συναφώς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο εκζητούμενος διέπραξε απάτες και στην Πορτογαλία, όπως στην Ισπανία. Μολονότι το *modus operandi* ήταν το ίδιο, εντούτοις οι δραστηριότητες ασκήθηκαν μέσω διαφορετικών νομικών προσώπων. Περαιτέρω, η διάπραξη απατών συνεχίστηκε στην Πορτογαλία μετά την κίνηση διαδικασίας έρευνας και την παύση της δραστηριότητας στην Ισπανία. Εξάλλου, το Audiencia Nacional διευκρίνισε ότι η ισπανική απόφαση αφορά απάτες διαπραχθείσες στην Ισπανία εις βάρος κατοίκων του εν λόγω κράτους μέλους, ενώ η πορτογαλική απόφαση αφορά απάτες διαπραχθείσες στην Πορτογαλία εις βάρος κατοίκων του κράτους αυτού. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, υπό την επιφύλαξη της επαληθεύσεως από το Audiencia Nacional, οι πράξεις τις οποίες αφορούν η ισπανική και η πορτογαλική απόφαση δεν είναι ίδιες.

IX. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Αγγελική Ζησιού

► **Οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER)**

Το συμβούλιο προσφυγών παρανόησε και εφάρμοσε εσφαλμένα το άρθρο 28 παρ. 4 του Κανονισμού 2019/942 καθώς θα έπρεπε να είχε διεξαχθεί πλήρης έλεγχος της νομιμότητας της απόφασης υπ' αριθ. 10/2019 του ACER, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών ή πολύπλοκων αξιολογήσεων που η οικεία υπόθεση απαιτούσε

προσφυγή ακυρώσεως – ενέργεια – Κανονισμός (ΕΕ) 2017/459 – μηχανισμοί κατανομής δυναμικότητας στα συστήματα μεταφοράς αερίου – επιλογή πλατφορμών κράτησης δυναμικότητας μεταφοράς αερίου – απόφαση του ACER ελλείψει συμφωνίας μεταξύ των εθνικών ρυθμιστικών αρχών – διαδικασία επιλογής από τον ACER – προϋποθέσεις επανάληψης της διαδικασίας από τον ACER κατόπιν παραπομπής από το συμβούλιο προσφυγών – έκταση και ένταση του ελέγχου που ασκεί το συμβούλιο προσφυγών επί των αποφάσεων του ACER – προσφυγή προδήλως βάσιμη

ΓεΔΕΕ T-212/20 (διάταξη), Gaz-System/ACER, 06.09.2023, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: F. Schalin, Εισηγήτρια: P. Skvarilova-Pelzl, ECLI:EU:T:2023:525 – Προσφυγή ακυρώσεως

Ο διαχειριστής συστήματος μεταφοράς φυσικού αερίου Gazociągów Przesyłowych Gaz-System S.A. (Βαρσοβία, Πολωνία) άσκησε την προσφυγή κατ' άρθρο 263 ΣΛΕΕ κατά του Οργανισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER), αιτούμενος από το ΓεΔΕΕ να ακυρώσει την απόφαση υπ' αριθ. A-006-2019, της 7ης Φεβρουαρίου 2020, του συμβουλίου προσφυγών του Οργανισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER, Agency for the Cooperation of Energy Regulators). Στην εν λόγω προσφυγή παρενέβη και η Δημοκρατία της Πολωνίας υπέρ του προσφεύγοντος.

Η διαφορά επικεντρώνεται στην εφαρμογή του Κανονισμού 2017/459 της Επιτροπής, και εν προκειμένω του άρθρου 37 αυτού αναφορικά με την επιλογή ενός κοινού υπόβαθρου δέσμευσης για την προσφορά δυναμικότητας στο σύνορο Γερμανίας-Πολωνίας. Ειδικότερα, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 37 του συγκεκριμένου Κανονισμού, οι διαχειριστές συστημάτων μεταφοράς θα έπρεπε εντός 6 μηνών από την έναρξη ισχύος του Κανονισμού αυτού να προβούν σε συμβατική συμφωνία για τη χρήση ενός και μόνο υπόβαθρου δέσμευσης για την προσφο-

ρά δυναμικότητας και στις δύο πλευρές των αντίστοιχων σημείων διασύνδεσης ή των εικονικών σημείων διασύνδεσης.

Σε περίπτωση που οι διαχειριστές συστημάτων μεταφοράς δεν κατάφεραν να καταλήξουν σε συμφωνία εντός της προθεσμίας αυτής, το ζήτημα θα έπρεπε να παραπεμφθεί αμέσως από τους διαχειριστές συστημάτων μεταφοράς στις αντίστοιχες εθνικές ρυθμιστικές αρχές.

Στη συνέχεια, εντός προθεσμίας 6 επιπλέον μηνών από την ημερομηνία παραπομπής, οι εθνικές ρυθμιστικές αρχές θα έπρεπε να επιλέξουν από κοινού το ενιαίο υπόβαθρο δέσμευσης για χρονική περίοδο όχι μεγαλύτερη των 3 ετών.

Εάν ούτε οι εθνικές ρυθμιστικές αρχές κατάφεραν να επιλέξουν από κοινού ενιαίο υπόβαθρο δέσμευσης εντός 6 μηνών από την ημερομηνία παραπομπής, το άρθρο 37 του Κανονισμού 2017/459 παραπέμπει στο άρθρο 8 παρ. 1 του Κανονισμού 713/2009, σύμφωνα με το οποίο αρμόδιος πλέον για να αποφασίσει ποιο θα ήταν το υπόβαθρο δέσμευσης είναι ο ACER, και πάλι για χρονική περίοδο όχι μεγαλύτερη των 3 ετών, στο συγκεκριμένο σημείο διασύνδεσης ή εικονικό σημείο διασύνδεσης.

Εν προκειμένω, κατόπιν των ως άνω, ο ACER προέβη σε επιλογή του υπόβαθρου δέσμευσης διά της με αριθ. 11/2018 απόφασης της 16ης Οκτωβρίου 2018. Η απόφαση αυτή προσβλήθηκε δυνάμει του άρθρου 19 του Κανονισμού 713/2009 από κάποιον από τους συμμετέχοντες στην κατάθεση προσφορών για τη διαδικασία επιλογής και εν τέλει ακυρώθηκε από το συμβούλιο προσφυγών διά της με αριθ. A-002-2018 απόφασης της 14ης Φεβρουαρίου 2019.

Εν συνεχεία, ο ACER διοργάνωσε μια νέα διαδικασία επιλογής και κατέληξε σε επιλογή νέου υποβάθρου δέσμευσης διά της με αριθ. 10/2019 απόφασης της 6ης Αυγούστου 2019.

Την ως άνω απόφαση (10/2019) ο προσφεύγων της παρούσης διαχειριστής συστήματος μεταφοράς, Gaz-System S.A., προσέβαλε ενώπιον του συμβουλίου προσφυγών δυνάμει του άρθρου 28 παρ. 4 του Κανονισμού 2019/942 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουνίου 2019, για την ίδρυση Οργανισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (αναδιατύπωση). Το συμβούλιο προσφυγών, όμως, απέρριψε την εν λόγω προσφυγή ως αβάσιμη και εξ αυτού του λόγου ο προσφεύγων υπέβαλε την κατ' άρθρο 263 ΣΛΕΕ προσφυγή ενώπιον του ΓεΔΕΕ.

Στην προσφυγή του ενώπιον του ΓεΔΕΕ, ο προσφεύγων συμπεριέλαβε πέντε λόγους ακύρωσης της προσβαλλόμενης απόφασης με κυρίαρχο τον πρώτο λόγο διά του οποίου υποστήριξε πως το συμβούλιο προσφυγών έσφαλε κατά την ερμηνεία του άρθρου 28 παρ. 4 του Κανονισμού 2019/942, ιδίως όσον αφορά την υποχρέωσή

του να προβεί σε συνολική επανεξέταση της νομιμότητας της με αριθ. 10/2019 απόφασης του ACER.

Το ΓεΔΕΕ, αναδιατυπώνοντας τον πρώτο λόγο ακύρωσης του προσφεύγοντα, σημειώνει πως το συμβούλιο προσφυγών περιόρισε εσφαλμένα το πεδίο της επανεξέτασής του μόνο σε προφανή σφάλματα εκτίμησης που διαπράχθηκαν από τον ACER. Για να στηρίξει το επιχείρημα αυτό, το ΓεΔΕΕ κάνει αναφορά σε αντίστοιχη νομολογία, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως ο περιορισμός του ελέγχου εκ μέρους του συμβουλίου προσφυγών όχι μόνο δεν ήταν δικαιολογημένος αλλά πολλώ δε μάλλον δεν θα πρέπει να αρκείται σε έλεγχο μόνο προδήλων σφαλμάτων όταν πρόκειται για περίπλοκες τεχνικές ή οικονομικές εκτιμήσεις, όπως εν προκειμένω.

Στη συνέχεια, το ΓεΔΕΕ, από την αντιπαραβολή των διατάξεων του Κανονισμού 713/2009 αλλά και του διάδοχου και επί του παρόντος σε ισχύ Κανονισμού 2019/942, δεν εντοπίζει ουσιαστικές αλλαγές επί των διατάξεων που ρυθμίζουν τη λειτουργία του συμβουλίου προσφυγών, τονίζοντας ότι οι αρχές που εφαρμόζονται στις εξουσίες του παραμένουν ουσιαστικά οι ίδιες, ακόμη και με ορισμένες διαφορές στις διαδικαστικές λεπτομέρειες, απορρίπτοντας τον περί αντιθέτου ισχυρισμό πως δήθεν ο ισχύον Κανονισμός επέφερε μείωση του πεδίου ή της έντασης του ελέγχου του συμβουλίου προσφυγών.

Για το ΓεΔΕΕ, βασική διαπίστωση αποτελεί το γεγονός πως το συμβούλιο προσφυγών, διά της προσβαλλόμενης απόφασης, παρανόησε και εφάρμοσε εσφαλμένα τον σχετικό Κανονισμό (άρθρο 28 παρ. 4 του Κανονισμού 2019/942), καθώς θα έπρεπε να είχε διεξαχθεί πλήρης έλεγχος της νομιμότητας της υπ' αριθ. 10/2019 απόφασης, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών ή πολύπλοκων αξιολογήσεών της, σε αντίθεση με την ερμηνεία που έδωσε το συμβούλιο προσφυγών.

Κατόπιν τούτων, το ΓεΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το σφάλμα του συμβουλίου προσφυγών κατά την ερμηνεία του Κανονισμού 2019/942 είχε σημαντική επίπτωση στην ουσία της απόφασης και, ακολούθως, κάνει δεκτό τον πρώτο λόγο ακυρώσεως του προσφεύγοντα, ακυρώνοντας πλήρως την προσβαλλόμενη απόφαση παρεκκώσεως της εξέτασης των λοιπών λόγων που ο προσφεύγων προέβαλε.

► Ενεργειακή απόδοση προϊόντων

Οι προμηθευτές και οι έμποροι ενός προϊόντος υποχρεούνται, στις οπτικές διαφημίσεις τους ή στο τεχνικό υλικό προώθησης συγκεκριμένου μοντέλου του προϊόντος αυτού, να αναφέρονται στην τάξη ενεργειακής απόδοσης του προϊόντος και στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων απόδοσης επί της σήμανσης της οικείας ομάδας προϊόντων, ακόμη και όταν η εν

λόγω ομάδα προϊόντων έχει αποτελέσει αντικείμενο κατ' εξουσιοδότηση πράξεως εκδοθείσας βάσει της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ και όχι βάσει του Κανονισμού 2017/1369

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 99 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου – απάντηση ως προς την οποία δεν υπάρχει εύλογη αμφιβολία – ενέργεια – πλαίσιο για την ενεργειακή σήμανση – Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1369 – άρθρο 6 εδάφιο α', στοιχείο α' – υποχρέωση των προμηθευτών και των εμπόρων ενός προϊόντος να αναφέρονται, στις οπτικές διαφημίσεις τους, στην τάξη ενεργειακής απόδοσης του προϊόντος και στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων ενεργειακής απόδοσης επί της σήμανσης της οικείας ομάδας προϊόντων – δυνατότητα άμεσης εφαρμογής της εν λόγω υποχρέωσης – περιθώριο εκτιμήσεως των εν λόγω προμηθευτών και εμπόρων ως προς την εκπλήρωση της εν λόγω υποχρέωσης ελλείψει εκδόσεως κατ' εξουσιοδότηση πράξεως βάσει του Κανονισμού αυτού

ΔΕΕ C-761/22 (διάταξη), Verband Wirtschaft im Wettbewerb, 05.10.2023, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος (Εισηγητής): M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čáreta, ECLI:EU:C:2023:756 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 εδάφιο α', στοιχείο α' του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1369 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Ιουλίου 2017, σχετικά με τον καθορισμό ενός πλαισίου για την ενεργειακή σήμανση και για την κατάρτιση της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ (ΕΕ 2017 L 198/1). Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο της ανοιγείσας δίκης με την αγωγή του Verband Wirtschaft im Wettbewerb Verein für Lauterkeit in Handel und Industrie eV κατά της Roller GmbH & Co. KG, διά της οποίας αγωγής αιτείται να υποχρεωθεί η τελευταία να παύσει να διαφημίζει οικιακούς φούρνους και απορροφητήρες κουζίνας χωρίς να γίνεται αναφορά στις διαφημίσεις αυτές στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων ενεργειακής απόδοσης επί της σήμανσης της οικείας ομάδας προϊόντων.

Ειδικότερα, η Roller, η οποία αυτοχαρακτηρίζεται ως μία από τις μεγαλύτερες εταιρείες λιανικής πώλησης επίπλων με έκπτωση στη Γερμανία, στις αρχές του 2022 διαφήμιζε, μεταξύ άλλων, στον ιστότοπό της εξοπλισμένη κουζίνα με εντοιχιζόμενο φούρνο και απορροφητήρα με την ένδειξη «Α» και «C», αντίστοιχα, χωρίς όμως να γίνεται μνεία στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων ενεργειακής απόδοσης, όπως αυτό αναγράφεται επί της σήμανσης των οικείων συσκευών. Το Verband Wirtschaft im Wettbewerb Verein für Lauterkeit in Handel und Industrie, το οποίο αποτελεί νομίμως συσταθέν σωματείο με σκοπό την προώθηση των εμπορικών συμφερόντων των μελών του και την καταπολέμηση του αθέμιτου ανταγωνισμού ή την προώθηση του θεμιτού ανταγωνισμού, απέστειλε, ανεπιτυχώς, εξώδικη όχληση στη Roller για παράβαση, μεταξύ άλλων,

του Κανονισμού 2017/1369, καθώς η τελευταία παρέλειπε στην εν λόγω διαφήμισή της να κάνει μνεία του φάσματος των διαθέσιμων τάξεων ενεργειακής απόδοσης αναφορικά με τις εκεί διαφημιζόμενες ηλεκτρικές συσκευές, δηλαδή τον φούρνο ως και τον απορροφητήρα κουζίνας.

Κατόπιν τούτου, το Verband Wirtschaft im Wettbewerb Verein für Lauterkeit in Handel und Industrie άσκησε αγωγή ενώπιον του Landgericht Bochum (πρωτοδικείου Bochum, Γερμανία), με αίτημα, μεταξύ άλλων, την παύση και παράλειψη τέτοιων διαφημίσεων στο μέλλον.

Με την προδικαστική παραπομπή τίθεται το ερώτημα εάν το άρθρο 6 εδάφιο α΄, στοιχείο α΄ του Κανονισμού 2017/1369 έχει την έννοια ότι οι προμηθευτές και οι έμποροι ενός προϊόντος υποχρεούνται, στις οπτικές διαφημίσεις τους ή στο τεχνικό υλικό προώθησης συγκεκριμένου μοντέλου του προϊόντος αυτού, να αναφέρονται στην τάξη ενεργειακής απόδοσης του προϊόντος και στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων απόδοσης επί της σήμανσης της οικείας ομάδας προϊόντων σε περίπτωση που η εν λόγω ομάδα προϊόντων έχει αποτελέσει αντικείμενο κατ' εξουσιοδότηση πράξεως εκδοθείσας βάσει της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ και όχι αντικείμενο κατ' εξουσιοδότηση πράξεως εκδοθείσας βάσει του Κανονισμού 2017/1369.

Περαιτέρω, και σε περίπτωση που κάτι τέτοιο ισχύει, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να αποσαφηνιστεί και ο τρόπος με τον οποίο οι εκάστοτε προμηθευτές και έμποροι θα μπορούν να αναφέρονται στην ως άνω τάξη ενεργειακής απόδοσης και στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων απόδοσης στην οικεία διαφήμιση ή στο σχετικό υλικό προώθησης.

Αρχικά, το Δικαστήριο κρίνει πως στην οικεία υπόθεση έχει εφαρμογή η διάταξη του άρθρου 99 του Κανονισμού Διαδικασίας, εφόσον δεν υπάρχει καμία εύλογη αμφιβολία ως προς την απάντηση που προσήκει στο υποβληθέν με αίτηση προδικαστικής αποφάσεως ερώτημα.

Περαιτέρω, υπενθυμίζει τα όσα ρητώς η διάταξη του άρθρου 6 εδάφιο α΄, στοιχείο α΄ του Κανονισμού 2017/1369 ορίζει περί υποχρεωτικής αναφοράς εκ μέρους των προμηθευτών και των έμπορων στην τάξη ενεργειακής απόδοσης του προϊόντος αυτού και στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων απόδοσης επί της σήμανσης της οικείας ομάδας προϊόντων σε οπτικές διαφημίσεις ή στο τεχνικό υλικό προώθησης ενός συγκεκριμένου μοντέλου του εν λόγω προϊόντος σύμφωνα με τη σχετική κατ' εξουσιοδότηση πράξη.

Συνεχίζοντας, το Δικαστήριο κάνει αναφορά στη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 1 και παρ. 3, στοιχείο ι΄ του Κανονισμού 2017/1369, διά του οποίου δίδεται η εξουσία στην Επιτροπή να εκδίδει κατ' εξουσιοδότηση πράξεις για τη συμπλήρωση του εν λόγω Κανονισμού, καθορίζοντας, μεταξύ άλλων, τον τρόπο με τον οποίο η εν λόγω ενεργειακή τάξη και η σχετική κλίμακα τάξεων ενεργειακής απόδο-

σης πρέπει να περιλαμβάνονται στις οικείες οπτικές διαφημίσεις και στο τεχνικό υλικό προώθησης.

Από τον συνδυασμό των ως άνω διατάξεων, το Δικαστήριο θεωρεί πως συνάγεται άμεση υποχρέωση των προμηθευτών και των εμπόρων ενός προϊόντος να αναφέρονται στην εν λόγω τάξη ενεργειακής απόδοσης και στο σχετικό φάσμα διαθέσιμων τάξεων απόδοσης στις οπτικές διαφημίσεις τους ή στο τεχνικό υλικό προώθησης βάσει του άρθρου 6 του Κανονισμού 2017/1369, ακόμη και όταν δεν έχει εκδοθεί κατ' εξουσιοδότηση πράξη για την οικεία ομάδα προϊόντων βάσει του άρθρου 16 του Κανονισμού.

Ειδικότερα, οι κατ' εξουσιοδότηση πράξεις που εκδίδονται βάσει του άρθρου 16 του Κανονισμού αυτού αποσκοπούν αποκλειστικώς στον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο οι προμηθευτές και οι έμποροι οφείλουν να πραγματοποιούν μια τέτοια αναφορά.

Επιπλέον, το άρθρο 20 παρ. 4 εδάφιο β΄ του Κανονισμού 2017/1369 ορίζει ότι οι εκ του Κανονισμού αυτού υποχρεώσεις θα ισχύουν για τις ομάδες προϊόντων που καλύπτονται από κατ' εξουσιοδότηση πράξεις εκδοθείσες, μεταξύ άλλων, σύμφωνα με την Οδηγία 2010/30/ΕΕ.

Εξ αντιδιαστολής, για το Δικαστήριο συνάγεται πως η υποχρέωση των προμηθευτών και των εμπόρων του εκάστοτε προϊόντος, δυνάμει του άρθρου 6 εδάφιο α΄, στοιχείο α΄ του Κανονισμού 2017/1369, εξακολουθεί να ισχύει ακόμη και στην περίπτωση που για το προϊόν αυτό έχει εκδοθεί κατ' εξουσιοδότηση πράξη βάσει της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ, χωρίς ωστόσο να προβλέπει την υποχρέωση των προμηθευτών και των εμπόρων του προϊόντος αυτού να αναφέρονται στην τάξη ενεργειακής απόδοσης του προϊόντος αυτού και στο φάσμα των διαθέσιμων τάξεων απόδοσης επί της σήμανσης της οικείας ομάδας προϊόντων στις οπτικές διαφημίσεις τους ή στο τεχνικό υλικό προώθησης.

Στην υπό εξέταση περίπτωση, για την ομάδα προϊόντων στα οποία ανήκουν ο οικιακός φούρνος και ο απορροφητήρας είχε εκδοθεί ο κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμός 65/2014 βάσει του άρθρου 10 της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ, ο οποίος, αν και προέβλεπε την υποχρέωση αναφοράς της τάξης ενεργειακής απόδοσης στις διαφημίσεις της συγκεκριμένης ομάδας προϊόντων και στο προωθητικό υλικό που χρησιμοποιούσαν οι προμηθευτές και οι έμποροι των προϊόντων αυτών, χωρίς όμως ιδιαίτερη αναφορά στον τρόπο που θα πληρούνταν η υποχρέωση αυτή, δεν προέβλεπε υποχρέωση αναφοράς του φάσματος των διαθέσιμων τάξεων ενεργειακής απόδοσης.

Υπό το φως των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε πως το άρθρο 6 εδάφιο α΄, στοιχείο α΄ του Κανονισμού 2017/1369 έχει την έννοια ότι οι προμηθευτές και οι έμποροι ενός προϊόντος υποχρεούνται, στις οπτικές διαφημίσεις τους ή στο τεχνικό υλικό προώθησης συγκεκριμένου μοντέλου του προϊόντος αυτού, να αναφέρονται στην τάξη ενεργειακής απόδοσης του προϊόντος και στο φάσμα των διαθέσιμων

τάξεων απόδοσης επί της σήμανσης της οικείας ομάδας προϊόντων, ακόμη και όταν η εν λόγω ομάδα προϊόντων έχει αποτελέσει αντικείμενο κατ' εξουσιοδότηση πράξης εκδοθείσας βάσει της Οδηγίας 2010/30/ΕΕ και όχι βάσει του Κανονισμού 2017/1369.

Όταν η εν λόγω κατ' εξουσιοδότηση πράξη δεν προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο οι προμηθευτές και οι έμποροι οφείλουν να συμμορφώνονται με αυτές τις αναφορές και έως ότου εκδοθεί κατ' εξουσιοδότηση πράξη για τη συγκεκριμένη ομάδα προϊόντων βάσει του άρθρου 16 του Κανονισμού 2017/1369, οι ως άνω προμηθευτές και έμποροι οφείλουν να αναφέρονται, στις οπτικές διαφημίσεις τους και στο τεχνικό υλικό προώθησης, στην τάξη ενεργειακής απόδοσης και στο φάσμα διαθέσιμων τάξεων απόδοσης ακολουθώντας τον τρόπο παρουσίασης που υιοθετείται επί της σήμανσης της εν λόγω ομάδας προϊόντων, υπό την προϋπόθεση ότι η παρουσίαση αυτή παραμένει ευανάγνωστη και ευδιάκριτη, λαμβανομένων υπόψη της φύσης και του μεγέθους των εν λόγω διαφημίσεων και του υλικού προώθησης καθώς και των εμπορικών επιταγών που οι διαφημίσεις και το υλικό εξυπηρετούν.

Στην περίπτωση που μια τέτοια παρουσίαση δεν είναι εφικτή, οι εν λόγω προμηθευτές και έμποροι θα πρέπει να επιλέγουν μία αντίστοιχης μορφής παρουσίαση ικανή να παρέχει στους καταναλωτές την απαραίτητη πληροφορία και να καλύπτει τις απαιτήσεις περί αναγνωσιμότητας και ευδιάκριτου χαρακτήρα που ο Κανονισμός 2017/1369 εισάγει.

► Φορολογία ενεργειακών προϊόντων

Το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που καταναλώνεται κατά τις διαδρομές που πραγματοποιούνται για τη συντήρηση και τον ανεφοδιασμό σε καύσιμα των οχημάτων μεταφοράς επιβατών δεν συνιστά «εμπορικό πετρέλαιο εσωτερικής καύσης το οποίο χρησιμοποιείται ως προωθητικό» υπό την έννοια του άρθρου 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ

προδικαστική παραπομπή – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2003/96/ΕΚ – άρθρο 7 παρ. 2 και 3 – διαφοροποιημένοι φορολογικοί συντελεστές αναλόγως της εμπορικής ή ιδιωτικής χρήσης του πετρελαίου εσωτερικής καύσης – έννοια της φράσης «εμπορικό πετρέλαιο εσωτερικής καύσης το οποίο χρησιμοποιείται ως προωθητικό» – πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που χρησιμοποιείται για την τακτική μεταφορά επιβατών – εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει την επιστροφή του ειδικού φόρου κατανάλωσης, εξαιρουμένου του πετρελαίου εσωτερικής καύσης που καταναλώνεται κατά τις διαδρομές που πραγματοποιούνται για τη συντήρηση και τον ανεφοδιασμό σε καύσιμα των οχημάτων μεταφοράς επιβατών

ΔΕΕ C-391/22, Tüke Busz, 16.11.2023, Τμήμα δέκατο, Πρόεδρος (Εισηγητής): M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI: ECLI:EU:C:2023:892 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας (ΕΕ 2003 L 283/51).

Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο της ανοιγείσας δίκης ενώπιον του Pécsi Törvényszék (δικαστηρίου του Pécs, Ουγγαρία) μεταξύ της Tüke Busz Közösségi Közlekedési Zrt. (στο εξής: Tüke Busz) και της Nemzeti Adó- és Vámhivatal Fellebbviteli Igazgatósága (διεύθυνσης προσφυγών της εθνικής φορολογικής και τελωνειακής υπηρεσίας, Ουγγαρία) (στο εξής: διεύθυνση προσφυγών) ύστερα από απόρριψη από την τελευταία του αιτήματος της Tüke Busz προς επιστροφή του ποσού του ειδικού φόρου κατανάλωσης για το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που καταναλώθηκε κατά τις διαδρομές οι οποίες πραγματοποιήθηκαν προς τον σκοπό της επισκευής, της συντήρησης και του ανεφοδιασμού των οχημάτων που χρησιμοποιεί η εταιρεία στο πλαίσιο της άσκησης της δραστηριότητάς της μεταφοράς επιβατών.

Ειδικότερα, η Tüke Busz αποτελεί ουγγρική εταιρεία που δραστηριοποιείται στον τομέα μεταφοράς επιβατών με λεωφορείο βάσει σύμβασης παροχής δημόσιας υπηρεσίας. Το 2017, η εταιρεία αυτή ζήτησε την επιστροφή του ειδικού φόρου κατανάλωσης για το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που είχε χρησιμοποιήσει στο πλαίσιο της εν λόγω δραστηριότητας.

Επιλαμβανόμενη του αιτήματος αυτού, η διεύθυνση προσφυγών το απέρριψε διαπιστώνοντας τον παράνομο χαρακτήρα της επιστροφής ειδικού φόρου κατανάλωσης στην εν λόγω εταιρεία, κρίνοντας πως το αιτούμενο προς επιστροφή ποσό δεν αφορούσε μόνο το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που είχε καταναλωθεί για την άσκηση αυτής καθεαυτήν της δραστηριότητας μεταφοράς αλλά, επιπλέον, το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που είχε καταναλωθεί κατά τη διάρκεια διαδρομών που συνδέονταν με τη συντήρηση και τον ανεφοδιασμό των σχετικών οχημάτων σε καύσιμα.

Κατόπιν τούτων, η διαφορά οδηγήθηκε ενώπιον του δικαστηρίου του Pécs, όπου βασικό επιχείρημα της διεύθυνσης προσφυγών ήταν η διαπίστωση πως δεν δύναται να καταβληθεί ειδικός φόρος κατανάλωσης επί του πετρελαίου εσωτερικής καύσης που καταναλώνεται κατά τη διάρκεια των διαδρομών που πραγματοποιούνται για την επισκευή ή τη συντήρηση οχημάτων μεταφοράς επιβατών, καθώς οι επιβάτες δεν αποτελούν τους αποδέκτες των υπηρεσιών αυτών, με αποτέλεσμα οι υπηρεσίες αυτές να μην εμπίπτουν στην έννοια της «παρεπόμενης

υπηρεσίας», αφού δεν συνδέονται άμεσα με την υπηρεσία μεταφοράς επιβατών.

Στον αντίποδα, η Tüke Busz, μεταξύ άλλων, ισχυρίστηκε πως, σύμφωνα με τον ουγγρικό νόμο του 2016, ο ειδικός φόρος κατανάλωσης για τα λεωφορεία που χρησιμοποιούσαν ως καύσιμο το φυσικό αέριο περιελάμβανε και τις δραστηριότητες επισκευής και συντήρησης ως παρεπόμενες υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να μην δικαιολογείται διαφορετική μεταχείριση για τα λεωφορεία με καύσιμο το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης.

Ακολούθως, το δικαστήριο του Pécs αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία υποβάλλοντας στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα: «*Είναι συμβατές με τις διατάξεις της Οδηγίας [2003/96] η απόφαση που εξέδωσε στην υπό κρίση υπόθεση η [διευθύνση προσφυγών] και η πρακτική που ακολουθεί η ως άνω αρχή, σύμφωνα με τις οποίες «δεν εμπίπτει στην τακτική μεταφορά επιβατών η χιλιομετρική απόσταση η οποία πρέπει να διανυθεί για τη συντήρηση των μέσων τακτικής μεταφοράς επιβατών ή τον ανεφοδιασμό τους σε καύσιμα»;*».

Αρχικά, το Δικαστήριο κρίνει παραδεκτό το εν θέματι προδικαστικό ερώτημα, αν και διαπιστώνει ασάφειες του αιτούντος δικαστηρίου ως προς τον ορθό προσδιορισμό του πραγματικού αλλά και του νομικού μέρους του εν λόγω ερωτήματος. Ειδικότερα, το Δικαστήριο, αναδιατυπώνοντας το υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα, εστιάζει στη διαφορά περί του αν εντάσσεται στη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/96/EK και συνακόλουθα συνιστά «εμπορικό πετρέλαιο εσωτερικής καύσης το οποίο χρησιμοποιείται ως προωθητικό» το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που καταναλώνεται κατά τις διαδρομές που πραγματοποιούνται για την επισκευή, τη συντήρηση ή τον ανεφοδιασμό σε καύσιμα των οχημάτων με τα οποία εκτελούνται μεταφορές επιβατών, ώστε να δικαιολογείται και η επιστροφή του ειδικού φόρου κατανάλωσης.

Εξετάζοντας την ουσία της υπόθεσης, αρχικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει πως για τον προσδιορισμό του περιεχομένου κάθε διάταξης ενωσιακού δικαίου χρήσιμο είναι όχι μόνο το γράμμα αυτής αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται όπως και οι σκοποί που κάθε φορά επιδιώκονται μέσω αυτής και προχωρά κάνοντας τις εξής παρατηρήσεις:

Αρχικά, το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας τη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 3 στοιχείο β' της Οδηγίας 2003/96/EK, σημειώνει τα δύο κριτήρια που συνθέτουν την έννοια του «εμπορικού πετρελαίου εσωτερικής καύσης το οποίο χρησιμοποιείται ως προωθητικό»: πρώτον, να χρησιμοποιείται από μηχανοκίνητο όχημα σχεδιασμένο για μεταφορά επιβατών (κατηγορίες M2 ή M3) και, δεύτερον, να χρησιμοποιείται ειδικά για σκοπούς μεταφοράς επιβατών.

Εξ αντιδιαστολής συνάγεται για το Δικαστήριο ότι οι διαδρομές που γίνονται αποκλειστικά για επισκευή, συντήρηση ή ανεφοδιασμό οχημάτων που χρησιμοποιούνται για μεταφορά επιβατών δεν πληρούν τις προϋποθέσεις ως «μεταφορά επιβατών» σύμφωνα με την Οδηγία. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει τον σκοπό της Οδηγίας 2003/96/EK, ο οποίος είναι ο καθορισμός εναρμονισμένων ελάχιστων επιπέδων φορολογίας και όχι η πλήρης εναρμόνιση των συντελεστών των ειδικών φόρων κατανάλωσης για τα ενεργειακά προϊόντα και την ηλεκτρική ενέργεια.

Ακολούθως, το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 7 παρ. 3 στοιχείο β' της Οδηγίας 2003/96/EK αλλά και τις αιτιολογικές σκ. 6, 12 και 20 αυτής, επισημαίνει πως σκοπός της εν λόγω Οδηγίας είναι, μεταξύ άλλων, και η προστασία του περιβάλλοντος, ιδίως ενθαρρύνοντας τη μείωση της διαφοράς στη φορολογία μεταξύ του μη εμπορικού πετρελαίου εσωτερικής καύσης που χρησιμοποιείται ως προωθητικό και της βενζίνης, αλλά και η προσέγγιση των εθνικών επιπέδων φορολογίας του πετρελαίου εσωτερικής καύσης, προκειμένου να αποφευχθούν οι στρεβλώσεις του ανταγωνισμού ευοδώνοντας την εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς (πρβλ. ΔΕΕ C-513/18, *Autoservizi Giordano*, 30.01.2020, ECLI:EU:C:2020:59, σκ. 30 και 32 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

Πλήρως εναρμονισμένη με την ως άνω θέση αλλά και με τους επιδιωκόμενους σκοπούς της εν θέματι Οδηγίας είναι η υιοθετούμενη και στη συγκεκριμένη περίπτωση στενή ερμηνεία της έννοιας του «εμπορικού πετρελαίου εσωτερικής καύσης το οποίο χρησιμοποιείται ως προωθητικό», δεδομένου ότι περιορίζει τις δυνατότητες υπαγωγής σε μειωμένο συντελεστή και, ως εκ τούτου, παρέχει κίνητρα για τη μείωση της συνολικής κατανάλωσης καυσίμων.

Τελευταία παρατήρηση για το Δικαστήριο ώστε να στηρίξει τη θέση του αποτελεί η γραμματική, η συστηματική και η τελολογική ερμηνεία του άρθρου 7 παρ. 3 στοιχείο β' της Οδηγίας 2003/96/EK οι οποίες επιβεβαιώνουν τη βούληση του νομοθέτη της Ένωσης να οριοθετήσει αυστηρά τη δυνατότητα πρόβλεψης διαφοροποιημένων φορολογικών συντελεστών για το ίδιο προϊόν.

Υπό το φως των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε πως το άρθρο 7 παρ. 3 στοιχείο β' της Οδηγίας 2003/96/EK έχει την έννοια ότι το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που καταναλώνεται κατά τις διαδρομές που πραγματοποιούνται για την επισκευή, τη συντήρηση ή τον ανεφοδιασμό σε καύσιμα των οχημάτων με τα οποία εκτελούνται μεταφορές επιβατών δεν συνιστά «εμπορικό πετρέλαιο εσωτερικής καύσης το οποίο χρησιμοποιείται ως προωθητικό», κατά τη συγκεκριμένη διάταξη.

Χ. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Αθηνά Γαϊτανίδου

► Κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας

Ο ΦΠΑ που επιβάλλεται στο τέλος προγράμματος και πρέπει να καταβληθεί από τους κατόχους ραδιοφωνικού και τηλεοπτικού δέκτη στην Αυστρία είναι σύμφωνος με το κοινό σύστημα ΦΠΑ

προδικαστική παραπομπή – κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) – Οδηγία 2006/112/ΕΚ – άρθρο 2 παρ. 1 στοιχείο γ' – παροχή υπηρεσιών εξ επαχθούς αιτίας – έννοια – δραστηριότητες δημόσιου ραδιοτηλεοπτικού οργανισμού χρηματοδοτούμενες μέσω υποχρεωτικού τέλους καταβαλλόμενου από τους κατόχους ραδιοφωνικού και τηλεοπτικού δέκτη ο οποίος βρίσκεται εντός περιοχής επίγειας μετάδοσης – άρθρο 378 παρ. 1 και παράρτημα Χ μέρος Α, σημείο 2 – Πράξη Προσχωρήσεως της Δημοκρατίας της Αυστρίας – παρέκκλιση – πεδίο εφαρμογής

ΔΕΕ C-249/22, GIS, 26.10.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Δ. Γρατσιάς, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2023:813 – Προδικαστική παραπομπή

Η ΒΜ είναι εγγεγραμμένη στην GIS ως χρήστης υπηρεσιών ραδιοτηλεοπτικών μεταδόσεων σε περιοχή που καλύπτεται από την επίγεια ψηφιακή ραδιοτηλεοπτική μετάδοση των προγραμμάτων της Österreichischer Rundfunk (Αυστριακή Ραδιοτηλεόραση, στο εξής: ORF).

Η διαφορά της κύριας δίκης προέκυψε από αίτηση της ΒΜ προς την GIS με αντικείμενο την επιστροφή του ΦΠΑ επί του τέλους προγράμματος της ORF, ο οποίος φέρεται να καταβλήθηκε κατά παράβαση του δικαιού της Ένωσης και, ειδικότερα, των διατάξεων της Οδηγίας 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (στο εξής: Οδηγία ΦΠΑ).

Η GIS είναι αρμόδια για την είσπραξη τόσο του ραδιοτηλεοπτικού τέλους όσο και του τέλους προγράμματος. Ωστόσο, ενώ το πρώτο οφείλεται από κάθε χρήστη που χρησιμοποιεί ή διαθέτει λειτουργικό ραδιοτηλεοπτικό δέκτη, όπως είναι η συσκευή της τηλεόρασης ή το ραδιόφωνο, ανεξαρτήτως του τόπου λήψης, το δεύτερο, που είναι και το μόνο που υπόκειται στον ΦΠΑ, οφείλεται μόνον αν ο τόπος λήψης βρίσκεται σε περιοχή που καλύπτεται από την επίγεια ραδιοτηλεοπτική μετάδοση των προγραμμάτων της ORF.

Με το προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ρώτησε αν το άρθρο 2 και το άρθρο 378 της Οδηγίας ΦΠΑ, σε συνδυασμό με το άρθρο 151 και το παράρτημα XV, μέρος ΙΧ, σημείο 2, στοιχείο η' της Πράξης Προσχωρήσεως αντιτίθενται στην παραπάνω αυστριακή ρύθμιση. Ειδικότερα, η ρύθμιση αυτή επιβάλλει ΦΠΑ σε δραστηριότητα δημόσιας ραδιοτηλεοπτικής μετάδοσης, η οποία χρη-

ματοδοτείται μέσω υποχρεωτικού εκ του νόμου τέλους προγράμματος καταβαλλόμενου από τους κατόχους ραδιοφωνικού και τηλεοπτικού δέκτη, ο οποίος βρίσκεται εντός περιοχής επίγειας μετάδοσης.

Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, προϋπόθεση για την ύπαρξη φορολογητέων πράξεων είναι η ύπαρξη συναλλαγής μεταξύ των μερών στο πλαίσιο της οποίας καθορίζεται τίμημα ή αντάλλαγμα. Συνεπώς, επί παροχής υπηρεσιών άνευ άμεσης αντιπαροχής, δεν υφίσταται βάση επιβολής του φόρου, άρα δεν επιβάλλεται και ΦΠΑ. Επιπλέον, η παροχή υπηρεσιών εξ επαχθούς αιτίας προϋποθέτει την ύπαρξη άμεσης σχέσης μεταξύ παρεχόμενης υπηρεσίας και της λαμβανόμενης αντιπαροχής (άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας ΦΠΑ).

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ επισήμανε ότι το άρθρο 132 παρ. 1 της Οδηγίας ΦΠΑ προβλέπει την απαλλαγή των «δραστηριοτήτων δημόσιων οργανισμών ραδιοφώνου και τηλεόρασης, εκτός από αυτές που έχουν εμπορικό χαρακτήρα». Ωστόσο, διαπίστωσε ότι το άρθρο 378 συνδυαστικά με το παράρτημα Χ, μέρος Α, σημείο 2 της Οδηγίας ΦΠΑ χορηγεί παρέκκλιση στην Αυστρία και, ειδικότερα, της επιτρέπει να «εξακολουθεί να φορολογεί» τις δραστηριότητες δημόσιων ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών οι οποίες δεν έχουν εμπορικό χαρακτήρα. Επομένως, σύμφωνα με το γράμμα της εν λόγω διάταξης, η Αυστρία έχει μόνον την εξουσία να διατηρήσει σε ισχύ ήδη υφιστάμενο σύστημα φορολόγησης των ως άνω δραστηριοτήτων και όχι να θεσπίσει νέα φορολόγησή τους.

Το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η Αυστρία, κατά την ημερομηνία προσχωρήσεώς της στην Ένωση, επέβαλλε ΦΠΑ στις μη έχουσες εμπορικό χαρακτήρα δραστηριότητες του δημόσιου ραδιοτηλεοπτικού οργανισμού, εισπράττοντας αυτόν τον φόρο επί του τέλους προγράμματος, ενώ δεν μεσολάβησε νομοθετική τροποποίηση με την οποία να θεσπίστηκε νέα φορολόγησή τους.

Βάσει των παραπάνω, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 2 και το άρθρο 378 της Οδηγίας ΦΠΑ, σε συνδυασμό με το άρθρο 151 και το παράρτημα XV, μέρος ΙΧ, σημείο 2, στοιχείο η' της Πράξης Προσχωρήσεως δεν αντιτίθενται στην αυστριακή ρύθμιση με την οποία επιβάλλεται ΦΠΑ σε δραστηριότητα δημόσιας ραδιοτηλεοπτικής μετάδοσης, χρηματοδοτούμενη μέσω υποχρεωτικού εκ του νόμου τέλους προγράμματος.

ΧΙ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Ο ασθενής έχει το δικαίωμα να λαμβάνει δωρεάν το πρώτο αντίγραφο του ιατρικού του φακέλου

προδικαστική παραπομπή – επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρα 12, 15 και 23 – δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων στα δεδομένα του που υποβάλλονται σε επεξεργασία – δικαίωμα δωρεάν λήψης του πρώτου αντιγράφου των δεδομένων αυτών – επεξεργασία δεδομένων ασθενούς από τον ιατρό του – ιατρικός φάκελος – λόγοι του αιτήματος πρόσβασης – χρήση των δεδομένων για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης του θεράποντος ιατρού – έννοια του «αντιγράφου»

ΔΕΕ C-307/22, FT (Copies du dossier médical), 26.10.2023, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγήτρια: I. Ziemele, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2023:811 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 12 παρ. 5, του άρθρου 15 παρ. 3 και του άρθρου 23 παρ. 1, στοιχείο θ' του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων) (στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Bundesgerichtshof (Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, Γερμανία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της FT και του DW, σχετικά με την άρνηση της FT, οδοντιάτρου, να παράσχει δωρεάν στον ασθενή της το πρώτο αντίγραφο του ιατρικού φακέλου του.

Πιο συγκεκριμένα, ο DW ζήτησε από την οδοντίατρό του αντίγραφο του ιατρικού του φακέλου προκειμένου να στοιχειοθετήσει ευθύνη της για σφάλματα που φέρεται να διέπραξε κατά την παροχή οδοντιατρικής περίθαλψης στον ίδιο. Η οδοντίατρος απαίτησε, ωστόσο, να χρεωθεί ο ασθενής με έξοδα για τη χορήγηση αντιγράφου του ιατρικού φακέλου, όπως προβλέπει το γερμανικό δίκαιο. Ο ασθενής, θεωρώντας ότι δικαιούται ένα δωρεάν αντίγραφο, προσέφυγε στα γερμανικά δικαστήρια. Στο πλαίσιο αυτό, το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Γερμανίας υποβάλλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο. Συγκεκριμένα, ο Γερμανός δικαστής εκτιμά ότι η επίλυση της διαφοράς εξαρτάται από την ερμηνεία των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης και, συγκεκριμένα, από την ερμηνεία του ΓΚΠΔ.

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι ο ΓΚΠΔ κατοχυρώνει το δικαίωμα του ασθενούς να λαμβάνει καταρχήν χωρίς έξοδα το πρώτο αντίγραφο του ιατρικού του φακέλου. Ο υπεύθυνος επεξεργασίας μπορεί να απαιτήσει πληρωμή μόνον όταν ο ασθενής έχει ήδη λάβει δωρεάν το πρώτο αντίγραφο των δεδομένων του και υποβάλλει εκ νέου σχετικό αίτημα. Η οδοντίατρος, εν προκειμένω, πρέπει να θεωρηθεί υπεύθυνος επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα του ασθε-

νούς της. Υπό την ιδιότητα αυτή, υποχρεούται να του παράσχει δωρεάν το πρώτο αντίγραφο των δεδομένων του. Ο ασθενής δεν είναι υποχρεωμένος να αιτιολογήσει το αίτημά του. Οι εθνικοί κανόνες, ακόμη και αν αποσκοπούν στην προστασία των οικονομικών συμφερόντων των θεράποντων ιατρών, δεν δικαιολογείται να προβλέπουν την επιβάρυνση του ασθενούς με τα έξοδα του πρώτου αντιγράφου του ιατρικού του φακέλου.

Εξάλλου, ο ασθενής έχει δικαίωμα να λαμβάνει πλήρες αντίγραφο των εγγράφων που περιλαμβάνονται στον ιατρικό του φάκελο, όταν αυτό είναι αναγκαίο για την κατανόηση των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που περιέχουν τα εν λόγω έγγραφα. Το ως άνω δικαίωμα περιλαμβάνει τα δεδομένα του ιατρικού φακέλου που περιέχουν πληροφορίες όπως διαγνώσεις, αποτελέσματα εξετάσεων, αξιολογήσεις από θεράποντες ιατρούς και κάθε παρασχεθείσα θεραπεία ή επέμβαση.

Η σάρωση με κινητό μέσω εθνικής εφαρμογής για τον έλεγχο της εγκυρότητας των πιστοποιητικών εμβολιασμού και νόσησης COVID-19 συνιστά επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά τον ΓΚΠΔ

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 4, σημείο 2 – έννοια της «επεξεργασίας» δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – εφαρμογή για κινητά τηλέφωνα – επαλήθευση της εγκυρότητας των «ψηφιακών πιστοποιητικών COVID της ΕΕ», τα οποία έχουν εκδοθεί δυνάμει του Κανονισμού (ΕΕ) 2021/953

ΔΕΕ C-659/22, Ministerstvo zdravotnictví (Application mobile Covid-19), 05.10.2023, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος: M. Safjan, Εισηγητής: M. Gavalec, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2023:745 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 1 και του άρθρου 4, σημείο 2 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων) (στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του RK και του Ministerstvo zdravotnictví (Υπουργείου Υγείας, Τσεχική Δημοκρατία), με αντικείμενο τη λήψη, από το Υπουργείο, έκτακτου μέτρου για τη ρύθμιση της πρόσβασης σε ορισμένους χώρους και ορισμένες εκδηλώσεις, με σκοπό την προστασία του πληθυσμού από την εξάπλωση της επιδημίας του COVID-19.

Το μέτρο όριζε ότι οι πελάτες έπρεπε να επιδεικνύουν στους φορείς εκμετάλλευσης ατομικό πιστοποιητικό εμβολιασμού ή νόσησης, προκειμένου να τους επιτραπεί η είσοδος στους εν λόγω χώρους. Το πιστοποιητικό αυτό υπήρχε στα κινητά τηλέφωνα, μέσω της εθνικής ηλεκτρονικής εφαρμογής "ČTečka", με την οποία διασφαλιζόταν η αξιόπιστη επαλήθευση της αυθεντικότητας και της εγκυρότητας του προσκομιζόμενου δικαιολογητικού με σάρωση κωδικού QR. Με τη σάρωση αυτού του κωδικού, το πρόσωπο που είχε αναλάβει τη διενέργεια ελέγχου αποκτούσε πρόσβαση σε βασικά στοιχεία ταυτοποίησης του κατόχου του πιστοποιητικού, ήτοι σε ονοματεπώνυμο, ημερομηνία γέννησης καθώς και σε πληροφορίες σχετικές με τον εμβολιασμό και την υγεία του ατόμου.

Ύστερα από αίτημα ακύρωσης του εν λόγω μέτρου, η υπόθεση έφθασε ενώπιον του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της Τσεχικής Δημοκρατίας, το οποίο διερωτάται εάν ο όρος «επεξεργασία» δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά το άρθρο 4, σημείο 2 του ΓΚΠΔ έχει την έννοια ότι καλύπτει την επαλήθευση, μέσω εθνικής εφαρμογής για κινητά τηλέφωνα, της εγκυρότητας των διαλειτουργικών πιστοποιητικών εμβολιασμού κατά της COVID-19, διαγνωστικού της ελέγχου και ανάρρωσης από αυτή, τα οποία έχουν εκδοθεί δυνάμει του Κανονισμού 2021/953 και χρησιμοποιούνται από κράτος μέλος για εθνικούς σκοπούς.

Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι οι προαναφερόμενες πληροφορίες στις οποίες δίνεται πρόσβαση μέσω της εφαρμογής συνιστούν πράγματι «δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα» κατά την έννοια του άρθρου 4, σημείο 1 του ΓΚΠΔ. Επίσης, «κάθε πράξη ή σειρά πράξεων που πραγματοποιείται με ή χωρίς τη χρήση αυτοματοποιημένων μέσων, σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ή σε σύνολα προσωπικού χαρακτήρα», όπως στην προκειμένη περίπτωση, θεωρείται «επεξεργασία» κατά το άρθρο 4, σημείο 2 του ΓΚΠΔ. Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι η διαδικασία της σάρωσης και επαλήθευσης, μέσω εθνικής εφαρμογής για κινητά τηλέφωνα, της εγκυρότητας των διαλειτουργικών πιστοποιητικών COVID-19 συνιστά «επεξεργασία», υπογραμμίζοντας τη σημασία του δικαιώματος της προστασίας των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Κατά συνέπεια, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει αν η επεξεργασία συνάδει με τις αρχές της νομιμότητας της επεξεργασίας των άρθρων 5 και 6 του ΓΚΠΔ.

Οι αποφάσεις που λαμβάνονται από εποπτική αρχή στο πλαίσιο της άσκησης των δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων είναι νομικά δεσμευτικές

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Οδηγία (ΕΕ) 2016/680 – άρθρο 17 – άσκηση των δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων μέσω της εποπτικής αρχής – επαλήθευση της νομιμότητας της επεξεργασίας των δεδομένων – άρθρο 17 παρ. 3 – ελάχιστη υποχρέωση ενημερώσεως του υποκειμένου των δεδομένων – περιεχόμενο – κύρος – άρθρο 53 – δικαίωμα άσκησης αποτελεσματικής δικαστικής προσφυγής κατά της εποπτικής αρχής – έννοια του όρου «νομικά δεσμευτική απόφαση» – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 8 παρ. 3 – έλεγχος από ανεξάρτητη αρχή – άρθρο 47 – δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

ΔΕΕ C-333/22, Ligue des droits humains (Vérification du traitement des données par l'autorité de contrôle), 16.11.2023, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Δ. Γρατσία, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2023:874 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά, αφενός, την ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 3 και του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) και, αφετέρου, το κύρος, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα των προμνημονευθεισών διατάξεων του Χάρτη, του άρθρου 17 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/680 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Απόφασης-πλαίσιο 2008/977/ΔΕΥ του Συμβουλίου.

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το cour d'appel de Bruxelles (εφετείο Βρυξελλών, Βέλγιο) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Ligue des droits humains ASBL και του BA, αφενός, και του Organe de contrôle de l'information policière (OCIP) (Εποπτικού Οργάνου Αστυνομικών Πληροφοριών, Βέλγιο), αφετέρου, σχετικά με τη μέσω του εποπτικού οργάνου άσκηση των δικαιωμάτων του BA ως προς τα δεδομένα του προσωπικού χαρακτήρα τα οποία επεξεργάστηκαν οι βελγικές αστυνομικές υπηρεσίες και βάσει των οποίων η Autorité nationale de sécurité (Εθνική Αρχή Ασφαλείας, Βέλγιο) απέρριψε την υποβληθείσα από τον BA αίτηση χορήγησης διαπίστευσης ασφαλείας.

Ένας πολίτης, ο BA, ζητά από την Εθνική Αρχή Ασφαλείας του Βελγίου να του χορηγήσει, για επαγγελματικούς σκοπούς, διαπίστευση ασφαλείας. Η εν λόγω αρχή του αρνείται το έγγραφο αυτό με την αιτιολογία ότι στο παρελθόν είχε συμμετάσχει σε διαδηλώσεις. Βασιζόμενος στο δικαίωμά του πρόσβασης στα δεδομένα του, ο εν λόγω

πολίτης υποβάλλει αίτημα στο Εποπτικό Όργανο Αστυνομικών Πληροφοριών, το οποίο τον ενημερώνει ότι έχει μόνο έμμεση πρόσβαση και ότι θα ελέγξει το ίδιο τη νομιμότητα της επεξεργασίας των δεδομένων του. Ωστόσο, στο τέλος του ελέγχου αυτού, όπως επιτρέπει η βελγική νομοθεσία, ο εν λόγω φορέας του απάντησε απλώς ότι πραγματοποίησε τις απαραίτητες επαληθεύσεις. Στη συνέχεια, ο εν λόγω πολίτης άσκησε αγωγή ενώπιον του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου, το οποίο δήλωσε ότι δεν είχε ουσιαστική αρμοδιότητα. Το εφετείο Βρυξελλών, επιλαμβανόμενο της υπόθεσης, ερωτά το Δικαστήριο αν το δίκαιο της ΕΕ επιβάλλει στα κράτη μέλη να προβλέπουν τη δυνατότητα του υποκειμένου των δεδομένων να μπορεί να προσβάλει την απόφαση της εποπτεύουσας αρχής, όταν η τελευταία ασκεί τα δικαιώματά του εν λόγω υποκειμένου των δεδομένων όσον αφορά την επίμαχη επεξεργασία.

Το Δικαστήριο θεωρεί ότι, ενημερώνοντας το υποκείμενο των δεδομένων για το αποτέλεσμα των ελέγχων που διενεργήθηκαν, η αρμόδια εποπτική αρχή λαμβάνει νομικά δεσμευτική απόφαση. Η απόφαση αυτή πρέπει να μπορεί να ελεγχθεί δικαστικώς, ώστε το υποκείμενο των δεδομένων να μπορεί να αμφισβητήσει την εκτίμηση της εποπτικής αρχής σχετικά με τη νομιμότητα της επεξεργασίας των δεδομένων και την απόφαση σχετικά με τη λήψη ή μη διορθωτικών μέτρων. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι το δίκαιο της ΕΕ απαιτεί από την εποπτική αρχή

να ενημερώνει το υποκείμενο των δεδομένων «τουλάχιστον» περί του «ότι έλαβαν χώρα όλες οι αναγκαίες επαληθεύσεις ή η επανεξέταση» και για «το δικαίωμά του να ασκήσει δικαστική προσφυγή». Όταν αυτό δεν αποκλείεται από σκοπούς δημοσίου συμφέροντος, τα κράτη μέλη πρέπει να προβλέπουν ότι οι πληροφορίες που γνωστοποιούνται στο υποκείμενο των δεδομένων μπορούν να υπερβαίνουν τις ελάχιστες αυτές πληροφορίες, ώστε το υποκείμενο των δεδομένων να είναι σε θέση να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του και να αποφασίσει αν θα προσφύγει ή όχι στο αρμόδιο δικαστήριο.

Επιπλέον, στις περιπτώσεις που οι πληροφορίες που γνωστοποιούνται στο υποκείμενο των δεδομένων περιορίζονται στο ελάχιστο, τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίζουν ότι το αρμόδιο δικαστήριο, προκειμένου να ελέγξει αν οι λόγοι που δικαιολογούν τον περιορισμό των πληροφοριών αυτών είναι βάσιμοι, μπορεί να σταθμίσει τους επιδιωκόμενους σκοπούς δημοσίου συμφέροντος (ασφάλεια του κράτους, πρόληψη, διερεύνηση, ανίχνευση ή δίωξη ποινικών αδικημάτων) και την ανάγκη να διασφαλιστεί η τήρηση των διαδικαστικών δικαιωμάτων των πολιτών. Στο πλαίσιο του εν λόγω δικαστικού ελέγχου, οι εθνικοί κανόνες πρέπει να επιτρέπουν στο δικαστήριο να εξετάζει τους λόγους και τα αποδεικτικά στοιχεία που διέπουν την απόφαση της εποπτικής αρχής, καθώς και τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η εν λόγω αρχή με την απόφασή της.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Οριζόντια απαγόρευση χρήσης θρησκευτικών συμβόλων στον εργασιακό χώρο του δημόσιου τομέα

Η πολιτική αυστηρής ουδετερότητας σε δημόσια αρχή αποτελεί αντικειμενικώς θεμιτό σκοπό, ικανό να δικαιολογήσει διαφορετική μεταχείριση, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις της αρχής της αναλογικότητας

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – απαγόρευση των δυσμενών διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων – δημόσιος τομέας – κανονισμός εργασίας δημόσιας αρχής ο οποίος απαγορεύει την εμφανή χρήση οιοδήποτε φιλοσοφικού ή θρησκευτικού συμβόλου στον χώρο εργασίας – μουσουλμανική μαντίλα – απαίτηση ουδετερότητας στις επαφές με το κοινό, τους προϊστάμενους και τους συναδέλφους

ΔΕΕ C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: P.K. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: A.M. Collins, ECLI:EU:C:2023:924 – Προδικαστική παραπομπή

Υπάλληλος του Δήμου Ans του Βελγίου, η οποία ασκεί καθήκοντα «προϊσταμένης γραφείου» κατά κανόνα χωρίς να έρχεται σε επαφή με τους χρήστες της δημόσιας υπηρεσίας (θέση back office), ζήτησε να της επιτραπεί να φέρει «καλύπτρα στον χώρο εργασίας», αίτημα το οποίο απορρίφθηκε. Κατόπιν του ανωτέρω αιτήματος, το δημοτικό συμβούλιο θέσπισε κανονισμό εισάγοντας την υποχρέωση «αποκλειστικής ουδετερότητας» στον χώρο εργασίας, απαγορεύοντας δηλαδή σε όλους τους εργαζομένους του Δήμου να φέρουν, στον χώρο αυτόν, οποιοδήποτε εμφανές σύμβολο δυνάμενο να αποκαλύψει τις πεποιθήσεις τους, μεταξύ άλλων δε τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις τους, τόσο στις επαφές τους με το κοινό όσο και στις σχέσεις τους με τους ιεραρχικώς προϊστάμενους και τους συναδέλφους τους. Η ενδιαφερόμενη υπάλληλος, OP, προσέφυγε στο tribunal du travail de Liège (πρωτοβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών Λιέγης) με το επιχειρήμα ότι ο νέος αυτός κανονισμός παραβιάζει τη θρησκευτική της ελευθερία και συνεντάσσεται δυσμενή διάκριση. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν ο επίμαχος κανόνας αυστηρής ουδετερότητας εισάγει πράγματι διάκριση αντιβαίνουσα στο άρθρο 2 παρ. 2 στοιχεία α' και β' της Οδηγίας 2000/78 για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία. Το αιτούν δικαστήριο έθεσε επίσης το ζήτημα της συγκεκριμένης διάκρισης λόγω φύλου με βάση την ίδια Οδηγία, καθώς η ουδέτερη απαγόρευση θίγει κατά πλειοψηφία γυναίκες εργαζόμε-

νες, το οποίο όμως το ΔΕΕ έκρινε ως απαράδεκτο, καθώς ο συγκεκριμένος λόγος διάκρισης δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας αυτής.

Παρατηρήσεις

Όλγα Μιχαλοπούλου*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η χρήση θρησκευτικών συμβόλων στον δημόσιο χώρο, και πιο συγκεκριμένα σε χώρους εργασίας και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ως ειδικότερη έκφανση της εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, αποτελεί ένα διαρκώς επίκαιρο νομικό ζήτημα, το οποίο έχει απασχολήσει πολλές φορές τόσο το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου όσο και εκείνο του Στρασβούργου. Πρόκειται για ένα πολύ ευαίσθητο θέμα, καθώς θίγει θεμελιώδες δικαίωμα, αυτό της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως αυτό προστατεύεται από το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ και τα άρθρα 10 και 21 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα εν λόγω άρθρα προστατεύουν τόσο το *forum internum* (εσωτερική διάσταση της θρησκευτικής ελευθερίας) όσο και το *forum externum* (εξωτερική διάσταση της θρησκευτικής ελευθερίας, εκδήλωση)¹. Ο ενωσιακός νομοθέτης έχει προβεί επίσης στη θεσμοθέτηση Οδηγίας (2000/78)² για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, μεταξύ άλλων λόγων, στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη, αποδεικνύοντας τη σημασία του ζητήματος στον ευρωπαϊκό χώρο. Ειδικότερα, η Οδηγία αυτή, όπως διαφαίνεται ήδη από το Προοίμιό της³, αποσκοπεί στη δημιουργία μιας αγοράς εργασίας όπου θα διασφαλίζεται η ισότητα ευκαιριών για όλους, και ιδίως για τα άτομα που ανήκουν σε μειονεκτούσες ομάδες, με στόχο την πλήρη συμμετοχή τους στην οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική ζωή καθώς και στην προσωπική ανέλιξη. Το ΔΕΕ έχει πλούσια νομολογία επί του θέματος. Αποφάσεις-ορόσημα αποτελούν οι *G4S Secure Solutions* (C-157/15), *Bougnouoi και ADDH* (C-188/15), *Wabe και MH Muller Handel* (C-804/18, C-341/19) και *S.C.R.C* (C-344/20). Στις αποφάσεις αυτές, οι εργοδότες προέβαλαν την επιχειρηματική ελευθερία, η

* Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

1. Βλ. ΔΕΕ C-157/15, *G4S Secure Solutions*, 14.03.2017, ECLI:EU:C:2016:382, σκ. 28.

2. Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία.

3. Βλ. αιτιολογικές σκ. 9 και 11 της Οδηγίας 2000/78.

οποία επίσης προστατεύεται από τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης⁴ και η οποία συνεπάγεται το δικαίωμά τους να εφαρμόσουν πολιτική ουδετερότητας στον εργασιακό χώρο, επιβάλλοντας απαγόρευση στους εργαζόμενους να φέρουν σύμβολα θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ωστόσο, μολονότι υπάρχει ήδη πληθώρα νομολογιακών παραδειγμάτων όσον αφορά την απαγόρευση σε χώρους εργασίας του ιδιωτικού τομέα, η ανά χειράς απόφαση έχει ιδιαίτερη προστιθέμενη αξία. Η ιδιαιτερότητα της σχολιαζόμενης απόφασης έγκειται στο γεγονός ότι η αντίστοιχη απαγόρευση στους εργαζόμενους προέρχεται από εργοδότη υπαγόμενο στον δημόσιο και όχι στον ιδιωτικό τομέα, όπως συνέβαινε στις προηγούμενες υποθέσεις, καθώς αφορά υπηρεσία του Δήμου. Το ενδεδειγμένο επίσης της απόφασης αυτής εστιάζεται στο ζήτημα της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας στην προκειμένη περίπτωση.

II. Οι έννοιες της άμεσης και έμμεσης διάκρισης κατά την Οδηγία 2000/78

Κάθε διάκριση που βασίζεται σε έναν από τους λόγους που απαριθμούνται εξαντλητικώς στο άρθρο 1 της Οδηγίας 2000/78 μπορεί να υπονομεύσει την επίτευξη των στόχων του ενωσιακού δικαίου, και ειδικότερα την επίτευξη υψηλού επιπέδου απασχόλησης και κοινωνικής προστασίας όλων των ατόμων, χωρίς αποκλεισμούς⁵. Το άρθρο 2 της Οδηγίας κάνει λόγο για δύο κατηγορίες διακρίσεων, την άμεση και την έμμεση. Άμεση είναι η διάκριση όταν ένα πρόσωπο υφίσταται στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή σε σχέση με ένα άλλο πρόσωπο που βρίσκεται σε ανάλογη κατάσταση και η μεταχείριση αυτή στηρίζεται σε έναν από τους λόγους που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, ήτοι σε λόγους θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού⁶. Έμμεση είναι η διάκριση όταν ένα μέτρο, μολονότι είναι φαινομενικά ουδέτερο, εν τέλει καταλήγει σε μειονεκτική μεταχείριση ενός προσώπου μιας ορισμένης θρησκείας ή πεποιθήσεων, με μια ορισμένη ειδική ανάγκη, μιας ορισμένης ηλικίας, ή ενός ορισμένου γενετήσιου προσανατολισμού, σε σχέση με άλλα άτομα⁷. Ωστόσο, σε περίπτωση έμμεσης διάκρισης, το εν λόγω μέτρο μπορεί να δικαιολογηθεί εφόσον επιδιώκεται μέσω αυτού ένας θεμιτός στόχος και τηρείται η αρχή της αναλογικότητας.

A. Άμεση διάκριση

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, κα-

νόνας που απαγορεύει το να φορούν οι εργαζόμενοι εντός του χώρου εργασίας εμφανή πολιτικά, φιλοσοφικά ή θρησκευτικά σύμβολα δεν συνιστά άμεση διάκριση εφόσον καλύπτει αδιακρίτως κάθε εκδήλωση των πεποιθήσεων αυτών και αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζόμενους⁸. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, ο επίμαχος κανόνας, όπως αυτός είναι διατυπωμένος – η χρήση του επιθέτου «εμφανές» είναι πολύ σημαντική – φαίνεται να εφαρμόζεται γενικώς και αδιακρίτως θρησκευτικών πεποιθήσεων σε όλα τα μέλη του προσωπικού της δημόσιας αρχής και να περιλαμβάνει κάθε ορατό σύμβολο φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων χωρίς να εισάγει άμεση διάκριση. Όπως επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του⁹, η απάντηση θα ήταν διαφορετική εάν η απαγόρευση αφορούσε μόνο τη χρήση επιδεικτικών και ευμεγεθών συμβόλων. Σε μια τέτοια περίπτωση, ένας τέτοιος κανόνας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως άμεση διάκριση, καθώς η μαντίλα, καταφανώς, αποτελεί σε κάθε περίπτωση ένα επιδεικτικό και ευμέγεθες σύμβολο που είναι αρρήκτως συνδεδεμένο με τη μουσουλμανική θρησκεία, ενώ αντίθετα σύμβολα άλλων θρησκειών, όπως, για παράδειγμα, ο χριστιανικός σταυρός, μπορούν να είναι ορατά, αλλά όχι επιδεικτικά ή ευμεγέθη. Εναπόκειται λοιπόν στο εθνικό δικαστήριο να επιβεβαιώσει ότι ο επίμαχος κανόνας καλύπτει πράγματι γενικώς και αδιακρίτως κάθε εκδήλωση φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων και αντιμετωπίζει κατά τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζόμενους προκειμένου να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο άμεσης διάκρισης.

B. Έμμεση διάκριση

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο προέβη στην εξέταση ύπαρξης έμμεσης διάκρισης και της ενδεχόμενης αιτιολόγησής της. Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του, κανόνας τον οποίο έχει θεσπίσει ο εργοδότης και ο οποίος απαγορεύει την εμφανή χρήση οποιουδήποτε συμβόλου πεποιθήσεων, μεταξύ άλλων φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων, στον χώρο εργασίας μπορεί να συνιστά έμμεση διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, όταν αυτή η εκ πρώτης όψεως ουδέτερη υποχρέωση, συνεπάγεται στην πραγματικότητα τη μειονεκτική μεταχείριση των προσώπων που ασπάζονται ορισμένη θρησκεία ή έχουν ορισμένες πεποιθήσεις¹⁰. Όπως ορθώς επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας, ανατρέχοντας στις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως στην υπόθεση *Bougnasoui* και *ADDDH*, ο επίμαχος στην κύρια δίκη κανόνας του άρθρου 9 του κανονισμού εργασίας του Δήμου, αν και είναι φαινομενικά ουδέτερος, τελικά δεν επηρεάζει με τον ίδιο τρόπο όλους τους εργαζόμενους και θίγει

4. Άρθρο 16 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

5. Βλ. αιτιολογική σκ. 11 της Οδηγίας 2000/78.

6. Ibid, άρθρο 2 παρ. 2 στ. α'.

7. Ibid, άρθρο 2 παρ. 2 στ. β'.

8. Σκ. 26 της σχολιαζόμενης απόφασης και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

9. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στη σχολιαζόμενη υπόθεση, 04.05.2023, ECLI:EU:C:2023:378, σημ. 54.

10. Σκ. 29 της σχολιαζόμενης απόφασης.

κυρίως τους υπαλλήλους που ασπάζονται συγκεκριμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις οι οποίες επιβάλλουν συγκεκριμένη ενδυμασία, επομένως η ύπαρξη της έμμεσης διάκρισης πρέπει να θεωρείται δεδομένη¹¹. Ορισμένες θρησκείες, όπως ο μουσουλμανισμός, αποδίδουν ξεχωριστή σημασία στην εκδήλωση της πίστης («*forum externum*») μέσω της περιβολής μιας ιδιαίτερης ενδυμασίας¹² και η συμμόρφωση προς τους θρησκευτικούς κανόνες είναι καθοριστικής σημασίας. Η ισλαμική μαντίλα των μουσουλμάνων γυναικών αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας ενδυμασίας¹³. Συνεπώς, το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω απαγόρευση εισάγει πράγματι διαφορετική μεταχείριση, η οποία όμως κατά το άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο β' σημείο i δεν συνιστά έμμεση διάκριση όταν αυτή εξυπηρετεί θεμιτό σκοπό και αποτελεί μέσο πρόσφορο και αναγκαίο προς την επίτευξη αυτού¹⁴. Για την εξακρίβωση των ανωτέρω προϋποθέσεων, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι αρμόδιο είναι το εθνικό δικαστήριο¹⁵.

III. Η αρχή της ουδετερότητας προβαλλόμενη από δημόσια υπηρεσία

Στην κρινόμενη υπόθεση, η αρχή της ουδετερότητας της δημόσιας υπηρεσίας μέσω της διαμόρφωσης ενός «απολύτως ουδέτερου διοικητικού περιβάλλοντος» προβάλλεται εκ μέρους του Δήμου ως επιδιωκόμενος σκοπός που δικαιολογεί την επιβαλλόμενη στους υπαλλήλους του κατά την άσκηση των καθηκόντων τους απαγόρευση χρήσης συμβόλων πολιτικών, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων. Το επιχείρημα αυτό προσομοιάζει με το επιχείρημα περί επιχειρηματικής ελευθερίας, όπως αυτό προβλήθηκε και έγινε δεκτό στις υποθέσεις *G4S Secure Solutions*, *WABE* και *MH Muller Handel*, και *S.C.R.L.*, όπου είχε θεσπιστεί ανάλογος περιορισμός εκ μέρους των εργοδοτών προς τους υπάλληλους τους. Η διαφορά όμως στη συγκεκριμένη περίπτωση σε σχέση με τις προηγούμενες είναι ότι η απαγόρευση αφορά τον δημόσιο και όχι τον ιδιωτικό τομέα εργασίας.

Το *rationae personae* πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας καλύπτει τα εμπλεκόμενα πρόσωπα (εργοδότες και εργαζομένους) τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημοσίου το-

μέα¹⁶. Αξίζει να σημειωθεί βέβαια ότι η νομική φύση του εργοδότη έχει βαρύνουσα σημασία, καθώς επηρεάζει δραστικά το αποτέλεσμα της στάθμισης συμφερόντων κατά τον έλεγχο της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας. Έτσι, στις περιπτώσεις επιχειρήσεων ιδιωτικού τομέα, όπως ήταν οι επιχειρήσεις των προηγούμενων αποφάσεων, η εκ μέρους του εργοδότη τήρηση μιας πολιτικής φιλοσοφικής, θρησκευτικής και πολιτικής ουδετερότητας στις σχέσεις του με τους πελάτες στο πλαίσιο της επιχειρηματικής του ελευθερίας, και άρα η εξ αυτής απαγόρευση των θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας, επιδιώκει θεμιτό σκοπό που θα μπορούσε να καταστήσει δικαιολογημένη τυχόν έμμεση διάκριση¹⁷. Σε περιπτώσεις όμως που η εν λόγω απαγόρευση επιβάλλεται από εργοδότη δημοσίου δικαίου, το δημοτικό συμβούλιο εν προκειμένω, δεν μπορεί να γίνει επίκληση της επιχειρηματικής ελευθερίας. Σε αυτήν την περίπτωση, το Δικαστήριο έκρινε και πάλι ότι η διασφάλιση ενός απολύτως ουδέτερου θρησκευτικού περιβάλλοντος στη δημόσια υπηρεσία συνιστά επίσης θεμιτό σκοπό, αλλά η στάθμιση επηρεάζεται από το κατά πόσον η θρησκευτική αυτή ουδετερότητα επιβάλλεται συνταγματικά ή όχι. Εν προκειμένω, διαφαίνεται από τα στοιχεία της υπόθεσης ότι, παρά το γεγονός ότι η αρχή της ουδετερότητας χαρακτηρίζεται γενικώς ως συνταγματική αρχή στο Βέλγιο, δεν κατοχυρώνεται ως τέτοια στο Σύνταγμα του Βελγίου, ενώ δέον είναι να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι δεν υπάρχει μια κοινή πρακτική σε όλους τους Δήμους του κράτους, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να θεωρηθεί στοιχείο της εθνικής ταυτότητας του Βελγίου, ικανό να δικαιολογήσει έναν υπέρμετρο περιορισμό^{18,19}, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω.

IV. Η αρχή της ουδετερότητας ως θεμιτός σκοπός: ποια είναι τα όρια στο περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών;

Η αρχή της ουδετερότητας της δημόσιας υπηρεσίας μέσω της διαμόρφωσης ενός «απολύτως ουδέτερου διοικητικού περιβάλλοντος» συνιστά θεμιτό σκοπό. Ωστόσο, εγείρονται ερωτήματα και αντιρρήσεις αναφορικά με το κατά πόσον τηρείται η αρχή της αναλογικότητας του μέτρου για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού και η συγκεκριμένη απόφαση πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα σε σχέση με την προηγούμενη νομολογία αναφορικά με το ζήτημα αυτό.

11. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Το ζήτημα της μουσουλμανικής μαντίλας στους χώρους εργασίας – Οι αποφάσεις του ΔΕΕ της 17.03.2017 στις υποθέσεις *G4S Secure Solutions* και *Boughaoui* και *ADDH*, ΕΕργΔ, 2017, σσ. 903-910.

12. Ibid.

13. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στη σχολιαζόμενη υπόθεση, ό.π., σημ. 59.

14. Σκ. 30 της σχολιαζόμενης απόφασης και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

15. Σκ. 31 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Δ. ΓΟΥΛΑΣ, Οι διακρίσεις λόγω θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας, εκδ. Σάκκουλα, 2019, σσ. 22-23.

17. Ibid, σσ. 127-128.

18. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στη σχολιαζόμενη υπόθεση, ό.π., σημ. 71-73.

19. Εξάλλου, όπως έχει κρίνει το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, για την επίτευξη του στόχου διαφύλαξης θρησκευτικής ουδετερότητας δεν είναι αναγκαία η οριζόντια απαγόρευση κάθε θρησκευτικού συμβόλου, ακόμα και αν η υποχρέωση αυτή επιβάλλεται συνταγματικά. Βλ. Δ. ΓΟΥΛΑΣ, ό.π.

Είναι αλήθεια ότι η ίδια η Οδηγία δεν προκαθορίζει τον αναγκαίο συμβιβασμό μεταξύ της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας και των θεμιτών σκοπών των οποίων μπορεί να γίνει επίκληση για τη δικαιολόγηση άνισης μεταχείρισης²⁰, αλλά θεσπίζει απλώς ένα γενικό πλαίσιο για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία²¹, καταλείποντας στα κράτη μέλη, και κατά περίπτωση στις τοπικές ή περιφερειακές οντότητες, ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης ανάλογα με το δικό τους ιδιαίτερο πλαίσιο για την εύρεση δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των διακυβευόμενων συμφερόντων²². Με αυτόν τον τρόπο, ο ενωσιακός νομοθέτης σέβεται την ποικιλομορφία των αντιλήψεων ως προς τη θέση της θρησκείας και των πεποιθήσεων και την εθνική ταυτότητα του κάθε κράτους μέλους²³. Όμως, δεν πρέπει να λησμονούμε το γεγονός ότι το περιθώριο εκτίμησης των κρατών, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΔΕΕ, δεν είναι απεριόριστο και πρέπει σε κάθε περίπτωση να λαμβάνεται υπόψη η αρχή της ισότητας, ως θεμελιώδης αρχή και αξία της Ένωσης, ακόμα και ελλείψει αυτοτελούς και ομοιόμορφης ερμηνείας, κατά τη διαδικασία ελέγχου της αναλογικότητας²⁴.

Στις προηγούμενες αποφάσεις, η επίτευξη ουδετερότητας αποτελούσε θεμιτό σκοπό, αλλά περιοριζόταν σε περιπτώσεις όπου οι εργαζόμενοι είχαν επαφές με το κοινό. Αφορούσαν λοιπόν υποθέσεις «ουδετερότητας χωρίς αποκλεισμούς» ή «ενδιάμεσες αντιλήψεις περί ουδετερότητας»²⁵. Στη συγκεκριμένη απόφαση διευρύνεται σημαντικά το περιθώριο εκτίμησης που δίνεται στη δημόσια αρχή, αφού το Δικαστήριο αναγνωρίζει ως θεμιτό σκοπό την επίτευξη απόλυτης ουδετερότητας, ακόμα και σε περιπτώσεις που οι εργαζόμενοι δεν έρχονται σε επαφή με το κοινό. Το γεγονός αυτό ωστόσο δημιουργεί προβληματισμό αναφορικά με το κατά πόσον ο επίμαχος κανόνας περιορίζεται στο «απολύτως αναγκαίο», ενώ ελλοχεύει ο κίνδυνος το τόσο ευρύ περιθώριο εκτίμησης

να καταλήξει σε εν γένει αποκλεισμό από την εργασία των ατόμων που φέρουν θρησκευτικά σύμβολα στην εμφάνισή τους, σε αντίθεση προς τον σκοπό του ενωσιακού δικαίου και ειδικότερα προς το γράμμα της Οδηγίας 2000/78²⁶. Το ΔΕΕ αναθέτει στο εθνικό δικαστήριο να προβεί στη στάθμιση των εμπλεκόμενων συμφερόντων – με άλλα λόγια στον έλεγχο της *stricto sensu* αναλογικότητας²⁷ – ήτοι, αφενός, του δικαιώματος στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας και της επακόλουθης αυτού απαγόρευσης κάθε διάκρισης λόγω θρησκείας και, αφετέρου, της αρχής της ουδετερότητας, και να εξακριβώσει εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις της αρχής της αναλογικότητας²⁸.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις: ανησυχία για τις συνέπειες της απόφασης στο μέλλον

Η σχολιαζόμενη απόφαση αποτελεί, καταρχάς, επανάληψη της νομολογίας του ΔΕΕ, κατά την οποία η απαγόρευση χρήσης ορατών θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας, είτε στον ιδιωτικό είτε στον δημόσιο τομέα, αποκλείεται να συνιστά άμεση διάκριση, εφόσον ο κανόνας αυτός εφαρμόζεται γενικώς και αδιακρίτως.

Η προστιθέμενη αξία της υπό σχολιασμό απόφασης εντοπίζεται κυρίως στο κομμάτι που αφορά το ενδεχόμενο ύπαρξης έμμεσης διάκρισης και τη δικαιολόγηση αυτής, καθώς έρχεται να διευρύνει σημαντικά το περιθώριο εκτίμησης των κρατών μελών κατά τη στάθμιση συμφερόντων ανάμεσα στη θρησκευτική ελευθερία και την αρχή της ουδετερότητας στις δημόσιες υπηρεσίες, η οποία συνιστά θεμιτό σκοπό ικανό να δικαιολογήσει τη διαφορετική μεταχείριση εργαζόμενου. Με αφορμή αυτήν την εξέλιξη της νομολογίας, εύλογα δημιουργείται η ανησυχία ότι η αποδοχή και δικαιολόγηση μιας οριζόντιας και απόλυτης απαγόρευσης εκδήλωσης των πολιτικών, θρησκευτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων, όπως αυτή που εισάγει ο επίμαχος κανόνας, μπορεί να ωθήσει τους φορείς εμφανών θρησκευτικών χαρακτηριστικών, όπως εν προκειμένω τις μουσουλμάνες γυναίκες που φορούν μαντίλα, εκτός της κοινωνικής και επαγγελματικής ζωής, σε πλήρη αντίθεση προς τον σκοπό του ενωσιακού δικαίου και ειδικότερα προς το γράμμα της Οδηγίας 2000/78.

► Πρόσληψη προσωπικού βοηθού με ηλικιακό κριτήριο για άτομα με αναπηρία

Ο καθορισμός ηλικιακού ορίου κατά την πρόσληψη προσωπικού βοηθού βάσει των θεμιτών επιθυμιών των ατόμων με αναπηρία συνάδει με το άρθρο 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/EK

20. Σκ. 35 της σχολιαζόμενης απόφασης.

21. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στη σχολιαζόμενη υπόθεση, σημ. 44.

22. Σκ. 34 της σχολιαζόμενης απόφασης.

23. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα στη σχολιαζόμενη υπόθεση, ό.π., σημ. 44-45.

24. Ibid, σημ. 45.

25. «Ουδετερότητα χωρίς αποκλεισμούς»: Σημασία έχει η ουδετερότητα των πράξεων του υπαλλήλου και όχι η ουδετερότητα της εμφάνισής του, επομένως δεν μπορεί να του απαγορευθεί να φέρει σύμβολα, μεταξύ άλλων, φιλοσοφικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων. «Αποκλειστική ουδετερότητα»: τόσο οι πράξεις όσο και η εμφάνιση του υπαλλήλου πρέπει να είναι αυστηρώς ουδέτερες, επομένως απαγορεύεται σε όλους να φέρουν τέτοια σύμβολα στον χώρο εργασίας ανεξαρτήτως της φύσης των καθηκόντων τους και του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται. «Ενδιάμεσες αντιλήψεις περί ουδετερότητας»: τοποθετούνται στο μέσο μεταξύ των δύο προαναφερόμενων αντιλήψεων. Βλ. *ibid*, σημ. 66.

26. Βλ. αιτιολογική σκ. 11 της Οδηγίας 2000/78.

27. Δ. LENTZHS, ό.π.

28. Σκ. 40 της σχολιαζόμενης απόφασης.

ιση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία – άρθρο 2 παρ. 5 Οδηγίας 2000/78/ΕΚ – απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας – άρθρο 19 Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία – ανεξάρτητη διαβίωση και ένταξη στην κοινότητα – άρθρο 26 Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των ατόμων με αναπηρία – υπηρεσίες προσωπικής βοήθειας σε άτομα με αναπηρία – προσφορά θέσης εργασίας με καθορισμό ελάχιστου και μέγιστου ορίου ηλικίας του προς πρόσληψη προσώπου – συνεκτίμηση των επιθυμιών και των συμφερόντων του ατόμου με αναπηρία

ΔΕΕ C-518/22, AP Assistenzprofis, 07.12.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: M.L. Arastey Sahún, Γεν. Εισαγγελέας: J.R. de la Tour, ECLI:EU:C:2023:956 – Προδικαστική παραπομπή

Στο πλαίσιο της από 07.12.2023 απόφασης, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέτασε αν η θέση ηλικιακού ορίου κατά την πρόσληψη προσωπικού βοηθού για άτομο με αναπηρία βάσει υποκειμενικών του επιθυμιών συνιστά αδικαιολόγητη διακριτική μεταχείριση λόγω ηλικίας.

Η εταιρεία AP Assistenzprofis παρέχει υποστηρικτικές και συμβουλευτικές υπηρεσίες σε άτομα με αναπηρία, προκειμένου τα τελευταία να μπορούν να διαχειρίζονται με αυτονομία και ανεξαρτησία την καθημερινή τους ζωή. Τον Ιούλιο του 2018, δημοσίευσε μια προσφορά θέσης εργασίας, κατά την οποία η Α., φοιτήτρια ηλικίας 28 ετών, αναζητούσε γυναίκες βοηθούς, κατά προτίμηση ηλικίας μεταξύ 18 και 30 ετών, για συνδρομή σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής.

Η J.M.P., γεννηθείσα το 1968, εξεδήλωσε ενδιαφέρον για την εν λόγω θέση, αλλά η αίτησή της απερρίφθη από την AP Assistenzprofis. Κατόπιν ανεπιτυχών προσπαθειών εξωδικαστικής επίλυσης της διαφοράς, η J.M.P. άσκησε αγωγή κατά της AP Assistenzprofis ενώπιον του δικαστηρίου εργατικών διαφορών Κολωνίας, ζητώντας αποζημίωση για διακριτική μεταχείριση λόγω ηλικίας δυνάμει του άρθρου 15 παρ. 2 του AGG.

Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο έκανε δεκτή την αγωγή και η AP Assistenzprofis προσέβαλε την εν λόγω απόφαση ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου εργατικών διαφορών Κολωνίας, το οποίο και έκανε δεκτή την έφεση. Ακολούθως, η J.M.P. άσκησε αναίρεση κατά της τελευταίας απόφασης ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου Εργατικών Διαφορών της Γερμανίας.

Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν το άρθρο 2 παρ. 5, το άρθρο 4 παρ. 1, το άρθρο 6 παρ. 1 και/ή το άρθρο 7 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα των διατάξεων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: Χάρτης)

καθώς και του άρθρου 19 της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (εφεξής: Σύμβαση) δικαιολογεί άμεση δυσμενή διάκριση λόγω ηλικίας κατ'εφαρμογήν εθνικής νομοθεσίας προβλέπουσας τη συνεκτίμηση των ατομικών επιθυμιών των προσώπων που δικαιούνται την παροχή υπηρεσιών προσωπικής βοήθειας λόγω αναπηρίας.

Εισαγωγικά, το Δικαστήριο υπάγει την επίμαχη υπόθεση ως αφορώσα διαδικασία πρόσληψης προσωπικού βοηθού στην κανονιστική εμβέλεια του άρθρου 3 παρ. 1 στοιχ. α' της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Διαπιστώνει δε ότι εν προκειμένω υφίσταται άμεση διάκριση λόγω ηλικίας κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 2 στοιχ. α' της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, καθότι η αίτηση υποψηφιότητας της J.M.P. απερρίφθη λόγω της ηλικίας της. Ως εκ τούτου, πρέπει να ελεγχθεί αν η κρινόμενη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας δύναται να δικαιολογηθεί βάσει της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Ακολούθως, διευκρινίζεται ότι το άρθρο 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ δεν θίγει τα μέτρα μιας εθνικής νομοθεσίας που κρίνονται αναγκαία για την ασφάλεια, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας και των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων σε μια δημοκρατική κοινωνία. Επί της ουσίας, το εν λόγω άρθρο 2 παρ. 5 εισάγει παρέκκλιση από την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, εξ ου και πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά.

Στην προκειμένη περίπτωση, σε ένα πρώτο στάδιο εξετάζεται αν οι επίμαχες διατάξεις του άρθρου 8 παρ. 1 του SGB IX, σε συνδυασμό με το άρθρο 33 του SGB I, που εισάγουν διαφορετική μεταχείριση, εναρμονίζονται με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 5 της Οδηγίας. Διερευνώντας το ζήτημα αυτό, διαπιστώνεται ότι η εν λόγω νομοθεσία επιτρέπει, ή ακόμη και υποχρεώνει, με αρκούντως σαφείς όρους, τους παρόχους υπηρεσιών προσωπικής βοήθειας, αφενός, να σέβονται τις προσωπικές επιθυμίες των ατόμων με αναπηρία κατά τη διαμόρφωση της παρεχόμενης προσωπικής βοήθειας, όπως η ηλικία του προσωπικού βοηθού, αφετέρου, να λαμβάνουν ατομικά μέτρα εφαρμογής της εν λόγω νομοθεσίας βάσει των προρρηθισίων επιθυμιών, όπως είναι το μέτρο πρόσληψης προσωπικού βοηθού με ηλικιακό κριτήριο. Σύμφωνα με τα ανωτέρω και υπό την επιφύλαξη εξακρίβωσης στην οποία οφείλει να προβεί το αιτούν δικαστήριο, η επίμαχη στην κύρια δίκη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας εμπίπτει στην έννοια του άρθρου 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Δεύτερον, τίθεται επί τάπητος αν το κρινόμενο μέτρο επιδιώκει τον σκοπό της «προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων» σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 5 της Οδηγίας. Συναφώς, υπογραμμίζεται ότι η υπό κρίση νομοθεσία αποσκοπεί στην προστασία του αυτοπροσδιορισμού των ατόμων με αναπηρία, διασφαλίζοντας το

δικαίωμά τους να εκφράζουν τις επιθυμίες τους και να προβαίνουν σε ελεύθερες επιλογές ως προς τις υπηρεσίες προσωπικής βοήθειας, δεδομένου ότι οι υπηρεσίες αυτές αφορούν όλους τους τομείς της ζωής και εισδύουν βαθιά στην προσωπική και ιδιωτική σφαίρα τους. Ούτως, προστατεύεται το δικαίωμα των ατόμων αυτών να οργανώνουν τις συνθήκες διαβίωσής τους κατά τον πλέον αυτόνομο και ανεξάρτητο δυνατό τρόπο. Ο ως άνω σκοπός εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ.

Επιπρόσθετα, το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού των ατόμων με αναπηρία συνεπάγεται κατ' ανάγκη τη δυνατότητα των τελευταίων να καθορίζουν τα κριτήρια επιλογής του προσωπικού βοηθού τους και την ενεργό συμμετοχή τους στη διαδικασία πρόσληψης του προσώπου αυτού. Στο πλαίσιο αυτό, το προαναφερθέν δικαίωμα έκφρασης επιθυμιών και ελεύθερης επιλογής συγκεκριμενοποιεί το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία να επωφελούνται μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία τους, την κοινωνική και επαγγελματική ένταξή τους και τη συμμετοχή τους στον βίο της κοινότητας, όπως θεσπίζεται στο άρθρο 26 του Χάρτη. Παράλληλα, επισημαίνεται ότι ο σεβασμός του αυτοπροσδιορισμού των ατόμων με αναπηρία ανάγεται σε κατοχυρωμένο στο άρθρο 19 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών σκοπό, η δε Οδηγία πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνεύεται κατά τρόπο σύμφωνο με την εν λόγω Σύμβαση.

Τρίτον, τίθεται υπό διερεύνηση εάν η επίμαχη διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας απορρέει από μέτρο αναγκαίο για την προστασία του δικαιώματος του οικείου ατόμου με αναπηρία στον αυτοπροσδιορισμό κατά την παροχή υπηρεσιών προσωπικής βοήθειας, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 5 της Οδηγίας. Στην κρινόμενη υπόθεση, η προτίμηση συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας εξυπηρετεί την ατομική ανάγκη της Α. να λάβει προσωπική βοήθεια για συμπάρσταση σε όλους τους τομείς της καθημερινής κοινωνικής ζωής της ως φοιτήτριας ηλικίας 28 ετών, προάγοντας τον σεβασμό του δικαιώματός της στον αυτοπροσδιορισμό κατά την παροχή των εν λόγω υπηρεσιών προσωπικής βοήθειας, καθότι ευλόγως αναμένεται ότι ένα πρόσωπο που ανήκει στην ίδια ηλικιακή ομάδα με το άτομο με αναπηρία θα ενταχθεί ευκολότερα στο προσωπικό, κοινωνικό και πανεπιστημιακό περιβάλλον του τελευταίου. Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας, όπως η επίμαχη στη διαφορά της κύριας δίκης, απορρέει από μέτρο αναγκαίο για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων, κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, πάντα υπό την επιφύλαξη των εξακριβώσεων στις οποίες οφείλει να προβεί το αιτούν δικαστήριο.

Βάσει των ανωτέρω, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το άρθρο 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 26 του Χάρτη και του άρθρου

19 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, δεν αντιτίθεται στην πρόσληψη προσωπικού βοηθού με ηλικιακό κριτήριο, κατ' εφαρμογήν εθνικής νομοθεσίας προβλέπουσας τη συνεκτίμηση των ατομικών επιθυμιών των προσώπων που, λόγω αναπηρίας, δικαιούνται την παροχή υπηρεσιών προσωπικής βοήθειας, υπό τον όρο ότι το μέτρο αυτό είναι αναγκαίο για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων.

Παρατηρήσεις

Λυδία Παπαγιαννοπούλου*

I. Εισαγωγή

Στους ευρωπαϊκούς κόλπους έχουν συντελεστεί σημαντικές προσπάθειες για την ύφανση ενός συνεκτικού κανονιστικού πλέγματος για την προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία. Ήδη από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ αντανάκλαται η ευαισθητοποίηση της ΕΕ προς τα άτομα με αναπηρίες, χτίζοντας τα θεμέλια για τη διαμόρφωση ενός ισχυρού πλαισίου. Στο εγχείρημα αυτό, καθοριστικός είναι ο ρόλος που διαδραματίζει το Δικαστήριο της ΕΕ, το οποίο καλείται συχνά να εξετάσει υποθέσεις που άπτονται των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία και με τις δικαιοδοτικές του κρίσεις ενδυναμώνει έτι περαιτέρω την προστασία αυτών των ατόμων, όπως στην υπό σχολιασμό απόφαση.

II. Νομοθετικό ψηφιδωτό για την προστασία των ατόμων με αναπηρία

Επιχειρώντας μια σκιαγράφηση των κύριων νομοθετημάτων, στο άρθρο 19 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ (εφεξής: ΣΛΕΕ) ανευρίσκεται η βασική νομοποιητική βάση της αρμοδιότητας της ΕΕ στο πεδίο της αντιμετώπισης των διακρίσεων λόγω αναπηρίας, ενώ στο άρθρο 10 ΣΛΕΕ θεσπίζεται η ανάγκη της Ένωσης να καθορίζει και να εφαρμόζει τις πολιτικές και τις δράσεις της με πυξίδα την καταπολέμηση διακρίσεων λόγω αναπηρίας. Παράλληλα, στον Χάρτη¹ κατοχυρώνεται η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω αναπηρίας (άρθρο 21)² και το δικαίωμα

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

1. Γ. ΣΑΦΟΥΡΗΣ, Η προστασία που παρέχει ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στα άτομα με αναπηρία, ΔιΔικ, 2022, σσ. 27-30.

2. M. BELL, The Right to Equality and Non-Discrimination, σε: T. Hervey / J. Kenner (eds), Economic and Social Rights under the EU Charter of Fundamental Rights: A Legal Perspective, Hart Publishing, 2006, σσ. 91 και 97 επ., Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, OJ 2007 C 303/02.

των ατόμων στον αυτοπροσδιορισμό (άρθρο 26)^{3,4}. Αξιζει να σημειωθεί ότι η τελευταία διάταξη, που απασχόλησε και το Δικαστήριο στην υπό σχολιασμό απόφαση, καθιερώνει, αφενός, μια κατευθυντήρια γραμμή για την άσκηση ενωσιακής πολιτικής, αφετέρου, ένα κριτήριο για την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου, δίχως όμως να παράγει άμεσο αποτέλεσμα⁵.

Βασικός σταθμός στην προσπάθεια περιφρούρησης των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία υπήρξε η προσχώρηση της ΕΕ στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία⁶. Πρόκειται για μια σύμβαση - ορόσημο που θεσπίζει το κοινωνικό μοντέλο αναπηρίας, διακηρύσσοντας στο Προοίμιο ότι «η αναπηρία προκύπτει από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ατόμων με αναπηρία και των συμπεριφορικών και περιβαλλοντικών εμποδίων που εμποδίζουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία σε ίση βάση με τους άλλους»⁷. Ανάγεται δε σε αναπόσπαστο μέρος της δικαιοσύνης έννομης τάξης⁸. Ιδίως το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό κατοχυρώνεται στο άρθρο 19 της Σύμβασης, κατά το οποίο όλα τα άτομα με αναπηρία πρέπει να διαβιούν με τον πλέον ανεξάρτητο τρόπο και να ενσωματώνονται στο κοινωνικό σύνολο, έχοντας την πλήρη ελευθερία της επιλογής και ελέγχου της ζωής τους.

Ένα ακόμα εμβληματικό νομοθέτημα είναι η Οδηγία 2000/78/ΕΚ⁹, της 27ης Νοεμβρίου 2000, που σηματοδοτεί την πρώτη νομοθετική παρέμβαση της ΕΕ για την εξάλειψη των διακρίσεων λόγω αναπηρίας¹⁰. Η ρυθμιστική

εμβέλεια της εν λόγω Οδηγίας εκτείνεται στην πρόσβαση στην απασχόληση, τις συνθήκες εργασίας και την πρόσβαση στην επαγγελματική κατάρτιση και την ένταξη τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα¹¹. Δεδομένου ότι, βάσει του προσαρτήματος στο παράρτημα ΙΙ της 2010/48 Απόφασης, η Οδηγία 2000/78/ΕΚ περιλαμβάνεται στις πράξεις της Ένωσης που αναφέρονται σε ζητήματα που διέπονται από τη Σύμβαση του ΟΗΕ όσον αφορά τον τομέα της ανεξάρτητης διαβίωσης και κοινωνικής ένταξης, της εργασίας και της απασχολήσεως, η εν λόγω Οδηγία πρέπει, στο μέτρο του δυνατού, να ερμηνευθεί κατά τρόπο σύμφωνο με την εν λόγω Σύμβαση¹².

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία εκπηγάει από πολυάριθμες κοιτίδες, που βρίσκονται σε διαφορετικούς βαθμούς ιεραρχίας, διαμορφώνοντας με τον τρόπο αυτό ένα πολυπρισματικό ρυθμιστικό πλαίσιο.

III. Ο Χάρτης και η Σύμβαση του ΟΗΕ ως ερμηνευτικά εργαλεία της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ

Οι προσπάθειες της ΕΕ να προασπίσει τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία ενδυναμώνονται έτι περαιτέρω από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο ενωσιακός δικαστής έχει ασχοληθεί πλειστάκις με υποθέσεις αφορώσες τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, ιδίως δε με ζητήματα που αναφέρονται στο πλαίσιο της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Στην προσπάθεια θεμελίωσης του δικανικού συλλογισμού του ενόψει του ως άνω πολυεπίπεδου πλαισίου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφενός, η επιλογή των ερμηνευτικών εργαλείων, και δη του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και της Σύμβασης του ΟΗΕ, που αξιοποιεί ο ενωσιακός δικαστής, αφετέρου, η σχέση που εξελίσσεται μεταξύ αυτών.

Από τη μία πλευρά, παρατηρείται σε αδρές γραμμές ότι το Δικαστήριο παρουσιάζει μια απροθυμία να καταφύγει στον Χάρτη ως σημείο αναφοράς για την ερμηνεία της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ σε τέτοιας υφής υποθέσεις, ίσως λόγω του περιορισμένου πεδίου εφαρμογής του. Μάλιστα, πριν από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, το Δικαστήριο δεν επικαλούνταν καθόλου τις διατάξεις του Χάρτη¹³. Μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, το Δικαστήριο ξεκίνησε να επικαλείται τον Χάρτη, χωρίς όμως καταρχήν να διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο

3. C. O'BRIEN, Article 26 – Integration of Persons with Disabilities, σε: S. Peers ... [et al.] (eds), *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, Hart Publishing, 2014, σσ. 709-748 (σ. 713).

4. D. FERRI, The Unorthodox Relationship between the EU Charter of Fundamental Rights, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Secondary Rights in the Court of Justice Case Law on Disability Discrimination, *European Constitutional Law Review*, 2020, σσ. 275-305 (σ. 276).

5. Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, σε: Β. Σκουρή (επιμ.), *Συνθήκη της Λισσαβώνας*, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 2207.

6. Εγκρίθηκε με την Απόφαση 2010/48 της 26ης Νοεμβρίου 2009, ΕΕ 2010 L 23/35.

7. Προοίμιο παρ. (ε) της Σύμβασης.

8. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-335/11 και C-337/11, *HK Danmark*, 11.04.2013, ECLI:EU:C:2013:222. Βλ. L. WADDINGTON, *The European Union*, σε: L. Waddington / A. Lawson (eds), *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in Practice. A Comparative Analysis of the Role of Courts*, Oxford University Press, 2018, σ. 131.

9. Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, ΕΕ 2000 L 303/16.

10. Α. ΡΩΞΑΝΑ, Οι εξελίξεις της νομολογίας των ευρωπαϊκών και των εθνικών διοικητικών δικαστηρίων στο πεδίο της προστασίας των ατόμων με αναπηρία, *ΔιΔικ*, 2022, σσ. 11-20.

11. Δ. ΖΕΡΔΕΛΗΣ, *Εργατικό Δίκαιο*, 5η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2022, σ. 454.

12. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-335/11 και C-337/11, *HK Danmark*, ό.π., σκ. 31-32. Βλ. και ΔΕΕ C-363/12, Ζ., 18.03.2014, ECLI:EU:C:2014:159, σκ. 75.

13. ΔΕΚ C-303/06, *Coleman*, 17.07.2008, ECLI:EU:C:2008:415 και ΔΕΚ C-13/05, *Chacón Navas*, 11.07.2006, ECLI:EU:C:2006:456.

στη διαμόρφωση της κρίσης του Δικαστηρίου^{14,15}.

Από την άλλη πλευρά, η Σύμβαση του ΟΗΕ χρησιμοποιείται κατά κόρον ως σημείο αναφοράς για την εξέταση τέτοιων υποθέσεων. Ήδη στην πρώτη απόφαση μετά την εγκόλπωση της Σύμβασης στο ενωσιακό δίκαιο, στην *HK Danmark*, το Δικαστήριο ερμήνευσε την Οδηγία 2000/78/EK κατά τρόπο που να συνάδει με τη Σύμβαση, παραλείποντας παντελώς την επίκληση του Χάρτη¹⁶. Στην ίδια γραμμή κινήθηκε και σε μεταγενέστερες αποφάσεις¹⁷.

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι ο Χάρτης, μια πηγή δικαιού της ΕΕ που εντάσσεται στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας της ευρωπαϊκής δικαιοταξίας¹⁸, ασκεί αρκετά περιορισμένη επιρροή στη σχετική νομολογία του ΔΕΕ, εν αντιθέσει με τη Σύμβαση, που ανήκει σε κατώτερη ιεραρχικά θέση και αποτελεί τον βασικό άξονα του δικαστικού συλλογισμού, παρότι θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί και τις διατάξεις του Χάρτη.

Ωστόσο, αναδύεται διστακτικά η τάση του Δικαστηρίου να εξετάζει τις σχετικές υποθέσεις επί τη βάση του Χάρτη και της Σύμβασης συνδυαστικά¹⁹. Προς την κατεύθυνση αυτή κινήθηκε και η υπό σχολιασμό απόφαση. Κατόπιν μνείας του Χάρτη στο προδικαστικό του ερώτημα από το εθνικό δικαστήριο, το ΔΕΕ χτίζει τον συλλογισμό του με έρεισμα τη Σύμβαση και τον Χάρτη, χωρίς όμως να ασχολείται επισταμένως με το περιεχόμενο των σχετικών διατάξεων. Επομένως, με την υπό σχολιασμό απόφαση, ενισχύεται η τελευταία νομολογιακή τάση του Δικαστηρίου να μην υπερκεράζει τον Χάρτη, αλλά να προσφεύγει και στις δύο βασικές πηγές δικαίου.

14. Αξίζει να παρατηρηθεί ότι κοινός παρονομαστής των ανωτέρω αποφάσεων ήταν η μη συμπερίληψη του Χάρτη στα προδικαστικά ερωτήματα που τίθεντο. Από την άλλη, όμως, ούτε το Δικαστήριο προσέφυγε στις διατάξεις του Χάρτη αυτεπάγγελα ή *a fortiori*.

15. D. FERRI, *The Unorthodox Relationship between the EU Charter of Fundamental Rights, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Secondary Rights in the Court of Justice Case Law on Disability Discrimination*, ό.π., σσ. 275-305 (σ. 287).

16. *Ibid.*

17. ΔΕΕ C-312/11, *Επιτροπή/Ιταλία*, 04.07.2013, ECLI:EU:C:2013:446, ΔΕΕ C-270/16, *Ruiz Conejero*, 18.01.2018, ECLI:EU:C:2017:788, ΔΕΕ C-397/18, *Nobel Plastiques Ibérica*, 11.09.2019, ECLI:EU:C:2019:703, ΔΕΕ C-354/13, *FOA*, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2463, ΔΕΕ C-395/15, *Daouidi*, 01.12.2016, ECLI:EU:C:2016:917.

18. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 514.

19. ΔΕΕ C-824/19, *Komisia za zashtita ot diskriminatsia*, 21.10.2021, ECLI:EU:C:2021:862, ΔΕΕ C-406/15, *Milkova*, 09.03.2017, ECLI:EU:C:2017:198, ΔΕΕ C-356/12, *Glatzel*, 22.05.2014, ECLI:EU:C:2014:350.

IV. Στη διεκυστίδα της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ηλικίας κατά την πρόσβαση στην εργασία και της προστασίας του δικαιώματος των ατόμων με αναπηρία στην αυτοδιάθεση

Υπό το πρίσμα των δύο ανωτέρω ερμηνευτικών εργαλείων, ο δικαστής εξετάζει στην επίμαχη υπόθεση αν το τεθέν ηλικιακό όριο για την πρόσληψη προσωπικού βοηθού ατόμου με αναπηρία συνάδει με το άρθρο 2 παρ. 5 της Οδηγίας 2000/78/EK. Ειδικότερα, το Δικαστήριο, προβαίνοντας σε μια προσεκτική στάθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων, ορθώς λαμβάνει υπόψη του την ιδιαίτερη φύση της επίμαχης επαγγελματικής θέσης του προσωπικού βοηθού, που δεν φέρει έναν αμιγώς επαγγελματικό χαρακτήρα, αλλά εισδύει στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου με αναπηρία. Εν προκειμένω, το άτομο με αναπηρία, η Α., θα χρειαστεί την προσωπική βοήθη να τη συνοδεύει σε όλους τους τομείς της καθημερινής κοινωνικής της ζωής, μεταξύ των οποίων και στους ιδιωτικούς και στους προσωπικούς τομείς της²⁰, ήτοι πρόκειται για ένα άτομο με το οποίο η αποδέκτης των υπηρεσιών θα μοιράζεται την καθημερινή ζωή της. Δεδομένου ότι το άτομο με αναπηρία πρέπει να είναι σε θέση να διαμορφώνει τη ζωή του βάσει των θεμιτών επιθυμιών του, όπως τα κριτήρια επιλογής του προσωπικού του βοηθού και την ενεργό συμμετοχή του στη διαδικασία πρόσληψης του εν λόγω βοηθού²¹, το Δικαστήριο ευλόγως πρόταξε την προστασία του δικαιώματος στην αυτονομία του ατόμου με αναπηρία έναντι της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ηλικίας, κάνοντας δεκτό ότι η προσωπική βοήθεια είναι απαραίτητη για την προώθηση της εγγενούς αξιοπρέπειας των ατόμων με αναπηρία και επιδρά στην πλήρη ένταξη των ατόμων αυτών στην κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό, η δικαιοδοτική πλάστιγγα έγειρε προς την επίρρωση των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία, και δη του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση και της συμμετοχής αυτών στην κοινωνία, έναντι της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ηλικίας κατά την πρόσληψη.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Οι εντατικές και πολυάριθμες προσπάθειες της ΕΕ να προστατεύσει τα άτομα με αναπηρία έχουν απολήξει στη διαμόρφωση ενός πολυεπίπεδου κανονιστικού πλέγματος. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο, για να εξασφαλίσει την ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ, χάραξε το πλαίσιο μιας ενδιαφέρουσας και ανορθόδοξης σχέσης μεταξύ του Χάρτη και της Σύμβασης, που διαρκώς εξελίσσεται. Με αυτή τη φαρέτρα του, το Δικαστήριο διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο στην επέκταση του προστατευτικού πλαισίου των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία. Ιδίως με την υπό σχολιασμό απόφαση, αδι-αμφισβήτητα, συντελείται ένα ακόμα βήμα προς την

20. Σκ. 64 της σχολιαζόμενης απόφασης.

21. *Ibid.*, σκ. 59.

αποσόβηση του κινδύνου κοινωνικού αποκλεισμού των ατόμων με αναπηρία, την επίρρωση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης και την ισοσκέλιση των ευκαιριών όλων των ατόμων στη διαμόρφωση των συνθηκών διαβίωσής τους ανεξάρτητα και αυτόνομα, ούτως βαδίζοντας σταθερά προς έναν πιο συμπεριληπτικό κόσμο.

► **Η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής συγκεκριμένης υπηρεσίας**

Νομοθεσία κράτους μέλους δεν μπορεί να επιβάλλει γενικές και αφηρημένες υποχρεώσεις σε παρόχους πλατφορμών επικοινωνίας εγκατεστημένους σε άλλα κράτη μέλη, ακόμα και στο πλαίσιο λήψης μέτρων προς διαφύλαξη σκοπών δημοσίου συμφέροντος

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2000/31/ΕΚ – υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας – άρθρο 3 παρ. 1 – αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής – άρθρο 3 παρ. 4 – παρέκκλιση από την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας – έννοια των «μέτρων που στρέφονται κατά συγκεκριμένης υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας» – άρθρο 3 παρ. 5 – δυνατότητα εκ των υστέρων κοινοποίησης των μέτρων που περιορίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας σε έκτακτες περιπτώσεις – παράλειψη κοινοποίησης – δυνατότητα προβολής των μέτρων αυτών – ρύθμιση κράτους μέλους η οποία επιβάλλει στους παρόχους πλατφορμών επικοινωνίας, ανεξαρτήτως του αν είναι εγκατεστημένοι στο έδαφός του, ένα σύνολο υποχρεώσεων ελέγχου και ειδοποίησης όσον αφορά εικαζόμενα παράνομα περιεχόμενα – Οδηγία 2010/13/ΕΕ – υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων – υπηρεσία πλατφόρμας διαμοιρασμού βίντεο

ΔΕΕ C-376/22, Google Ireland κ.λπ., 09.11.2023, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: N. Wahl, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2023:835 – Προδικαστική παραπομπή

Το Verwaltungsgerichtshof (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Αυστρία), με απόφαση της 24ης Μαΐου 2022, υπέβαλε αίτηση προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ των Google Ireland Limited, Meta Platforms Ireland Limited και Tik Tok Technology Limited, εταιρειών εγκατεστημένων στην Ιρλανδία, και της Kommunikationsbehörde Austria (KommAustria) (αυστριακής εποπτικής αρχής επικοινωνιών), με αντικείμενο αποφάσεις με τις οποίες η δεύτερη έκρινε ότι οι εν λόγω εταιρείες υπόκεινται στον Bundesgesetz über Maßnahmen zum Schutz der Nutzer auf Kommunikationsplattformen (Kommunikationsplattformen-Gesetz) (ομοσπονδιακό νόμο περί μέτρων για την προστασία των χρηστών σε

πλατφόρμες επικοινωνίας)¹ (στο εξής: KoPI-G).

Το ζήτημα το οποίο τέθηκε αφορούσε την ερμηνεία της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά², καθώς και του άρθρου 28α παρ. 1 της Οδηγίας 2010/13/ΕΕ για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων³.

Πιο συγκεκριμένα, το 2021, η Αυστρία θέσπισε τον νόμο KoPI-G, ο οποίος εισήγαγε την υποχρέωση τόσο για τους ημεδαπούς όσο και για τους αλλοδαπούς παρόχους πλατφορμών επικοινωνίας με σκοπό το οικονομικό όφελος να δημιουργήσουν αποτελεσματικούς και διαφανείς μηχανισμούς για τη διαχείριση και την επεξεργασία ειδοποιήσεων εικαζόμενου παράνομου περιεχομένου. Σε αυτούς περιλαμβάνεται και η κατάρτιση και διαβίβαση, στην αρμόδια εποπτική αρχή, εξαμηνιαίας έκθεσης επί της διαχείρισης των ειδοποιήσεων εικαζόμενων παράνομων περιεχομένων και η δημοσίευσή της στον διαδικτυακό ιστότοπο του παρόχου.

Η Google Ireland, η Meta Platforms Ireland και η TikTok Technology, τρεις εταιρείες οι οποίες είναι εγκατεστημένες στην Ιρλανδία και παρέχουν σχετικές υπηρεσίες πλατφόρμας επικοινωνίας στην Αυστρία, ζήτησαν από την KommAustria να αναγνωρίσει ότι δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω νόμου. Μετά την απόρριψη των αιτημάτων από την KommAustria, οι εταιρείες αυτές προσέφυγαν κατά των σχετικών αποφάσεων ενώπιον του Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου, Αυστρία), το οποίο και απέρριψε τις προσφυγές τους ως αβάσιμες. Έπειτα, προχώρησαν στην υποβολή αιτήσεων αναίρεσης ενώπιον του Verwaltungsgerichtshof (Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου, Αυστρία), το οποίο είναι το αιτούν δικαστήριο, ισχυριζόμενες ότι ο αυστριακός νόμος αντιβαίνει στο ενωσιακό δίκαιο και, μάλιστα, τόσο στην Οδηγία 2000/31/ΕΚ όσο και στην Οδηγία 2010/13/ΕΕ.

Το εθνικό δικαστήριο της αναίρεσης, εκκινώντας από τις αμφιβολίες του ως προς το αν ο σχετικός αυστριακός νόμος επιβάλλει μέτρα που στρέφονται κατά «συγκεκριμένης υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας», κατά

1. BGBl. I, 151/2020, https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2020_I_.

2. Οδηγία 2000/31/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 8ης Ιουνίου 2000, για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά, ΕΕ 2000 L 178/1.

3. Οδηγία 2010/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 10ης Μαρτίου 2010, για τον συντονισμό ορισμένων νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παροχή υπηρεσιών οπτικοακουστικών μέσων (Οδηγία για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων), ΕΕ 2010 L 95/1.

την έννοια του άρθρου 3 παρ. 4 της Οδηγίας 2000/31/EK, προχώρησε σε υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο Δικαστήριο. Το ζήτημα ήταν ότι οι επίμαχες αυστριακές διατάξεις έχουν γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα, αφορούν μια περιγραφόμενη με γενικούς όρους κατηγορία συγκεκριμένων υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας και εφαρμόζονται αδιακρίτως σε κάθε φορέα παροχής της εν λόγω κατηγορίας υπηρεσιών.

Παρατηρήσεις

Αντιγόνη Πίκουλη*

I. Εισαγωγικά

Με την απόφαση επί του προδικαστικού ερωτήματος που υποβλήθηκε στο πλαίσιο της υπόθεσης *Google Ireland κ.λπ.*, το Δικαστήριο προχώρησε σε ερμηνεία του άρθρου 3 της Οδηγίας 2000/31/EK, η οποία είναι ευρύτερα γνωστή ως «Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο». Το άρθρο 3 αποτελεί, στο πλαίσιο της Οδηγίας αυτής, μια ρήτρα εσωτερικής αγοράς. Το ζήτημα το οποίο προβληματίσε το αυστριακό δικαστήριο της κύριας δίκης ήταν το περιεχόμενο του όρου «συγκεκριμένη υπηρεσία της κοινωνίας των πληροφοριών», όπως περιέχεται στο άρθρο 3 παρ. 4 της Οδηγίας, και, πιο συγκεκριμένα, κατά πόσον εμπίπτουν στον όρο αυτό γενικά και αφηρημένα μέτρα. Το Δικαστήριο προέβη σε ερμηνεία βασιζόμενο σε προγενέστερη νομολογία του, χωρίς να προκαλεί έκπληξη. Η σημασία της απόφασης έγκειται στον αντίκτυπό της, δεδομένης της εκτεταμένης παρουσίας των πλατφορμών επικοινωνίας στον χώρο της παροχής υπηρεσιών και της ανάγκης διασφάλισης της ομαλής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς.

II. Η διαφύλαξη της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς

Η ευρύτητα της έννοιας των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας έχει επιβεβαιωθεί επανειλημμένως από το Δικαστήριο, το οποίο έχει κρίνει ότι συμπεριλαμβάνονται σε αυτές, μεταξύ άλλων, η πώληση αγαθών καθώς και ορισμένες υπηρεσίες οι οποίες παρέχονται από διαδικτυακές πλατφόρμες⁴. Η απόφαση *Google Ireland κ.λπ.* είναι άξια μνείας ακριβώς διότι αποσαφήνισε τα όρια των εθνικών ρυθμίσεων στον τομέα των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, συνεπώς το Δικαστήριο έλαβε δράση προς όφελος της εύρυθμης λειτουργίας ενός με-

γάλου μέρους της εσωτερικής αγοράς, το οποίο μάλιστα εμφανίζει έντονα διασυστορικά στοιχεία από τη φύση του και καταλαμβάνει μεγάλο μέρος των δραστηριοτήτων στον τομέα των υπηρεσιών. Αφορά, επίσης, όχι μόνο μεγάλους παράγοντες της αγοράς, όπως οι αναιρεσείουσες εταιρείες, αλλά και κάθε άλλο πάροχο υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ο οποίος εύκολα πλέον επεκτείνει τις δραστηριότητές του και εκτός των ορίων του κράτους μέλους εγκατάστασής του.

Η αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής της υπηρεσίας, την οποία προβλέπει το άρθρο 3 της Οδηγίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο, ορίζει ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να περιορίσει την ελευθερία παροχής υπηρεσιών της κοινωνίας των πληροφοριών από ένα άλλο κράτος μέλος, εκτός κι αν πληρούνται συγκεκριμένες προβλεπόμενες προϋποθέσεις. Η ελεύθερη κυκλοφορία, δηλαδή, των υπηρεσιών αυτών επιτυγχάνεται μέσω άσκησης ελέγχου από το κράτος μέλος προέλευσης. Το Δικαστήριο υπενθύμισε, αναφορικά με τον όρο «συγκεκριμένη», ο οποίος ανευρίσκεται στο γράμμα της διάταξης της παρ. 4 του άρθρου 3, ότι εννοείται μια «*μειωμένη υπηρεσία, παρεχόμενη από έναν ή περισσότερους φορείς υπηρεσιών*»⁵. Ο δε σκοπός της Οδηγίας είναι η θέσπιση ενός νομικού πλαισίου, αφήνοντας στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών την επιλογή της φύσης και της μορφής των μέτρων για την εξασφάλιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μεταξύ των κρατών μελών⁶.

Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι στην παρ. 4 του άρθρου 3 της Οδηγίας δεν περιλαμβάνονται γενικά και αφηρημένα μέτρα τα οποία στοχεύουν σε μια ολόκληρη κατηγορία συγκεκριμένων υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, η οποία περιγράφεται με γενικούς όρους, και εφαρμόζονται δίχως διάκριση σε κάθε πάροχο αυτής της κατηγορίας υπηρεσιών, διότι δεν εμπίπτουν στην έννοια των μέτρων τα οποία λαμβάνονται εις βάρος μιας συγκεκριμένης υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας. Με αυτόν τον τρόπο, όρισε πλέον με τη νομολογία του ότι εθνική νομοθεσία, η οποία αφορά συνολικά μια κατηγορία παρόχων υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, δεν μπορεί να αποκλίνει από την αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής. Διαφορετική αντιμετώπιση του ζητήματος θα οδηγούσε σε ταυτόχρονη υπαγωγή του παρόχου σε δύο εθνικά νομοθετικά καθεστώτα⁷.

Τονίζεται ότι, υπό τις αυστηρές διαδικαστικές προϋποθέσεις του άρθρου 3 παρ. 4 στοιχείο β' και σε ειδικές περιπτώσεις, τα κράτη μέλη, πλην του κράτους μέλους καταγωγής της επίμαχης υπηρεσίας, έχουν πράγματι τη δυνατότητα να λαμβάνουν μέτρα που παρεκκλίνουν από την

* LLM, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

4. Ενδεικτικώς: ΔΕΕ C-108/09, *Ker-Optika*, 02.12.2010, ECLI:EU:C:2010:725, σκ. 24-25; ΔΕΕ C-390/18, *Airbnb Ireland*, 19.12.2019, ECLI:EU:C:2019:1112, σκ. 69; ΔΕΕ C-484/14, *Mc Fadden*, 15.09.2016, ECLI:EU:C:2016:689, σκ. 43.

5. Σκ. 27 της σχολιαζόμενης απόφασης.

6. Ibid, σκ. 29.

7. Ibid, σκ. 49.

αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας. Η οριοθέτηση αυτής της δυνατότητας έγκειται στην υποχρέωση σωρευτικής τήρησης δύο διαδικαστικών προϋποθέσεων για την αποδοχή ενός περιορισμού, ο οποίος λαμβάνεται για μια υπηρεσία της κοινωνίας της πληροφορίας. Πρώτον, απαιτείται τόσο η αναγκαιότητα του μέτρου που λαμβάνεται αναφορικά με υπηρεσία της κοινωνίας της πληροφορίας, η οποία είτε πράγματι παραβιάζει είτε συνιστά σοβαρό κίνδυνο που απειλεί να παραβιάσει τους σκοπούς της διασφάλισης της δημόσιας τάξης, της προστασίας της δημόσιας υγείας και της δημόσιας ασφάλειας καθώς και της προστασίας των καταναλωτών, όσο και η αναλογικότητά του προς τους σκοπούς αυτούς. Η αποδεκτή λήψη τέτοιων μέτρων από το κράτος μέλος προορισμού της υπηρεσίας απαιτεί, δεύτερον, προγενέστερο αίτημά του προς το κράτος μέλος εγκατάστασης του παρόχου της υπηρεσίας να προχωρήσει σε λήψη μέτρων, στο οποίο αίτημα είτε δεν υπήρξε ανταπόκριση, είτε αυτή ήταν ανεπαρκής. Απαραίτητη είναι και η κοινοποίηση της πρόθεσης λήψης των επίμαχων περιοριστικών μέτρων στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο κράτος μέλος εγκατάστασης του παρόχου της υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας⁸.

Υπό το πρίσμα αυτό, η Οδηγία καταργεί, μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής, τα εμπόδια τα οποία οφείλονται στα διαφορετικά εθνικά καθεστώτα που ισχύουν για τις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας. Σε αυτό το πλαίσιο, τα γενικά και αφηρημένα μέτρα δεν δικαιολογούνται ακόμα και σε περιπτώσεις που τα κράτη μέλη ισχυρίζονται ότι επιδιώκουν με αυτά σημαντικούς στόχους.

Το Δικαστήριο κατέληξε ορθώς μέσω αυτών των παρατηρήσεων ότι τα λοιπά κράτη μέλη, πλην του κράτους μέλους καταγωγής της επίμαχης υπηρεσίας, δεν μπορούν να λαμβάνουν μέτρα γενικού και αφηρημένου χαρακτήρα, τα οποία εφαρμόζονται αδιακρίτως σε κάθε φορέα παροχής μιας κατηγορίας υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ήτοι τόσο στους φορείς παροχής υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένοι στο κράτος μέλος που τα θεσπίζει όσο και στους φορείς παροχής υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένοι σε άλλα κράτη μέλη.

Αν και εκ πρώτης φαίνεται ότι η απόφαση άπτεται ενός, σε γενικές γραμμές, απλού ζητήματος, είναι καίριας σημασίας λόγω των πολλών παρεκτάσεών της. Στην περίπτωση που γινόταν αποδεκτή η δυνατότητα των λοιπών κρατών μελών να επιβάλλουν τέτοιες γενικές και αφηρημένες υποχρεώσεις στους παρόχους των υπηρεσιών, θα ετίθετο υπό αμφισβήτηση η αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής της επίμαχης υπηρεσίας, όπως προβλέπεται στο άρθρο 3 παρ. 4 της Οδηγίας και στην οποία στηρίζεται η Οδηγία, και τούτο θα διακινδύνευε την επίτευξη του

σκοπού της ομαλής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς τον οποίο αυτή επιδιώκει. Η αρχή συνεπάγεται την κατανόηση της ρυθμιστικής αρμοδιότητας μεταξύ του κράτους μέλους καταγωγής της υπηρεσίας και του κράτους μέλους εντός του οποίου παρέχεται η οικεία υπηρεσία, ήτοι του κράτους μέλους προορισμού. Εάν επιτρεπόταν η λήψη τέτοιων μέτρων στην Αυστρία, ως κράτος μέλος προορισμού στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα θιγόταν η ρυθμιστική αρμοδιότητα της Ιρλανδίας ως κράτους μέλους καταγωγής. Στόχος δε της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ είναι να εξασφαλιστεί η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας με την εξάλειψη των εμποδίων που θέτουν διαφορετικοί εθνικοί κανόνες. Αν δινόταν άλλη ερμηνεία επί του ζητήματος, θα υπονομευόταν η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών καταγωγής και παροχής της υπηρεσίας και θα παραβιαζόταν η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, καθώς και η ελευθερία παροχής υπηρεσιών, θέτοντας σε κίνδυνο την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς⁹. Υπαγομένων των πλατφορμών επικοινωνίας σε περισσότερες διαφορετικές νομοθεσίες και θιγομένων της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος προέλευσης, στην οποία βασίζεται η Οδηγία, θα παραβιαζόταν μία από τις κατοχυρωμένες στις Συνθήκες ελευθερίες.

Το Δικαστήριο είναι ξεκάθαρο τόσο ως προς τον δικανικό συλλογισμό στο αιτιολογικό της απόφασης όσο και ως προς το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε. Ξεκινώντας από τη γραμματική ερμηνεία της Οδηγίας και συμφωνώντας με τον Γεν. Εισαγγελέα¹⁰, οδηγήθηκε ευλόγως στην παρατήρηση ότι, αν η ρύθμιση αφορούσε (και) μέτρα γενικής εφαρμογής, θα στερείτο νοήματος ως προς την απαίτηση προηγούμενης ενημέρωσης του κράτους μέλους εγκατάστασης του παρόχου της υπηρεσίας πριν από τη λήψη των εν λόγω μέτρων από το κράτος παροχής της υπηρεσίας ενόψει αδράνειας του πρώτου επί προειδοποίησης. Αυτό θα συνέβαινε, μεταξύ άλλων, λόγω του ότι η Οδηγία δεν περιλαμβάνει κάποια υποχρέωση σύνταξης μιας λίστας των παρόχων υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας που εδρεύουν στα κράτη μέλη, σε αντίθεση με τη ρητή σχετική πρόβλεψη σε άλλες ρυθμίσεις του ενωσιακού δικαίου, όπως στο άρθρο 28α παρ. 6 της Οδηγίας 2010/13/ΕΕ. Θα προέκυπτε, συνεπώς, μια υπέρμετρη δυσκολία για τις εθνικές αρχές να εκτιμήσουν ποιες υπηρεσίες θα υπόκειντο σε αυτά τα γενικά μέτρα¹¹.

Η απόφαση του Δικαστηρίου, πάντως, παραβλέπει και τμήμα της νομολογίας του ίδιου σχετικά με το άρθρο 3 παρ. 4 της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ. Για παράδειγμα, η υπόθεση *Airbnb Ireland* προέκυψε από την εφαρμογή του

8. Ibid, σκ. 31-35.

9. Ibid, σκ. 42 επ.

10. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar για τη σχολιαζόμενη απόφαση, 08.06.2023, ECLI:EU:C:2023:467, σημ. 68.

11. Ibid, σημ. 36-38.

γαλλικού νόμου Hoguet, ο οποίος ρυθμίζει τη δραστηριότητα των μεσαζόντων ακινήτων. Ενώ η ρύθμιση είχε γενικό χαρακτήρα, το Δικαστήριο την εξέτασε βάσει του άρθρου 3 παρ. 4 στοιχείο β' της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ, λέγοντας ότι η υποχρέωση κοινοποίησης αφορά και ρυθμίσεις προγενέστερες της έναρξης ισχύος της Οδηγίας, όπως ήταν ο νόμος Hoguet¹². Αυτή όμως η εφαρμογή της συγκεκριμένης διάταξης της Οδηγίας, σε μέτρα δηλαδή που προηγούνται της έναρξης ισχύος της τελευταίας, είναι σαφώς ασυμβίβαστη με την απαίτηση ότι τα κράτη μέλη κοινοποιούν τα μέτρα «πριν τα λάβουν» και τα θεσπίζουν μόνο εάν το κράτος μέλος εγκατάστασης του παρόχου της υπηρεσίας δεν λάβει τα κατάλληλα μέτρα.

Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειωθεί ότι, στην απόφαση *Airbnb Ireland*, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου ενίσχυσε αποφασιστικά τις ρυθμιστικές εξουσίες των κρατών μελών, καθώς επέτρεψε να θεσπίζουν γενικά μέτρα βάσει της Οδηγίας. Αυτή η δυνατότητα οριοθετήθηκε στον βαθμό που η υποχρέωση κοινοποίησης κατέστη αυστηρότερη, καθώς επεκτάθηκε το πεδίο εφαρμογής της σε μέτρα που προηγούνται της έναρξης ισχύος της Οδηγίας¹³. Εκεί τονίστηκε ότι η διάταξη είναι «αρκούντως σαφής, ακριβής και απαλλαγμένη αιρέσεων ώστε να έχει άμεσο αποτέλεσμα»¹⁴. Συνεπώς, έχοντας άμεσο αποτέλεσμα, μπορεί να γίνεται ευθεία επίκληση της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ακόμα και σε περίπτωση μη μεταφοράς της Οδηγίας ή και πλημμελούς μεταφοράς της στο εθνικό δίκαιο. Τα δε εθνικά μέτρα τα οποία παραβιάζουν την αρχή καθίστανται αυτομάτως ανεφάρμοστα.

Είναι σαφές ότι η σχολιαζόμενη απόφαση ανατρέπει την ως άνω κατεύθυνση της νομολογίας *Airbnb Ireland* και καθιστά ανεφάρμοστα πολλά γενικά μέτρα που έλαβαν τα κράτη μέλη τα τελευταία χρόνια ενόψει των προκλήσεων που πηγάζουν από τη ραγδαία εξάπλωση και ανάπτυξη των διαδικτυακών υπηρεσιών γενικότερα. Παράλληλα, αξίζει να ληφθεί υπόψη και η συγκυρία κατά την οποία εκδόθηκε αυτή η απόφαση. Κατά καιρούς, αρκετά κράτη μέλη έχουν υιοθετήσει μέτρα τα οποία αφορούσαν την άσκηση ελέγχου επί της προσβασιμότητας σε συγκεκριμένο υλικό στο διαδίκτυο (όπως π.χ. ο γαλλικός νόμος *Loi Avia*¹⁵ κατά του περιεχομένου «μίσους» στο διαδίκτυο). Ταυτοχρόνως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προσπαθεί να ρυθμίσει τις διαδικτυακές υπηρεσίες σε ενωσιακό επίπεδο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Κανονισμός (ΕΕ) 2022/2065 για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA)¹⁶ και ο Κανονισμός (ΕΕ) 2022/1925 (Πράξη για τις Ψηφιακές Αγορές) (DMA)¹⁷. Η απόφαση αυτή ήρθε, επομένως, και υποστήριξε τις προσπάθειες αυτές της Ένωσης¹⁸.

III. Συμπεράσματα

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το Δικαστήριο με αυτή την απόφαση έκανε ένα αποφασιστικό βήμα προς την αναχαίτιση του κατακερματισμού του δικαίου των ψηφιακών υπηρεσιών και, συνεπώς, της ίδιας της ψηφιακής εσωτερικής αγοράς, ενόψει των διαφόρων εθνικών νομοθεσιών. Η ενιαία εσωτερική αγορά είναι ακρογωνιαίος λίθος του ενωσιακού οικοδομήματος και το Δικαστήριο έχει αποδείξει σε πληθώρα περιπτώσεων ότι μπορεί και προσαρμόζεται στην αλλαγή, ακόμα και σε ό,τι αφορά τομείς οι οποίοι σχετίζονται με τις τεχνολογικές εξελίξεις. Δεν προκαλούν, συνεπώς, εντύπωση τα άμεσα ανταντακλαστικά του και στην περίπτωση των διάσπαρτων εθνικών νομοθεσιών επί των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας. Εντούτοις, ακριβώς λόγω των ραγδαίων εξελίξεων, θα χρειαστεί μεγάλη προσοχή στη διαμόρφωση της στάσης του με τέτοιον τρόπο ώστε να διασφαλιστεί η ασφάλεια του δικαίου. Να αποφευχθεί, δηλαδή, ο μελλοντικός κατακερματισμός της ίδιας της νομολογίας του κατά την προσπάθεια να συμβαδίσει με τις εξελίξεις. Πρόκειται για ένα δύσκολο έργο του Δικαστηρίου, δεδομένων ιδίως όλων των νέων υπηρεσιών που προκύπτουν κατά καιρούς και που θα χρειαστεί να κατηγοριοποιηθούν ή όχι ως υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας, με τις συνακόλουθες συνέπειες ως προς το νομικό καθεστώς στο οποίο θα υπαχθούν σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο. Η προστασία της ελευθερίας παροχής των υπηρεσιών θα αντιμετωπίσει νέες προκλήσεις και το Δικαστήριο οφείλει να βρει ενδεχομένως και νέες σταθερές πλάι στις ήδη υπάρχουσες, όπως η αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής, οι οποίες θα ισορροπούν τα συμφέροντα των παρόχων της κοινωνίας της πληροφορίας και των κρατών μελών, με απώτερο στόχο την ενίσχυση της εσωτερικής αγοράς.

12. ΔΕΕ C-390/18, *Airbnb Ireland*, ό.π., σκ. 87.

13. Ibid.

14. Ibid, σκ. 90.

15. LOI n° 2020-766 du 24 juin 2020 visant à lutter contre les contenus haineux sur internet (1), JORF n°0156 du 25 juin 2020.

16. Κανονισμός (ΕΕ) 2022/2065 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Οκτωβρίου 2022, σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών και την τροποποίηση της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ (Πράξη για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες), ΕΕ 2022 L 277/1.

17. Κανονισμός (ΕΕ) 2022/1925 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Σεπτεμβρίου 2022, σχετικά με διεκδικήσιμες και δίκαιες αγορές στον ψηφιακό τομέα και για την τροποποίηση των Οδηγιών (ΕΕ) 2019/1937 και (ΕΕ) 2020/1828 (Πράξη για τις Ψηφιακές Αγορές), ΕΕ 2022 L 265/1.

18. A. CHAPUIS-DOPPLER, Member States may not restrict the activity of online platforms established in another Member State by general measures of an abstract nature: Google Ireland and Others (C-376/22), EU Law Live, 21.11.2023.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Αύγουστος – Οκτώβριος 2023)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Gauvin και Silliau κατά Γαλλίας (Προσφυγές Νος 21424/16 και 45728/17), απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2023

Πρόσβαση σε πληροφορίες – υποβοηθούμενη αναπαραγωγή – υποχρέωση ανωνυμίας

Στους προσφεύγοντες, Audrey Gauvin, γεννηθείσα το 1980, και Clément Silliau, γεννηθέντα το 1989, που συνηλθθησαν μέσω τεχνητής γονιμοποίησης από δότη σπέρματος, δεν δόθηκε η άδεια από τις εθνικές αρχές να λάβουν πληροφορίες για την ταυτότητα των αντίστοιχων δωρητών σπέρματος ή μη ταυτοποίηση υλικό σχετικά με αυτούς, σύμφωνα με την αρχή της ανωνυμίας των δωρητών γαμετών.

Σύμφωνα με την αρχή της ανωνυμίας, που υιοθετήθηκε με τον Νόμο περί Βιοηθικής του 1994, ήταν απολύτως και οριστικώς αδύνατο για τα πρόσωπα που συνηλθθησαν μέσω δωρεάς γαμετών να ανακαλύψουν την ταυτότητα του σχετικού βιολογικού γονέα ή να λάβουν πληροφορίες γι' αυτόν που δεν αποκαλύπτουν την ταυτότητά του. Προβλέπονταν μόνο δύο εξαιρέσεις από την αρχή της ανωνυμίας, αποκλειστικά για τους γιατρούς, σε περίπτωση θεραπευτικής αναγκαιότητας ή όταν ο δωρητής είχε διαγνωστεί με σοβαρή γενετική ανωμαλία.

Ο Νόμος περί Βιοηθικής, της 2ας Αυγούστου 2021, έθεσε τέρμα σ' αυτήν την απόλυτη ανωνυμία. Από την ημερομηνία που τέθηκε σε ισχύ, όλες οι δωρεές γαμετών εξαρτώνται από τη ρητή συγκατάθεση των δωρητών να τηρούνται αρχεία της ταυτότητάς τους και πληροφοριών που δεν αποκαλύπτουν την ταυτότητά τους (ηλικία, φυσικά χαρακτηριστικά, οικογενειακή και επαγγελματική κατάσταση, χώρα γέννησης, λόγοι δωρεάς). Τα στοιχεία αυτά αποκαλύπτονται στα άτομα που συλλαμβάνονται μέσω της διαδικασίας τεχνητής γονιμοποίησης εάν υποβάλλουν σχετική αίτηση στην επιτροπή πρόσβασης στα στοιχεία τρίτου δωρητή για άτομα που γεννήθηκαν μέσω ιατρικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής (CAPADD). Τα παιδιά που γεννήθηκαν από γαμέτες που είχαν δωριστεί πριν από αυτήν την ημερομηνία, όπως οι προσφεύγοντες, μπορούσαν να υποβάλουν αίτηση στη CAPADD, που ήταν υπεύθυνη για την επικοινωνία με τους δωρητές προκειμένου να λάβει τη συγκατάθεσή τους στην αποκάλυψη των σχετικών πληροφοριών. Οι δωρητές επίσης μπορούσαν να επικοινωνούν με τη CAPADD από μόνοι τους για

να δηλώσουν τη συγκατάθεσή τους στην αποκάλυψη των πληροφοριών αυτών.

Όταν οι προσφεύγοντες απευθύνθηκαν στα εθνικά δικαστήρια και στη συνέχεια στο ΕΔΔΑ, η εθνική νομοθεσία δεν επέτρεπε στα παιδιά που είχαν συλληφθεί μέσω δωρητών γαμετών να αποκτούν πρόσβαση σε στοιχεία σχετικά με την ταυτότητα του δωρητή και άλλες μη ταυτοποιήσιμες πληροφορίες. Οι προσφεύγοντες διαμαρτύρονταν για τις ελλείψεις στο εθνικό νομικό σύστημα, που είχε ως αποτέλεσμα την απόρριψη των αιτήσεών τους για λήψη τέτοιων πληροφοριών. Η καταγγελία αυτή, επομένως, έπρεπε να εξεταστεί υπό το πρίσμα του κατά πόσον το εναγόμενο Κράτος είχε μια θετική υποχρέωση να διασφαλίσει στους προσφεύγοντες δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή τους.

Μια συγκριτική μελέτη ανάμεσα σε είκοσι πέντε κράτη που διεξήγαγε το Συμβούλιο της Ευρώπης έδειξε ότι τα κράτη αυτά ήταν διχασμένα ως προς το ζήτημα της πρόσβασης στις πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή ατόμων που είχαν συλληφθεί μέσω δωρεάς γαμετών και ότι τα κριτήρια πρόσβασης στις πληροφορίες αυτές διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους. Επίσης, η παρούσα υπόθεση εγείρει σημαντικά ηθικά ερωτήματα, ενώ τίθενται και ζητήματα δημοσίου συμφέροντος. Οι εκτιμήσεις αυτές συνηγορούν υπέρ ενός ευρέος περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας.

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας την υπόθεση υπό το πρίσμα της ουσίας του άρθρου 8 της Σύμβασης, διαπίστωσε ότι τα εθνικά δικαστήρια τόνισαν επανειλημμένως ότι τα αιτήματα των προσφευγόντων απαιτούσαν ριζικές μεταρρυθμίσεις του αστικού δικαίου και της νομοθεσίας περί ζητημάτων αναπαραγωγής, τα οποία αποτελούσαν κατά πρώτο και κύριο λόγο θέμα του νομοθέτη. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι, όταν τίθενται ζητήματα γενικής πολιτικής, επί των οποίων οι απόψεις σε μια δημοκρατική κοινωνία μπορούν ευλόγως να διαφέρουν πολύ, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στον ρόλο του διαμορφωτή της εθνικής πολιτικής, όπως στην προκειμένη περίπτωση. Το ζήτημα αυτό σήμαινε επίσης ότι έπρεπε να ληφθούν υπόψη οι ιδιαίτερες περιστάσεις της κατάστασης των ατόμων (όπως οι προσφεύγοντες) από την άποψη του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής, ιδίως του δικαιώματος πρόσβασης σε πληροφορίες για την καταγωγή τους, που προστατεύεται από τη Σύμβαση, καθώς συνιστά μέρος του ζωτικού συμφέροντος για την απόκτηση πληροφοριών απαραίτητων για την ανακάλυψη της αλήθειας που αφορά μια σημαντική πτυχή της προσωπικής

τους ταυτότητας. Το Δικαστήριο, συνεπώς, θα εξετάσει εάν οι νομοθετικές επιλογές που οδήγησαν στην καταγγελλόμενη παραβίαση και οι συνέπειές τους για τους προσφεύγοντες συνιστούσαν παραβίαση της θετικής υποχρέωσης διασφάλισης αποτελεσματικού σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής.

Καταρχάς, η καταγγελλόμενη κατάσταση των προσφευγόντων προκλήθηκε από τις αποφάσεις του νομοθέτη που ελήφθησαν μετά από λεπτομερείς και υψηλής ποιότητας συζητήσεις, συμπεριλαμβανομένων δημοσίων διαβουλεύσεων όπου όλες οι απόψεις εξετάστηκαν και τα δικαιουόμενα συμφέροντα και δικαιώματα σταθμίστηκαν όσο το δυνατόν εξίσου.

Το Κράτος ρύθμιζε νομοθετικά την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή από το 1994. Αντιμετώπιζε τους δωρητές γαμετών συγκριτικά με όλες τις δωρεές οργάνων σώματος εντός ενός γενικού νομοθετικού πλαισίου, το οποίο βασίζεται στις αρχές της ανωνυμίας και της ευγνωμοσύνης για την πραγματοποίηση τέτοιων δωρεών. Οι επιλογές αυτές επαναλήφθηκαν το 2004 και στη συνέχεια το 2011 μετά από διαβουλεύσεις σχετικά με το εάν η ανωνυμία του δωρητή ήταν συμβατή με το δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή.

Δεν υπάρχει συναίνεση μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών σχετικά με το εάν τα άτομα που γεννιούνται μέσω δωρεών γαμετών έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή τους, αλλά μόνο μια πρόσφατη τάση υπέρ του. Αυτό δεν επιτρέπει στο Δικαστήριο να αποφανθεί ότι τα άτομα που βρίσκονται στην κατάσταση των προσφευγόντων, όπως αυτά που γεννήθηκαν από άγνωστης ταυτότητας πρόσωπο, θα πρέπει να έχουν προηγουμένως τη δυνατότητα να υποβάλουν αίτηση σε μια επιτροπή για να έχουν πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή τους.

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι ο νομοθέτης είχε σταθμίσει δεόντως τα διακυβεύόμενα συμφέροντα και δικαιώματα μετά από μια ενημερωμένη και σταδιακή διαδικασία προβληματισμού σχετικά με την ανάγκη κατάργησης της ανωνυμίας του δωρητή και ότι είχε δράσει εντός του περιθωρίου διακριτικής του ευχέρειας, το οποίο όντως μειωνόταν από το γεγονός ότι διακυβευόταν μια σημαντική πτυχή της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων. Συνεπώς, δεν μπορεί να ασκηθεί κριτική στο εναγόμενο Κράτος για τον ρυθμό υιοθέτησης της μεταρρύθμισης ή για το γεγονός ότι καθυστέρησε να συμφωνήσει με αυτήν.

Δεύτερον, οι μη ταυτοποιήσιμες ιατρικές πληροφορίες – η πρόσβαση στις οποίες ήταν ιδιαίτερος περιορισμένη κατά την καταγγελία των προσφευγόντων – καλύπτονται επίσης από απόλυτη ανωνυμία σχετικά με τον δωρητή και από ιατρικό απόρρητο, με την επιφύλαξη των παρεκκλίσεων που προβλέπονται για τους γιατρούς.

Ο σεβασμός του απορρήτου των ιατρικών δεδομένων

είναι μια θεμελιώδης αρχή στα νομικά συστήματα των Συμβαλλομένων Μερών της Σύμβασης. Παρόλο που το δικαίωμα στην υγεία δεν περιλαμβάνεται ως τέτοιο μεταξύ των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση ή τα Πρωτόκολλά της, εντούτοις τα Συμβαλλόμενα Μέρη έχουν μια θετική υποχρέωση να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της ζωής και της υγείας όσων τελούν υπό τη δικαιοδοσία τους. Ομοίως, το δικαίωμα της αποτελεσματικής πρόσβασης σε πληροφορίες σχετικά με την υγεία και το καθεστώς αναπαραγωγής συνδέεται με την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή κατά την έννοια του άρθρου 8.

Κατά τον χρόνο που κατατέθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου οι προσφυγές, η αρχή της ανωνυμίας των δωρητών γαμετών δεν απαγόρευε στους γιατρούς να έχουν πρόσβαση σε ιατρικές πληροφορίες και να τις αποκαλύπτουν σε άτομα που έχουν γεννηθεί μέσω της σχετικής δωρεάς γαμετών, όταν αυτό απαιτούνταν για θεραπευτικούς λόγους. Αυτό περιλάμβανε την πρόληψη του κινδύνου συγγένειας, που θεωρείται η κύρια παραβίαση του δικαιώματός τους στην υγεία. Όμως, το Συμβούλιο της Επικρατείας της Γαλλίας (Conseil d'État) αποφάνθηκε, τον Νοέμβριο του 2015, ότι οι ταυτοποιήσιμες ιατρικές πληροφορίες θα μπορούσαν να λαμβάνονται προληπτικά, ιδίως στην περίπτωση ενός ζευγαριού όπου και οι δύο σύντροφοι είχαν γεννηθεί μέσω δωρεάς γαμετών. Επιπλέον, η προγενέστερη νομοθεσία προέβλεπε επίσης ότι ο δωρητής θα μπορούσε, σε περίπτωση διάγνωσης μιας γενετικής ασθένειας, να εξουσιοδοτήσει τον γιατρό να επικοινωνήσει με το κέντρο δωρεάς γαμετών ώστε να είναι δυνατή η ενημέρωση του παιδιού που γεννήθηκε μέσω της δωρεάς.

Δεν υπήρχε συναίνεση ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη για το ζήτημα της αποκάλυψης ιατρικών πληροφοριών και για το δικαίωμα ενημέρωσης για την υγεία κάποιου.

Ενόψει των ανωτέρω και ελλείψει επαρκώς ακριβών στοιχείων που να περιέχονται στον φάκελο ως προς τις απτές επιπτώσεις για τους προσφεύγοντες από τη διατήρηση του ιατρικού απορρήτου, ιδίως όσον αφορά την καταγγελλόμενη σχέση ανάμεσα στη βλάβη που προκλήθηκε από το εν λόγω απόρρητο και της γνώσης του ιατρικού τους ιστορικού, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το εναγόμενο Κράτος πέτυχε μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα διακυβεύόμενα συμφέροντα αναφορικά με τις μη ταυτοποιήσιμες ιατρικές πληροφορίες. Κατά συνέπεια, η απόρριψη των αιτημάτων των προσφευγόντων για λόγους σχετιζόμενους με τον σεβασμό του ιατρικού απορρήτου δεν αποτέλεσε παραβίαση της θετικής υποχρέωσης του Κράτους για διασφάλιση του δικαιώματος σεβασμού της προσωπικής τους ζωής.

Τρίτον, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν τις ελλείψεις στο σύστημα που υιοθετήθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 2022, συγκεκριμένα τη δυνατότητα υποβολής αιτήματος στην επιτροπή CAPADD προκειμένου να ζητηθεί η συγκατάθε-

ση του δωρητή για την αποκάλυψη των στοιχείων του. Το Δικαστήριο δεν υποτιμά τον φόβο των προσφευγόντων ότι οι δωρητές ενδεχομένως να μην βρεθούν, δεδομένης της δυσκολίας να βρουν τους φακέλους τους, ή ότι μπορεί να μην συναινέσουν στην αποκάλυψη σχετικών μ' αυτούς πληροφοριών, καθώς τους έχει διασφαλιστεί απόλυτη και επ' αόριστον ανωνυμία. Το δεύτερο σενάριο ήταν αυτό που συνέβη στην περίπτωση της πρώτης προσφεύγουσας. Ωστόσο, η απόφαση του νομοθέτη προήλθε από την ανησυχία να σεβαστεί τις καταστάσεις που προκλήθηκαν από την προηγούμενη νομοθεσία. Το Δικαστήριο δεν βλέπει πώς θα μπορούσε να διευθετηθεί διαφορετικά η κατάσταση. Συνεπώς, έκρινε ότι το εναγόμενο Κράτος δεν υπερέβη το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που απολάμβανε επιλέγοντας να παραχωρήσει πρόσβαση στην πληροφορία σχετικά με την καταγωγή κάποιου, υπό τη μόνη προϋπόθεση ο δωρητής να συναινέσει.

Ενόψει των ανωτέρω και λαμβάνοντας υπόψη το περιορισμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του Κράτους, το Δικαστήριο έκρινε ότι το εναγόμενο Κράτος δεν παραβίασε τη θετική του υποχρέωση να διασφαλίσει αποτελεσματικά τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων.

Μη παραβίαση άρθρου 8.

Υπόθεση Koilova και Babulkova κατά Βουλγαρίας (Προσφυγή Νο 40209/20), απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 2023

Ομόφυλα ζευγάρια – έλλειψη προστασίας και νομικής αναγνώρισης

Οι εθνικές αρχές αρνήθηκαν να καταγράψουν στο πιστοποιητικό γέννησης της πρώτης προσφεύγουσας την οικογενειακή της κατάσταση ως παντρεμένη, όπως αποδεικνύεται από το πιστοποιητικό γάμου του ομόφυλου ζευγαριού που εκδόθηκε από το Ηνωμένο Βασίλειο. Η εθνική νομοθεσία δεν επέτρεπε τέτοια αλλαγή, καθώς δεν προέβλεπε τη δυνατότητα οποιασδήποτε μορφής ένωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια. Οι προσφεύγουσες, κατά συνέπεια, κατήγγειλαν ότι τους απαγορεύθηκε να απολαύσουν τη νομική προστασία που θεωρούσαν ότι δικαιούνταν ως έγγαμο ζευγάρι.

Αναφορικά με το σκέλος της «ιδιωτικής ζωής» του άρθρου 8 της Σύμβασης, η απουσία νομικού πλαισίου για την αναγνώριση και την προστασία των ομόφυλων ζευγαριών επηρεάζει τόσο την προσωπική όσο και την κοινωνική ταυτότητα των ενδιαφερομένων. Όσον αφορά την πτυχή της «οικογενειακής ζωής», ένα ομόφυλο ζευγάρι σε μια σταθερή και αφοσιωμένη σχέση έχει μια «οικογενειακή ζωή» άξια αναγνώρισης και προστασίας. Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ότι το άρθρο 8 εφαρμόζεται στην παρούσα υπόθεση αναφορικά τόσο με το σκέλος της «ιδιωτικής

ζωής» όσο και με αυτό της «οικογενειακής ζωής».

Έχοντας υπόψη τους ισχυρισμούς των προσφευγουσών και ιδίως την πρόσφατη νομολογία του, σύμφωνα με την οποία τα άρθρα 8, 12 και 14 της Σύμβασης δεν εγγυώνται σε ένα ομόφυλο ζευγάρι το δικαίωμα στον γάμο, το Δικαστήριο αποφάσισε να εστιάσει στο ερώτημα εάν το εναγόμενο Κράτος εκπλήρωσε τη θετική του υποχρέωση να διασφαλίσει τη νομική αναγνώριση και προστασία των προσφευγουσών. Για τον σκοπό αυτό, όφειλε να εξετάσει εάν το εναγόμενο Κράτος, λαμβάνοντας υπόψη το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνει, εξισορρόπησε δίκαια τα κυρίαρχα συμφέροντα τα οποία επικαλείται και τα συμφέροντα που επικαλούνται οι προσφεύγουσες.

Δεν υπήρχε στη Βουλγαρία διαδικασία αναγνώρισης ή καταχώρισης ενός γάμου που τελέστηκε στο εξωτερικό μεταξύ ενός ομόφυλου ζευγαριού ή μιας *de facto* ένωσης. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση, το νομοθετικό πλαίσιο της Βουλγαρίας – το οποίο όριζε ότι ο γάμος συνίσταται στην ένωση ενός άνδρα και μιας γυναίκας σύμφωνα με τον ορισμό που βασίζεται στο Σύνταγμα – δεν προέβλεπε κάποια άλλη μορφή ένωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια και η εξέλιξη της κοινωνίας δεν ήταν τέτοια ώστε ο νομοθέτης να μπορέσει να εξετάσει το ενδεχόμενο να πραγματοποιήσει τις σχετικές αλλαγές στο στάδιο αυτό. Σε αντίθεση με πολλά Κράτη Μέλη, το εναγόμενο Κράτος δεν είχε διαβιβάσει στο Δικαστήριο κάποια πρόθεση να τροποποιήσει την εθνική του νομοθεσία προς τον σκοπό αυτό.

Στην παρούσα υπόθεση, όπως και στην απόφαση επί της υπόθεσης *Fedotova και λοιποί κατά Ρωσίας* (απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης), ελλείπει επίσημης αναγνώρισης, τα ομόφυλα ζευγάρια δεν ήταν παρά *de facto* ενώσεις για τους σκοπούς του εθνικού δικαίου, ακόμη και στην περίπτωση γάμου που τελέστηκε νομίμως στο εξωτερικό. Ως εκ τούτου, δεν είχαν τη δυνατότητα να ρυθμίσουν θεμελιώδεις πτυχές της ζωής τους ως ζευγάρι, όπως περιουσιακά, οικογενειακά και κληρονομικά ζητήματα, εκτός από την ιδιότητά τους ως πρόσωπα, συνάπτοντας συμβάσεις βάσει του κοινού δικαίου, όπου αυτό είναι δυνατό, και όχι ως ένα επισήμως αναγνωρισμένο ζευγάρι. Δεν ήταν σε θέση να βασιστούν στη σχέση τους κατά τις συναλλαγές τους με τις δικαστικές ή διοικητικές αρχές ή με τρίτους. Ακόμη και εάν υποθεθεί ότι η εθνική νομοθεσία επέτρεπε στις προσφεύγουσες να απευθυνθούν στα εθνικά δικαστήρια για την προστασία των βασικών τους αναγκών ως ζευγάρι, η αναγκαιότητα λήψεως ενός τέτοιου μέτρου θα αποτελούσε από μόνη της ένα εμπόδιο για τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής.

Συνεπώς, το Δικαστήριο δεν μπορεί να θεωρήσει ότι η προστασία που προσφέρεται στη Βουλγαρία σε ένα ομόφυλο ζευγάρι που βρίσκεται σε μια σταθερή και αφοσιωμένη σχέση ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες των ενδιαφε-

ρομένων.

Σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς του εναγόμενου Κράτους στην υπόθεση *Fedotova και λοιποί κατά Ρωσίας*, η Κυβέρνηση δεν ισχυρίστηκε ότι η αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών ήταν σε σύγκρουση με την ανάγκη διατήρησης των αξιών που συνδέονται με την παραδοσιακή έννοια της οικογένειας, ότι η εθνική κοινή γνώμη ήταν ευρέως ενάντια στις ομοφυλοφιλικές σχέσεις ή ότι η απαγόρευση της προώθησης των ομοφυλοφιλικών σχέσεων ήταν απαραίτητη για την προστασία των ανηλίκων. Αντιθέτως, απλώς υποστήριξε ότι δεν υπήρχε θετική υποχρέωση κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης να αναγνωρίσει νομικά τα ομόφυλα ζευγάρια και κάλεσε το Δικαστήριο να επιτρέψει στην κοινωνική και νομοθετική εξέλιξη που παρατηρείται στη Βουλγαρία να πάρει την πορεία της, η οποία, κατά την άποψή της, θα οδηγούσε σε μια τέτοια αναγνώριση στο μέλλον.

Σχετικώς, το Δικαστήριο είχε προηγουμένως διαπιστώσει, λαμβάνοντας υπόψη τη νομολογία του όπως είχε παγιωθεί από μια σαφή συνεχιζόμενη τάση στα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, ότι, σύμφωνα με τις θετικές τους υποχρεώσεις κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης, τα Κράτη Μέλη υποχρεούνταν να παρέχουν νομικό πλαίσιο που να επιτρέπει στα ομόφυλα ζευγάρια να απολαμβάνουν επαρκή αναγνώριση και προστασία της σχέσης τους.

Επίσης, οι παρατηρήσεις της εναγόμενης Κυβέρνησης δεν υπέδειξαν σαφώς ποιο δημόσιο συμφέρον επιθυμούσε το Κράτος να προστατεύσει αρνούμενο να διαφυλάξει τα ατομικά συμφέροντα των προσφευγουσών.

Συγχρόνως, η εναγόμενη Κυβέρνηση είχε κατηγορηματικά αρνηθεί ότι η απουσία συγκεκριμένου νομικού πλαισίου που να εγγυάται την αναγνώριση και την προστασία των ομόφυλων ζευγαριών αποσκοπούσε στην προστασία της οικογένειας κατά την παραδοσιακή έννοια. Απλώς επιχειρηματολόγησε – εξηγώντας ότι ήταν σε καλύτερη θέση να αξιολογήσει, όταν θα έφτανε η στιγμή, πώς ένιωθε η εθνική κοινότητα για το ζήτημα – ότι ενέπιπτε στο περιθώριο διακριτικής της ευχέρειας να αποφασίσει ποια ήταν η κατάλληλη στιγμή να υιοθετηθεί ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο για τον σκοπό αυτό και τους όρους μιας τέτοιας υιοθέτησης.

Το Δικαστήριο προσφάτως δήλωσε ότι αυτό το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας είχε πλέον σημαντικά μειωθεί σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα νομικής αναγνώρισης και προστασίας των ομόφυλων ζευγαριών. Από την άλλη πλευρά, ήταν ευρύτερο αναφορικά με την «επιλογή των μέσων» που θα χρησιμοποιηθούν για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας των δικαιωμάτων τέτοιων ζευγαριών.

Επιπλέον, η παρούσα υπόθεση δεν αφορά συγκεκριμένα «συμπληρωματικά» (εν αντιθέσει με τα βασικά) δικαιώματα που ενδέχεται ή όχι να προκύψουν από μια τέτοια

ένωση και τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο μιας έντονης διαμάχης υπό το πρίσμα της ευαίσθητης διάστασής τους: τα Κράτη απολαμβάνουν ένα συγκεκριμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας αναφορικά με το ακριβές καθεστώς που παρέχεται ως ένας συγκεκριμένος τρόπος αναγνώρισης και με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που σχετίζονται με μια τέτοια ένωση ή με ένα σύμφωνο συμβίωσης. Η παρούσα υπόθεση αφορά αποκλειστικά τη γενική ανάγκη νομικής αναγνώρισης και τη βασική προστασία που παρέχεται στις προσφεύγουσες ως ομόφυλο ζευγάρι. Ως εκ τούτου, πρόκειται για μια σημαντική πτυχή της ταυτότητας των προσφευγουσών στην οποία ένα σχετικό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας θα πρέπει να εφαρμοστεί.

Επιπλέον, το Δικαστήριο προσφάτως σημείωσε στην υπόθεση *Fedotova και λοιποί κατά Ρωσίας* ότι η ευρωπαϊκή τάση προς τη νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών, που είχε ήδη παρατηρήσει σε προηγούμενες υποθέσεις, επιβεβαιώθηκε σαφώς σήμερα. Συνεπώς, επιτρέπεται να γίνει αναφορά σε μια σαφή συνεχή τάση στα Κράτη Μέλη προς μια νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών (μέσω του γάμου ή άλλων μορφών ένωσης), δεδομένου ότι μια πλειοψηφία τριάντα Κρατών Μελών έχει ήδη νομοθετήσει για τον σκοπό αυτό. Η τάση αυτή εδραιώθηκε από τις συγκλίνουσες θέσεις ορισμένων διεθνών οργάνων.

Στην προκειμένη περίπτωση, η εναγόμενη Κυβέρνηση, ενώ τόνισε ότι η νομοθεσία και η δικαστική πρακτική δεν επιτρέπουν σε καμία περίπτωση τη νομική αναγνώριση των ομόφυλων ζευγαριών, εντούτοις υποστήριξε ότι οι εθνικές αρχές ήταν αποφασιστικά δεσμευμένες στον αγώνα κατά της διακριτικής μεταχείρισης λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού και επέμεινε ότι η ιδέα της ρύθμισης των ομόφυλων ζευγαριών κέρδιζε μεγαλύτερη αποδοχή από την κοινωνία. Παρά το γεγονός αυτό, οι εθνικές αρχές δεν έχουν λάβει μέχρι σήμερα μέτρα για να θεσπιστούν οι κατάλληλες ρυθμίσεις για την αναγνώριση των ομόφυλων ενώσεων. Αναφορικά με τις συνθήκες της παρούσας υπόθεσης, τα αποδεικτικά στοιχεία που εξετάστηκαν δεν επέτρεψαν στο Δικαστήριο να διαπιστώσει την ύπαρξη ενός δημόσιου συμφέροντος που θα μπορούσε να υπερισχύσει των ουσιωδών συμφερόντων των προσφευγουσών, όπως εκτέθηκαν παραπάνω.

Υπό το πρίσμα των επιχειρημάτων που πρόβαλε η εναγόμενη Κυβέρνηση, της νομολογίας του Δικαστηρίου όπως διασαφηνίστηκε και παγιώθηκε στην υπόθεση *Fedotova και λοιποί κατά Ρωσίας* και του αποδεικτικού υλικού της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο κατέληξε ότι το εναγόμενο Κράτος υπερέβη το περιθώριο διακριτικής ευχέρειάς του και δεν εκπλήρωσε τη θετική υποχρέωσή του να διασφαλίσει ότι οι προσφεύγουσες είχαν στη διάθεσή τους ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο που προβλέπει την αναγνώριση και την προστασία της ένωσής τους ως

ομόφυλου ζευγαριού. Συνεπώς, το δικαίωμα των προσφευγουσών για σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής δεν είχε διασφαλιστεί από την άποψη αυτή. Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: η διαπίστωση παραβίασης συνιστά δίκαιη ικανοποίηση της όποιας ηθικής βλάβης. Το αίτημα αναφορικά με την επιδίκαση αποζημίωσης για θετική ζημία απορρίφθηκε.

Υποθέσεις Luca κατά Μολδαβίας (Προσφυγή No 55351/17) και Bizdiga κατά Μολδαβίας (Προσφυγή No 15646/18), απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 2023

Επικοινωνία – επιμέλεια – ενδοοικογενειακή βία – βέλτιστο συμφέρον παιδιών

Στην υπόθεση *Luca*, η προσφεύγουσα, Μολδαβή που ζει στο Κισινάου, απέκτησε δύο παιδιά με τον Α.Ι. στην Ιταλία. Το 2015 επέστρεψαν στη Μολδαβία, όπου ο Α.Ι. την κακοποίησε πολλές φορές σωματικά, λεκτικά και συναισθηματικά. Το 2016 εκδόθηκε δικαστική απόφαση υπέρ της προσφεύγουσας σύμφωνα με την οποία ο Α.Ι. δεν μπορούσε να έρθει σε επαφή μαζί τους. Η προσφεύγουσα τον κατήγγειλε στην Αστυνομία ότι παραβίασε τους όρους της απόφασης, αλλά δεν διεξήχθη ποινική έρευνα. Το εθνικό δικαστήριο, όπου κατέφυγε και πάλι η προσφεύγουσα ζητώντας παράταση της προστασίας της και όπου κατέθεσε ότι ο Α.Ι. είχε διακόψει την παροχή νερού στο σπίτι της, απέρριψε την αίτησή της. Ενώ ο Α.Ι., τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, κακοποίησε σωματικά και πάλι την προσφεύγουσα, η αίτησή της στο δικαστήριο για προστασία απορρίφθηκε. Το Εφετείο αποφάνθηκε ότι δεν είχε υποστεί σωματική ή ψυχολογική βία.

Τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου, η προσφεύγουσα τον κατήγγειλε και πάλι για σωματική κακοποίηση και η Αστυνομία του επέβαλε πρόστιμο, χωρίς όμως να διαταχθεί ποινική έρευνα. Σε μεταγενέστερο στάδιο, ξεκίνησε έρευνα δύο καταγγελιών της προσφεύγουσας, μεταξύ άλλων για ενδοοικογενειακή βία, οπότε ο Α.Ι. καταδικάστηκε και του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης με αναστολή, ενώ επιδικάστηκε και αποζημίωση στην προσφεύγουσα.

Τον Αύγουστο του 2016, τα παιδιά της προσφεύγουσας μετακόμισαν με τον Α.Ι. και η ίδια δεν είχε επικοινωνία μαζί τους. Το αίτημά της στην εθνική αρχή προστασίας παιδιών για επικοινωνία με τα παιδιά της απορρίφθηκε. Τα εθνικά δικαστήρια έκαναν δεκτό το αίτημά της και εκδόθηκε απόφαση περί επικοινωνίας, την οποία όμως ο Α.Ι. δεν τήρησε. Τον Μάρτιο του 2022, η προσφεύγουσα και ο Α.Ι. χώρισαν.

Στην υπόθεση *Bizdiga*, ο προσφεύγων απέκτησε παιδί με την τότε σύζυγό του, η οποία το 2015 τον εγκατέλειψε παίρνοντας μαζί και το παιδί. Τον Μάρτιο του 2016, η

σύζυγός του, C., στράφηκε δικαστικά εναντίον του καταγγέλλοντας περιστατικά ψυχολογικής βίας. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους, εκδόθηκε το διαζυγίο τους και η επιμέλεια του παιδιού τους δόθηκε στην C.

Ο προσφεύγων ζήτησε να του χορηγηθεί δικαίωμα επικοινωνίας με το παιδί του και το Τμήμα Παιδικής Προστασίας του Hâncești όρισε πρόγραμμα επικοινωνίας δύο ωρών την εβδομάδα στο σπίτι όπου διέμενε το παιδί. Η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου έλαβε υπόψη τις καταγγελίες περί ενδοοικογενειακή βίας κατά του προσφεύγοντα και μια προηγούμενη απόφαση σχετικά με την παροχή προστασίας και ψυχολογικής αξιολόγησης της C. μετά τις καταγγελίες για σωματική και ψυχολογική βία, παρόλο που δεν υπήρξε μνεία αυτών στην απόφασή του.

Στο Εφετείο, η επικοινωνία αυξήθηκε σε τέσσερις ώρες εβδομαδιαίως. Το 2016, ο προσφεύγων επιχείρησε, χωρίς επιτυχία, να αυξηθούν περαιτέρω οι ώρες επικοινωνίας. Παραπονήθηκε στις αρχές παιδικής προστασίας ότι δεν μπορούσε να δει το παιδί του. Το 2017 επιχείρησε να τροποποιηθεί η απόφαση περί επιμέλειας, χωρίς όμως να έχει επιτυχία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο σημείωσε ότι, μολονότι το άρθρο 8 δεν προβλέπει ρητές διαδικαστικές απαιτήσεις, εντούτοις οι αποφάσεις θα πρέπει να λαμβάνονται με δίκαιη διαδικασία και να σέβονται τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων, μεταξύ άλλων και των γονέων. Τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να διεξάγουν μια σε βάθος εξέταση της οικογενειακής κατάστασης συνολικά, και ιδιαιτέρως των πραγματικών, συναισθηματικών, ψυχολογικών, υλικών και ιατρικών παραγόντων, και να εκτιμήσουν ισορροπημένα τα συμφέροντα του καθενός, μεριμνώντας διαρκώς για την καλύτερη λύση για το παιδί.

Στην υπόθεση *Luca*, το Δικαστήριο τόνισε ότι οι εθνικές αρχές υποχρεούνται σε τέτοιες περιπτώσεις να χρησιμοποιούν τα διαθέσιμα μέσα ώστε να βοηθούν τη διατήρηση της επικοινωνίας γονέα-παιδιού και όχι να επιβάλλουν τετελεσμένα στις οικογενειακές σχέσεις. Στην υπόθεση αυτή, οι μολδαβικές αρχές δεν έλαβαν υπόψη τους την ενδοοικογενειακή βία που είχε υποστεί η προσφεύγουσα και δεν ενήργησαν εγκαίρως για να διασφαλίσουν τη διατήρηση της επικοινωνίας της με τα παιδιά της, με συνέπεια την παραβίαση του άρθρου 8.

Στην υπόθεση *Bizdiga*, το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι ήταν λογική, δίκαιη και πρόσφορη η διαδικασία λήψεως αποφάσεων, η οποία όρισε περιορισμένα δικαιώματα επικοινωνίας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το καταγγελλόμενο ιστορικό ενδοοικογενειακής βίας αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τις εθνικές αρχές όταν αξιολογούν και αποφασίζουν ζητήματα επικοινωνίας. Όμως, οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων δεν φαίνεται να έλαβαν υπόψη τους το στοιχείο αυτό και δεν έδωσαν στον προσφεύγοντα μια δίκαιη ευκαιρία να υποστηρίξει την υπόθεσή του.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8.

Παραβίαση άρθρου 8.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, εξέτασε την υπόθεση *Luca* υπό το πρίσμα του άρθρου 3 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης και σημείωσε ότι η σωματική βία που υπέστη η προσφεύγουσα και ο ψυχολογικός αντίκτυπος αυτής κατέστησαν την κακομεταχείρισή της αρκετά σοβαρή και οδήγησαν στην άσκηση ποινικής δίωξης από τις αρμόδιες αρχές.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η εθνική νομοθεσία της Μολδαβίας προέβλεπε τη δίωξη φερόμενων δραστών κακοποίησης, όμως οι αρχές δεν αξιολόγησαν προληπτικά τον κίνδυνο τον οποίο καταγγέλθηκε ότι υπέστη η προσφεύγουσα. Σημείωσε, επίσης, την ανυπαρξία δικαστικών αποφάσεων παροχής προστασίας για την προσφεύγουσα, καθώς ο Α.Ι. ουδέποτε είχε καταδικαστεί τελεσίδικα. Διαπίστωσε, αφενός, ότι η ψυχολογική βία δεν συμπεριλαμβανόταν ως μορφή ενδοοικογενειακής βίας και, αφετέρου, την ασυμφωνία ανάμεσα στις αποφάσεις των εθνικών πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων. Κατέληξε ότι η προσφεύγουσα δεν απόλαυσε μια επαρκή προληπτική προστασία μετά τις καταγγελίες της για ενδοοικογενειακή βία.

Το εναγόμενο Κράτος απέτυχε να διερευνήσει επαρκώς τις καταγγελίες της προσφεύγουσας περί ενδοοικογενειακής βίας. Οι αρχές απέρριψαν τους ισχυρισμούς της ότι υπέστη ψυχολογική και σωματική βία και δεν άσκησαν εγκαίρως δίωξη στον Α.Ι..

Το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης λόγω της μη προστασίας της προσφεύγουσας από την ενδοοικογενειακή βία που υπέστη και εξαιτίας της αποτυχίας επαρκούς διερεύνησης των καταγγελιών της.

Παραβίαση άρθρου 3.

Τέλος, διαπίστωσε ότι η αποτυχία προστασίας της προσφεύγουσας δεν ήταν μεμονωμένη αλλά, αντιθέτως, αντανακλούσε μια γενικότερη μεροληπτική στάση απέναντί της ως γυναίκας. Σημείωσε, ειδικότερα, τη γλώσσα που χρησιμοποίησαν οι αρχές, η οποία αντικατοπτρίζει στερεότυπα και προκαταλήψεις σε βάρος των γυναικών, οι οποίες φέρονται ότι «καταχρώνται το σύστημα».

Παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3.

Στην υπόθεση *Bizdiga*, το Δικαστήριο, εξετάζοντάς την υπό το πρίσμα του άρθρου 6, επανέλαβε ότι οι διάδικοι πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους ένα αποτελεσματικό ένδικο μέσο, πρόσφορο για τη διεκδίκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Στην προκειμένη περίπτωση, σημείωσε ότι τα δικαστήρια της Μολδαβίας δεν εξέτασαν το παραδεκτό του ενδίκου μέσου που άσκησε ο προσφεύγων ενώπιόν τους και δεν αιτιολόγησαν την απόρριψή του. Με

τον τρόπο αυτό, στερήθηκε της δυνατότητας να υποστηρίξει το νέο αίτημα επιμέλειας, όταν νέα στοιχεία προέκυψαν. Κατά συνέπεια, το δικαίωμα του προσφεύγοντα πρόσβασης στη δικαιοσύνη περιορίστηκε δυσανάλογα, κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 6.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 14.250 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη και στον προσφεύγοντα, αντίστοιχα, το ποσό των 5.900 ευρώ.

Υπόθεση I.V. κατά Εσθονίας (Προσφυγή Νο 37031/21), απόφαση της 10ης Οκτωβρίου 2023

Υιοθεσία – βιολογικός πατέρας – αναγνώριση πατρότητας

Ο προσφεύγων, Λετονός υπήκοος, απέκτησε στη Λετονία με την Α.Ζ., την άνοιξη του 2006, έναν γιο. Η Α.Ζ., αφού αρνήθηκε να καταχωριστεί ο προσφεύγων ως πατέρας του παιδιού στο Ληξιαρχείο, του απαγόρευσε, από τον Ιανουάριο του 2007, την επικοινωνία με τον γιό του. Στις 18 Ιανουαρίου 2007, ο προσφεύγων πληροφορήθηκε ότι κάποιος Α.Ι. είχε αναγνωρίσει οικειοθελώς την πατρότητα και είχε καταχωριστεί ως πατέρας του παιδιού. Ο προσφεύγων απευθύνθηκε στα δικαστήρια της Λετονίας αμφισβητώντας την πατρότητα του Α.Ι.. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Λετονίας διέταξε τη διενέργεια εξέτασης DNA, η οποία απέδειξε ότι ο προσφεύγων είναι ο πατέρας του παιδιού. Εντούτοις, απέρριψε την αγωγή προσβολής πατρότητας του προσφεύγοντα, κρίνοντας ότι το αστικό δίκαιο δεν προέβλεπε δικαίωμα προσβολής οικειοθελούς αναγνώρισης πατρότητας.

Κατά τη διάρκεια των διαδικασιών, ο προσφεύγων πληροφορήθηκε ότι η Α.Ζ. είχε μετακομίσει στην Εσθονία και ότι ένας άλλος άνδρας, ο Η.Β., μετέπειτα σύζυγος της Α.Ζ., αναγνώρισε το παιδί και καταχωρίστηκε στο Ληξιαρχείο ως πατέρας. Ο προσφεύγων υπέβαλε αίτηση στα εσθονικά δικαστήρια να ακυρωθεί η υιοθεσία. Το Ανώτατο Δικαστήριο της Εσθονίας έκρινε ότι ο προσφεύγων δεν μπορούσε να ενεργήσει νομικά ως πατέρας του παιδιού κατά το εσθονικό δίκαιο, αφού δεν είχε αναγνωριστεί η πατρότητά του στη Λετονία, και διαπίστωσε ότι, ακόμη και εάν η πατρότητα του προσφεύγοντος αναγνωρίστηκε αργότερα, δεν μπορούσε να ακυρωθεί αναδρομικά η συγκατάθεση του Α.Ι. για την υιοθεσία, ο οποίος θεωρούνταν ο νόμιμος πατέρας του παιδιού, αφού αυτός ήταν κατά τον χρόνο της υιοθεσίας καταχωρισμένος ως ο πατέρας. Τελικά, τα δικαστήρια της Λετονίας αναγνώρισαν τον προσφεύγοντα ως πατέρα.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι, στην παρούσα υπόθεση, δεν εξεταζόταν η ευθύνη των λετονικών αρχών, παρόλο που οι διαδικασίες αναγνώρισης πατρότητας διήρκησαν

ιδιαίτερως πολύ στη χώρα αυτή, αλλά αυτή των εσθονικών αρχών. Επισήμανε ότι η εν λόγω υπόθεση θα πρέπει να εξεταστεί στο σύνολό της και ότι το καθήκον του είναι να εξετάσει εάν οι εσθονικές αρχές τήρησαν μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα διακυβευόμενα συμφέροντα, συμπεριλαμβανομένων τόσο των συμφερόντων του προσφεύγοντα όσο και αυτών του παιδιού του.

Όμως, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι εσθονικές αρχές επέδειξαν μια σημαντική έλλειψη επιμέλειας σε σχέση με τις διαδικασίες που αφορούν την υιοθεσία, παρόλο που έπρεπε ή όφειλαν να είναι ενήμερες για τις διαδικασίες που εξελίσσονταν στη Λετονία σχετικά με την υιοθεσία, δεδομένου του αιτήματος των λετονικών αρχών, τον Ιανουάριο του 2018, για δικαστική συνδρομή.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Εσθονίας απέρριψε το αίτημα για ακύρωση της υιοθεσίας αποκλειστικά και μόνο για τυπικούς λόγους, χωρίς να λάβει υπόψη τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης. Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι ο προσφεύγων στερούνταν νομιμοποίησης, καθώς η πατρότητά του δεν είχε αναγνωριστεί με τελεσίδικη δικαστική απόφαση στη Λετονία.

Η έκβαση της διαδικασίας στην Εσθονία είχε ουσιαστικά οδηγήσει στην αναγνώριση της πατρότητας του προσφεύγοντος από τα λετονικά δικαστήρια για περιορισμένο μόνο χρονικό διάστημα, δηλαδή μέχρι την ημερομηνία που το παιδί υιοθετήθηκε στην Εσθονία.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι εσθονικές αρχές δεν κατάφεραν να αναγνωρίσουν και να εξετάσουν τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υπόθεσης καθώς και να αξιολογήσουν τα διάφορα δικαιώματα και συμφέροντα των εμπλεκομένων, μεταξύ άλλων και του προσφεύγοντος, σε κάθε σύνολο διαδικασιών (επιτρέποντας την υιοθεσία ή αναφορικά με το αίτημα ακύρωσης της υιοθεσίας).

Παραβίαση άρθρου 8.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στον προσφεύγοντα το ποσό των 12.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

► Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης

Υπόθεση Λένης κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 47833/20), απόφαση της 31ης Αυγούστου 2023

καταδίκη μητροπολίτη – ομοφυλόφιλοι – ελευθερία της έκφρασης

Ο προσφεύγων είναι ο Αμβρόσιος-Αθανάσιος Λένης, Έλληνας υπήκοος, ο οποίος, κατά την επίδικη περίοδο, ήταν Μητροπολίτης Καλαβρύτων και Αιγιαλείας. Κατά τον χρόνο που έλαβαν χώρα τα γεγονότα, η Βουλή των Ελλήνων επρόκειτο να συζητήσει το νομοσχέδιο για την καθιέρωση του συμφώνου συμβίωσης για τα ομόφυλα ζευγάρια.

Στις 4 Δεκεμβρίου 2015, σε ένα άρθρο που δημοσίευσε στο προσωπικό του ιστολόγιο περιέγραφε την ομοφυλοφιλία ως ένα κοινωνικό έγκλημα, «αμαρτία» και αποκαλούσε τους ομοφυλόφιλους «αποβράσματα της κοινωνίας, ελαττωματικούς και ψυχικά άρρωστους», ενώ προέτρεπε τους πολίτες να τους φτύσουν. Το άρθρο αυτό αναπαράχθηκε από πολλές ιστοσελίδες, μέσα μαζικής ενημέρωσης και μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Σε ένα επόμενο άρθρο του, με τίτλο «Ας ξεκαθαρίσουμε τα πράγματα. Αγαπήστε τον αμαρτωλό αλλά αντιμετωπίστε την αμαρτία», διευκρίνισε ότι το προηγούμενο άρθρο του δεν αποτελούσε υποκίνηση σε βία και ότι η εκκλησία καταδικάζει μεν την αμαρτία, αλλά προσεύχεται για τους αμαρτωλούς. Ισχυρίστηκε ότι το άρθρο του έβαλλε εναντίον των πολιτικών που επιχειρούσαν να νομιμοποιήσουν την «ανηθικότητα στην πιο αποκρουστική της μορφή» αδιαφορώντας για τους ψηφοφόρους και ότι τη φράση «φτύστε τους» τη χρησιμοποίησε μεταφορικά υπό την έννοια «περιφρονήστε τους».

Για το πρώτο άρθρο ασκήθηκε ποινική δίωξη στον προσφεύγοντα για δημόσια υποκίνηση βίας ή μίσους κατά ανθρώπων λόγω του σεξουαλικού τους προσανατολισμού και για κατάχρηση της θέσης του. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο τον αθώωσε για όλες τις κατηγορίες, κρίνοντας ότι τα σχόλιά του είχαν στοχοποιήσει πολιτικούς και όχι ομοφυλόφιλους. Μετά από εφέσεις των εισαγγελέων πλημμελειοδικών Αιγίου και Πατρών, καταδικάστηκε σε δεύτερο βαθμό και για τα δύο αδικήματα σε ποινή φυλάκισης επτά μηνών, με τριετή αναστολή. Το Εφετείο τον καταδίκασε δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στο θρησκευτικό του αξίωμα και διαπιστώνοντας ότι δεν παραβιάστηκε η ελευθερία έκφρασής του, καθώς οι απόψεις που εξέφρασε μπορούσαν να προκαλέσουν διακρίσεις και μίσος κατά των ομοφυλοφίλων.

Ο προσφεύγων άσκησε αναίρεση ενώπιον του Αρείου Πάγου, ο οποίος έκανε εν μέρει δεκτή την αναίρεσή του. Εφαρμόζοντας την αρχή της εφαρμογής της επεικέστερης διάταξης, αθώωσε τον προσφεύγοντα για το αδίκημα της κατάχρησης εκκλησιαστικού αξιώματος, που κατά τον χρόνο εκδίκασης είχε πάψει πλέον να υφίσταται, ενώ απέρριψε τους λοιπούς λόγους αναίρεσης, κρίνοντας ότι η απόφαση του Εφετείου είχε επαρκή αιτιολογία. Τελικά, μείωσε την ποινή του σε ποινή φυλάκισης πέντε μηνών με αναστολή.

Το Δικαστήριο συμφώνησε με τις διαπιστώσεις των ελληνικών δικαστηρίων ότι τα περισσότερα σχόλια του προσφεύγοντα είχαν στόχο τους ομοφυλόφιλους και έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια αξιολόγησαν προσεκτικά τα αποδεικτικά στοιχεία, λαμβάνοντας υπόψη το δικαίωμά του στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό δεν είχε παραβιαστεί, καθώς οι απόψεις του ήταν πιθανό να προκαλέσουν διακρίσεις και μίσος.

Το Δικαστήριο κατέληξε στα συμπεράσματα αυτά βασιζόμενο στους εξής παράγοντες: ο προσφεύγων, ως ανώτερος κληρικός της ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, είχε τη δύναμη και τη δυνατότητα να επηρεάσει όχι μόνο το ποιμνιό του αλλά και πολλούς άλλους πιστούς, την πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού. Επίσης, είχε αναρτήσει τις απόψεις του στο διαδίκτυο, γεγονός που τις καθιστά άμεσα προσβάσιμες. Τέλος, τα σχόλιά του στοχοποίησαν τους ομοφυλόφιλους, οι οποίοι χρειάζονται μεγαλύτερη προστασία. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι έχει ήδη κρίνει ότι το φύλο και οι σεξουαλικές μειονότητες χρήζουν ειδικής προστασίας από λόγο μίσους και μεροληπτικές εκφράσεις εξαιτίας της περιθωριοποίησης και της θυματοποίησης που ανέκαθεν υφίστανται. Σημείωσε, επίσης, τα χαμηλά επίπεδα αποδοχής της ομοφυλοφιλίας και την κατάσταση των ατόμων ΛΟΑΤΚΙ+ στο εθνικό πλαίσιο, όπως καταγράφεται σε διεθνείς εκθέσεις.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι το άρθρο 17 της Σύμβασης εφαρμόζεται μόνο σε εξαιρετικές και ακραίες περιπτώσεις. Σε υποθέσεις που αφορούν το άρθρο 10 της Σύμβασης, η προσφυγή στο άρθρο 17 θα πρέπει να γίνεται μόνο εάν είναι άμεσα σαφές ότι οι επίμαχες δηλώσεις επιδίωκαν την εκτροπή από τον πραγματικό σκοπό του άρθρου 10, κάνοντας χρήση του δικαιώματος ελευθερίας έκφρασης για σκοπούς προφανώς αντίθετους με τις αξίες

της Σύμβασης.

Περαιτέρω, υπογραμμίζει ότι η διάκριση λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού είναι εξίσου σοβαρή με τη διάκριση λόγω «φυλής, καταγωγής ή χρώματος». Υπό τις συνθήκες της παρούσας υπόθεσης και λαμβάνοντας υπόψη τη φύση και τη διατύπωση των επίμαχων δηλώσεων, το πλαίσιο εντός του οποίου δημοσιεύθηκαν, τη δυνατότητα να προκαλέσουν επιβλαβείς συνέπειες και την αιτιολογία που εισέφεραν τα ελληνικά δικαστήρια, το Δικαστήριο κρίνει ότι είναι άμεσα σαφές ότι οι δηλώσεις αυτές επιδίωκαν να εκτρέψουν το άρθρο 10 από τον αληθή σκοπό του, χρησιμοποιώντας το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης για σκοπούς προφανώς αντίθετους προς τις αξίες της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο επισημαίνει περαιτέρω ότι η κριτική ορισμένων τρόπων ζωής για ηθικούς ή θρησκευτικούς λόγους δεν εξαιρείται της προστασίας του άρθρου 10 της Σύμβασης. Ωστόσο, όταν τα επίμαχα σχόλια φθάνουν στο σημείο της άρνησης της ανθρώπινης φύσης των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων, όπως στην παρούσα υπόθεση, και συνδυάζονται με υποκίνηση σε βία, τότε θα πρέπει να εξεταστεί η εφαρμογή του άρθρου 17 της Σύμβασης.

Ενόψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο κρίνει ότι η προσφυγή είναι απαράδεκτη *ratione materiae*.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► **Το δικαίωμα θύματος εμπορίας ανθρώπων να διεκδικήσει αποζημίωση από τον διακινητή ως μέρος των θετικών υποχρεώσεων**

Η υπόθεση αφορούσε τις προσπάθειες της κ. Krachunova να λάβει αποζημίωση για τα κέρδη από την εργασία στο σεξ, τα οποία της είχε αφαιρέσει ο διακινητής της. Τα βουλγαρικά δικαστήρια είχαν αρνηθεί την αποζημίωση, δηλώνοντας ότι είχε εμπλακεί σε πορνεία και ότι η επιστροφή των αποδοχών θα ήταν αντίθετη με τα «χρηστά ήθη». Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να επιτρέψουν στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση για διαφυγόντα κέρδη από διακινητές και ότι οι βουλγαρικές αρχές δεν είχαν εξισορροπήσει το δικαίωμα της προσφεύγουσας σύμφωνα με το άρθρο 4 να υποβάλει τέτοια αξίωση με τα συμφέροντα της κοινότητας, η οποία ήταν απίθανο να θεωρήσει ανήθικη την καταβολή αποζημίωσης σε μια τέτοια κατάσταση.

άρθρο 4 της ΕΣΔΑ – απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας – απόρριψη από τα εγχώρια δικαστήρια της αξίωσης αποζημίωσης του θύματος εμπορίας κατά του διακινητή του σε σχέση με διαφυγόντα κέρδη από καταναγκαστική πορνεία – εφαρμογή του άρθρου 4 ως προς τα τρία στοιχεία του διεθνούς ορισμού της εμπορίας ανθρώπων, «δράση», «μέσα» και «σκοπός εκμετάλλευσης» – θετική υποχρέωση να επιτραπεί στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση από τον διακινητή τους για διαφυγόντα κέρδη – προστασία των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων που περιλαμβάνει την αποκατάσταση και την επανένταξή τους στην κοινωνία – τα ανθρώπινα δικαιώματα ως κύριο κριτήριο κατά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτικών για την πορνεία και την εμπορία ανθρώπων – απόρριψη αξίωσης αποζημίωσης από τα εγχώρια δικαστήρια για ανεπαρκείς λόγους – καταγγελία θύματος που δεν σχετίζεται με οικειοθελή εργασία στο σεξ αλλά με εκμετάλλευση για σκοπούς εξαναγκασμού σε πορνεία – η απλή αναφορά στον «ανήθικο» χαρακτήρα των αποδοχών του θύματος είναι ανεπαρκής αιτιολογία για απόρριψη – μη επίτευξη δίκαιης ισορροπίας

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 18269/18, Υπόθεση Krachunova κατά Βουλγαρίας, απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 2023 του Τρίτου Τμήματος

Η υπόθεση αφορούσε τις προσπάθειες της κ. Krachunova να λάβει αποζημίωση για τα κέρδη από την εργασία στο σεξ, τα οποία της είχε αφαιρέσει ο Χ, ο διακινητής της. Τα βουλγαρικά δικαστήρια είχαν αρνηθεί την αποζημίωση, δηλώνοντας ότι είχε εμπλακεί σε πορνεία και ότι η επιστροφή των αποδοχών από αυτή θα ήταν αντίθετη με τα «χρηστά ήθη».

Βασιζόμενη στο άρθρο 4 (απαγόρευση της δουλείας και καταναγκαστικής εργασίας) και στο άρθρο 13 (δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (εφεξής: «ΕΣΔΑ»), η κ. Krachunova παραπονέθηκε ότι δεν υπήρχε νομική οδός για να λάβει αποζημίωση σε σχέση με τα εισοδήματα από τη σεξουαλική εργασία που είχαν αφαιρεθεί από αυτήν.

Η υπόθεση αφορά κυρίως δύο ερωτήματα: (α) εάν το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ ορίζει μια θετική υποχρέωση να επιτραπεί στα θύματα εμπορίας ανθρώπων να ζητήσουν αποζημίωση για τα διαφυγόντα κέρδη από τους διακινητές τους, και (β) εάν και σε ποιες περιστάσεις μια τέτοια θετική υποχρέωση μπορεί να αποφευχθεί σε σχέση με τα κέρδη που αποκτά το θύμα μέσω πορνείας και αφαιρούνται από τον διακινητή.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να επιτρέψουν στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση για διαφυγόντα κέρδη από διακινητές και ότι οι βουλγαρικές αρχές δεν είχαν εξισορροπήσει το δικαίωμα της προσφεύγουσας να υποβάλει τέτοια αξίωση με τα συμφέροντα της κοινότητας, η οποία ήταν απίθανο να θεωρήσει ανήθικη την καταβολή αποζημίωσης σε μια τέτοια κατάσταση. Αυτή ήταν η πρώτη φορά που το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ένα θύμα εμπορίας είχε το δικαίωμα να ζητήσει αποζημίωση για περιουσιακή ζημία από τον διακινητή του, σύμφωνα με το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ.

Η προσφυγή κατατέθηκε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: «το Δικαστήριο») στις 11 Απριλίου 2018. Η ομόφωνη απόφαση του Τρίτου Τμήματος δημοσιεύθηκε την 28η Νοεμβρίου 2023.

Παρατηρήσεις

Χρήστος Τσεβάς*

Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Με σκοπό να κατανοηθεί το ουσιαστικό πλαίσιο της παραβίασης του δικαιώματος στη συγκεκριμένη υπόθεση, χρειάζεται να εστιάσουμε στα πραγματικά περιστατικά συνδυαστικά με ορισμένες σχετικές εισαγωγικές παρατηρήσεις, οι οποίες θα βοηθήσουν να κατανοήσουμε και το πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζονται παρόμοιες υποθέσεις εμπορίας ανθρώπων στα διαφορετικά εθνικά συστήματα.

Η προσφεύγουσα, Daniela Danailova Krachunova, πολίτης Βουλγαρίας, γεννήθηκε το 1985 και ζει στην Koshava (Βουλγαρία). Τον Απρίλιο του 2012, όταν η προσφεύγουσα ήταν είκοσι έξι ετών, μετά από καυγά

* Δ.Ν., Εντεταλμένος Διδάσκων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος

με τους γονείς της, με τους οποίους η σχέση της ήταν δύσκολη, έφυγε από το σπίτι για να ζήσει με τον Χ, τη σύντροφό του και τα τέσσερα παιδιά του, στο χωριό Novachene, ένα χωριό περίπου 70 χλμ. από τη Σόφια. Το κύριο επάγγελμα του Χ ήταν η μετακίνηση εργαζομένων στο σεξ από και προς την εργασία. Ήταν γνωστός στην αστυνομία, μεταξύ άλλων, ως συνεργάτης μαστροπών. Η προσφεύγουσα ξεκίνησε την εργασία στο σεξ καθώς «*χρειαζόταν τα χρήματα*» και ήταν περίεργη για το αν «*θα μπορούσε να κερδίσει τόσα πολλά όσο τα άλλα κορίτσια*». Ο Χ της αγόρασε ρούχα κατάλληλα για την εργασία, της έδωσε οδηγίες για τις συνήθεις τιμές που χρεώνονται για διαφορετικές σεξουαλικές πράξεις και για το πώς πρέπει να αλληλεπιδρά με τους πελάτες και της είπε ότι θα την προστάτευε από προβλήματα με πελάτες ή την αστυνομία. Για σύντομο χρονικό διάστημα, η προσφεύγουσα και ο Χ είχαν στενές σχέσεις.

Μέχρι τον Μάιο του 2012, η προσφεύγουσα εργαζόταν καθημερινά στον περιφερειακό δρόμο της Σόφιας. Μέχρι τον Ιούλιο του ίδιου έτους, ήθελε να παραιτηθεί, αλλά ισχυρίστηκε ότι ο Χ την είχε χτυπήσει και απειλήσει. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους, έφυγε στο χωριό της. Ο Χ τη βρήκε, την επέστρεψε στο σπίτι του και της αφαιρέσε την ταυτότητα. Την έπεισε να επιστρέψει στην εργασία στο σεξ με το επιχείρημα ότι ούτε αυτός ούτε η σύζυγός του είχαν άλλες πηγές εισοδήματος, ενώ η προσφεύγουσα ένιωθε ότι δεν είχε άλλη επιλογή. Από εκείνη τη στιγμή, ο Χ της αφαιρούσε όλα τα κέρδη της, αγοράζοντάς της ό,τι ακριβώς χρειαζόταν και δίνοντάς της μικρό χρηματικό ποσό. Τον Φεβρουάριο του 2013, η προσφεύγουσα συνελήφθη και είπε στις αστυνομικές αρχές ότι ο Χ την κρατούσε παρά τη θέλησή της, ότι δεν ήθελε πλέον να ασχοληθεί με την εργασία στο σεξ και ότι χρειαζόταν βοήθεια. Ο Χ κλήθηκε στο αστυνομικό τμήμα, όπου παρέδωσε την ταυτότητά της, ισχυριζόμενος ότι της την κρατούσε για να αποφύγει την κλοπή της. Η αστυνομία ξεκίνησε ποινική έρευνα κατά του Χ και στις 15 Φεβρουαρίου 2013 μετέφερε την προσφεύγουσα σε δομή στη Σόφια και αργότερα σε ένα καταφύγιο στο Μπουργκάς. Τον Ιούνιο του 2013, εισήχθη σε ψυχιατρικό νοσοκομείο για θεραπεία και αφέθηκε ελεύθερη μετά από αίτημα των γονέων της, οι οποίοι την μετέφεραν πίσω στο σπίτι τους.

Κατά τη διάρκεια της προανακριτικής έρευνας, η προσφεύγουσα δεν είχε δικηγόρο και δεν συμμετείχε σε διαδικαστικά βήματα εκτός από την ανάκρισή της. Η προσφεύγουσα έλαβε άδεια να συμμετάσχει στη δίκη ενώπιον του Επαρχιακού Δικαστηρίου της Σόφιας ως ιδιώτης εισαγγελέας¹ και να διεκδικήσει αποζημίωση κατά του Χ, αξιώνοντας 16.000 λεβ Βουλγαρίας (BGN –

8.181 ευρώ (EUR)) ως τα κέρδη που της είχε πάρει, και 8.000 λεβ Βουλγαρίας για ηθική βλάβη. Ωστόσο, το δικαστήριο δήλωσε στην πρώτη του ακρόαση ότι η αξίωσή της για αποζημίωση δεν μπορούσε να εξεταστεί καθώς αφορούσε χρήματα που αποκτήθηκαν με «*άσεμνες και ανήθικες πράξεις*». Ο Χ κρίθηκε ένοχος για εμπορία ανθρώπων και για υποκίνηση της προσφεύγουσας να εμπλακεί σε πορνεία με σκοπό το κέρδος. Πέραν της στερητικής της ελευθερίας ποινής που του επιβλήθηκε, καταδικάστηκε να καταβάλει αποζημίωση 2.000 λεβ Βουλγαρίας στην προσφεύγουσα για ηθική βλάβη.

Η προσφεύγουσα άσκησε έφεση, υποστηρίζοντας ότι η ποινή του Χ ήταν πολύ επιεικής και ότι η αποζημίωση για ηθική βλάβη ήταν πολύ χαμηλή. Τον Οκτώβριο του 2014, το Δικαστήριο της Σόφιας έκρινε ότι το κατώτερο δικαστήριο δεν είχε αιτιολογήσει επαρκώς την απόφασή του και ήταν αναγκαίο να ακυρωθεί στο σύνολό της και να αναπεμφθεί η υπόθεση σε αυτό για επανεξέταση. Στην επανάληψη της δίκης, η προσφεύγουσα αξίωσε 22.500 λεβ Βουλγαρίας για διαφυγόντα κέρδη και υποστήριξε ότι η πορνεία δεν ήταν αδίκημα δεδομένου ότι υπόκειτο σε φορολογία και δεν είχε ρητά ποινικοποιηθεί. Αυτό σήμαινε ότι τα κέρδη ενός θύματος εμπορίας από την πορνεία είναι νόμιμα και υπόκεινται σε αποκατάσταση από τον διακινητή. Τον Ιανουάριο του 2017, ο Χ καταδικάστηκε μόνο για εμπορία ανθρώπων αλλά αθώωθηκε από την πρόσθετη κατηγορία της υποκίνησης της προσφεύγουσας σε πορνεία με σκοπό το κέρδος. Του επιβλήθηκαν ποινή φυλάκισης με αναστολή, μέτρα επιτήρησης και πρόστιμο. Καταδικάστηκε επίσης να καταβάλει στην προσφεύγουσα αποζημίωση 8.000 λεβ Βουλγαρίας για ηθική βλάβη, αλλά η αξίωσή της για περιουσιακή ζημία απορρίφθηκε. Το δικαστήριο αιτιολόγησε ότι «*κάθε σύμβαση παροχής σεξουαλικών υπηρεσιών μεταξύ της [προσφεύγουσας] και του εκάστοτε πελάτη ήταν άκυρη ως παραβιάζουσα τα χρηστά ήθη... και δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα αποζημίωσης*».

Η προσφεύγουσα άσκησε έφεση κατά της απόρριψης του αιτήματός της για αποζημίωση για περιουσιακή ζημία υποστηρίζοντας, περαιτέρω, ότι η απόφαση του κατώτερου δικαστηρίου ότι η πορνεία ήταν ανήθικη δεν είχε τεκμηριωθεί επαρκώς με αναφορά σε κατάλληλα κριτήρια, καθώς ο συντηρητισμός ορισμένων δικαστών δεν αντικατόπτριζε τις απόψεις της κοινωνίας στο σύνολό της. Εφόσον οι αρχές μπορούσαν να κατάσχουν τα κέρδη που πραγματοποιούσαν οι θύτες της εμπορίας προσώπων, τα θύματα εμπορίας δικαιούνταν να εξασφαλίσουν την επιστροφή σε αυτά τέτοιων κερδών. Σε τελεσίδικη απόφαση, τον Δεκέμβριο του 2017, το Δικαστήριο της Σόφιας επικύρωσε την απόφαση του κατώτερου δικαστηρίου χωρίς να εκδώσει διαταγή κατάσχεσης.

1. Βλ. παρ. 62 της σχολιαζόμενης απόφασης σχετικά με τον όρο και τον ρόλο αυτόν στο πλαίσιο του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

II. Η αποτύπωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου αναφορικά με την εμπορία ανθρώπων

Είναι εμφανές εντός της απόφασης ότι η αποτύπωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου είναι αναγκαία για να μπορέσει να παρουσιαστεί, από τη μια πλευρά, η εξέλιξη του εθνικού δικαίου και της εθνικής νομολογίας (Α) και, από την άλλη πλευρά, η αποκρυστάλλωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου σχετικά με το δικαίωμα αποζημίωσης (Β). Η ως άνω αποκρυστάλλωση εμπεριέχει προστιθέμενη αξία και για τη συγκεκριμένη απόφαση αλλά και για το δικαίωμα αποζημίωσης στο πλαίσιο του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ για ολόκληρη τη νομολογία του Δικαστηρίου.

A. Η εξέλιξη του εθνικού δικαίου μέσα από το πρίσμα του διεθνούς δικαίου

Μια πρώτη παρατήρηση αφορά τη διαχρονική εξέλιξη της βουλγαρικής νομοθεσίας ως αντανάκλαση του διεθνούς περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, το άρθρο 159α παρ. 1 προστέθηκε το 2002 στον ΠΚ του 1968 προκειμένου, μεταξύ άλλων, να διασφαλιστεί ότι η Βουλγαρία θα εκπληρώσει τα καθήκοντά της σύμφωνα με το άρθρο 5 του Πρωτοκόλλου για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Εμπορίας Προσώπων, Ιδιαίτερα Γυναικών και Παιδιών, συμπληρώνοντας τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διακρατικού Οργανωμένου Εγκλήματος (εφεξής: «Πρωτόκολλο του Παλέρμο»). Εξάλλου, φαίνεται και από τις τροποποιήσεις του εθνικού πλαισίου ότι το εύρος του βασικού αδικήματος που δημιούργησε ο Βούλγαρος νομοθέτης ήταν ευρύτερο από αυτό που προβλεπόταν στο Πρωτόκολλο του Παλέρμο, καθώς τα θύματα εμπορίας ανθρώπων περιλάμβαναν άτομα που δεν είχαν εξαναγκαστεί σε αυτό μέσω βίας ή άλλων παράνομων μέσων².

Από την άλλη μεριά, η διάταξη αναφορικά με το αδίκημα της απόκτησης εισοδήματος με απαγορευμένο ή ανήθικο τρόπο του άρθρου 329 παρ. 1 ΠΚ του 1968 φαίνεται να έχει εμπνευστεί από την απαγόρευση του σοβιετικού νόμου κατά του «κοινωνικού παρασιτισμού» και του «καθήκοντος κοινωνικά επωφελούς εργασίας κάθε πολίτη»³. Ομοίως, το Δικαστήριο περιγράφει αναλυτικά τη σχετική εθνική νομολογία. Ιδιαίτερα αναφέρεται ότι την περίοδο 2010-2012, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η πορνεία εμπίπτει στη διάταξη αυτή, και έκρινε ότι η ποινικοποίησή της με αυτόν τον τρόπο δεν ήταν αντίθετη με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Ως εξέλιξη του εθνικού πλαισίου κρίνεται το γεγονός ότι, τον Μάιο του 2020, η βουλγαρική κυβέρνηση εξέδωσε ένα ερμηνευτικό έγγραφο ποινικής πολιτικής για την περίοδο 2020-2025 σημειώνοντας ότι, λόγω του αντικειμένου του, το αδίκημα του άρθρου

329 παρ. 1 ήταν ανεφάρμοστο στην πράξη και έπρεπε να επανεξεταστεί με σκοπό την κατάργησή του ή την αναδιατύπωσή του.

Τον Μάιο του 2022, ο Γενικός Εισαγγελέας ζήτησε από το Συνταγματικό Δικαστήριο να κηρύξει το άρθρο 329 παρ. 1 ΠΚ σε αντίθεση με το Σύνταγμα του 1991 και, ειδικότερα, με το άρθρο 4 παρ. 1, το οποίο κατοχυρώνει την αρχή του κράτους δικαίου, και το άρθρο 48 παρ. 1, το οποίο εγγυάται το δικαίωμα στην εργασία. Υποστήριξε ότι το εν λόγω άρθρο, το οποίο είχε θεσπιστεί κάτω από εντελώς διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, δεν συνάδει με την έννοια της εργασίας ως δικαιώματος και ότι χρησιμοποιήθηκε για την τιμωρία των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων και με αυτόν τον τρόπο δεν συμφωνούσε με τα άρθρα 159α επ. ΠΚ. Περαιτέρω, ο Γενικός Εισαγγελέας υποστήριξε ότι το άρθρο 329 παρ. 1 χρησίμευσε ως βάση για τη δίωξη ευάλωτων ατόμων, οδήγησε σε διφορούμενη στάση απέναντί τους και παρεμπόδιζε τις προσπάθειες προστασίας τους βάσει της νομοθεσίας κατά της εμπορίας ανθρώπων. Επιπλέον, η διατύπωσή του ήταν υπερβολικά ασαφής και προσέφερε ανεπίτρεπτα ευρείες ερμηνείες.

Στις 27 Σεπτεμβρίου 2022, το Συνταγματικό Δικαστήριο δέχθηκε το αίτημα του Γενικού Εισαγγελέα και σημείωσε ότι, σύμφωνα με τη βουλγαρική νομοθεσία, η πορνεία δεν ποινικοποιήθηκε ως τέτοια, ότι το άρθρο 329 παρ. 1 ΠΚ είχε θεσπιστεί υπό κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που δεν επικρατούσαν πλέον και ότι διάταξη είχε επιδιώξει να θέσει σε ισχύ την πλέον εκλιπούσα συνταγματική υποχρέωση για εργασία. Αντίθετα, σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1991, η εργασία ήταν μόνο δικαίωμα του οποίου η άσκηση δεν μπορούσε να εξαναγκαστεί. Τόνισε δε ότι η τάση του ευρωπαϊκού και διεθνούς δικαίου, η οποία αντικατοπτρίζεται στις εσωτερικές διατάξεις που ποινικοποιούν την εμπορία ανθρώπων, ήταν να βλέπει την πορνεία όχι ως κατακριτέα συμπεριφορά από αυτούς που την ασκούν, αλλά ως μια μορφή εκμετάλλευσής τους από άλλους και ως παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους⁴. Το άρθρο 329 παρ. 1 βασίστηκε σε διαφορετική ηθική αντίληψη και οδήγησε σε ασυνέπειες στην επιβολή του νόμου. Η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 4 Οκτωβρίου 2022 και τέθηκε σε ισχύ τρεις ημέρες αργότερα. Ως εκ τούτου, το άρθρο 329 παρ. 1 ΠΚ έπαψε στο εξής να ισχύει.

Η εξέλιξη της νομοθεσίας και εν τέλει της προστασίας, όπως απεικονίζεται και στη συγκεκριμένη απόφαση κατά της Βουλγαρίας, είναι χαρακτηριστική για τυχόν παρόμοιες καταστάσεις σε άλλα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

2. Ibid, παρ. 34-36.

3. Ibid, παρ. 40 επ.

4. Ibid, παρ. 49.

B. Η αποκρυστάλλωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου σχετικά με το δικαίωμα αποζημίωσης

Στο πλαίσιο της αποκρυστάλλωσης του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου αναφορικά με την εμπορία προσώπων, η απόφαση του Δικαστηρίου εμπεριέχει όλο αυτό το πλαίσιο προστασίας αναλυτικά ώστε να γίνονται κατανοητές και οι θετικές υποχρεώσεις των κρατών και η εξέλιξη της προστασίας των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, η μεταχείριση των οποίων, όπως φαίνεται και ανωτέρω από τις αναφορές στο εθνικό επίπεδο, πολλές φορές τοποθετείται σε δεύτερο πλάνο.

Πέρα από το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του το Πρότυπο Νομοθεσίας κατά της Εμπορίας Προσώπων, το οποίο δημοσιεύθηκε από το Γραφείο των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα το 2009 ως απάντηση σε αίτημα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών να βοηθήσουν τα κράτη να εφαρμόσουν το Πρωτόκολλο του Παλέρμο⁵.

Η δυνατότητα αποζημίωσης εμφανίζεται και σε ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης και του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ⁶, καθώς και στο έργο της Ομάδας Εργασίας για την Εμπορία Προσώπων, η οποία συστάθηκε από τη Διάσκεψη των Μερών της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος⁷ και της Επιτροπής του ΟΗΕ για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών κατά τη «Γενική Σύσταση υπ' αριθ. 38 αναφορικά με την εμπορία γυναικών και κοριτσιών στο πλαίσιο της παγκόσμιας μετανάστευσης»⁸. Σημαντικό στοιχείο με

επιπρόσθετη αξία για όλα τα εθνικά συστήματα είναι και η αναφορά στον ενημερωμένο νομοθετικό οδηγό για το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, ο οποίος δημοσιεύθηκε το 2020 από το Γραφείο των Ηνωμένων Εθνών για τον Έλεγχο των Ναρκωτικών και την Πρόληψη του Εγκλήματος και ο οποίος τονίζει ότι η Ομάδα Εργασίας για την Εμπορία Προσώπων είχε συστήσει οι αποζημιώσεις που χρηματοδοτούνται από το κράτος ή έχουν διαταχθεί από το δικαστήριο για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων να περιλαμβάνουν πληρωμή για «εισόδημα και μισθούς που οφείλονται βάσει της εθνικής νομοθεσίας και κανονισμών σχετικά με τους μισθούς»⁹. Εξάλλου, στην απόφαση τονίζεται ο ρόλος του Ειδικού Εισηγητή των Ηνωμένων Εθνών για την Εμπορία Ανθρώπων.

Από την άλλη πλευρά, αναφορικά με το πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, στην απόφαση αναλύεται η Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων σε σχέση με το άρθρο 15 παρ. 3, στο οποίο θεσπίζεται το δικαίωμα των θυμάτων σε αποζημίωση, καθώς και η επεξηγηματική έκθεση αυτής. Συστάσεις και ψηφίσματα της Επιτροπής Υπουργών και της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης θέτουν, μεταξύ άλλων, το σχετικό ζήτημα της αποζημίωσης. Έχει ενδιαφέρον δε η αναφορά στην Ένωση Εθνών Νοτιοανατολικής Ασίας και στη Σύμβαση κατά της Εμπορίας Προσώπων, Ιδιαίτερα Γυναικών και Παιδιών, ως κομμάτι του περιφερειακού δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Εκτενής αναφορά γίνεται στα στοιχεία συγκριτικού δικαίου¹⁰, όπως η σχετική έκθεση του Γραφείου Δημοκρατικών Θεσμών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη αναφορικά με την αποζημίωση για θύματα εμπορίας και εκμετάλλευσης στην περιοχή του ΟΑΣΕ ή ο τρίτος γύρος παρακολούθησης της εφαρμογής της Σύμβασης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων από την Ομάδα Εμπειρογνομόνων για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων (GRETA), με αναφορές σε χώρες όπως η Αλβανία, η Αρμενία, η Αυστρία, το Βέλγιο, η Κροατία, η Κύπρος, η Δανία, η Γαλλία, η Γεωργία, η Γερμανία, η Ιρλανδία, η Λετονία, το Λουξεμβούργο, η Μάλτα, η Μολδαβία, το Μαυροβούνιο, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Πορτογαλία, η Ρουμανία, η Σερβία, η Σλοβακία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Εξάλλου, ειδική μνεία γίνεται στη νομοθεσία και τη νομολογία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και του Καναδά.

5. UNODC, Model Law against Trafficking in Persons, V.09-81990 (E), 2009, διαθέσιμο σε: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/UNODC_Model_Law_on_Trafficking_in_Persons.pdf.

6. UNGA, A/RES/63/156, Trafficking in women and girls, 30 January 2009, διαθέσιμο σε: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_63_156.pdf και UNHRC, A/HRC/RES/11/3, Trafficking in persons, especially women and children, 17 June 2009, διαθέσιμο σε: https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_11_3.pdf.

7. UN Conference of the Parties to the UN Convention against Transnational Organized Crime/Working Group on Trafficking in Persons, Report on the meeting of the Working Group on Trafficking in Persons held in Vienna from 10 to 12 October 2011, CTOC/COP/WG.4/2011/8, 15 November 2011, διαθέσιμο σε: https://www.un5odc.org/documents/treaties/organized_crime/2011_CTOC_COP_WG4/2011_CTOC_COP_WG4_8/CTOC_COP_WG4_2011_8_E.pdf. Για τη Σύμβαση βλ. και κύρωση στην Ελλάδα με τον Ν. 3875/2010 (ΦΕΚ 158/Α/20.9.2010).

8. UN CEDAW, General recommendation No. 38 (2020) on trafficking in women and girls in the context of global migration, CEDAW/GC/38, 20 November 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-recommendation-no38-2020-trafficking-women>.

9. UNODC, Legislative Guide for the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children, 2020, διαθέσιμο σε: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/Tip_LegislativeGuide_Final.pdf.

10. Βλ. παρ. 83-122 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Η ως άνω αποκρυστάλλωση, ως τεχνική περιγραφής όλων ή τουλάχιστον των βασικών κειμένων, συστάσεων, ψηφισμάτων, αποφάσεων του διεθνούς και περιφερειακού δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, είναι ένα καθοριστικό στοιχείο στις αποφάσεις του Δικαστηρίου, καθώς επαναλαμβάνει τις αξίες και αρχές, οι οποίες διέπουν το εκάστοτε δικαίωμα και τις υποχρεώσεις των εθνικών αρχών, και συνδέει τα παραπάνω με την εφαρμογή στην πράξη. Είναι στοιχεία τα οποία λείπουν από το εθνικό επίπεδο.

III. Η προσέγγιση του διεθνούς ορισμού της εμπορίας ανθρώπων: τα «μέσα»

Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η προσφεύγουσα είχε πέσει θύμα εμπορίας ανθρώπων, σημειώνοντας, μεταξύ άλλων, τον έλεγχο και το επίπεδο εξάρτησης που είχε ο Χ για την πρόσβασή της σε χρήματα, ότι φέρεται να την είχε χτυπήσει και ότι είχε στενές σχέσεις μαζί της, εκμεταλλευόμενος τη συναισθηματική και κοινωνική της ευαλωτότητα και απειλώντας την ότι θα αποκάλυπτε στους συγχωριανούς της το γεγονός ότι είχε εμπλακεί σε εργασία στο σεξ, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι διακινητές συχνά χρησιμοποιούν τη συναισθηματική εμπλοκή ως μέσο για να ελέγχουν τα θύματά τους. Εξάλλου, σε εθνικό επίπεδο, στην τελεσίδικη απόφαση, το δικαστήριο είχε δεχθεί ότι ο Χ είχε εξαπατήσει την προσφεύγουσα και της είχε προσφέρει οφέλη με σκοπό να την παρακινήσει να εμπλακεί σε πορνεία, και ότι εκείνη είχε στερηθεί της δυνατότητας να κυκλοφορεί ελεύθερα ή να έρχεται σε επαφή με την οικογένειά της και είχε κρυφτεί στο σπίτι του Χ¹¹.

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το ερώτημα εάν μια κατάσταση περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία της εμπορίας ανθρώπων και, άρα, κατά πόσον εφαρμόζεται το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ είναι ένα στοιχείο που πρέπει να εξεταστεί υπό το φως όλων των περιστάσεων της υπόθεσης. Στο πλαίσιο του ορισμού της εμπορίας ανθρώπων, εφόσον τα στοιχεία «δράση» και «σκοπός» προσδιορίζονται και σε εθνικό επίπεδο, είναι ενδιαφέρων ο συλλογισμός του Δικαστηρίου ως προς την ύπαρξη του στοιχείου «μέσα», το οποίο υφίσταται παρά την έλλειψη βίας ή τις απειλές βίας για να οδηγήσει ο Χ την προσφεύγουσα να ασχοληθεί με την εργασία στο σεξ. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το διεθνές δικαιο αντικατοπτρίζει ξεκάθαρα την κατανόηση ότι η σύγχρονη εμπορία ανθρώπων πραγματοποιείται, μερικές φορές, με πιο ανεπαίσθητα μέσα, όπως η εξαπάτηση, η ψυχολογική πίεση και η κατάχρηση μιας ευπάθειας¹².

Εξάλλου, η διατήρηση του δελτίου ταυτότητας της προσφεύγουσας είναι σημαντικό στοιχείο το οποίο

εμφανίζεται και σε άλλες υποθέσεις, ενώ το γεγονός ότι μπορεί αρχικά τουλάχιστον να είχε συναινέσει να εμπλακεί σε εργασία στο σεξ προς όφελος του Χ δεν είναι αποφασιστικό¹³.

IV. Η σημασία των θετικών υποχρεώσεων στο άρθρο 4 της ΕΣΔΑ

A. Το ερώτημα της διεκδίκησης αποζημίωσης για πρώτη φορά ενώπιον του Δικαστηρίου

Το βασικό ερώτημα το οποίο τέθηκε ήταν εάν υπήρχε θετική υποχρέωση του κράτους να παρέχει μια οδό στα θύματα εμπορίας ατόμων για να διεκδικήσουν αποζημίωση για τα διαφυγόντα κέρδη από τους διακινητές τους. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι το άρθρο 4 θέτει θετικές υποχρεώσεις στα κράτη, συμπεριλαμβανομένης της θέσπισης νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου που απαγορεύει και τιμωρεί την εμπορία ανθρώπων, της λήψης επιχειρησιακών μέτρων για την προστασία των θυμάτων σε ορισμένες περιπτώσεις και της διερεύνησης καταστάσεων πιθανής εμπορίας¹⁴. Στο πλαίσιο αυτής ακριβώς της νομολογίας του Δικαστηρίου έχουν ληφθεί υπόψη κυρίως οι διατάξεις των εξειδικευμένων πράξεων διεθνούς δικαίου στον τομέα αυτό της εμπορίας ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένου του Πρωτοκόλλου του Πατέρμο και της Σύμβασης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων.

Το Δικαστήριο έρχεται για πρώτη φορά αντιμέτωπο με το ερώτημα εάν υπάρχει θετική υποχρέωση βάσει του άρθρου 4 να επιτραπεί στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους διακινητές τους για διαφυγόντα κέρδη. Οι ως άνω θετικές υποχρεώσεις οι οποίες αναφέρθηκαν μπορούν να επεκταθούν στον τρόπο με τον οποίο ο νόμος ρυθμίζει ορισμένα ζητήματα, συμπεριλαμβανομένης της αναζήτησης και της επιδίκασης αποζημίωσης. Εξάλλου, δεν είναι καθοριστικό ότι το κείμενο του άρθρου 4 σιωπούσε σχετικά με την υποχρέωση να επιτρέπεται στα θύματα να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους διακινητές τους για διαφυγόντα κέρδη. Η νομολογία του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, όπως παρουσιάζεται από το Δικαστήριο, προβάλλει ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της ερμηνείας του άρθρου

13. ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 21884/15), απόφαση της 30ής Μαρτίου 2017, παρ. 96.

14. ΕΔΔΑ *SM κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 60561/14), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020, παρ. 306. Βλ. Κ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η εμπορία προσώπων και το εύρος των θετικών υποχρεώσεων των κρατών μελών σύμφωνα με το άρθρο 4 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: πρόσφατες εξελίξεις και προκλήσεις, ΠοινΔικ, 2023, σ. 1307, Ρ. ΦΡΑΓΚΟΥ, Άρθρο 4 – Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος (επιστημονική διεύθυνση), ΕΣΔΑ – Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 183.

11. Ibid, παρ. 32.

12. Ibid, παρ. 148.

4 με τον ίδιο σχεδόν τρόπο¹⁵. Άλλωστε, συγκεκριμένες υποχρεώσεις αυτού του είδους είχαν ενσωματωθεί σε άλλες διατάξεις της ΕΣΔΑ των οποίων το κείμενο ήταν εξίσου σιωπηλό σε τέτοια σημεία. Παράλληλα με το άρθρο 2 και το άρθρο 3, το άρθρο 4 κατοχυρώνει μία από τις βασικές αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών που απαρτίζουν το Συμβούλιο της Ευρώπης, και η εμπορία ανθρώπων είναι ασυμβίβαστη με αυτές τις αξίες. Από την άλλη πλευρά, ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος αποτελεί ένα καινοτόμο κείμενο, παρά την αναφορά δεν περιέχει ορισμό της εμπορίας ανθρώπων όντων αλλά καλύπτεται από τη Σύμβαση Ευρωπαϊκή και το Παράρτημά της, το κεφάλαιο IV της Σύμβασης Εφαρμογής της Συμφωνίας Σένγκεν και το άρθρο 27 παρ. 1 και την Οδηγία 2011/36¹⁶.

Έχει γίνει αποδεκτό ότι η καταπολέμηση της εμπορίας έπρεπε να καθοδηγείται από μια ολιστική και συνδυαστική προσέγγιση. Η έρευνα και τιμωρία είναι ουσιαστικής σημασίας για την αποτροπή, αλλά δεν μπορούν να εξαλείψουν την υλική βλάβη που υπέστησαν τα θύματά της. Η δυνατότητα για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων να ζητήσουν αποζημίωση σε σχέση με τα διαφυγόντα κέρδη, ιδίως τα κέρδη που τους παρακρατούν οι διακινητές τους, θα αποτελούσε ένα μέσο εξασφάλισης της *restitutio in integrum* για αυτά τα θύματα, αποκαθιστώντας την πλήρη έκταση της ζημίας που υπέστησαν¹⁷. Θα τους έδινε επίσης τα οικονομικά μέσα για να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους. Επιπλέον, ένας τέτοιος μηχανισμός θα μπορούσε, σε κάποιον βαθμό, να διασφαλίσει ότι οι διακινητές δεν θα μπορούσαν να απολαύσουν τους καρπούς των αδικημάτων τους, μειώνοντας έτσι τα κίνητρα για εμπλοκή σε εμπορία ανθρώπων. Τα ως άνω ζητούμενα είναι άλλωστε στοιχεία που συνθέτουν και την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων της εμπορίας ανθρώπων.

B. Γενικές ερμηνευτικές αρχές του Δικαστηρίου

Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τρεις ερμηνευτικούς κανόνες¹⁸. Ο πρώτος είναι ότι το αντικείμενο και ο σκοπός της Σύμβασης, ως μέσου για την προστασία των ατόμων, απαιτεί να ερμηνεύονται οι διατάξεις της και αυτές των Πρωτοκόλλων της κατά τρόπο που να καθιστά τα δικαιώματα που εγγυώνται πρακτικά και αποτελεσματικά.

15. Βλ. παρ. 166-168 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Άρθρο 5 – Απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας, σε: Ε. Σαχπεκίδου / Χ. Ταγαράς (επιμ.), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 67.

17. Βλ. παρ. 171 της σχολιαζόμενης απόφασης.

18. Βλ. συνδυαστικά I. ΣΑΡΜΑΣ, Η δίκαιη ισορροπία. Η Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Σάκουλα – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2018, σ. 298 επ.

Ο δεύτερος κανόνας είναι ότι η Σύμβαση και τα Πρωτοκόλλα της πρέπει να ερμηνεύονται, στο μέτρο του δυνατού, σε αρμονία με τους άλλους κανόνες του διεθνούς δικαίου, των οποίων αποτελούν μέρος. Θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τυχόν σχετικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου που ισχύουν για τις σχέσεις μεταξύ των μερών και, ιδίως, οι κανόνες που αφορούν τη διεθνή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ένα άλλο σημείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύονται τέτοιοι διεθνείς κανόνες από τα αρμόδια όργανα. Έχει σημασία ότι το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι έχει ήδη αποφανθεί ότι πρέπει να ερμηνεύσει το άρθρο 4 υπό το πρίσμα της Σύμβασης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και ότι, για τον σκοπό αυτό, θα πρέπει να καθοδηγείται από τον τρόπο με τον οποίο η εν λόγω Σύμβαση έχει ερμηνευθεί από την GRETA, το όργανο εμπειρογνομόνων που είναι επιφορτισμένο με την παρακολούθηση της εφαρμογής της εν λόγω Σύμβασης¹⁹. Είναι ένα μείζον ζήτημα για την εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου και την ερμηνευτική του μέθοδο.

Ο τρίτος κανόνας είναι ότι, κατά την ερμηνεία της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, το Δικαστήριο μπορεί να λάβει υπόψη τις εξελίξεις στα εσωτερικά νομικά συστήματα που υποδεικνύουν μια ενιαία ή κοινή προσέγγιση ή μια αναπτυσσόμενη συναίνεση μεταξύ των Συμβαλλόμενων Κρατών σε έναν δεδομένο τομέα.

Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το άρθρο 4, ερμηνευόμενο κατά τρόπο που καθιστά τις εγγυήσεις του πρακτικές και αποτελεσματικές, θέτει μια θετική υποχρέωση ώστε να επιτραπεί στα θύματα της εμπορίας ανθρώπων να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους διακινητές τους για διαφυγόντα κέρδη.

Για να υποστηρίξει αυτό το συμπέρασμα, το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε σχετικές διεθνείς συμβάσεις, οι οποίες καθορίζουν το καθήκον να επιτρέπεται στα θύματα εμπορίας να ζητούν αποζημίωση, συμπεριλαμβανομένου κυρίως του Πρωτοκόλλου του Παλέρμω (άρθρο 6 παρ. 6) και της Σύμβασης για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (άρθρο 15 παρ. 3), λαμβάνοντας υπόψη ότι και τα δύο ίσχυαν σε όλα τα Συμβαλλόμενα Κράτη. Επιπλέον, βασίζεται σε μια τάση – κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και στον Καναδά, αλλά και σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες (Αυστρία, Βέλγιο, Δανία, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Νορβηγία και Ηνωμένο Βασίλειο) – να δοθεί η δυνατότητα στα θύματα εμπορίας να ανακτήσουν από τους διακινητές τους τα κέρδη που έχουν αποκομίσει οι τελευταίοι μέσω της εκμετάλλευσής

19. ΕΔΔΑ *Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 104 και ΕΔΔΑ *VCL και AN κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Νος 77587/12 και 74603/12), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2021, παρ. 150.

τους, ενώ μόνο ένα Συμβαλλόμενο Κράτος, εκτός από τη Βουλγαρία, απαγόρευσε συγκεκριμένα τέτοιες αξιώσεις.

V. Ειδικότερα συμπεράσματα

Το σημαντικότερο ίσως συμπέρασμα της απόφασης είναι ότι η θετική υποχρέωση των κρατών να επιτρέπουν στα θύματα εμπορίας ανθρώπων να διεκδικούν αποζημίωση από τους διακινητές τους για τα διαφυγόντα κέρδη ενισχύει την προστασία των δικαιωμάτων που ήδη κατοχυρώνονται στο άρθρο 4 της ΕΣΔΑ υπό το φως της σημερινής πραγματικότητας και ευθυγραμμίζει αυτή την προστασία με τα ολοένα και πιο υψηλά πρότυπα που απαιτούνται σε αυτόν τον τομέα και με το σημερινό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο πρέπει πλέον να εφαρμόζεται αυτό το άρθρο.

Τα βουλγαρικά δικαστήρια είχαν αναφερθεί στην ποινικοποίηση του εισοδήματος που προέρχεται από την πορνεία στο βουλγαρικό δίκαιο και στα «χρηστά ήθη» κατά την απόρριψη της αξίωσης της προσφεύγουσας για αποζημίωση από τον Χ. Από την άποψη αυτή, το Δικαστήριο σημείωσε ότι το αδίκημα, όπως ορίζεται στο άρθρο 329 παρ. 1 του βουλγαρικού ΠΚ, αντανακλούσε απαρχαιωμένες κοινωνικές συμπεριφορές που παρέμειναν από το ολοκληρωτικό κομμουνιστικό καθεστώς. Πράγματι, το άρθρο είχε κηρυχθεί αντισυνταγματικό από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Βουλγαρίας τον Σεπτέμβριο του 2022. Η εικαζόμενη παρανομία των αποδοχών της προσφεύγουσας δεν ήταν, επομένως, επαρκής λόγος για την απόρριψη της αξίωσής της.

Όσον αφορά το ζήτημα των «χρηστών ηθών», το Δικαστήριο δήλωσε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα πρέπει να είναι το κύριο κριτήριο για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτικών για την πορνεία και την εμπορία ανθρώπων. Ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς σε αυτή την περίπτωση ότι η εντολή προς τον Χ να επιστρέψει τα χρήματα που πήρε από την προσφεύγουσα θα προσέβαλλε τα δημόσια ήθη. Ακόμη και αν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι δημόσιας πολιτικής για την απόρριψη αξίωσης σχετικά με κέρδη που αποκτήθηκαν μέσω πορνείας (για παράδειγμα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αποδοχή ενός τέτοιου ισχυρισμού μπορεί να θεωρηθεί ότι ανέχεται την πορνεία ή ενθαρρύνει ορισμένα άτομα να ασχοληθούν με αυτήν), στην προκειμένη περίπτωση τέτοιοι λόγοι αντικρούουν την επιτακτική δημόσια πολιτική κατά της εμπορίας ανθρώπων και υπέρ της προστασίας των θυμάτων της, στην οποία όχι μόνο το Δικαστήριο αλλά και οι ίδιες οι βουλγαρικές αρχές απέδιδαν μεγάλη σημασία.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα βουλγαρικά δικαστήρια δεν κατάφεραν να εξισορροπήσουν επαρκώς τα δικαιώματα της προσφεύγουσας βάσει του άρθρου 4 έναντι των

συμφερόντων της κοινότητας, παρά το περιθώριο εκτίμησης του κράτους. Ως εκ τούτου, υπήρξε παραβίαση αυτού του άρθρου.

Ένα από τα κρίσιμα στοιχεία τα οποία συμπληρώνουν το παραπάνω σκεπτικό του Δικαστηρίου είναι η σύνδεση με τα άλλα διεθνή κείμενα και με τις σχετικές εκθέσεις παρακολούθησης. Τα σχόλια της Ομάδας Εμπειρογνομώνων του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων (εφεξής: «GRE-TA») είναι κρίσιμα, όπως φαίνονται και στην ανάλυση της απόφασης. Η GRETA, ως τρίτη παρεμβαίνουσα, υποστήριξε ότι, βάσει πολλών διεθνών νομικών πράξεων, τα κράτη ήταν υποχρεωμένα να επιτρέπουν στα θύματα εμπορίας να ζητούν αποζημίωση από τους διακινητές τους για τα διαφυγόντα κέρδη. Στα περισσότερα Κράτη Μέρη στη Σύμβαση για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων, τα θύματα μπορούσαν να διεκδικήσουν τέτοια αποζημίωση σύμφωνα με το γενικό δίκαιο περί αδικοπραξίας και σε ορισμένα κράτη τα θύματα καταναγκαστικής εργασίας μπορούσαν να διεκδικήσουν απλήρωτους μισθούς. Κατά την άποψη της GRETA, η άρνηση αποζημίωσης στα θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης από τους διακινητές τους σε σχέση με διαφυγόντα κέρδη, επειδή η πορνεία θεωρούνταν παράνομη, ανήθικη ή ανεπιθύμητη, αντίκειται στο αντικείμενο και τον σκοπό των διεθνών πράξεων που δημιουργήθηκαν για την κατάλληλη προστασία των θυμάτων όλων των μορφών εμπορίας ανθρώπων.

Εξάλλου, οι ισχυρισμοί βάσει του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ δεν εξετάζονται καθώς, σύμφωνα με το Δικαστήριο, δεν είναι παρά μια αναδιτύπωση εκείνων που προβλέπονται στην ουσιαστική διάταξη του άρθρου 4. Ως προς το άρθρο 41 και τη δίκαιη ικανοποίηση, το Δικαστήριο βρίσκει ανεπαρκή την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της παραβίασης και της εικαζόμενης χρηματικής ζημίας και κρίνει ότι η επανάληψη της εσωτερικής διαδικασίας και η επανεξέταση της υπόθεσης σε εθνικό επίπεδο αποτελούν καταρχήν κατάλληλο μέσο για την αποκατάσταση των υλικών συνεπειών της παράβασης. Αντίθετα, το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα χρηματικό ποσό ως ηθική βλάβη.

VI. Αποτίμηση: Η εξέλιξη της νομολογίας αναφορικά με τις θετικές υποχρεώσεις

Είναι εμφανές από την απόφαση και την παραπάνω ανάλυση ότι διαμορφώνεται μια σταθερή νομολογία του Δικαστηρίου²⁰ ως προς τα δικαιώματα των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων και επεκτείνεται σε περιπτώσιολογία που καλύπτει και το δικαίωμα αποζημίωσης. Εξάλλου, έχει ενδιαφέρον πως το Δικαστήριο αναφέρεται

20. ECtHR, Factsheet – Trafficking in human beings, December 2023, διαθέσιμο σε: https://www.echr.coe.int/fr/d/fs_trafficking_eng.

στη νομολογία του, η οποία συνδέει και ζητήματα προσφυγικού και μεταναστευτικού δικαίου²¹, ενώ δύνανται να ληφθεί υπόψη και το πλαίσιο της ευαλωτότητας των ατόμων αυτών. Η εν λόγω απόφαση φωτίζει τα ίδια τα δικαιώματα των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων.

Η θεμελίωση της σύνδεσης της ΕΣΔΑ και διατάξεων εκτός αυτής θα είναι πάντα απαραίτητη και σε μελλοντικές υποθέσεις, όσο αναπτύσσεται η νομολογία του Δικαστηρίου, ενώ είναι προς όφελος και της εμπέδωσης της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στις διαφορετικές έννομες τάξεις και πέρα από τη Βουλγαρία. Είναι απαραίτητο λοιπόν να τεθεί η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο επίκεντρο των μέτρων που λαμβάνονται για την πρόληψη και τον τερματισμό της εμπορίας ανθρώπων, καθώς και για την προστασία, βοήθεια και παροχή πρόσβασης σε επαρκή αποκατάσταση στα θύματα, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας αποζημίωσης από τους δράστες.

Μια ακόμη αναγκαιότητα αποτελεί η εκπαίδευση, σε εθνικό επίπεδο, για όλους τους υπαλλήλους και τα στελέχη των φορέων και των θεσμών οι οποίοι ασχολούνται με ζητήματα θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ούτως ώστε να

εδραιωθεί η ενσωμάτωση μιας προσέγγισης ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην πρόληψη και την αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένης της αναγνώρισης και της μεταχείρισης των θυμάτων με πλήρη σεβασμό σε όλο το φάσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Στην ίδια κατεύθυνση χρειάζεται να διαμορφωθούν, αναθεωρηθούν και εφαρμοστούν η νομοθεσία, οι πολιτικές και τα προγράμματα που στοχεύουν στην πρόληψη και την εξάλειψη της εμπορίας ανθρώπων, ιδίως γυναικών και παιδιών, καθώς και στην παροχή βοήθειας στα θύματα και σε επίπεδο αποζημίωσης, παροχών και πρόσβασης σε δομές για την προστασία τους.

Υπάρχουν δε ζητήματα τα οποία συνεχίζουν να τίθενται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, όπως είναι η κρίση υπόθεσης ενώπιον του Δικαστηρίου αναφορικά με τον γαλλικό νόμο για την πορνεία²². Συνεπώς, η νομολογία του Δικαστηρίου είναι ένας καθοριστικός παράγοντας που «συνδέει» αυτές τις διαφορετικές έννομες τάξεις και θέτει κριτήρια φωτίζοντας τις θετικές υποχρεώσεις που προκύπτουν από τα σχετικά δεσμευτικά κείμενα και τα στοιχεία που παραμένουν ανεφάρμοστα, κενά ή αδρανή σε εθνικό επίπεδο. Η εν λόγω απόφαση είναι ένα από αυτά τα παραδείγματα που εξελίσσουν το περιεχόμενο και την εφαρμογή των δικαιωμάτων.

21. Βλ. παρ. 159 της σχολιαζόμενης απόφασης. ΕΔΔΑ *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* (Προσφυγή No 25965/04), απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2010, παρ. 284 και 291-293 και ΕΔΔΑ *L.E. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 71545/12), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2016, παρ. 71. Χ. ΤΣΕΒΑΣ, *Human Trafficking Victims between Positive Obligations and Refugee Law Doctrine: Considerations on the occasion of L.E. v. Greece and G.J. v. Spain*, ΕφΔΔ, 2016, σ. 143.

22. OHCHR, UN expert welcomes European Court decision to hear appeal against French anti-prostitution law, 5 September 2023, διαθέσιμο σε: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/09/un-expert-welcomes-european-court-decision-hear-appeal-against-french-anti>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Χορήγηση προσωρινών μέτρων από την ΕΑΔΗΣΥ

Απαράδεκτως προσβάλλεται με ένδικο βοήθημα η απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ επί αιτήματος χορήγησης προσωρινών μέτρων

έννομη προστασία κατά τη διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης (Οδηγία 89/665/ΕΟΚ και άρθρα 345 επ. ν. 4412/2016) – αίτημα χορήγησης προσωρινών μέτρων από την ΕΑΔΗΣΥ (άρθρο 366 ν. 4412/2016) – προϋποθέσεις παραδεκτού αίτησης αναστολής εκτέλεσης και ακύρωσης (άρθρο 372 ν. 4412/2016)

ΣΤΕ (Τμ. Δ'), απόφαση αριθμ. 2221/2023, 05.12.2023

Η επίδικη διαφορά γεννήθηκε στο πλαίσιο ανοικτής διαγωνιστικής διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης παραχώρησης. Κατά της δημοσιευθείσας διακήρυξης του διαγωνισμού ασκήθηκε από οικονομικό φορέα προδικαστική προσφυγή, με την οποία προβλήθηκαν πλημμέλειες της διακήρυξης ως προς τα τεθέντα κριτήρια τεχνικής ικανότητας και ως προς την τήρηση της κείμενης περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Στην προδικαστική προσφυγή σωρεύθηκε αίτημα χορήγησης προσωρινών μέτρων, το οποίο έγινε δεκτό από την Ενιαία Αρχή Δημοσίων Συμβάσεων (ΕΑΔΗΣΥ), με συνέπεια να διαταχθεί η αναστολή της προόδου της διαδικασίας έως την έκδοση απόφασης επί της προσφυγής. Η αναθέτουσα αρχή υπέβαλε ενώπιον της ΕΑΔΗΣΥ αίτηση, ζητώντας την ανάκληση της απόφασης χορήγησης προσωρινών μέτρων, δίχως όμως η εν λόγω αίτηση να εξεταστεί από την ΕΑΔΗΣΥ.

Κατά της απόφασης χορήγησης προσωρινών μέτρων, η αναθέτουσα αρχή στράφηκε τελικά με την άσκηση αίτησης αναστολής εκτέλεσης και ακύρωσης (άρθρο 372 ν. 4412/2016). Επί του ενδίκου βοηθήματος εκδόθηκε, σε πρώτο στάδιο, πράξη του Προέδρου του δικαστηρίου, με την οποία απορρίφθηκε το αίτημα έκδοσης προσωρινής διαταγής. Κρίθηκε, συγκεκριμένα, ότι, καθώς η ζητούμενη αναστολή εκτέλεσης της απόφασης προσωρινών μέτρων θα συνεπαγόταν τη συνέχιση της διαγωνιστικής διαδικασίας, θα εγκυμονούσε τον κίνδυνο να επηρεαστεί το αντικείμενο της δίκης επί του κυρίου ενδίκου βοηθήματος. Περαιτέρω, επισημάνθηκε ότι η ΕΑΔΗΣΥ όφειλε, παράλληλα, να αποφανθεί επί της αίτησης ανάκλησης που είχε υποβληθεί από την αναθέτουσα αρχή.

Στη συνέχεια, με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το δικαστήριο ήχθη στην απόρριψη του κυρίου ενδίκου βοηθήματος ως απαράδεκτου. Ειδικότερα, συνεκτιμώντας τις διατάξεις της δικονομικής Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ και την εν γένει κατάσταση του συστήματος παροχής έννομης προστασίας του Βιβλίου IV του ν. 4412/2016, κρίθηκε ότι μόνη παραδεκτώς προσβαλλόμενη πράξη με το ένδικο

βοήθημα της αίτησης αναστολής εκτέλεσης και ακύρωσης είναι η οριστική απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ επί της προδικαστικής προσφυγής και όχι η παρεμπόδιση απόφαση επί του αιτήματος χορήγησης προσωρινών μέτρων. Το εξεταζόμενο σύστημα έννομης προστασίας, όπως έχει καταστρωθεί από τον εθνικό νομοθέτη, διασφαλίζει επαρκώς την ταχεία και αποτελεσματική δικαστική προστασία στο προσυμβατικό στάδιο και τελεί σε αρμονία με τις διατάξεις της Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ, λαμβανομένου υπόψη, επιπλέον, ότι η ΕΑΔΗΣΥ υποχρεούται να εξετάζει τα αιτήματα ανάκλησης που τυχόν υποβάλλονται κατά των πράξεων που εκδίδει επί των αιτημάτων χορήγησης προσωρινών μέτρων.

Τέλος, σημειώθηκε ότι οι αποφάσεις της ΕΑΔΗΣΥ επί των αιτημάτων χορήγησης προσωρινών μέτρων δεν προσβάλλονται ούτε με αίτηση ακυρώσεως και αίτηση αναστολής κατά τις γενικές διατάξεις των άρθρων 45 επ. και 52 π.δ. 18/1989, χωρίς να εισάγεται κατ' αυτόν τον τρόπο παραβίαση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας (άρθρο 20 παρ. 1 Συντ.), καθώς η ρύθμιση της εξουσίας της ΕΑΔΗΣΥ για τη χορήγηση προσωρινών μέτρων εντάσσεται στο συνεκτικό σύστημα έννομης προστασίας του Βιβλίου IV του ν. 4412/2016, το οποίο, όπως εκτέθηκε, διασφαλίζει την ταχύτητα και αποτελεσματικότητα της παρεχόμενης δικαστικής προστασίας.

Παρατηρήσεις

Φίλιππος-Εμμανουήλ Γεωργαλής*

I. Εισαγωγικά

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το δικαστήριο επέλυσε ένα ακόμη ζήτημα σχετικό με το σύστημα έννομης προστασίας του Βιβλίου IV του ν. 4412/2016, συγκεκριμένα δε με την προσωρινή προστασία που παρέχεται στο στάδιο εξέτασης της προδικαστικής προσφυγής ενώπιον της ΕΑΔΗΣΥ. Η βασική θέση του δικαστηρίου, ότι μόνη παραδεκτώς προσβαλλόμενη πράξη με το ένδικο βοήθημα της αίτησης αναστολής εκτέλεσης και ακύρωσης (άρθρο 372 ν. 4412/2016) είναι η οριστική απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ επί της προδικαστικής προσφυγής και όχι η παρεμπόδιση απόφαση επί του αιτήματος χορήγησης προσωρινών μέτρων, παρουσιάζει πρακτική σημασία και πρέπει να διαβαστεί σε συνδυασμό με την επίκαιρη νομολογία του ΔΕΕ.

II. Η κρίση του δικαστηρίου

Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι, υπό το σύστημα έννομης προστασίας του Βιβλίου IV του ν. 4412/2016, οι εκτελεστές

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

πράξεις ή παραλείψεις των αναθετουσών αρχών, στο πλαίσιο διαδικασιών ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων, προσβάλλονται ενώπιον της ΕΑΔΗΣΥ με προδικαστική προσφυγή (άρθρο 346 παρ. 1 ν. 4412/2016). Η προθεσμία για την άσκηση και η άσκηση της προδικαστικής προσφυγής κωλύουν τη σύναψη της σύμβασης επί ποινή ακυρότητας¹, αλλά η άσκηση της προσφυγής δεν αναστέλλει κατ' αρχήν και την πρόοδο της διαδικασίας², υπό την επιφύλαξη της χορήγησης προσωρινών μέτρων από την ΕΑΔΗΣΥ, αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν αιτήματος του ενδιαφερομένου (άρθρα 364 παρ. 1 και 366 ν. 4412/2016). Εξάλλου, οι ρητές ή σιωπηρές αποφάσεις της ΕΑΔΗΣΥ υπόκεινται σε αίτηση αναστολής εκτέλεσης και ακύρωσης ενώπιον του αρμοδίου διοικητικού δικαστηρίου (άρθρο 372 παρ. 1 ν. 4412/2016)³.

Από μια πρώτη ανάγνωση της τελευταίας διάταξης, λαμβανομένης ιδίως υπόψη της ευρύτητας της γραμματικής της διατύπωσης, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το ένδικο βοήθημα ασκείται παραδεκτώς κατά οποιασδήποτε απόφασης εκδίδεται από την ΕΑΔΗΣΥ στο πλαίσιο του συστήματος έννομης προστασίας του Βιβλίου IV του ν. 4412/2016. Το ζήτημα δεν φαίνεται να έχει απασχολήσει τη θεωρία, ενώ πρόσφατα η ΕΑΔΗΣΥ διατύπωσε αντίθετη άποψη⁴, κρίνοντας ότι δεν προβλέπεται, υπό το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, σχετικό ένδικο βοήθημα ή αίτηση κατά της απόφασης που εκδίδει επί προσωρινών μέτρων. Τη θέση αυτή στήριξε στην παρατήρηση ότι η εν λόγω απόφαση έχει προσωρινή ισχύ και τα αποτελέσματά της αίρονται αυτοδικαίως με την έκδοση της οριστικής απόφασης επί της προσφυγής. Ήδη, στην εν προκειμένω επίδικη διαφορά, το ΣτΕ επελήφθη για πρώτη φορά αίτησης αναστολής εκτέλεσης και ακύρωσης που δεν ασκήθηκε κατά οριστικής απόφασης της ΕΑΔΗΣΥ επί προδικαστικής προσφυγής, κατά το συνήθως συμβαίνον, αλλά κατά απόφασης της ίδιας Αρχής με αντικείμενο τη χορήγηση προσωρινών μέτρων.

Το δικαστήριο απέρριψε το ένδικο βοήθημα ως απαράδεκτο με βάση δύο, τουλάχιστον, αιτιολογικές σκέψεις. Κατά πρώτο λόγο, παρατήρησε ότι η απόφαση επί προσωρινών μέτρων εκδίδεται κατά την –εν ευρεία εννοία–

προδικασία ενώπιον της ΕΑΔΗΣΥ με σκοπό τη διαφύλαξη της αποτελεσματικότητας της διαδικασίας, όπως επιβάλλεται άλλωστε από τις διατάξεις της δικονομικής Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ⁵, δηλαδή προκειμένου να αποτρέπεται η δημιουργία πραγματικών καταστάσεων που θα μείωναν την πρακτική αποτελεσματικότητα της οριστικής απόφασης της ΕΑΔΗΣΥ επί της προδικαστικής προσφυγής. Αντίθετα, το στάδιο παροχής δικαστικής προστασίας ενεργοποιείται, καθ' ερμηνεία των κειμένων διατάξεων, μόνον μετά την περάτωση της ενώπιον της ΕΑΔΗΣΥ διαδικασίας, με την έκδοση οριστικής απόφασης· περιλαμβάνει δε επιπλέον μέσο προσωρινής προστασίας, με τη μορφή προσωρινής διαταγής, προσανατολισμένο αντίστοιχα στη διαφύλαξη της αποτελεσματικότητας της εκδοθησόμενης δικαστικής απόφασης. Το ως άνω σύστημα παρέχει, λοιπόν, δύο διαδικασίες ελέγχου ενώπιον ενός ανεξάρτητου διοικητικού και ενός δικαστικού οργάνου, στο πλαίσιο των οποίων εξετάζεται αυτοτελώς η ανάγκη λήψης προσωρινών μέτρων, ώστε να μην μπορεί να τεθεί ζήτημα αντίθεσης προς τις επιταγές της δικονομικής Οδηγίας εκ μόνου του λόγου ότι η απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ επί των προσωρινών μέτρων δεν προσβάλλεται απευθείας δικαστικά.

Κατά δεύτερο λόγο, το δικαστήριο ανέδειξε μία επιπλέον διαδικαστική εγγύηση που απορρέει από τη διάρθρωση του συστήματος έννομης προστασίας από τον εθνικό νομοθέτη και ενισχύει το ως άνω συμπέρασμα περί αποτελεσματικότητας της παρεχόμενης προσωρινής προστασίας. Κατά την κρίση του δικαστηρίου, η κατ' άρθρο 366 ν. 4412/2016 αρμοδιότητα της ΕΑΔΗΣΥ για τη χορήγηση προσωρινών μέτρων⁶ δεν εκτείνεται μόνον

1. Η ακυρότητα δεν είναι αυτοδίκαιη, αλλά κηρύσσεται από την ίδια την ΕΑΔΗΣΥ με την ειδική διαδικασία των άρθρων 368 επ. ν. 4412/2016.

2. Εξαιρετικά, στις περιπτώσεις του άρθρου 364 παρ. 2 ν. 4412/2016, η προθεσμία για την άσκηση και η άσκηση της προδικαστικής προσφυγής δεν επάγονται οποιοδήποτε ανασταλτικό αποτέλεσμα.

3. Βλ. αναλυτικά για το νέο ένδικο βοήθημα του άρθρου 372 ν. 4412/2016, αντί πολλών, Κ. ΚΑΛΟΝΟΜΟ, σε: Α. Ράντου / Ε. Πρεβεδούρου (επιμ.), Η αίτηση ακυρώσεως, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σ. 761 επ.

4. ΕΑΔΗΣΥ 1472/2023, σκ. 9.

5. Κρίσιμο είναι ιδίως, όσον αφορά την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας ενώπιον μη δικαιοδοτικού οργάνου, όπως η ΕΑΔΗΣΥ, το άρθρο 2 παρ. 9 της Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ. Το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 2 της Οδηγίας, όσον αφορά τις ελάχιστες απαιτήσεις προσωρινής προστασίας που πρέπει να προβλέπονται από τα κράτη μέλη, αποτέλεσε αντικείμενο όλως πρόσφατης σχετικής απόφασης του ΔΕΕ (C-303/22, *CROSS Zlin*, 18.01.2024, ECLI:EU:C:2024:60), πτυχές της οποίας θα αξιοποιηθούν κατωτέρω.

6. Σύμφωνα με τις ειδικότερες διατάξεις του άρθρου 366 ν. 4412/2016, η ΕΑΔΗΣΥ υποχρεούται, αυτεπαγγέλτως ή ύστερα από αίτημα του προσφεύγοντος και μετά από κλήση της αναθέτουσας αρχής προ τριών (3) ημερών, να εκδίδει κατόπιν συνεδρίασης συνοπτικά αιτιολογημένη απόφαση είτε αναστολής εκτέλεσης της προσβαλλόμενης πράξης είτε απόρριψης του αιτήματος περί λήψης προσωρινών μέτρων. Σε κάθε περίπτωση, με την απόφαση αναστολής η ΕΑΔΗΣΥ ορίζει και τα κατάλληλα μέτρα έως ότου αποφανθεί για την προσφυγή. Τα μέτρα που διατάσσονται μπορεί να κατατείνουν στην επανόρθωση της εικαζόμενης παράβασης ή στην αποτροπή της ζημίας των θιγόμενων, διά της αναστολής της προόδου της διαδικασίας ανάθεσης ή της εκτέλεσης οποιασδήποτε πράξης της αναθέτουσας αρχής. Εξάλλου, η ΕΑΔΗΣΥ μπορεί να απόσχει από τη χορήγηση των μέτρων, εάν κρίνει ότι, ύστερα από στάθμιση όλων των συμφερόντων που ενδέχεται να ζημιωθούν, καθώς και του δημόσιου συμφέροντος, οι πιθανές αρνητικές συνέπειες από

στην υποχρέωσή της να εξετάζει το σχετικό αίτημα του προσφεύγοντος περί χορήγησης των μέτρων⁷, αλλά και στην υποχρεωτική εξέταση αιτήματος ανάκλησης των χορηγηθέντων μέτρων, υπό τις ίδιες προϋποθέσεις, εφόσον υποβληθεί τέτοιο αίτημα. Θα μπορούσε, πάντως, να αντιταχθεί εν προκειμένω ότι μόνος ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της εξέτασης του αιτήματος ανάκλησης δεν θωρακίζει σε αξιόλογο βαθμό τα συμφέροντα του αιτούντος. Και τούτο, διότι από τη σχολιαζόμενη απόφαση δεν συνάγεται ότι ενδεχόμενη παράλειψη εξέτασης του αιτήματος ανάκλησης από την ΕΑΔΗΣΥ, όπως άλλωστε εκδηλώθηκε και στην επίδικη υπόθεση, θα είναι αυτοτελώς προσβλητή δικαστικά⁸.

III. Σχολιασμός της κρίσης του δικαστηρίου υπό το φως της επίκαιρης νομολογίας του ΔΕΕ

Τις ελάχιστες απαιτήσεις του άρθρου 2 της δικονομικής Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ ως προς την οργάνωση της προσωρινής προστασίας στο προδικαστικό στάδιο προσέγγισε πολύ πρόσφατα, μόλις έναν μήνα περίπου μετά τη δημοσίευση της σχολιαζόμενης απόφασης, και το ΔΕΕ⁹, πάντοτε υπό το πρίσμα της αρχής της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (άρθρο 47 ΧΘΔ ΕΕ)¹⁰.

Η θέση του Δικαστηρίου, διατυπωθείσα επί προδικαστικού ερωτήματος, εκκίνησε από την παρατήρηση ότι κατά το άρθρο 2 παρ. 3 της Οδηγίας, όταν η εθνική νομοθεσία απονέμει αρμοδιότητες ελέγχου των διαδικασιών ανάθεσης και σε διοικητικά – ήτοι μη δικαιοδοτικά – όργανα, τότε πρέπει να παρέχεται στην προδικαστική προσφυγή ανασταλτικό αποτέλεσμα σύναψης της σύμβασης, κατ'ελάχιστον είτε μέχρι την οριστική απόφαση του αρμοδίου (πρωτοβαθμίου) οργάνου επί της προδικαστικής προσφυγής είτε μέχρι την απόφασή του επί εφαρμογής προσωρινών μέτρων. Μάλιστα, από τον συνδυασμό της

ως άνω διάταξης με την παρ. 9 του ίδιου άρθρου, το Δικαστήριο συνήγαγε ότι η αναστολή αυτή δεν επιβάλλεται να εξακολουθεί να ισχύει και μετά την περάτωση της διαδικασίας προδικαστικής προσφυγής, λ.χ. έως ότου ένα δικαστικό όργανο αποφανθεί επί της απόφασης του διοικητικού οργάνου. Με άλλα λόγια, δεν αντιτίθεται στην Οδηγία εθνική διάταξη που περιορίζει το ανασταλτικό αποτέλεσμα σύναψης της σύμβασης μόνον μέχρι το αρμόδιο (πρωτοβάθμιο) διοικητικό όργανο να αποφανθεί επί της προδικαστικής προσφυγής. Πρόκειται για μια κρίση που, κατά την άποψή μας, δοκιμάζει τα όρια της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, καθώς, σε μια έννομη τάξη όπου δεν είναι υποχρεωτική η απονομή μέσων προσωρινής προστασίας παρά μόνον μέχρι την απόφαση επί της προδικαστικής προσφυγής, η αναθέτουσα αρχή έχει την απεριόριστη δυνατότητα να συνάψει τη σύμβαση ενόσω το ένδικο βοήθημα του θιγομένου ακόμη εκκρεμεί, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να μην μπορεί να επιτύχει, εάν το ένδικο βοήθημα γίνει δεκτό, την ανάθεση της σύμβασης, αλλά μόνον τη διαμόρφωση ευνοϊκών όρων για τη διεκδίκηση αποζημίωσης.

Το Δικαστήριο διατύπωσε, πάντως, τη θέση ότι η ως άνω ερμηνεία δεν αντίκειται στην αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, την οποία η Οδηγία αποσκοπεί να διασφαλίσει¹¹. Στο πλαίσιο αυτό, διευκρίνισε¹² ότι, στην ειδικότερη περίπτωση που η εθνική νομοθεσία δεν προβλέπει αυτοδίκαιη αναστολή της σύναψης της σύμβασης μέχρι την απόφαση του διοικητικού οργάνου επί της προδικαστικής προσφυγής, αλλά μέχρι την απόφαση επί εφαρμογής προσωρινών μέτρων, η απόρριψη της αίτησης προσωρινών μέτρων πρέπει να μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο δικαστικής προσφυγής με ανασταλτικό αποτέλεσμα έως ότου το επιληφθέν δικαστήριο αποφανθεί επί των προσωρινών αυτών μέτρων. Συνεπώς, υπέρ του προσφεύγοντος του οποίου η αίτηση προσωρινών μέτρων απορρίφθηκε, πρέπει να ισχύει αναστολή εύλογης διάρκειας, ώστε να του παρέχεται η δυνατότητα να προσφύγει στο αρμόδιο δικαστήριο και, περαιτέρω, εφόσον το πράξει, πρέπει να αναστέλλεται η σύναψη της σύμβασης έως ότου το επιληφθέν δικαστήριο αποφανθεί επ' αυτής.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι το ΔΕΕ, στο περιθώριο της πολύ σημαντικής εν λόγω απόφασής του, υπέδειξε, μεταξύ άλλων, τουλάχιστον μία περίπτωση¹³, κατά την οποία

τη χορήγηση των προσωρινών μέτρων είναι περισσότερες από τα οφέλη. Η απόφαση να μην χορηγηθούν προσωρινά μέτρα δεν θίγει τις λοιπές αξιώσεις που προβάλλει ο αιτών.

7. Τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της εξέτασης του αιτήματος χορήγησης προσωρινών μέτρων έχει επισημάνει, άλλωστε, και η θεωρία. Βλ. Σ. ΚΥΒΕΛΟ, Η διοικητική και δικαστική προστασία κατά τη σύναψη των δημοσίων συμβάσεων – Οι ρυθμίσεις των άρθρων 345-374 του Ν 4412/2016 (όπως ισχύουν μετά τους Ν 4782/2021 και Ν 4912/2022), εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2022, σ. 63.

8. Γενικά για τις περιπτώσεις υποχρεωτικής εξέτασης αιτήσεων ανάκλησης διοικητικών πράξεων και τη δυνατότητα δικαστικής προσβολής των πράξεων που εκδίδονται επί των αιτήσεων αυτών, βλ. Β. ΓΚΕΡΤΣΟ / Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ / Δ. ΠΥΡΓΑΚΗ, Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας – Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σ. 787 επ.

9. ΔΕΕ C-303/22, *CROSS Zlin*, 18.01.2024, ECLI:EU:C:2024:60.

10. Ως προς τις αρχές που απορρέουν από το άρθρο 47 ΧΘΔ ΕΕ γενικότερα βλ. Β. ΣΚΟΥΡΗ, Συνθήκη της Λισσαβώνας – Ερμηνεία κατ' άρθρον, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 2309 επ.

11. Ως προς την ερμηνεία των διατάξεων της δικονομικής Οδηγίας υπό το πρίσμα του άρθρου 47 ΧΘΔ ΕΕ, πρβλ. ΔΕΕ C-927/19, *Klaipėdos*, 07.09.2021, ECLI:EU:C:2021:700, σκ. 127-128 με περαιτέρω παραπομπές.

12. Σκ. 69-70 της ίδιας απόφασης του ΔΕΕ.

13. Τούτο παρά το γεγονός ότι το ΔΕΕ είχε εκθέσει σε προηγούμενες σκέψεις της απόφασης (σκ. 54-55) τη βασική θέση ότι, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 9 της Οδηγίας, κατ' αρχήν κάθε «απόφαση»

η δικονομική Οδηγία 89/665/ΕΟΚ επιβάλλει στην εθνική νομοθεσία να παρέχει δυνατότητα δικαστικής προσβολής της απόφασης του διοικητικού οργάνου επί εφαρμογής προσωρινών μέτρων. Ενόψει της διάρθρωσης του συστήματος έννομης προστασίας στην ελληνική έννομη τάξη, είναι ερευνητέο εάν η επίμαχη κρίση κλονίζει τη θέση που διατύπωσε το ΣτΕ στη σχολιαζόμενη απόφαση. Ο Έλληνας νομοθέτης, σε αντίθεση με τα ισχύοντα στην περίπτωση που έκρινε το ΔΕΕ, δεν περιορίζει το ανασταλτικό αποτέλεσμα σύναψης της σύμβασης μόνον μέχρι την απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ επί εφαρμογής προσωρινών μέτρων, αλλά ενδύει την προδικαστική προσφυγή με το ίδιο ανασταλτικό αποτέλεσμα μέχρι την έκδοση οριστικής απόφασης της ΕΑΔΗΣΥ επί της προσφυγής (άρθρο 364 παρ. 1 και 366 ν. 4412/2016). Ωστόσο, με το άρθρο 15 παρ. 3 π.δ. 39/2017, με το οποίο εξειδικεύθηκαν οι αρμοδιότητες της άλλοτε ΑΕΠΠ και ήδη ΕΑΔΗΣΥ¹⁴, προβλέφθηκε ότι, στο πλαίσιο της εξέτασης αιτήματος προσωρινών μέτρων, η Αρχή μπορεί να διατάξει την άρση της αναστολής σύναψης της σύμβασης, εφόσον θεωρήσει την προσφυγή ως προδήλως απαράδεκτη ή αβάσιμη¹⁵.

του μη δικαιοδοτικού οργάνου του προδικαστικού σταδίου πρέπει να είναι αυτοτελώς προσβλητή.

14. Πρόκειται για τον Κανονισμό Εξέτασης Προδικαστικών Προσφυγών ενώπιον της ΑΕΠΠ, ήτοι κανονιστική πράξη εκδοθείσα κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 365 παρ. 7 ν. 4412/2016, η οποία παραμένει σε ισχύ μέχρι σήμερα, ρυθμίζουσα ήδη τις αρμοδιότητες της ΕΑΔΗΣΥ.
15. Η νομολογία επιβεβαίωσε πρόσφατα τη δυνατότητα εφαρμογής αυτής της διάταξης (ΣτΕ 994/2023), μολοντί μερίδα της θεωρίας εύλογα είχε αμφισβητήσει εάν η διάταξη κείται εντός των ορίων της νομοθετικής εξουσιοδότησης, δεδομένου ότι από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 364 παρ. 1 ν. 4412/2016 συνάγεται ότι τα προσωρινά μέτρα μπορούν να αφορούν μόνον την αναστολή της προόδου της διαδικασίας, και όχι τη δυνατότητα σύναψης της σύμβασης, η οποία φαίνεται να αναστέλλεται αυτοδικαίως και χωρίς περιορισμούς (Δ. ΡΑΪΚΟΣ, σε: Δ. Ράικου / Ε. Βλάχου / Ε. Σαββίδη, Δημόσιες Συμβάσεις – Ν. 4412/2016 – Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Σάκουλα, 2018, τόμ. Ι, άρθρο 364, αριθμ. 5-6. Πρβλ. αντίθετα Σ. ΚΥΒΕΛΟ, ό.π., σ. 66, σύμφωνα με τον οποίον στα προσωρινά μέτρα που διατάσσονται κατ' άρθρο 366 ν. 4412/2016 συμπεριλαμβάνεται η άρση αναστολής σύναψης της σύμβασης).

Επομένως, η θέση της σχολιαζόμενης απόφασης του ΣτΕ, ότι η μη παροχή δικαστικής προστασίας κατά της απόφασης προσωρινών μέτρων της ΕΑΔΗΣΥ δεν αντίκειται στις διατάξεις της Οδηγίας 89/665/ΕΟΚ, κατ' αρχήν επιβεβαιώνεται, αφού, σύμφωνα με το ΔΕΕ, η δυνατότητα προσβολής με ένδικο βοήθημα της απόφασης προσωρινών μέτρων του διοικητικού οργάνου πρέπει να διασφαλίζεται όταν ο εθνικός νομοθέτης δεν έχει προβλέψει αυτοδίκαιη αναστολή σύναψης της σύμβασης μέχρι την οριστική απόφαση του διοικητικού οργάνου. Τέτοια πρόβλεψη, όμως, ο Έλληνας νομοθέτης έχει πράγματι διαλάβει, με συνέπεια η αναγνώριση δικαστικής προστασίας κατά της απόφασης προσωρινών μέτρων να υπερβαίνει τις ελάχιστες απαιτήσεις της Οδηγίας. Εντούτοις, η δυνατότητα της ΕΑΔΗΣΥ, επιλαμβανόμενης του αιτήματος προσωρινών μέτρων, να άρει την αναστολή σύναψης της σύμβασης καθιστά, κατόπιν όλων των ανωτέρω, υποστηρίξιμη την άποψη ότι, στην εξαιρετική αυτή περίπτωση και μόνον, η απόφαση της ΕΑΔΗΣΥ περί άρσης αναστολής πρέπει να θεωρείται αυτοτελώς προσβλητή ενώπιον του αρμοδίου διοικητικού δικαστηρίου, υπό τους ειδικότερους όρους που θέτει το ΔΕΕ στις προεκτεθείσες σκέψεις.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Με την απόφασή του, το ΣτΕ έδωσε απάντηση σε ζήτημα που, εάν και δεν στερείται πρακτικής σημασίας, δεν είχε απασχολήσει νωρίτερα τη νομολογία. Η αιτιολογία που διέλαβε ως προς τη συμβατότητα της επιλογής του εθνικού νομοθέτη με την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας πρέπει να θεωρηθεί εύστοχη, καθώς αποδίδει στην αρχή αυτήν τον δέοντα σεβασμό. Παράλληλα, η συγκυρία της δημοσίευσης της συναφούς απόφασης του ΔΕΕ καθιστά την αντιπαραβολή μάλλον αναγκαία. Από τη συνδυαστική ανάγνωση των αποφάσεων προκύπτει η ύπαρξη εξαιρετικής – και μάλλον σπάνια εμφανιζόμενης στην πράξη – περίπτωσης όπου η σχολιαζόμενη κρίση του ΣτΕ φαίνεται να καταλείπει ένα έλλειμμα έννομης προστασίας, αλλά κυρίως εμπλουτίζεται σε αξιόλογο βαθμό ο νομικός διάλογος για την αναγκαία έκταση της προσωρινής προστασίας στο πλαίσιο της απαιτούμενης αποτελεσματικότητας της παρεχόμενης δικαστικής προστασίας στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων.

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

► Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit στην Αθήνα

Στις 6-10 Νοεμβρίου 2023, πραγματοποιήθηκε το πρώτο Study Visit του Προγράμματος στην Αθήνα, στο οποίο συμμετείχαν 10 εργαζόμενοι του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Χωροταξίας της Βόρειας Μακεδονίας. Οι συμμετέχοντες επισκέφθηκαν το ελληνικό Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, καθώς και διάφορες βιομηχανικές εγκαταστάσεις.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” (MK 20 IPA EN 02 22) – Τρίτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

Στις 18 Δεκεμβρίου 2023, πραγματοποιήθηκε διά ζώσης η τρίτη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής του Προγράμματος στα Σκόπια. Στο πλαίσιο της συνάντησης, τα μέλη της Επιτροπής συζήτησαν για την πορεία του Προγράμματος και τις μελλοντικές δραστηριότητες. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, στη συνάντηση συμμετείχαν οι Project Managers, κα Αθηνά Γαϊτανίδου και κα Έλλη Τσιτσιπά.

Μαρία Χαλυβοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

HÉLÈNE GAUDIN (επιμ.), La primauté du droit de l'Union européenne. Nouveaux visages, nouvelles questions, nouveaux raisonnements, mare & martin, 2023, 204 σελ.

Αφιερωμένο στο ζήτημα της υπεροχής του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κυκλοφόρησε το υπό παρουσίαση συλλογικό έργο με την ευθύνη της καθηγήτριας του Πανεπιστημίου της Τουλούζης Héléne Gaudin και με έμφαση (όπως προκύπτει από τον υπότιτλο) στις νεώτερες πτυχές του θέματος. Πρωτότυπη είναι ήδη η σύλληψη της δομής του έργου που χωρίζεται σε δύο μεγάλα μέρη και εξετάζει την υπεροχή πρώτα από τη σκοπιά της δικαιοσύνης και της διοίκησης και κατόπιν της θεωρίας. Το πρώτο μέρος ξεκινά με την παρουσίαση της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τον Γάλλο Γεν. Εισαγγελέα στο ΔΕΕ Jean Richard de le Tour, και είναι στη συνέχεια προσανατολισμένο στη γαλλική πραγματικότητα. Εδώ εξετάζονται, κατά σειρά, οι θέσεις του Γαλλικού Ακυρωτικού και του Συμβουλίου της Επικρατείας από τα μέλη των δύο δικαστηρίων Jean-Guy Huglo και Fabien Raynaud, και ακολουθούν δύο ενδιαφέρουσες εισηγήσεις για την αντιμετώπιση της υπεροχής από τη (δημόσια) διοίκηση, προερχόμενες από τον Αναπληρωτή Διευθυντή της Νομικής Υπηρεσίας του γαλλικού Υπουργείου Ευρωπαϊκών και Εξωτερικών Υποθέσεων Tanguy Stehelin και της Προϊσταμένης του Γραφείου του ευρωπαϊκού ενωσιακού δικαίου στο Υπουργείο Οικονομικών Karine Gilberg, δηλαδή προσώπων που εμφανίζονται στο ΔΕΕ ως εκπρόσωποι της Γαλλίας και άρα είναι εξοικειωμένοι με τη συζήτηση για την υπεροχή.

Στο δεύτερο μέρος διακρίνουμε τρία κεφάλαια και, συγκεκριμένα, το ευρωπαϊκό πλαίσιο και τη σκοπιά του συνταγματικού δικαίου που συμπληρώνονται από τη θεώρηση του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Στο πρώτο κεφάλαιο προηγείται η συμβολή της επιμελήτριας του τόμου Héléne Gaudin, η οποία συστηματοποιεί τις νεώτερες εξελίξεις στο θέμα της υπεροχής, και ακολουθούν οι παρατηρήσεις του καθηγητή Joel Andriantsimbazonina για τη σχέση της υπεροχής με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το συνταγματικό πλαίσιο χαράσσει η καθηγήτρια Levade, παραθέτοντας τις συνταγματικές επιφυλάξεις για την πλήρη αποδοχή της υπεροχής, και ολοκληρώνει ο καθηγητής Didier Blanc με το δίπολο «υπεροχή του ενωσιακού δικαίου - εθνικός νομοθέτης» και το ερώτημα αν πρόκειται για ζήτημα δημοκρατίας. Τέλος, με την επίδραση του δικαίου της Ένωσης σε βασικά ζητήματα του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου ασχολείται η Estelle Fohrer-Dedeurwaerder, ενώ το έργο συμπληρώνει η εισήγηση για την επίδραση της υπεροχής σε κρίσιμα κοινωνικά προβλήματα της εποχής μας (όπως ο γάμος

των ομοφύλων, η τεκνοθεσία από ομόφυλα ζευγάρια κ.ο.κ.) από τον καθηγητή Ludovic Pailler.

Η σύγχρονη θεώρηση της υπεροχής του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι εξαιρετικά χρήσιμη σε μια περίοδο που αυτή ναι μεν δεν απειλείται καίρια, πάντως όμως αμφισβητείται στην (εθνική) νομολογία και θεωρία με κίνδυνο να επέλθουν ρωγμές στο εύθραυστο ενωσιακό οικοδόμημα. Κάθε συμβολή που παρουσιάζει τα σχετικά ζητήματα και επαναφέρει τη συζήτηση στις πραγματικές της διαστάσεις είναι λοιπόν ευπρόσδεκτη και συνεισφέρει στην επαναφορά της υπεροχής στη θέση που της αρμόζει. Ιδιαίτερα επιτυχημένη στον υπό παρουσίαση τόμο είναι η κατάστρωση της ύλης και η συμμετοχή ανώτατων δικαστών, εμπειρων στελεχών της διοίκησης και άξιων ακαδημαϊκών που προσέρχονται στη συζήτηση με θετική διάθεση και αναδεικνύουν τα προβλήματα με ωριμότητα και πληρότητα, ώστε ο αναγνώστης να αποκτήσει ολοκληρωμένη εικόνα της σημερινής κατάστασης. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι ότι δεν ωραιοποιούνται, αλλά αναδεικνύονται τριβές και επιφυλάξεις που έχουν ανακύψει τα τελευταία χρόνια και οφείλουν να διευθετηθούν.

Βασίλειος Σκουρής

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΛΕΝΤΖΗΣ, Η αμοιβαία εμπιστοσύνη ως θεμέλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Μια νομική θεώρηση, εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2023, 256 σελ.

Με την παρούσα μονογραφία, ο Επίκ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ κ. Δημοσθένης Λέντζης προσεγγίζει τη θεμελιώδη αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία, μολονότι δεν καταγράφεται ρητά στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Εξαρχής, ο συγγραφέας αναγνωρίζει ότι η εν λόγω αρχή διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο για το ενωσιακό οικοδόμημα στο σύνολό του. Εντούτοις, για μια σειρά από λόγους, επιλέγει να εξετάσει εκτενώς τη λειτουργία της στο πλαίσιο δύο νευραλγικών τομέων: της εσωτερικής αγοράς και του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης. Η μελέτη διαρθρώνεται σε δύο βασικά μέρη, το καθένα από τα οποία είναι αφιερωμένο σε διαφορετική πτυχή της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη στην ισοδυναμία των εθνικών νομοθεσιών. Ο συγγραφέας επιλέγει να προσεγγίσει τη συγκεκριμένη πτυχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μέσα από το παράδειγμα της εσωτερικής αγοράς, η εγκαθίδρυση και η λειτουργία της οποίας στηρίχθηκαν κατά βάση στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης. Η τελευταία τελεί σε άμεση σχέση με την

αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, αφού η ύπαρξη αυξημένου βαθμού αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών ως προς την ισοδυναμία και την αποτελεσματικότητα των εθνικών νομοθεσιών αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη λειτουργία και την εμπέδωση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης. Η εσωτερική αγορά πράγματι αποτελεί τον τομέα εκείνον όπου η αμοιβαία εμπιστοσύνη διαμορφώθηκε («γεννήθηκε» και «ανδρώθηκε», όπως πολύ χαρακτηριστικά επισημαίνει ο συγγραφέας) ως αυτοτελής νομική αρχή ακριβώς λόγω της αποτυχίας των αρχικών προσπαθειών του νομοθέτη να εναρμονίσει τις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών σε επιμέρους τομείς για την εξάλειψη των τεχνικών εμποδίων στις συναλλαγές εντός της εσωτερικής αγοράς. Έτσι, η προσφυγή στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, με πρωτοβουλία του Δικαστηρίου της ΕΕ (ΔΕΕ), αποτέλεσε μονόδρομο για την ταχύτερη υλοποίηση των θεμελιωδών ελευθεριών και την έγκαιρη ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς. Το πρώτο κεφάλαιο αυτού του πρώτου μέρους του βιβλίου είναι αφιερωμένο σε μια από τις θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες της εσωτερικής αγοράς, στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, που αποτελεί, εξάλλου, και τον πρώτο τομέα όπου η αμοιβαία εμπιστοσύνη στην ισοδυναμία των εθνικών νομοθεσιών καθώς και στην ορθή εφαρμογή των ισοδύναμων εθνικών νομοθεσιών επέτρεψε την προσφυγή, μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου, στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης και τη μετέπειτα «υιοθέτησή» της από τον νομοθέτη της Ένωσης για την ταχύτερη ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς. Εκκινώντας από τον τομέα των εμπορευμάτων, ο συγγραφέας εξηγεί αναλυτικά πώς η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης μεταλαμπαδεύτηκε σύντομα και στους υπόλοιπους τομείς της εσωτερικής αγοράς, φθάνοντας, σε ορισμένες περιπτώσεις, μέχρι του σημείου της πλήρους υποκατάστασης της εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών. Ένα τέτοιο παράδειγμα, στο οποίο και αφιερώνεται το δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους του βιβλίου, αντλείται από τον σχετικό με το δικαίωμα εγκατάστασης τομέα και αφορά την αμοιβαία αναγνώριση των επαγγελματικών προσόντων.

Το δεύτερο μέρος της μονογραφίας, από την άλλη, εξετάζει την αμοιβαία εμπιστοσύνη στην ορθή εφαρμογή, από τις εθνικές διοικητικές και δικαστικές αρχές, των ισοδύναμων εθνικών νομοθεσιών και των ομοιόμορφων ή εναρμονισμένων ρυθμίσεων του δικαίου που παράγει η ίδια η Ένωση μέσα από το παράδειγμα του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ). Όπως εξηγεί ο συγγραφέας, ο τομέας αυτός επιλέχθηκε, διότι εκεί η αμοιβαία εμπιστοσύνη προσέλαβε τα σημερινά της χαρακτηριστικά υπό την πίεση του αιτήματος για αποτελεσματικότερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επισημαίνεται ότι, σε αντίθεση με την εσωτερική αγορά, η αμοιβαία εμπιστοσύνη παίζει εξέχοντα ρόλο στο πλαίσιο του ΧΕΑΔ, αφού η ύπαρξη αυξημένου βαθμού εμπιστο-

σύνης μεταξύ των κρατών μελών αποτέλεσε τη βάση για την ίδια τη συγκρότηση αυτού του χώρου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, ενώ στην περίπτωση της εσωτερικής αγοράς η προσφυγή στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης συντελέστηκε σταδιακά μέσω της νομολογίας για την ταχύτερη ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, στην περίπτωση του ΧΕΑΔ η αμοιβαία αναγνώριση επιλέχθηκε εξαρχής από το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο ως το κύριο μέσο για την εγκαθίδρυσή του. Από την ανάλυση που ακολουθεί προκύπτει ότι, ενώ δεν αμφισβητείται η ισοδυναμία των δεσμεύσεων ως προς την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που έχουν αναλάβει τα κράτη μέλη, αυτό που αμφισβητείται είναι το τεκμήριο ότι όλα τα κράτη μέλη τηρούν με τον προσήκοντα τρόπο τις εθνικές νομοθεσίες τους περί σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου. Προβληματισμοί ως προς την ικανότητα των εθνικών αρχών να τηρούν στο ακέραιο τις εν λόγω δεσμεύσεις εκφράστηκαν για πρώτη φορά από το ΕΔΔΑ με αφορμή τις συνθήκες υποδοχής των αιτούντων άσυλο που επικρατούν στην Ελλάδα. Τότε ήταν που κατέστη σαφές ότι η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης πρέπει να οριοθετηθεί και πρέπει να μπορεί να κάμπτεται κάθε φορά που συντρέχουν φαινόμενα συστημικών ή γενικευμένων παραβιάσεων θεμελιωδών δικαιωμάτων (ιδίως, περιπτώσεις παραβίασης της απαγόρευσης απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης). Στη νομολογία αυτή σύντομα προσαρμόστηκε και η νομολογία του ΔΕΕ, προκειμένου να μην κλονιστούν οι σχέσεις μεταξύ της ενωσιακής έννομης τάξης και της έννομης τάξης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε κάμψη του τεκμηρίου ορθής εφαρμογής των εγγυήσεων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σε περιπτώσεις μεμονωμένων παραβιάσεων, με το ΔΕΕ να υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό αυτή τη θέση, διευκρινίζοντας ωστόσο ότι οι εν λόγω περιπτώσεις πρέπει να είναι εξαιρετικά σοβαρές. Ο συγγραφέας αναλύει διεξοδικά όλα αυτά τα ζητήματα στο τρίτο κεφάλαιο της μονογραφίας που είναι αφιερωμένο στην αμοιβαία εμπιστοσύνη ως θεμέλιο του κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου. Η επιλογή αυτή δεν εκπλήσσει, καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε, η πρώτη αμφισβήτηση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στο πλαίσιο του ΧΕΑΔ αφορούσε τον τομέα της πολιτικής ασύλου, όπου μάλιστα έχει επέλθει ευρεία εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου εξετάζεται η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης ως θεμέλιο του τομέα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, όπου εκδηλώθηκε έντονη αμφισβήτηση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στην ορθή εφαρμογή των εγγυήσεων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μέσα από την ανάλυση της Γνωμοδότησης 2/13 του ΔΕΕ και σειράς υποθέσεων με αντικείμενο, μεταξύ άλλων, αίτημα εκτέλεσης ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης, ο συγγραφέας καθιστά σαφές ότι το ΔΕΕ δέχεται κάμψη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στην ισοδυναμία των εθνικών

νομοθεσιών καταρχήν μόνο στις ρητά προβλεπόμενες από τον νομοθέτη της Ένωσης περιπτώσεις, ενώ επιτρέπει (υπό τον φόβο του ΕΔΔΑ) την αμφισβήτηση της στην ορθή εφαρμογή των εγγυήσεων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε περιπτώσεις συστημικών ή γενικευμένων παραβιάσεων καθώς και, υπό όρους, σε περιπτώσεις μεμονωμένων παραβιάσεων που είναι ιδιαίτερα σοβαρές.

Τέλος, στο επίμετρο που περιλαμβάνεται στο βιβλίο εξετάζεται συνοπτικά η σχέση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης με τις κοινές αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ, ενόψει της κρίσης του κράτους δικαίου που παρατηρείται εσχάτως σε συγκεκριμένα κράτη μέλη. Η μονογραφία ολοκληρώνεται με ορισμένες συμπερασματικές σκέψεις.

Η παρούσα μελέτη διακρίνεται, αφενός, για την πρωτοτυπία της, καθώς επιχειρεί να εξετάσει, στο πλαίσιο συγκεκριμένων τομέων που έχουν επιλεγεί με προσοχή, τη λειτουργία της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, μιας αρχής που δεν καταγράφεται στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο και μέχρι πρότινος είχε απασχολήσει σε περιορισμένη μόνον έκταση τη νομολογία του ΔΕΕ. Αφετέρου, ξεχωρίζει για τη σφαιρική εικόνα που καταφέρνει να δημιουργήσει στους αναγνώστες γύρω από τη φύση και τα όρια της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μέσα από συνεχείς αναφορές σε πάγια και πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ και παραπομπές σε πλούσια βιβλιογραφία. Το γεγονός, μάλιστα, ότι κάθε επιμέρους κεφάλαιο συνοδεύεται από αυτοτελή σύντομα συμπεράσματα διευκολύνει τον αναγνώστη να αντιληφθεί αρχικά τη λειτουργία της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στους νευραλγικούς τομείς που έχει επιλέξει ο συγγραφέας και μετέπειτα τον κίνδυνο που εγκυμονεί η κρίση του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας σε συγκεκριμένα κράτη μέλη. Για όλους αυτούς τους λόγους, η μονογραφία του Επίκ. Καθηγητή Δημοσθένη Λέντζη συνιστά αναμφίβολα σημαντική προσθήκη στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία και αναμένεται να αποτελέσει έργο αναφοράς για τους κοινωνούς του ευρωπαϊκού θεσμικού δικαίου.

Ευτυχία Μουαμελετζή

DIMITRIOS KYRIAZIS, Fiscal State Aid Law and Harmful Tax Competition in the European Union, Oxford Studies in European Law, Oxford University Press, Oxford, 2023, 250 σελ.

Η μονογραφία αυτή αποτελεί προϊόν επιστημονικής έρευνας του εκλεγμένου Επίκ. Καθηγητή στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ κ. Δημητρίου Κυριαζή που βασίσθηκε στη διδακτορική του διατριβή στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, με επιβλέποντα Καθηγητή τον Stephen Weatherill, ο οποίος και προλόγισε το βιβλίο. Φέρει το επιστημονικό κύρος των εκδόσεων του Πανεπιστημίου της

Οξφόρδης, στη σειρά “Oxford Studies in European Law” που επιμελούνται οι κορυφίοι Καθηγητές Paul Craig και Gráinne de Búrca. Για τη διδακτορική του έρευνα, ο συγγραφέας έλαβε την υποτροφία Clarendon της Οξφόρδης αλλά και την υποτροφία Ωνάση.

Ο συγγραφέας – δικηγόρος με ειδίκευση στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και δη σε ζητήματα κρατικών ενισχύσεων – προσεγγίζει υπό το πρίσμα των φορολογικών κρατικών ενισχύσεων το ζήτημα του επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμού στον οποίο επιδίδονται τα κράτη μέλη της ΕΕ. Πρόκειται για το λίαν επίκαιρο θέμα των tax rulings, το οποίο άπτεται του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων, του ευρωπαϊκού και διεθνούς φορολογικού δικαίου, του δικαίου του ανταγωνισμού εν γένει και του δικαίου των επενδύσεων.

Μετά από τις συνεχείς οικονομικές κρίσεις, τα κράτη μέλη της ΕΕ ενδιαφέρθηκαν να προσελκύσουν κεφάλαια, προσφέροντας στους ξένους επενδυτές (κυρίως, πολυεθνικές επιχειρήσεις) ποικίλα ευνοϊκά φορολογικά κίνητρα και ρυθμίσεις. Αυτό οδήγησε σε έναν φορολογικό «αγώνα δρόμου προς τα κάτω» (race to the bottom), τον οποίο ορθά ο συγγραφέας χαρακτηρίζει λίαν επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμό, καθώς καταλήγει σε λιγότερα φορολογικά έσοδα για την ΕΕ, με συνέπεια το φορολογικό βάρος να μεταφέρεται από τις επιχειρήσεις στους πολίτες μέσω της φορολόγησης μισθών και συντάξεων. Παράλληλα, στρεβλώνεται η εσωτερική αγορά και, συνεπακόλουθα, υπονομεύεται ο υγιής ανταγωνισμός, καθώς η επιλογή τόπου εγκατάστασης για πολυεθνικές επιχειρήσεις γίνεται με κύριο κριτήριο την (μη) φορολόγησή τους.

Ο κ. Κυριαζής επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο η Επιτροπή της ΕΕ επιχειρεί να αποκαταστήσει συνθήκες υγιούς ανταγωνισμού, χρησιμοποιώντας τις κρατικές ενισχύσεις ως εργαλείο. Ειδικότερα, επιχειρεί μία τομή μεταξύ των μέτρων φορολογικού ανταγωνισμού και των απαγορευμένων φορολογικών κρατικών ενισχύσεων και εξετάζει στοχευμένα εάν και πώς η Επιτροπή (μπορεί να) περιορίσει, μέσω των κανόνων κρατικών ενισχύσεων, τα εθνικά φορολογικά μέτρα (καθεστώτα και ad hoc tax rulings). Για να ερμηνεύσει το νομικό πλαίσιο του επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμού και τη σχέση του με τις φορολογικές ενισχύσεις, εξετάζει σχετικές αποφάσεις της Επιτροπής και των ευρωπαϊκών δικαστηρίων (ΔΕΕ και ΓΕ-ΔΕΕ) για φορολογικές κρατικές ενισχύσεις, τις οποίες διακρίνει σε δύο στάδια («κύματα», κατά την έκφραση του συγγραφέα). Αφενός, το «πρώτο κύμα» της δεκαετίας του 2000 και, αφετέρου, το «δεύτερο κύμα» που ξεκίνησε το 2014. Κοινός παρονομαστής τους η μάχη κατά του επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμού των κρατών μελών.

Στο «πρώτο κύμα» των αρχών της δεκαετίας του 2000, ο συγγραφέας εξετάζει, μέσα από την ανάλυση των αποφάσεων-σταθμών της Επιτροπής και του ΔΕΕ στις υποθέσεις *Forum 187, Azores* και *Gibraltar*, τον τρόπο που η Επιτροπή

άρχιζε να χρησιμοποιεί τις κρατικές ενισχύσεις ως μέσο για να αντιμετωπίσει τον επιβλαβή φορολογικό ανταγωνισμό. Αυτό συνέβη κυρίως μέσω της διευκρίνισης του κριτηρίου της επιλεκτικότητας, που είχε ως αποτέλεσμα, ιδίως μετά την απόφαση *Gibraltar*, να είναι πολύ δύσκολο τα κράτη μέλη να θεσπίσουν ή να διατηρήσουν επιβλαβή φορολογικά μέτρα. Στο «δεύτερο κύμα» που βρίσκεται υπό εξέλιξη, η Επιτροπή, μέσα από τη διασταλτική ερμηνεία της απόφασης ΔΕΕ *Forum 187*, επιδίωξε να συνδέσει το οικονομικό πλεονέκτημα του άρθρου 107 ΣΛΕΕ με την αρχή των ίσων αποστάσεων (*arm's length principle*) που ισχύει στις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ.

Κατά την άποψη του συγγραφέα, είναι νομικά εσφαλμένη η διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 107 ΣΛΕΕ που χρησιμοποιεί η Επιτροπή στον αγώνα της κατά του επιβλαβούς φορολογικού ανταγωνισμού. Και αυτό, επειδή η χρήση εργαλείων του *hard law* για την επίτευξη στόχων του *soft law* απαντάται σε διάφορους κλάδους, δεν ενδείκνυται όμως για το εξεταζόμενο αντικείμενο. Πράγματι, το ΔΕΕ, στην απόφαση *Fiat* του Νοεμβρίου 2022, απέρριψε την εν λόγω προσέγγιση της Επιτροπής, δικαιώνοντας, έτσι, τρόπον τινά τον συγγραφέα, ο οποίος σε ποικίλες επιστημονικές του δημοσιεύσεις ήδη από το 2016 τόνιζε την ανάγκη ακύρωσης των αποφάσεων της Επιτροπής για παραβίαση του πρωτογενούς δικαίου και προσβολή της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι η σημασία των επιχειρημάτων που παρατίθενται στο εν λόγω βιβλίο αποδείχθηκαν καθοριστικά για την επίλυση κομβικών εκκρεμών ζητημάτων από το ίδιο το ΔΕΕ σε περιπτώσεις *tax rulings* υπέρ εταιρικών κολοσσών, όπως η Amazon και η Engie. Εκεί, το ΔΕΕ στηλίτευσε αυτήν την τάση της Επιτροπής να απομακρύνεται από τους φορολογικούς κανόνες του εθνικού δικαίου και την ερμηνεία τους από τις εθνικές φορολογικές αρχές, χρησιμοποιώντας προς τούτο κανόνες *soft law* που δεν περιλαμβάνονται στο εθνικό δίκαιο.

Το βιβλίο αποτελείται από εννέα κεφάλαια. Αρχικά, ο αναγνώστης εισάγεται στο αντικείμενο μέσω της αποσαφήνισης ορισμένων κρίσιμων εννοιών, όπως η κρατική και φορολογική κυριαρχία και ο επιβλαβής φορολογικός ανταγωνισμός, που εντάσσονται στη σημερινή φορολογική πραγματικότητα στην ΕΕ, εξεταζόμενη από νομική και οικονομική σκοπιά. Εν συνεχεία, αναλύονται, σε δύο στάδια, οι πρωτοβουλίες που έχουν λάβει διαχρονικά η ΕΕ και ο ΟΟΣΑ, μέσω σύνθετων κανόνων *hard* και *soft law*, για την αντιμετώπιση του επιβλαβούς φορολογικού ανταγωνισμού που αποτελεί ένα διαρκές και χρόνιο φαινόμενο, με έντονα πολιτική σημασία.

Όσον αφορά την ερμηνεία και εφαρμογή από την Επιτροπή των κανόνων κρατικών ενισχύσεων, ως τρόπο αντιμετώπισης του επιβλαβούς φορολογικού ανταγωνισμού στην ΕΕ, εκτενής αναφορά γίνεται σε κρίσιμα πραγματικά περιστατικά και νομικά επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν σε επιλεγμένες κομβικές υποθέσεις, τόσο καθεστώτων όσο και *ad hoc* κρατικών ενισχύσεων (*Belgian Coordination Centres, Dutch IFA Scheme, Gibraltar Corporation Tax Reform* κ.ά.).

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην εξέταση της νομολογίας του ΔΕΚ/ΔΕΕ σε περιπτώσεις δικαστικής προσβολής των αποφάσεων της Επιτροπής. Θέση του συγγραφέα αποτελεί ότι η νομολογία, ήδη από τις αρχές του 21ου αιώνα, περιορίζει σημαντικά τα κράτη μέλη ως προς τη δυνατότητα θέσπισης ή διατήρησης επιβλαβών φορολογικών μέτρων. Στο πλαίσιο αυτό, ασκείται εύστοχη κριτική σε ορισμένες πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΕ, τόσο ως προς την ορθότητα των συλλογισμών τους όσο και ως προς την πληρότητα των κρίσεων τους (*Γιβραλτάρ/Επιτροπή, Επιτροπή & Ισπανία/Γιβραλτάρ & Ηνωμένο Βασίλειο, Ολλανδία/Επιτροπή (Starbucks), Λουξεμβούργο/Επιτροπή (Fiat), Βέλγιο & Magnetron International/Επιτροπή*).

Οι προβληματισμοί, οι θέσεις και τα συμπεράσματα του συγγραφέα καθιστούν κατανοητή τη νομική, οικονομική και πολιτική σημασία και σύνδεση μεταξύ των φορολογικών κρατικών ενισχύσεων και του επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμού εντός της ΕΕ, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τις μελλοντικές προοπτικές του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων στη σημερινή πολυεπίπεδη πραγματικότητα. Επίσης, η μονογραφία εντυπωσιάζει με το βάθος στο οποίο εισέρχεται σε όλα τα σχετικά ζητήματα και τη στέρεη και συνεπή επιχειρηματολογία του συγγραφέα.

Ο αναγνώστης δύναται να κατανοήσει τόσο την έννοια των φορολογικών ενισχύσεων και του επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμού εντός της ΕΕ, όσο και τους ακριβείς λόγους για τους οποίους η Επιτροπή (ορθώς, κατά τον συγγραφέα και, πλέον, το ΔΕΕ) απέτυχε στην προσπάθειά της να διαστείλει το άρθρο 107 ΣΛΕΕ εις βάρος της φορολογικής κυριαρχίας των κρατών μελών.

Η εν λόγω μονογραφία θα αποτελέσει σημαντική προσθήκη στη βιβλιοθήκη οιοδήποτε νομικού ασχολείται με το ενωσιακό και δημόσιο δίκαιο, καθώς και με το δικαιο ανταγωνισμού.

Ευτυχία Μουαμελετζή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Β' Εξάμηνο 2023

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας (ΔΦΝ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔΤΑ)

Διοικητική Δίκη (ΔιΔικ)

Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧριΔ)

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Το νομικό καθεστώς των διεθνών μεταγραφών ποδοσφαιριστών σύμφωνα με τους κανόνες της FIFA, ΕλλΔνη 5/2023, σ. 1281

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΒΑΛΜΑΝΤΩΝΗΣ Ι., Το δικαίωμα επικοινωνίας στο πλαίσιο της (συν)επιμέλειας, ΕλλΔνη 5/2023, σ. 1333

ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ Δ. / ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 27.06.2023, στην υπόθεση Α.-Α.Λ. κατά Ελλάδα. Ελευθερία της έκφρασης και ρητορική μίσους, ΘΠΔΔ 10/2023, σ. 1130

ΚΑΤΣΙΜΙΧΑ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 05.09.2023 στην υπόθεση Noorzae κατά Δανία. Παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής υπηκόου τρίτης χώρας – απέλαση και απαγόρευση επανεισόδου στη χώρα, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 379

ΚΟΡΟΣ Δ., Παρατηρήσεις στην ΕγκΕισΑΠ 1/2023. Διερεύνηση καταγγελιών για κακοποίηση ποινικών κρατουμένων – Οδηγίες για την αποφυγή παραβιάσεων του δικονομικού σκέλους του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, Αρμ 9/2023, σ. 1183

ΚΥΒΕΛΟΣ Σ. / ΜΠΕΚΙΑΡΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΔΠρΑθ 14551/2022. Αστική ευθύνη Δημοσίου εξαιτίας της προσβολής του τεκμηρίου αθωότητας από δηλώσεις δημόσιων αρχών, ΘΠΔΔ 11/2023, σ. 1213

ΛΑΧΑΝΑ Χ., Οι διατροφικές συνήθειες των κρατουμένων ως έκφραση της θρησκευτικής ελευθερίας στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αρμ 10/2023, σ. 1368

ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Η κράτηση «αλήτη» υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ: ένα επικίνδυνο αναχρονιστικό υπόλειμμα στην σύγχρονη ευρωπαϊκή έννομη τάξη, ΔτΑ 98/2023, σ. 857

ΜΗΤΡΟΥ Λ., ΕΔΔΑ Margaris v. Greece - Μερικές σκέψεις για τη δημοσιοποίηση δεδομένων κατηγορουμένων και καταδικασθέντων προσώπων - Μια παλιά αλλά πάντα επίκαιρη συζήτηση, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 310

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1534/2023. Απαλλαγή των μαθητών από το μάθημα των θρησκευτικών, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 383

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α., Εμβέλεια του τεκμηρίου αθωότητας μετά την αθώωση του κατηγορουμένου, ιδίως στο πλαίσιο διαφορετικών δικαιοδοσιών, ΠοινΧρ 4/2023, σ. 241

ΠΑΠΑΚΟΣΜΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.05.2023, στην υπόθεση Ι.Μ. κατά Ελλάδα. Δουλεία διέλευσης αγωγού φυσικού αερίου και ζητήματα περιορισμού της ιδιοκτησίας κατά το ΕΔΔΑ, ΠερΔικ 4/2023, σ. 556

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Α., Περιορισμοί στο δικαίωμα της ελεύθερης, απόρρητης επικοινωνίας: επίκαιρες σκέψεις για ένα διαχρονικό δίλημμα, ΔτΑ 97/2023, σ. 619

ΤΣΕΒΑΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 20.06.2023 στην υπόθεση Μάργαρη κατά Ελλάδα. Ιδιωτική ζωή και ενισχυμένη προστασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 243

ΧΡΗΣΤΟΥ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 27.06.2023 στην υπόθεση Α.-Α.Λ. κατά Ελλάδα. Μισαλλόδοξος λόγος και ΕΣΔΑ, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 573

ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ Ε. / ΖΩΗΣ Γ., Διαστάσεις του δικαιώματος στην προσωπικότητα μέσα από τη συγκριτική περιπτώσιολογία, Διδικ 5/2023, σ. 750

ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 04.04.2023, στην υπόθεση Κ.Δ. κατά Ελλάδα. Η διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαιοσύνης ως περιορισμός στην ελεύθερη έκφραση των δικηγόρων, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 395

DELEGKOU A. / ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΙ Ι., Climate Refugees: A New Era of Displacement through the lens of International Human Rights Law, ΠερΔικ 3/2023, σ. 346

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-697/19 P, Sony Corporation και Sony Electronics/Επιτροπή, 16.06.2022, ECLI:EU:C:2022:478. Σύμπραξη επιχειρήσεων στο πλαίσιο διαγωνισμών τους οποίους διοργάνωναν δύο κατασκευαστές ηλεκτρονικών υπολογιστών με αντικείμενο την προμήθεια οδηγών οπτικών δίσκων για φορητούς και επιτραπέζιους υπολογιστές, ΔΕΕ 7/2023, σ. 890

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-163/21, PACCAR κ.λπ, 10.11.2022, ECLI:EU:C:2022:286. Αθέμιτες συμπράξεις - Ex novo προσκόμιση αποδεικτικών στοιχείων του άρθρου 5 παρ. 1 εδ. α της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ, ΔΕΕ 12/2023, σ. 1413

ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ Δ., Η εφαρμογή των άρθρων 101 και 102 ΣΛΕΕ στον έλεγχο των συγκεντρώσεων επιχειρήσεων: σκέψεις σχετικά με την πρόσφατη απόφαση Towercast του ΔΕΕ, ΕυΔικ 4/2023, σ. 216

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Έννομη προστασία σε περιβάλλον ρύθμισης - Το τρίγωνο αρχών ανταγωνισμού, ρυθμιστών και δικαστηρίων: με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ DB Station, Aquind, bpost, MetaPlatforms, ΠερΔικ 4/2023, σ. 465

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Η έννοια του «περιορισμού του ανταγωνισμού ως εκ του αντικειμένου» μετά τις αποφάσεις του Δικαστηρίου Generics (UK) and Others (Υπόθ. C-307/18) και Budapest Bank and Others (Υπόθ. C-228/18), ΕπισκΕΔ 4/2023, σ. 543

ZATKA X., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-331/21, EDP-Energias de Portugal κ.λπ., 26.10.2023, ECLI:EU:C:2023:812. Αίτηση προδικαστικής απόφασης αναφορικά με την ερμηνεία του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, σχετικά με την απαγόρευση των συμπράξεων και τη διάκριση μεταξύ κάθετης και οριζόντιας συμφωνίας αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού, *Ενέργεια & Δίκαιο* 37/2023, σ. 151

ΖΕΥΓΩΛΗΣ Ν., Ερμηνεία του άρθρου 101 ΣΛΕΕ με αφορμή την υπόθεση Sumal (C-882/19), ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 998

ΚΑΛΑΜΠΟΥΚΑ-ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Π., Η τεχνητή νοημοσύνη, οι επιχειρηματικές πλατφόρμες και το νέο πλαίσιο ανταγωνισμού, ΔΕΕ 7/2023, σ. 862

ΚΑΡΥΔΗΣ Γ., Η επίδραση της νομολογίας του ΔΕΕ κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των ενωσιακών κανόνων του ανταγωνισμού από τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια, *EuΔικ* 2/2023, σ. 67

ΚΙΝΙΝΗ Ε., Οι επιρροές του δικαίου του αθέμιτου ανταγωνισμού στους περιορισμούς προστασίας του σήματος, ΔΕΕ 12/2023, σ. 1376

ΚΙΝΙΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-25/21, Repsol Comercial de Productos Petroliferos, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:298. Η αποδεικτική αξία των αποφάσεων των εθνικών αρχών ανταγωνισμού σε αγωγές αποζημίωσης που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2014/104, *ΕΕμπΔ* 3/2023, σ. 924

ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑΣ Κ., Διεθνείς οργανισμοί, ανταγωνισμός και κορεσμός της αγοράς: η περίπτωση της «αγοράς» των ευρωπαϊκών χρηματοδοτικών οργανισμών, *EuΔικ* 2/2023, σ. 77

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Αγωγή αποζημίωσης και αδικαιολόγητο πλουτισμού λόγω παράβασης ενωσιακών κανόνων του ανταγωνισμού (άρθρο 101 ΣΛΕΕ). Αλυσιτελής επίκληση της αρχής της αποτελεσματικότητας, όταν χρησιμοποιούνται ως βάση τα άρθρα 904 επ. ΑΚ, *ΕλλΔνη* 6/2023, σ. 1610

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Εξακολουθεί η ΔΕΗ ΑΕ μετά την πρόσφατη αύξηση του μετοχικού της κεφαλαίου να θεωρείται δημόσια επιχείρηση;, *Ενέργεια & Δίκαιο* 36/2022, σ. 12

ΠΑΠΠΑΕ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-252/21, Meta Platforms κ.λπ. (Conditions générales d'utilisation d'un réseau social), 04.07.2023, ECLI:EU:C:2023:537. Η συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ ως παράμετρος του Δικαίου του Ανταγωνισμού, *ΔΙΤΕ* 3/2023, σ. 379

ΠΙΚΟΥΛΗ Α., Αρμοδιότητα εθνικής αρχής ανταγωνισμού να αποφανθεί επί της συμβατότητας γενικών όρων χρήσης κοινωνικού δικτύου με τον ΓΚΠΔ, *ΕΕΕυρΔ* 3/2023, σ. 366

ΨΑΡΡΑΣ Α., Η έννοια της εμπορικής αντιπροσωπείας κατά την νομολογία του ΔΕΕ και τα όρια της αναλογικής εφαρμογής, ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1013

SEIFERT A., Συλλογικές διαπραγματεύσεις για αυτοαπασχολούμενους και ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού, *ΕΕργΔ* 6/2023, σ. 755

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΓΟΥΛΑΣ Δ., Η εφαρμογή της απαγόρευσης των διακρίσεων στο ελληνικό εργατικό δίκαιο, *ΕΕργΔ* 9/2023, σ. 1083

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΓΚΛΑΒΕΡΗΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του Συμβεφθεο 472/2022. Αντικατάσταση προσωρινής κράτησης εκζητούμενου προσώπου με περιοριστικούς όρους, *Αρμ* 9/2023, σ. 1194

ΚΥΒΕΛΟΣ Σ. / ΜΠΕΚΙΑΡΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΔΠρΑθ 14551/2022. Αστική ευθύνη Δημοσίου εξαιτίας της προσβολής του τεκμηρίου αθωότητας από δηλώσεις δημόσιων αρχών, *ΘΠΔΔ* 11/2023, σ. 1213

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-660/21, Κ.Β. και F.S (Relevé d'office dans le domaine penal), 22.06.2023, ECLI:EU:C:2023:498. Υποχρέωση των αρμόδιων αρχών να ενημερώνουν αμέσως τους υπόπτους και τους κατηγορούμενους σχετικά με το δικαίωμά τους να σιωπήσουν, *Αρμ* 7/2023, σ. 961

ΜΑΡΤΙΝΗΣ Μ., Η Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας: ζητήματα αιχμής στο πεδίο των λόγων άρνησης αναγνώρισης και εκτέλεσής της, *ΕλλΔνη* 5/2023, σ. 1347

ΜΠΑΛΤΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 800/2022. Έκδοση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης ερήμην του εκζητούμενου, *ΠοινΧρ* 7/2023, σ. 516

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ Α.-Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-699/21, E.D.L. (Motif de refus fondé sur la maladie), 18.04.2023, ECLI:EU:C:2023:295. Προσωρινή αναστολή εκτέλεσης ΕΕΣ για σοβαρούς λόγους υγείας, *ΕΕΕυρΔ* 2/2023, σ. 229

ΑΣΥΛΟ

ΖΗΣΗ Α., Παρατηρήσεις στις αποφάσεις του ΔΕΕ C-663/21, Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl (Réfugié ayant commis un crime grave), 06.07.2023, ECLI:EU:C:2023:540, C-8/22, Commissaire general aux réfugiés at aux apatrides (Réfugié ayant commis un crime grave), 06.07.2023, ECLI:EU:C:2023:542 και C-402/22, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Crime particulièrement grave), 06.07.2023, ECLI:EU:C:2023:543. Ανάκληση και άρνηση χορήγησης του καθεστώτος του πρόσφυγα λόγω αμετάκλητης καταδίκης για τη διάπραξη ιδιαίτερα σοβαρού εγκλήματος (άρθρο 14 παρ. 4 περ. β' της Οδηγίας 2011/95), *ΕΕΕυρΔ* 3/2023, σ. 356

ΚΟΥΡΤΗΣ Δ., Το άσυλο ως μορφή επανόρθωσης για τα θύματα διεθνών ποινικών αδικημάτων με περιβαλλοντικό πρόσημο, ΠερΔικ 3/2023, σ. 333

DELEGKOU A. / ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΙ Ι., Climate Refugees: A New Era of Displacement through the lens of International Human Rights Law, ΠερΔικ 3/2023, σ. 346

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 654/2022. Ασφάλιση αστικής ευθύνης από ατυχήματα αυτοκινήτων, ΕΕμπΔ 3/2023, σ. 771

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-263/22, Ocidental – Companhia Portuguesa de Seguros de Vida, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:311. Ομαδική ασφάλιση δανειοληπτών κατά του κινδύνου μόνιμης ολικής ανικανότητάς τους προς εργασία, συναπτόμενη από την τράπεζα, ΕΕμπΔ 4/2023, σ. 1143

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-286/22, KBC Verzekeringen, 12.10.2023, ECLI:EU:C:2023:767. Ασφάλιση αστικής ευθύνης από την κυκλοφορία αυτοκινήτων οχημάτων, ΕΕμπΔ 4/2023, σ. 1152

ΜΑΡΚΟΥΛΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 654/2022. Δυνατότητα άμεσης εφαρμογής του άρθρου 1 εδ. α' της Οδηγίας 90/232/ΕΟΚ σε δίκη που εκκρεμεί μεταξύ ιδιώτη και ασφαλιστικής επιχείρησης, ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1101

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΑΪΛΗΣ Α., Επενδύοντας στη χάραξη προορατικών ρυθμιστικών πολιτικών: Η ενσωμάτωση της «στρατηγικής ανάλυσης προοπτικών» («strategic foresight») στη διακυβέρνηση και τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Κρατών-Μελών, ΕυΔικ 3/2023, σ. 141

ΣΤΑΘΗ Β., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 311

ΣΤΑΘΗ Β. / ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ Α.-Μ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 179

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Μ., Προϋποθέσεις και περιορισμοί της οικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών: το παράδειγμα των δημόσιων συμβάσεων και του φορολογικού δικαίου, Διδικ 5/2023, σ. 729

ΓΕΩΡΓΑΛΗΣ Φ.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-101/22 P, Επιτροπή/Sopra Steria Benelux και Unisys Belgium, 11.05.2023, ECLI:EU:C:2023:396. Ασυνήθιστα χα-

μηλή προσφορά σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 226

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥ Β. / ΠΑΝΤΑΛΟΥ Μ., Ο θεσμός της δάνειας εμπειρίας και της υπεργολαβίας υπό το πρίσμα των πρόσφατων νομολογιακών εξελίξεων, ΘΠΔΔ 11/2023, σ. 1166

ΜΑΓΚΛΑΡΑ Α. / ΤΣΕΒΑΣ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΤρΔΠρΗρακλ 145/2023. Η αποζημίωση στο προσυμβατικό στάδιο της δημόσιας σύμβασης, ΘΠΔΔ 11/2023, σ. 1184

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ. / ΣΥΚΟΥΔΗ Ι., Η υπεργολαβία και η στήριξη στην ικανότητα τρίτων στις δημόσιες συμβάσεις έργων, Διδικ 4/2023

ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ Α., Τροποποίηση εκτελούμενης σύμβασης υψηλής οικονομικής αξίας με αύξηση τιμής: η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΘΠΔΔ 11/2023, σ. 1137

ΜΟΥΚΙΟΥ Χ., Θεσμικές εγγυήσεις διαφάνειας στις δημόσιες συμβάσεις, ΕφημΔΔ 3/2023, σ. 330

ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ Μ., Ο έλεγχος της κατάτμησης του αντικείμενου των δημοσίων συμβάσεων από το Ελεγκτικό Συνέδριο, ΕφημΔΔ 3/2023, σ. 320

ΠΑΝΑΓΟΥΛΙΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-54/21, ANTEA POLSKA κ.λπ., 17.11.2022, ECLI:EU:C:2022:888. Εξελίξεις ως προς την προστασία εμπιστευτικών πληροφοριών κατά την ανάθεση δημοσίων συμβάσεων, ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1048

ΠΑΣΜΙΡΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-403/21, NV Construct, 26.01.2023, ECLI:EU:C:2023:47. Το ζήτημα της «υποχρεωτικής υπεργολαβίας», ΘΠΔΔ 7/2023, σ. 818

ΣΕΙΡΑΔΑΚΗΣ Μ., Δικαιούμενοι συμμετοχής σε δημόσιες διαγωνιστικές διαδικασίες ανάθεσης: κατά τα άρθρα 25 και 255 του Ν 4412/2016, ΘΠΔΔ 11/2023, σ. 1145

ΣΙΑΠΕΡΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2223/2023. Προαπόδειξη των όρων συμμετοχής σε περίπτωση απάλειψης αναγκαίου για την προαπόδειξη πεδίου από το υπόδειγμα ΕΕΕΣ, ΘΠΔΔ 12/2023, σ. 1330

ΤΑΜΑΜΙΔΗΣ Α., Ο έλεγχος των συμβάσεων που χρηματοδοτούνται από το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ΕφημΔΔ 3/2023, σ. 334

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Α. / ΠΟΛΥΚΑΛΑΣ Σ., Η ευθύνη των διαδικτυακών πλατφορμών για το περιεχόμενο που αναρτούν οι χρήστες: από την Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο στην Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA), ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 317

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 187

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 319

ΚΟΥΣΟΥΝΗ Α., Η τεχνολογία 5G και τα αναφεύμενα ζητήματα ιδιωτικότητας, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 470

ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ Ε. / ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ Δ., Η καταπολέμηση της πειρατείας αθλητικών και άλλων εκδηλώσεων που μεταδίδονται ταυτόχρονα με τη διεξαγωγή τους στο διαδίκτυο (live events), ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 348

DIMITRAKOPOYLOU G., A virtuous or a vicious cycle? The interplay among cyber-security, artificial Intelligence, and the protection of sensitive personal data in mitigating CBRNE incidents/events, ΔτΑ 98/2023, σ. 845

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ

ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑΣ Κ., Διεθνείς οργανισμοί, ανταγωνισμός και κορεσμός της αγοράς: η περίπτωση της «αγοράς» των ευρωπαϊκών χρηματοδοτικών οργανισμών, ΕυΔικ 2/2023, σ. 77

ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ

ΑΝΘΡΑΚΕΥΣ Γ., Η «de jure» αποκλειστική οριοθέτηση θαλασσιών ζωνών στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), ΕυΔικ 3/2023, σ. 152

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΑΝΘΡΑΚΕΥΣ Γ., Η «de jure» αποκλειστική οριοθέτηση θαλασσιών ζωνών στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), ΕυΔικ 3/2023, σ. 152

ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ Ο., Η έννοια της πρωτοτυπίας στη νομολογία του ΔΕΕ, ΧρΙΔ 7/2023, σ. 544

ΔΕΤΣΑΡΙΔΗΣ Χ., Η προδικαστική παραπομπή με βάση τα κριτήρια CILFIT: χρήζουν τελικά αναθεώρησης; (Με αφορμή την πρόταση του Γεν. Εισαγγελέα στην υπόθεση ΔΕΕ 06.10.2021 Consorzio Italian Management C-561/19), ΔιΔικ 5/2023, σ. 705

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Το άρθρο 16 του Συντάγματος στη δίνη του νεοφεουδαρχικού συνταγματισμού, ΔτΑ 98/2023, σ. 909

ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ Γ., Ο Αββάς Σιεγιές και τα ιδιωτικά πανεπιστήμια, ΔτΑ 98/2023, σ. 867

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Α., Ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 5 και 8 εδ. β) Σ εναρμονισμένη με το Δίκαιο της ΕΕ, ενόψει της εγκατάστασης παραρτημάτων αλλοδαπών μη κρατικών πανεπιστημίων, ΔτΑ 96/2023, σ. 289

ΠΑΠΑΤΟΛΙΑΣ Α., Πολυεπίπεδος συνταγματισμός: απολογητική ιδεολογία ή εξελικτική αναγκαιότητα; Σκέψεις με αφορμή την ερμηνευτική επαναπροσέγγιση του άρθρου 16, ΔτΑ 98/2023, σ. 935

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Β., Μη δημόσια Πανεπιστήμια. Τι σημαίνει η σύμφωνη με το Ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Άρθρου 16 Σ, ΔτΑ 98/2023, σ. 895

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΜΟΥΖΟΥΛΑΣ Σ., Το νομικό καθεστώς των διεθνών μεταγραφών ποδοσφαιριστών σύμφωνα με τους κανόνες της FIFA, ΕλλΔνη 5/2023, σ. 1281

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΚΙΝΙΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕιρΑθ 2566/2022. Η κατανομή των κινδύνων σε περίπτωση καταχρηστικής χρήσης μέσου πληρωμών, ΕλλΔνη 4/2023, σ. 1227

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΖΑΧΑΡΑΚΗ Ε.-Β., Ελεύθερη κυκλοφορία των φυσικών προσώπων: απαγόρευση των φορολογικών διακρίσεων και των φορολογικών εμποδίων στο πεδίο της άμεσης φορολογίας, ΔιΔικ 5/2023, σ. 740

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-137/21, Κοινοβούλιο/Επιτροπή (Exemption de visa pour les ressortissants des États-Unis), 05.09.2023, ECLI:EU:C:2023:625. Υποχρέωση θεώρησης υπηκόων τρίτων χωρών για τη διέλευση των εξωτερικών συνόρων των κρατών μελών και απαλλαγή από την υποχρέωση αυτή, Αρμ 11/2023, σ. 1525

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-376/22, Google Ireland κ.λπ., 09.11.2023, ECLI:EU:C:2023:835. Παρέκλιση από την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, Αρμ 11/2023, σ. 1415

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-593/21, Herios, 13.10.2022, ECLI:EU:C:2022:784. Η αποζημίωση πελατείας του εμπορικού υπο-αντιπροσώπου/υποπράκτορα, ΔΕΕ 10/2023, σ. 1214

ΤΕΛΛΗΣ Ν., Η αναλογική εφαρμογή του ΠΔ 219/1991 «περί εμπορικών αντιπροσώπων» για την προστασία του διανομέα και ο υπολογισμός της αξιωσής του για αποζημίωση πελατείας, ΕπισκεΔ 3/2023, σ. 367

ΨΑΡΡΑΣ Α., Η έννοια της εμπορικής αντιπροσωπείας κατά την νομολογία του ΔΕΕ και τα όρια της αναλογικής εφαρμογής, ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1013

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ Γ., Ο Αββάς Σιεγιές και τα ιδιωτικά πανεπιστήμια, ΔτΑ 98/2023, σ. 867

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Α., Ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 5 και 8 εδ. β) Σ εναρμονισμένη με το Δίκαιο της ΕΕ, ενόψει της εγκατάστασης παραρτημάτων αλλοδαπών μη κρατικών πανεπιστημίων, ΔτΑ 96/2023, σ. 289

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Β., Μη δημόσια Πανεπιστήμια. Τι σημαίνει η σύμφωνη με το Ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Άρθρου 16 Σ, ΔτΑ 98/2023, σ. 895

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Πολεοδομική νομοθεσία & πολιτική, ενέργεια και περιβάλλον στην ΕΕ και την Ελλάδα: σημεία τομής και σύγκλισης, ΕυΔικ 4/2023, σ. 229

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Συμβούλιο προσφυγών του ACER – Ένταση του ασκούμενου ελέγχου (Με αφορμή την απόφαση ACER/Aquind του ΔΕΕ), Ενέργεια & Δίκαιο 37/2023, σ. 11

ΛΕΠΙΔΑ Ν.-Α., Φορολόγηση της ενέργειας στην ΕΕ: Η αδήριτη ανάγκη αναδιτύπωσης των υφιστάμενων κανόνων στο πλαίσιο υλοποίησης της νομοθετικής δέσμης «Fit for 55», ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1029

ΜΕΤΑΞΑΣ Α., Συμβατικές σχέσεις Παραγωγών Ηλεκτρικής Ενέργειας από Ανανεώσιμες Πηγές και Διαχειριστών: κρίσιμα νομικά ζητήματα και κριτική αποτίμηση της υφιστάμενης νομολογίας, ΕλλΔνη 4/2023, σ. 1030

ΠΑΝΑΓΟΣ Θ., Οι Ενεργειακές Κοινότητες ως θεσμός κοινωνικής συμμετοχής στον τομέα της ενέργειας, ΠερΔικ 3/2023, σ. 356

ΠΑΝΑΓΟΥΛΙΑΣ Κ., Η ένταση του ελέγχου του διοικητικού δικαστή στις ενεργειακές διαφορές: μια αποτίμηση της οργάνωσης του δικαστικού ελέγχου των αποφάσεων της ΡΑΑΕΥ, Ενέργεια & Δίκαιο 37/2023, σ. 30

ΠΑΠΑΔΟΜΑΡΚΑΚΗ Α., Η ιδέα της ενεργειακής δικαιοσύνης στο δίκαιο της Ενέργειας: κανονιστική θεώρηση και προοπτική, ΠερΔικ 4/2023, σ. 489

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ. / ΚΟΝΔΥΛΑΤΟΥ Α., Διαχειριστικοί φορείς στις αγορές ενέργειας στην Ελλάδα και δικαστική προστασία έναντι πράξεών τους: η διάκριση μεταξύ «ΥΓΟΣ» και δραστηριοτήτων άσκησης «δημόσιας εξουσίας» και η αναγκαιότητα συρρίκνωσης των δεκτικών ευθείας ακυρωτικής προβολής πράξεων, Ενέργεια & Δίκαιο 36/2022, σ. 26

ΤΣΙΩΝΑ Α., Υπεράκτια αιολικά πάρκα: από τη θεωρία στην πράξη, Ενέργεια & Δίκαιο 36/2022, σ. 21

ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-5/22, Green Network (Injonction de remboursement de frais), 30.03.2023, ECLI:EU:C:2023:273. Οδηγία 2009/72/ΕΚ - Εξουσίες των ρυθμιστικών αρχών ενέργειας, ΠερΔικ 3/2023, σ. 423

ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Ο., Η επίδραση του στόχου της ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας στο Δίκαιο των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της ΕΕ, ΕυΔικ 4/2023, σ. 199

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Ψηφιακός μετασχηματισμός και δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας: μονοστοχικό ή πολυστοχικό δίκαιο; - Από την προστασία του δημιουργού σε δίκαιο προστασίας των επενδύσεων;, ΧρΙΔ 9/2023, σ. 641

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-106/22, Xella Magyarorsz g, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:568. Συμβατότητα με το δίκαιο της Ένωσης εθνικού μηχανισμού ελέγχου των ξένων επενδύσεων, Αρμ 10/2023, σ. 1350

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΕΡΓΗΣ Φ., Ψηφιοποιημένη εργασία και η αξία της συλλογικής αυτονομίας: θεωρητικές προσεγγίσεις (με αναφορά στο ευρωπαϊκό εργατικό δίκαιο), ΕΕργΔ 6/2023, σ. 717

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Μ., Η ρύθμιση της αλγοριθμικής διοίκησης της εργασίας στις υπό επεξεργασία νομοθετικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε.: Quo vadis, Europa?, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 645

ΓΟΥΛΑΣ Δ., Η εφαρμογή της απαγόρευσης των διακρίσεων στο ελληνικό εργατικό δίκαιο, ΕΕργΔ 9/2023, σ. 1083

ΔΗΜΑΡΕΛΛΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕΦΘεσ 542/2023. Δεν συντρέχει εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής του ν. 1387/1983 σε περίπτωση ομαδικών απολύσεων πραγματοποιούμενων από μη κυβερνητική οργάνωση σωματειακής μορφής, ΕΕργΔ 7/2023, σ. 889

ΔΟΥΚΑ Β., Αλγοριθμική διοίκηση: η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 123

ΔΟΥΚΑ Β., Αλγοριθμική διοίκηση, προστασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων, αστική ευθύνη του εργοδότη: θετό δίκαιο, αδυναμίες και κενά – υπό ψήφιση ενωσιακή νομοθεσία, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 779

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η έννοια της εξάρτησης στην ψηφιακή εποχή του εργατικού δικαίου, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 667

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Παράνομος κατ' επάγγελμα δανεισμός εργαζομένων υπό τον μανδύα συμβάσεων έργου ή παροχής υπηρεσιών: γνωμοδότηση, ΕΕργΔ 8/2023, σ. 945

ΚΑΖΑΚΟΣ Α., Εργατικό δίκαιο, ένα «μεροληπτικό» δίκαιο: η προστατευτική αρχή και οι εφαρμογές της στο ατομικό και το συλλογικό εργατικό δίκαιο, ΕΕργΔ 7/2023, σ. 833

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Δ., Η ψηφιακή επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και η προστασία της ιδιωτικότητας των εργαζομένων μέσα από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστη-

ρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 809
ΤΡΑΥΛΟΣ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ Δ., Τα νόμιμα τεκμήρια και η σημασία τους στο εργατικό δίκαιο, ΕΕργΔ 10/2023, σ. 1201
ΤΣΟΥΚΑ Χ., Τεχνητή νοημοσύνη και ατομικές συμβάσεις εργασίας: θέματα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 691
ALOISI A., Από μηχανής αφεντικό: οι εργοδοτικές εξουσίες στους χώρους εργασίας που διευθύνονται από αλγορίθμους και τεχνητή νοημοσύνη, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 621
SEIFERT A., Συλλογικές διαπραγματεύσεις για αυτοαπασχολούμενους και ενωσιακό δίκαιο του ανταγωνισμού, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 755
WANK R., Αλγοριθμική διοίκηση και ατομική σύμβαση εργασίας, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 675

ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Μ., Η ρύθμιση της αλγοριθμικής διοίκησης της εργασίας στις υπό επεξεργασία νομοθετικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε.: Quo vadis, Europa?, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 645
ΔΟΥΚΑ Β., Αλγοριθμική διοίκηση: η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 123
ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η έννοια της εξάρτησης στην ψηφιακή εποχή του εργατικού δικαίου, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 667
ΚΑΛΑΜΠΟΥΚΑ-ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Π., Η τεχνητή νοημοσύνη, οι επιχειρηματικές πλατφόρμες και το νέο πλαίσιο ανταγωνισμού, ΔΕΕ 7/2023, σ. 862
ΚΩΣΤΗ Η., Τεχνητή νοημοσύνη και ευρεσιτεχνίες, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 339
ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ι., Τεχνητή νοημοσύνη και βιωσιμότητα: μία νομική προσέγγιση, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 504
ΤΣΟΥΚΑ Χ., Τεχνητή νοημοσύνη και ατομικές συμβάσεις εργασίας: θέματα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 691
ALOISI A., Από μηχανής αφεντικό: οι εργοδοτικές εξουσίες στους χώρους εργασίας που διευθύνονται από αλγορίθμους και τεχνητή νοημοσύνη, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 621
DIMITRAKOPOULOU G., A virtuous or a vicious cycle? The interplay among cyber-security, artificial Intelligence, and the protection of sensitive personal data in mitigating CBRNE incidents/events, ΔτΑ 98/2023, σ. 845
WANK R., Αλγοριθμική διοίκηση και ατομική σύμβαση εργασίας, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 675

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Η αμφίδρομη σχέση επιχειρηματικότητας και περιβάλλοντος ως παράγοντας βιώσιμης ανάπτυξης και παράμετρος αξιολόγησης για τη λήψη επενδυτικών αποφάσεων, ΔΕΕ 11/2023, σ. 1257

ΒΕΡΒΕΣΟΣ Ν., Διαχείριση κεφαλαιουχικών εταιριών στο προπρωχευτικό στάδιο, ΕΕμπΔ 4/2023, σ. 994
ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Μετασχηματισμός επιχείρησης κατά το Ν 4601/2019 και προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔΕΕ 12/2023, σ. 1361
ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Συμμετοχή και ψήφος μη μετόχου σε ΓΣ ΑΕ βάσει απόφασης ασφαλιστικών μέτρων και επίδραση της αντίθετης τελεσίδικης διάγνωσης στο κύρος της απόφασης της ΓΣ. Ως προς το συμβατό της σχετικής αρεοπαγίτικης νομολογίας (ΟΛΑΠ 497/1978 και ΑΠ 1340/2017) προς τις περί δημοσιότητας και των αποτελεσμάτων αυτής διατάξεις του κ.ν. 2190/1920 και του ενωσιακού εταιρικού δικαίου (Οδηγία 68/151/ΕΟΚ), ΕλλΔνη 4/2023, σ. 1004

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ Ν., Η προστασία της υγείας στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και οι ελληνικές παραβιάσεις, ΘΠΔΔ 12/2023, σ. 1249
ΘΕΟΔΟΣΗΣ Γ., Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 165
ΚΩΝΣΤΑ Α.-Μ. / ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Η ισότητα των φύλων στην εργασία και η προώθηση της συμφιλώσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 289
ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Π., Τα Μητρώα συνδικαλιστικών οργανώσεων και εργοδοτών, ως μέτρο για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και της συλλογικής αυτονομίας, ΘΠΔΔ 8-9/2023, σ. 841
ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ Ε. / ΖΩΗΣ Γ., Διαστάσεις του δικαιώματος στην προσωπικότητα μέσα από τη συγκριτική περιπτώσιολογία, Διδικ 5/2023, σ. 750

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΑΪΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ Μ., Σύγχρονη ποινική καταστολή στο πλαίσιο της ΕΕ και κράτος δικαίου: το αξιόποινο ως εργαλείο υπηρετήσης πολιτικής σκοπιμότητας στο παράδειγμα της παραβίασης ενωσιακών περιοριστικών μέτρων κατά της Ρωσίας, ΠοινΧρ 8/2023, σ. 561
ΚΑΡΑΛΗ Ε., Η σημασία ενίσχυσης της προστασίας του κράτους δικαίου για το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, ΕυΔικ 3/2023, σ. 160
ΜΑΡΙΑΣ Γ.-Ο., Η ενταξιακή πορεία της Μολδαβίας και το

ενδεχόμενο ενεργοποίησης του άρθρου 42 παρ. 7 ΣΕΕ, ΕυΔικ 4/2023, σ. 245

ΜΕΤΑΞΑΣ Α., Οι «Ανεξάρτητες Αρχές» ως αναπόσπαστο τμήμα του ενωσιακού δικαιοκρατικού κεκτημένου, ΕφημΔΔ 6/2023, σ. 640

ΣΑΜΑΡΑΣ Α., Η προάσπιση του «Κράτους Δικαίου» ως ασπίδα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ΘΠΔΔ 10/2023, σ. 1118

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

ΤΣΟΥΚΑ Χ., Τεχνητή νοημοσύνη και ατομικές συμβάσεις εργασίας: θέματα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 691

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΚΩΝΣΤΑ Α.-Μ. / ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Η ισότητα των φύλων στην εργασία και η προώθηση της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 289

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-565/22, Verein für Konsumenteninformation, 05.10.2023, ECLI:EU:C:2023:735. Καταναλωτής που διαθέτει συνδρομή σε πλατφόρμα μάθησης – Αυτόματη παράταση της σύμβασης – Δικαίωμα υπαναχώρησης, Αρμ 10/2023, σ. 1282

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-593/22, First Bank, 06.07.2023, ECLI:EU:C:2023:555. Σύμβαση δανείου σε ελβετικό φράγκο, Αρμ 7/2023, σ. 892

ΑΛΕΠΑΚΟΣ Θ., Οι απαιτήσεις ανταπόκρισης του ψηφιακού περιεχομένου ή της ψηφιακής υπηρεσίας κατά τον Ν. 4967/2022, ΧρΙΔ 5/2023, σ. 391

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Α. / ΠΟΛΥΚΑΛΑΣ Σ., Η ευθύνη των διαδικτυακών πλατφορμών για το περιεχόμενο που αναρτούν οι χρήστες: από την Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο στην Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA), ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 317

ΔΕΛΛΙΟΣ Γ., ESG και προστασία των καταναλωτών, ΧρΙΔ 4/2023, σ. 241

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-263/22, Ocidental – Companhia Portuguesa de Seguros de Vida, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:311. Ομαδική ασφάλιση δανειοληπτών κατά του κινδύνου μόνιμης ολικής ανικανότητάς τους προς εργασία, συναπτόμενη από την τράπεζα, ΕΕμπΔ 4/2023, σ. 1143

ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-565/22, Verein für Konsumenteninformation, 05.10.2023, ECLI:EU:C:2023:735. Δικαίωμα υπαναχώρη-

σης για μία και μόνη φορά σε εξ αποστάσεως συμβάσεις με αρχική δωρεάν δοκιμαστική περίοδο και, εν συνεχεία, μετατροπή τους σε συμβάσεις παροχής υπηρεσιών με αντίτιμο: όροι και προϋποθέσεις, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 583

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Κοινές παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-455/21, Lyonnese Europe, 08.06.2023, ECLI:EU:C:2023:455 και στην απόφαση C-570/21, ΥΥΥ. (Notion de consommateur), ECLI:EU:C:2023:456. Καταχρηστικές ρήτρες σε συμβάσεις που συνάπτονται με καταναλωτές: έννοια του «καταναλωτή», ιδίως ενόψει των συμβάσεων «διπλού σκοπού», ΧρΙΔ 8/2023, σ. 610

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-405/21, NOVA KREDITNA BANKA MARIBOR, 13.10.2022, ECLI:EU:C:2022:793. Η καλή πίστη ως παράγοντας αξιολόγησης της καταχρηστικότητας ενός ΓΟΣ, ΧρΙΔ 5/2023, σ. 360

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-485/21, S.V. (Immeuble en copropriété), 27.10.2022, ECLI:EU:C:2022:839. Η ιδιότητα του καταναλωτή σε «συμβάσεις διπλού σκοπού». Προς μια νομολογιακή διεύρυνση της έννοιας του καταναλωτή, ΧρΙΔ 4/2023, σ. 266

ΤΙΤΣΙΑΣ Δ., Το πεδίο εφαρμογής της σύμβασης παροχής ψηφιακού περιεχομένου ή ψηφιακής υπηρεσίας με βάση τον ν. 4967/22, ΧρΙΔ 6/2023, σ. 413

ΚΟΙΝΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΓΑΛΑΝΗΣ Θ., Κράτος δικαίου και αποτελεσματική δικαστική προστασία στην ΚΕΠΠΑ, ΕυΔικ 2/2023, σ. 89

ΜΑΡΙΑΣ Γ.-Ο., Η ενταξιακή πορεία της Μολδαβίας και το ενδεχόμενο ενεργοποίησης του άρθρου 42 παρ. 7 ΣΕΕ, ΕυΔικ 4/2023, σ. 245

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Για ένα υγιές και ασφαλές περιβάλλον εργασίας στην πράξη, ΕφημΔΔ 4/2023, σ. 455

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Α., Ισορροπία ανάμεσα στην εργασία και τη ζωή για τους γονείς και τους φροντιστές (Work-Life Balance for Parents and Carers): η ενσωμάτωση της Οδηγίας Ε.Ε. 2019/1158 στο ελληνικό δίκαιο από το ν. 4808/2021, Αρμ 12/2023, σ. 1553

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Β., Η απόφαση του Δικαστηρίου της Ένωσης στην υπόθεση Dobeles (C-702/20 & C-17/21): εύλογη ερμηνεία ή περιοριστικός αναπροσδιορισμός της έννοιας της κρατικής ενίσχυσης, ΕυΔικ 2/2023, σ. 101

ΠΕΡΑΚΗΣ Μ., Μπορεί η επιδίκαση αποζημίωσης από εθνικό δικαστήριο να συνιστά κρατική ενίσχυση κατά το ενω-

σιακό δίκαιο; - Παρουσίαση και ανάλυση της απόφασης του ΔΕΕ επί των υποθέσεων Dobeles Hes SIA και GM SIA (C-702/20 και C-17/21), ΘΠΔΔ 8-9/2023, σ. 852

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Β., Η αρχή της μη επαναπροώθησης σε συνθήκες μαζικών εισόδων, Διδικ 4/2023, σ. 551

ΤΣΕΒΑΣ Χ., Η κλιματική αλλαγή μεταξύ διεθνούς προσφυγικού και μεταναστευτικού δικαίου, ΠερΔικ 3/2023, σ. 325

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-246/22, Staatsanwaltschaft Köln και Bundesamt für Güterverkehr (Transport de conteneurs vides), 14.09.2023, ECLI:EU:C:2023:673. Υποβολή προδικαστικού ερωτήματος ενώπιον του ΔΕΕ αναφορικά με το ζήτημα αν η μεταφορά κενού εμπορευματοκιβωτίου αποτελεί μέρος της μεταφοράς του έμφορτου εμπορευματοκιβωτίου στο πλαίσιο συνδυασμένης μεταφοράς, Αρμ 9/2023, σ. 1144

ΣΤΑΥΡΑΚΙΔΗΣ Τ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-246/22, Staatsanwaltschaft Köln και Bundesamt für Güterverkehr (Transport de conteneurs vides), 14.09.2023, ECLI:EU:C:2023:673. Μεταφορά των άφορτων (κενών) εμπορευματοκιβωτίων ως τμήμα των συνδυασμένων μεταφορών και η ένταξή της στο απελευθερωμένο καθεστώς που διέπει τις τελευταίες, ΕΕμπΔ 4/2023, σ. 1057

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΙΛΤΕΝΗ Μ., Μηχανισμός Αιρεσιμότητας Κράτος Δικαίου (Κανονισμός αρ. 2020/2092), Αρμ 7/2023, σ. 967

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ., Η δικαιοδοσία εκδίκασης διαφοράς δημοσιονομικής διόρθωσης σε βάρος τελικού δικαιούχου επωφεληθέντος από διάθεση ενωσιακών πόρων: σκέψεις με αφορμή τον διάλογο μεταξύ Συμβουλίου της Επικρατείας και Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΕφημΔΔ 6/2023, σ. 664

ΣΚΙΑΔΑΣ Δ., Προστασία Οικονομικών Συμφερόντων της ΕΕ στη διαχείριση του Ταμείου Ανάκαμψης: ο δύσκολος έλεγχος της ισορροπίας μεταξύ ευελιξίας, συμμόρφωσης και επίδοσης, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 153

ΣΤΑΪΚΟΥΡΑΣ Π., Η αρχιτεκτονική και οι προκλήσεις του ψηφιακού ευρώ (digital €), ΕΕμπΔ 3/2023, σ. 641

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Η αμφίδρομη σχέση επιχειρηματικότητας και περιβάλλοντος ως παράγοντας βιώσιμης ανάπτυξης και παράμετρος αξιολόγησης για τη λήψη επενδυτικών αποφάσεων, ΔΕΕ 11/2023, σ. 1257

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Οικονομικές και χρηματοδοτικές προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο: η νομική διάσταση, ΔΕΕ 11/2023, σ. 1267

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Πολεοδομική νομοθεσία & πολιτική, ενέργεια και περιβάλλον στην ΕΕ και την Ελλάδα: σημεία τομής και σύγκλισης, ΕυΔικ 4/2023, σ. 229

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Το δίκαιο για την κλιματική αλλαγή ως νέα κατηγορία του Δημοσίου Δικαίου, ΕφημΔΔ 6/2023, σ. 688

ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΥ Β., Νέες εξελίξεις στη νομολογία του ΔΕΕ για την περιβαλλοντική αδειοδότηση και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα - Οι Αποφάσεις του ΔΕΕ στις υποθέσεις WertInvest Hotelbetrieb (C-575/21) και Eco-advocacy (C-721/21), ΠερΔικ 4/2023, σ. 449

ΚΟΥΡΤΗΣ Δ., Το άσυλο ως μορφή επανόρθωσης για τα θύματα διεθνών ποινικών αδικημάτων με περιβαλλοντικό πρόσημο, ΠερΔικ 3/2023, σ. 333

ΜΕΛΙΚΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-721/21, Eco Advocacy, 15.06.2023, ECLI:EU:C:2023:477. New developments on the interpretation of Article 6(3) of the Habitats Directive (HD), ΠερΔικ 4/2023, σ. 503

ΣΧΙΝΑ Α., Η αρχή της προφύλαξης: από το περιβάλλον στην υγεία: δυο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος, ΘΠΔΔ 8-9/2023, σ. 861

ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ι., Τεχνητή νοημοσύνη και βιωσιμότητα: μία νομική προσέγγιση, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 504

ΤΣΕΒΑΣ Χ., Η κλιματική αλλαγή μεταξύ διεθνούς προσφυγικού και μεταναστευτικού δικαίου, ΠερΔικ 3/2023, σ. 325

ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-575/21, WertInvest Hotelbetrieb, 25.05.2023, ECLI:EU:C:2023:425. Εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων - Παραδεκτό προδικαστικής παραπομπής, ΠερΔικ 4/2023, σ. 567

ΤΣΟΥΚΑΛΑ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-721/21, Eco Advocacy, 15.06.2023, ECLI:EU:C:2023:477. Οδηγία 92/43/ΕΟΚ - Ειδικές Ζώνες Διατήρησης, ΠερΔικ 3/2023, σ. 437

ΔΕΛΕΓΚΟΥ Α. / ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ι., Climate Refugees: A New Era of Displacement through the lens of International Human Rights Law, ΠερΔικ 3/2023, σ. 346

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΑΪΛΑΜΑΚΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-472/21, Monz Handelsgesellschaft International, 16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:105. Προϋποθέσεις προστασίας του συστατικού ενός σύνθετου προϊόντος, ΕΕμπΔ 4/2023, σ. 1209

ΑΛΙΜΠΕΡΤΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΑθ 6024/2022. Προσωρινός καθορισμός εύλογης αμοιβής

άρθρου 49 Ν 2121/1993: οι εγγενείς αντιφάσεις μίας ασφαμένης ερμηνείας, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 562

ΒΟΣΣΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-290/21, AKM (Fourniture de bouquets satellitaires en Autriche), 25.05.2023, ECLI:EU:C:2023Q424. Πράξεις παρουσίασης προστατευόμενου περιεχομένου στο κοινό μέσω δορυφόρου από παρόχους δορυφορικών πακέτων, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 419

ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Α. / ΠΟΛΥΚΑΛΑΣ Σ., Η ευθύνη των διαδικτυακών πλατφορμών για το περιεχόμενο που αναρτούν οι χρήστες: από την Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο στην Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες (DSA), ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 317

KININH E., Εμπράγματα ασφάλειες επί ενιαίων δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας της ΕΕ: συγχρόνως συμβολή στην ερμηνεία του άρθρ. 15 του Κανονισμού 2015/848, ΕΕμπΔ 3/2023, σ. 687

ΚΩΣΤΗ Η., Τεχνητή νοημοσύνη και ευρεσιτεχνίες, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 339

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Το κοινό κτήμα (public domain) στο σύστημα της διανοητικής ιδιοκτησίας: δογματική εισαγωγή και συμβολή στη γενική θεωρία των αϋλων αγαθών, ΕΕμπΔ 4/2023, σ. 959

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Φύση του τεκμηρίου του άρθρου 7 παρ. 1 και 4 του Ν. 4481/2017 στο πλαίσιο της υποχρεωτικής συλλογικής διαχείρισης, ΧρΙΔ 5/2023, σ. 381

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Ψηφιακός μετασχηματισμός και δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας: μονοστοχικό ή πολυστοχικό δίκαιο; - Από την προστασία του δημιουργού σε δίκαιο προστασίας των επενδύσεων;, ΧρΙΔ 9/2023, σ. 641

ΜΠΑΜΠΕΤΑΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-426/21, Ocilion IPTV Technologies, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:564. Πνευματικά και συγγενικά δικαιώματα στο παράδειγμα της Catch up TV & των Online Videorecorders, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 539

ΡΙΣΒΑ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 455/2023. Η πρωτοτυπία σε πνευματικά έργα συνεργασίας, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 554

ΣΑΜΑΡΤΖΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του Πολυμελούς Πλημμελειοδικείου του Παρισιού RG 20/06208/31.03.2023. Πρωτοτυπία γραμματοσειράς και παραβίαση πνευματικών δικαιωμάτων σε γραμματοσειρά: βάρος απόδειξης ομοιότητας μεταξύ των έργων, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 431

ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ Ε. / ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ Δ., Η καταπολέμηση της πειρατείας αθλητικών και άλλων εκδηλώσεων που μεταδίδονται ταυτόχρονα με τη διεξαγωγή τους στο διαδικτυο (live events), ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 348

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ., Ανικανότητα του πτωχευμένου φορέα συλλογικής διαχείρισης προς είσπραξιν έστω και δε-

δουλευμένων πνευματικών ή συγγενικών εσόδων, ΧρΙΔ 9/2023, σ. 708

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ Μ., Σύγχρονη ποινική καταστολή στο πλαίσιο της ΕΕ και κράτος δικαίου: το αξιόποino ως εργαλείο υπηρέτησης πολιτικής σκοπιμότητας στο παράδειγμα της παραβίασης ενωσιακών περιοριστικών μέτρων κατά της Ρωσίας, ΠοινΧρ 8/2023, σ. 561

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α., Εμβέλεια του τεκμηρίου αθώτητας μετά την αθώωση του κατηγορουμένου, ιδίως στο πλαίσιο διαφορετικών δικαιοδοσιών, ΠοινΧρ 4/2023, σ. 241

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-205/21, Ministerstvo na vatreshnite raboti (Enregistrement de données biométriques et génétiques par la police), 26.01.2023, ECLI:EU:C:2023:49. Επεξεργασία βιομετρικών και γενετικών δεδομένων στην ποινική διαδικασία: η ενωσιακή διάσταση, ΕλλΔνη 5/2023, σ. 1550

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ Ν., Η προστασία της υγείας στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και οι ελληνικές παραβιάσεις, ΘΠΔΔ 12/2023, σ. 1249

ΣΧΙΝΑ Α., Η αρχή της προφύλαξης: από το περιβάλλον στην υγεία: δυο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος, ΘΠΔΔ 8-9/2023, σ. 861

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΒΕΡΡΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 1992/2022. Θυροτηλεοράσεις, προστασία δεδομένων και προσβολή προσωπικότητας: μια δύσκολη εξίσωση, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 532

ΔΟΥΚΑ Β., Αλγοριθμική διοίκηση: η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 123

ΔΟΥΚΑ Β., Αλγοριθμική διοίκηση, προστασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων, αστική ευθύνη του εργοδότη: θετό δίκαιο, αδυναμίες και κενά – υπό ψηφίση ενωσιακή νομοθεσία, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 779

ΔΟΥΚΑ Β., Έγγραφα περιέχοντα προσωπικά δεδομένα ως αποδεικτικά μέσα: σκέψεις με αφορμή την ΑΠ 714/2022, ΕΕργΔ 11/2023, σ. 1313

ΚΑΡΑΚΑΣΗ Κ., Συνθετικά Δεδομένα: χρησιμότητα, κίνδυνοι και προκλήσεις, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 478

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Δ., Η ψηφιακή επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και η προστασία της ιδιωτικότητας των εργαζομένων μέσα από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 809

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-34/21, Hauptpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer, 30.03.2023, ECLI:EU:C:2023:270. Οι εθνικές ρυθμίσεις για την προστασία προσωπικών δεδομένων κατά το άρθρο 88 ΓΚΠΔ στο πλαίσιο της σχέσης εργασίας, ΔΕΕ 7/2023, σ. 965

ΚΟΥΣΟΥΝΗ Α., Η τεχνολογία 5G και τα αναφερόμενα ζητήματα ιδιωτικότητας, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 470

ΚΟΥΣΟΥΝΗ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-162/22, Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, 07.09.2023, ECLI:EU:C:2023:631. Μεταγενέστερη χρήση δεδομένων τηλεπικοινωνιών που έχουν διατηρηθεί από τους παρόχους τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών στο πλαίσιο της διερεύνησης πειθαρχικών παραπτωμάτων, ΕλλΔνη 6/2023, σ. 1749

ΜΑΡΙΝΟΣ Μ.-Θ., Μετασχηματισμός επιχείρησης κατά το Ν 4601/2019 και προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔΕΕ 12/2023, σ. 1361

ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-307/22, FT (Copies du dossier medical, 26.10.2023, ECLI:EU:C:2023:811. Η πρόσβαση στον ιατρικό φάκελο υπό το φως του ΓΚΠΔ, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 522

ΜΩΡΑΪΤΗΣ Μ., Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ως αντάλλαγμα (:): σκέψεις με αφορμή το άρθρο 3 παρ. 1 εδ. β' της Οδηγίας 2019/770/ΕΕ, όπως ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το άρθρο 5 παρ. 1 περ. α' του ν. 4967/2022, ΧρΙΔ 4/2023, σ. 305

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Π., Τα Μητρώα συνδικαλιστικών οργανώσεων και εργοδοτών, ως μέτρο για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και της συλλογικής αυτονομίας, ΘΠΔΔ 8-9/2023, σ. 841

ΠΑΠΠΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-252/21, Meta Platforms κ.λπ. (Conditions générales d' utilisation d' un réseau social), 04.07.2023, ECLI:EU:C:2023:537. Η συμμόρφωση με τον ΓΚΠΔ ως παράμετρος του Δικαίου του Ανταγωνισμού, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 379

ΠΙΚΟΥΛΗ Α., Αρμοδιότητα εθνικής αρχής ανταγωνισμού να αποφανθεί επί της συμβατότητας γενικών όρων χρήσης κοινωνικού δικτύου με τον ΓΚΠΔ, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 366

ΤΙΤΣΙΑΣ Δ., Το πεδίο εφαρμογής της σύμβασης παροχής ψηφιακού περιεχομένου ή ψηφιακής υπηρεσίας με βάση τον ν. 4967/22, ΧρΙΔ 6/2023, σ. 413

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-205/21, Ministerstvo na vatreshnite raboti (Enregistrement de données biométriques et génétiques par la police), 26.01.2023, ECLI:EU:C:2023:49. Επεξεργασία βιομετρικών και γενετικών δεδομένων στην ποινική διαδικασία: η ενωσιακή διάσταση, ΕλλΔνη 5/2023, σ.

1550

ΤΣΕΒΑΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 20.06.2023 στην υπόθεση Μάργαρη κατά Ελλάδας. Ιδιωτική ζωή και ενισχυμένη προστασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 243

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-162/22, Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, 07.09.2023, ECLI:EU:C:2023:631. «Δευτερογενής» χρήση σε πειθαρχική διαδικασία απόρρητων δεδομένων επικοινωνίας που αποκλήθηκαν στο πλαίσιο ποινικής δίκης, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 440

ΔΙΜΙΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Γ., A virtuous or a vicious cycle? The interplay among cyber-security, artificial Intelligence, and the protection of sensitive personal data in mitigating CBRNE incidents/events, ΔτΑ 98/2023, σ. 845

WANK R., Αλγοριθμική διοίκηση και ατομική σύμβαση εργασίας, ΕΕργΔ 6/2023, σ. 675

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑ - ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΡΑ Γ., Η έκταση της ελεγκτικής αρμοδιότητας του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης επί των νέων μέσων: οι προδικαστικές παραπομπές στις ΔΕΕ C-555/23 (ΜΑΚΕΚΕΙΟ ΕΠΕ) και C-556/23 (ΖΟΥΓΛΑ GR ΑΕ), ΕφημΔΔ 6/2023, σ. 675

ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1350/2023. Διαδικτυακή τηλεόραση και αρμοδιότητα του ΕΣΡ για την επιβολή κυρώσεων, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 460

ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1350/2023. Αναρμοδιότητα του ΕΣΡ βάσει της εθνικής ραδιοτηλεοπτικής νομοθεσίας να επιβάλλει πρόστιμα σε παρόχους τηλεοπτικών εκπομπών αποκλειστικά μέσω διαδικτύου – Υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 251

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1349/2023. Αρμοδιότητα επιβολής διοικητικών κυρώσεων από το ΕΣΡ σε πάροχο τηλεοπτικών υπηρεσιών μέσω διαδικτύου, ΘΠΔΔ 10/2023, σ. 1074

ΣΗΜΑ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση της ΔΕΣ 76/2023. Εμπορικό σήμα, Αρμ 8/2023, σ. 1033

ΚΙΝΙΝΗ Ε., Οι επιρροές του δικαίου του αθέμιτου ανταγωνισμού στους περιορισμούς προστασίας του σήματος, ΔΕΕ 12/2023, σ. 1376

ΠΑΠΑΔΕΑ Ε., Σημείωση στην απόφαση του ΣτΕ 589/2022. Η απουσία έντονης ομοιότητας των σημάτων δεν συνε-

πάγεται και αποκλεισμό του κινδύνου σύγχυσης, ΕΕμπΔ 3/2023, σ. 899

ΣΗΜΑ ΤΗΣ ΕΕ

ΠΑΠΑΔΕΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-148/21 και C-184/21, Louboutin (Usage d'un signe contrefaisant sur un marché en ligne), 22.12.2022, ECLI:EU:C:2022:1016. Σήμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Έννοια της «χρήσεως», ΕΕμπΔ 3/2023, σ. 880

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-528/21, Neratax / EUIPO – Intrum Hellas κ.λπ. () και MORFAT, 18.01.2023, ECLI:EU:T:2023:4. Οριοθέτηση της κακής πίστης του καταθέτη ως λόγου απόλυτης ακυρότητας της αίτησης κατάθεσης σήματος, ΧρΙΔ 9/2023, σ. 704

ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ

ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Α.-Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-183/22, Saint-Louis Surce (Reconnaissance d'une organisation de producteurs), 15.06.2023, ECLI:EU:C:2023:486. Η δημοκρατική λειτουργία των οργανώσεων παραγωγών και των ενώσεών τους, ΕΛΛΔνη 5/2023, σ. 1558

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ., Το άρθρο 16 του Συντάγματος στη δίνη του νεοφεουδαρχικού συνταγματισμού, ΔΤΑ 98/2023, σ. 909

ΚΑΤΡΟΥΓΚΑΛΟΣ Γ., Ο Αββάς Σιεγιές και τα ιδιωτικά πανεπιστήμια, ΔΤΑ 98/2023, σ. 867

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Α., Ερμηνεία του άρθρου 16 παρ. 5 και 8 εδ. β) Σ εναρμονισμένη με το Δίκαιο της ΕΕ, ενόψει της εγκατάστασης παραρτημάτων αλλοδαπών μη κρατικών πανεπιστημίων, ΔΤΑ 96/2023, σ. 289

ΠΑΠΑΤΟΛΙΑΣ Α., Πολυεπίπεδος συνταγματισμός: απολογητική ιδεολογία ή εξελικτική αναγκαιότητα; Σκέψεις με αφορμή την ερμηνευτική επαναπροσέγγιση του άρθρου 16, ΔΤΑ 98/2023, σ. 935

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Β., Μη δημόσια Πανεπιστήμια. Τι σημαίνει η σύμφωνη με το Ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Άρθρου 16 Σ, ΔΤΑ 98/2023, σ. 895

ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗΣ Γ., Από την κατάρρευση της δικτατορίας στην ψήφιση του Συντάγματος 1975: η συνταγματική θεμελίωση του Ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας, ΘΠΔΔ 8-9/2023, σ. 875

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Μ., Προϋποθέσεις και περιορισμοί της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών: το παράδειγμα

των δημόσιων συμβάσεων και του φορολογικού δικαίου, ΔιΔικ 5/2023, σ. 729

ΚΑΪΛΗΣ Α., Επενδύοντας στη χάραξη προορατικών ρυθμιστικών πολιτικών: Η ενσωμάτωση της «στρατηγικής ανάλυσης προοπτικών» («strategic foresight») στη διακυβέρνηση και τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Κρατών-Μελών, ΕυΔικ 3/2023, σ. 141

ΜΑΥΡΙΔΗΣ Σ., Η δικαιοδοσία εκδίκασης διαφοράς δημοσιονομικής διόρθωσης σε βάρος τελικού δικαιούχου επωφεληθέντος από διάθεση ενωσιακών πόρων: σκέψεις με αφορμή τον διάλογο μεταξύ Συμβουλίου της Επικρατείας και Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΕφημΔΔ 6/2023, σ. 664

ΜΕΤΑΞΑΣ Α., Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Ελληνική Δικαιοσύνη: ένας αναγκαίος διάλογος, ΕυΔικ 3/2023, σ. 135

ΠΛΙΑΚΟΣ Α., Ευρωπαϊκό δίκαιο και Ελληνική δικαιοσύνη: ένας αναγκαίος διάλογος, ΕυΔικ 2/2023, σ. 63

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-376/22, Google Ireland κ.λπ., 09.11.2023, ECLI:EU:C:2023:835. Παρέκκλιση από την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, Αρμ 11/2023, σ. 1415

ΑΛΕΠΑΚΟΣ Θ., Οι απαιτήσεις ανταπόκρισης του ψηφιακού περιεχομένου ή της ψηφιακής υπηρεσίας κατά τον Ν. 4967/2022, ΧρΙΔ 5/2023, σ. 391

ΑΤΙΤΣΙΑΣ Δ., Το πεδίο εφαρμογής της σύμβασης παροχής ψηφιακού περιεχομένου ή ψηφιακής υπηρεσίας με βάση τον ν. 4967/22, ΧρΙΔ 6/2023, σ. 413

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Η αρχιτεκτονική της Digital Services Act - Από την «ευθύνη του ενδιάμεσου» σε «υποχρεώσεις δέουσας επιμέλειας» για την αντιμετώπιση παράνομου περιεχομένου και τη διασφάλιση των θεμελιωδών ενωσιακών δικαιωμάτων, ΔΙΤΕ 3/2023, σ. 325

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-72/20, Satabank/EKT, 22.03.2023, ECLI:EU:T:2023:149. Προληπτική εποπτεία πιστωτικού ιδρύματος, Αρμ 6/2023, σ. 760

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-304/20, Molina Fernández/ΕΣΕ, 22.11.2023, ECLI:EU:T:2023:734. Ενιαίος μηχανισμός εξυγίανσης των πιστωτικών ιδρυμάτων και ορισμένων επιχειρήσεων επενδύσεων (ΕΜΕ), Αρμ 12/2023, σ. 1579

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-593/22, First Bank, 06.07.2023, ECLI:EU:C:2023:555. Σύμβαση δαυαίου σε ελβετικό φράγκο, Αρμ 7/2023, σ. 892

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 803/2023. Η διάκριση φόρου-ανταποδοτικού τέλους, οι εισαγωγικοί δασμοί και τα μέτρα ισοδυναμίου αποτελέσματος, ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1141

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Μ., Προϋποθέσεις και περιορισμοί της οικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών: το παράδειγμα των δημόσιων συμβάσεων και του φορολογικού δικαίου, ΔιΔικ 5/2023, σ. 729

ΖΑΧΑΡΑΚΗ Ε.-Β., Ελεύθερη κυκλοφορία των φυσικών προσώπων: απαγόρευση των φορολογικών διακρίσεων και των φορολογικών εμποδίων στο πεδίο της άμεσης φορολογίας, ΔιΔικ 5/2023, σ. 740

ΚΑΤΣΙΠΗ Δ., Η αλληλεπίδραση ποινικών και διοικητικών δικαστηρίων, στο πεδίο της φορολογίας, ΔΦΝ 1694/2023, σ. 142

ΚΑΤΣΩΡΑΣ Γ., Η πρόταση Οδηγίας για τις εικονικές οντότητες ("Unshell Directive") της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ΔΦΝ 1695/2023, σ. 397

ΚΑΤΣΩΡΑΣ Γ., Η πρόταση «Business in Europe: Framework for income Taxation» (BEFIT) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ΔΦΝ 1694/2023, σ. 175

ΛΕΠΙΔΑ Ν.-Α., Φορολόγηση της ενέργειας στην ΕΕ: Η αδήριτη ανάγκη αναδιτύπωσης των υφιστάμενων κανόνων στο πλαίσιο υλοποίησης της νομοθετικής δέσμης «Fit for 55», ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1029

ΛΟΥΚΑΣ Δ. / ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-694/20, Orde van Vlaamse Balies κ.λπ., 08.12.2022, ECLI:EU:C:963. Το δικηγορικό απόρρητο επεκτείνεται σε όλες τις νομικές συμβουλές, ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1129

ΜΑΣΤΟΡΑΚΗ Σ., Φόρος εισοδήματος σε αποτελεσματικοποιούμενα αποθεματικά: αφορά το νομικό πρόσωπο που τα σχηματίζει και όχι το συγγενικό πρόσωπο μέτοχο, ΔΦΝ 1695/2023, σ. 400

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ι., Η προστασία του δικηγορικού απορρήτου στην νομολογία του ΔΕΕ σχετικά με την Οδηγία 2011/16/ΕΕ για τη διοικητική συνεργασία στον τομέα της φορολογίας, ΘΠΔΔ 12/2023, σ. 1354

ΣΤΑΜΠΟΥΛΗΣ Χ., Επικαιροποίηση ενωσιακού καταλόγου μη συνεργάσιμων κρατών για φορολογικούς σκοπούς, ΔΦΝ 1694/2023, σ. 172

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΒΑΛΜΑΝΤΩΝΗΣ Ι., Το δικαίωμα επικοινωνίας στο πλαίσιο της (συν)επιμέλειας, ΕλλΔνη 5/2023, σ. 1333

ΒΕΡΓΗΣ Φ., Ψηφιοποιημένη εργασία και η αξία της συλλογικής αυτονομίας: θεωρητικές προσεγγίσεις (με αναφορά στο ευρωπαϊκό εργατικό δίκαιο), ΕΕργΔ 6/2023, σ. 717

ΒΕΡΡΑΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 1992/2022. Θυροτηλεοράσεις, προστασία δεδομένων και προσβολή προσωπικότητας: μια δύσκολη εξίσωση, ΔΙΤΕ 4/2023, σ. 532

ΖΑΧΑΡΑΚΗ Ε.-Β., Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ), ΕφημΔΔ 4/2023, σ. 460

ΘΕΟΔΟΣΗΣ Γ., Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ, ΕΕΕυρΔ 2/2023, σ. 165

ΚΩΝΣΤΑ Α.-Μ. / ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Η ισότητα των φύλων στην εργασία και η προώθηση της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 289

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-660/21, Κ.Β. και F.S (Relevé d'office dans le domaine penal), 22.06.2023, ECLI:EU:C:2023:498. Υποχρέωση των αρμόδιων αρχών να ενημερώνουν αμέσως τους υπόπτους και τους κατηγορούμενους σχετικά με το δικαίωμά τους να σιωπήσουν, Αρμ 7/2023, σ. 961

ΛΟΥΚΑΣ Δ. / ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-694/20, Orde van Vlaamse Balies κ.λπ., 08.12.2022, ECLI:EU:C:963. Το δικηγορικό απόρρητο επεκτείνεται σε όλες τις νομικές συμβουλές, ΔΕΕ 8-9/2023, σ. 1129

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ι., Η προστασία του δικηγορικού απορρήτου στην νομολογία του ΔΕΕ σχετικά με την Οδηγία 2011/16/ΕΕ για τη διοικητική συνεργασία στον τομέα της φορολογίας, ΘΠΔΔ 12/2023, σ. 1354

ΠΑΠΑΔΟΜΑΡΚΑΚΗ Α., Η εφαρμογή της αρχής ne bis in idem σε διασυννομιές υποθέσεις: η εξέλιξη της νομολογίας του ΔΕΕ από την απόφαση Mencì στη Volkswagen (C-27/22), ΘΠΔΔ 11/2023, σ. 1170

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Π., Τα Μητρώα συνδικαλιστικών οργανώσεων και εργοδοτών, ως μέτρο για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και της συλλογικής αυτονομίας, ΘΠΔΔ 8-9/2023, σ. 841

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΘεο 9769/2021. Επίδοση δικαστικών και εξωδίκων πράξεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Καν. 1393/2007), ΕπισκεΔ 4/2023, σ. 691

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΠρΘεο 4296/2022. Γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, Αρμ 11/2023, σ. 1462

ΚΑΛΑΝΤΖΗ Α., Όρια εφαρμογής του forum contractus και του forum delicti στο ελληνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο, Αρμ 10/2023, σ. 1249

ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕ-φΘεο 1407/2022. Η άσκηση από τον εναγόμενο του δικαίωματος αρνήσεως παραλαβής, κατ' άρθρο 8 του Κα-

νονισμού 1393/2007, αν η επιδιόδομη αγωγή δεν έχει συνταχθεί ή δεν συνοδεύεται από μετάφραση, είτε σε γλώσσα την οποία ο παραλήπτης κατανοεί είτε στην επίσημη γλώσσα του κράτους μέλους παραλαβής, ΕλλΔνη 5/2023, σ. 1420

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Ν., Χαρακτηριστικά Ορόσημα της σταδιακής εξελικτικής πορείας της Διασυνοριακής/Διεθνούς Αναγκαστικής Εκτελέσεως από το Εθνικό Αυτόνομο Δικονομικό Δίκαιο και τις Διμερείς και Πολυμερείς Συμβάσεις Δικαστικής Αρωγής στη Σύμβαση των Βρυξελλών και στους Ενωσιακούς Δικονομικούς Κανονισμούς: Σύντομες Επισημάνσεις ως προς τους στόχους, τις τελολογικές/αξιολογικές σταθμίσεις των Εθνικών Νομοθεσιών, στο αυτόνομο ή στο διεθνούς/διακρατικής φύσεως συμβατικό νομοθετικό πεδίο, και της Ενωσιακής Νομοθεσίας, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 275

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-87/22, TT (Déplacement illicite de l'enfant), 13.07.1023, ECLI:EU:C:2023:571. Μεταβίβαση διεθνούς δικαιοδοσίας σε διαφορές γονικής μέριμνας στο πλαίσιο του Κανονισμού 2201/2003 σε περίπτωση παράνομης μετακίνησης παιδιού, ΕΕΕυρΔ 3/2023, σ. 361

ΠΛΕΥΡΗ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 10201/2023. Διεθνής δικαιοδοσία για την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές γονικής μέριμνας και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών, Αρμ 11/2023, σ. 1441

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Πολεοδομική νομοθεσία & πολιτική, ενέργεια και περιβάλλον στην ΕΕ και την Ελλάδα: σημεία τομής και σύγκλισης, ΕυΔικ 4/2023, σ. 229

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ ΕΕΕυρΔ 2023

I. ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

1. ΑΡΘΡΑ

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ (Χ.), Το δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης	1
ΔΟΥΚΑ (Β. ΣΠ.), Αλγοριθμική διοίκηση: Η άσκηση των εργοδοτικών εξουσιών με την χρήση αλγορίθμων στις παραδοσιακές επιχειρήσεις	123
ΘΕΟΔΟΣΗΣ (Γ. Ν.), Η προστασία από την απόλυση στον ΑΕΚΧ και στον ΧΘΔΕΕ	165
ΚΛΑΜΑΡΗΣ (Ν. Κ.), Σκέψεις/Επισημάνσεις ως προς την έννοια, τη λειτουργία, το αντικείμενο και τη φύση της «Αυτόνομης Ερμηνείας» του Ενωσιακού Δικαίου υπό το πρίσμα των Κλασικών Μεθόδων Ερμηνείας	25
ΚΛΑΜΑΡΗΣ (Ν. Κ.), Χαρακτηριστικά Ορόσημα της σταδιακής εξελικτικής πορείας της Διασυνοριακής/Διεθνούς Αναγκαστικής Εκτελέσεως από το Εθνικό/Αυτόνομο Δικονομικό Δίκαιο και τις Διμερείς και Πολυμερείς Συμβάσεις Δικαστικής Αρωγής στη Σύμβαση των Βρυξελλών και στους Ενωσιακούς Δικονομικούς Κανονισμούς [Σύντομες Επισημάνσεις ως προς τους στόχους, τις τεχνολογικές/αξιολογικές σταθμίσεις των Εθνικών Νομοθεσιών, στο αυτόνομο ή στο διεθνούς/διακρατικής φύσεως συμβατικό νομοθετικό πεδίο, και της Ενωσιακής Νομοθεσίας]	275
ΚΩΝΣΤΑ (Α.-Μ.) / ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ (Μ.), Η ισότητα των φύλων στην εργασία και η προώθηση της συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής	289
ΡΕΜΕΛΗΣ (Κ. Σ.), Η γενική ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων	393
ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ (Μ.), Σκέψεις και προβληματισμοί ενόψει της επικείμενης αναθεώρησης του ενωσιακού πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση	407
ΣΚΙΑΔΑΣ (Δ. Β.), Προστασία Οικονομικών Συμφερόντων της ΕΕ στη διαχείριση του Ταμείου Ανάκαμψης: Ο δύσκολος έλεγχος της ισορροπίας μεταξύ ευελιξίας, συμμόρφωσης και επίδοσης	153

2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΓΑΪΤΑΝΙΔΟΥ (Α.), ΖΗΣΙΟΥ (Α.), ΛΑΜΠΡΑΚΗ (Ε.), ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ (Ο.), ΠΙΚΟΥΛΗ (Α.), ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ (Μ.), ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ (Α.-Μ.), ΤΣΙΤΣΙΠΑ (Ε.),	
- Δεκέμβριος 2022 – Φεβρουάριος 2023	55
- Μάρτιος – Μάιος 2023	193
- Ιούνιος – Αύγουστος 2023	353

- Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 2023 429

3. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΕΔΔΑ

ΛΟΡΑΜ (Ε.),	
- Νοέμβριος 2022 – Ιανουάριος 2023	111
- Φεβρουάριος – Απρίλιος 2023	233
- Μάιος – Ιούλιος 2023	397
- Αύγουστος – Οκτώβριος 2023	481

4. ΣΧΟΛΙΑΣΜΕΝΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΓΕΩΡΓΑΛΗΣ (Φ.-Ε.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ (Ολ.) της 11.03.2023 (Απόφαση αριθμ. 407/2023)	109
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 11.05.2023 (Επιτροπή/Sopra Steria Benelux και Unisys Belgium, C-101/22 P)	225
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ (Τμ. Δ') της 05.12.2023 (Απόφαση αριθμ. 2221/2023)	497
ΖΗΣΗ (Α.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 06.07.2023 (Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl (Réfugié ayant commis un crime grave), C-663/21, Commissaire général aux réfugiés et aux apatrides (Réfugié ayant commis un crime grave), C-8/22, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Crime particulièrement grave), C-402/22)	355
ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΣ (Γ.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 09.02.2023 (VZ, C-53/22)	83
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ (Τμ. Δ'-7μ) της 02.08.2023 (Απόφαση αριθμ. 1350/2023)	249
ΚΑΤΣΙΜΙΧΑ (Κ.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 05.09.2023 (Υπόθεση Noorzae κατά Δανίας, Προσφυγή No 44810/20)	379
ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ (Ο.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 13.07.2023 (TT (Déplacement illicite de l'enfant), C-87/22)	361
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ (Ολ.) της 07.09.2023 (Απόφαση αριθμ. 1534/2023)	383
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 28.11.2023 (Commune d'Ans, C-148/22)	469

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ (Λ.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 07.12.2023 (AP Assistenzprofis, C-518/22)	474
ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ (Π.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 14.03.2023 (Υπόθεση Γεωργίου κατά Ελλάδα, Προσφυγή No 57378/18)	101
ΠΙΚΟΥΛΗ (Α.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 04.07.2023 (Meta Platforms κ.λπ. (Conditions générales d'utilisation d'un réseau social), C-252/21)	365
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 09.11.2023 (Google Ireland κ.λπ., C-376/22)	477
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ (Α.-Μ.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 18.04.2023 (E.D.L. (Motif de refus fondé sur la maladie), C-699/21)	228
ΤΣΕΒΑΣ (Χ.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 20.06.2023 (Υπόθεση Μάργαραη κατά Ελλάδα, Προσφυγή No 6705/16)	243
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 28.11.2023 (Υπόθεση Krachunova κατά Βουλγαρίας, Προσφυγή No 18269/18)	489
ΧΑΛΚΑ (Α.),	
- Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ της 12.01.2023 (Dobeles Hes και GM, C-702/20 και C-17/21)	86

5. ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ

ΣΤΑΘΗ (Β.), ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ (Α.-Μ.),	
Δικαστική συνεργασία	
- Διασυνοριακό έγκλημα	181
Ενέργεια	
- Αιολική ενέργεια	421
- Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας	39, 421
Εσωτερική αγορά	
- Ευρωπαϊκό διασυνοριακό σωματείο	316
- Μη κερδοσκοπικά σωματεία	316
Κρατικές ενισχύσεις	
- Γενικός Κανονισμός Απαλλαγής κατά Κατηγορία	40
- Μηχανισμός ανάκαμψης και ανθεκτικότητας	180
- Πράσινη μετάβαση της ΕΕ	40
- Τομέας αλιείας	420

- Ψηφιακή μετάβαση της ΕΕ	40
Ναυτιλία	
- Επικαιροποιημένη στρατηγική της ΕΕ για τη ναυτιλιακή ασφάλεια (EUMSS)	41
- Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ασφάλεια στη Θάλασσα (EMSA)	184
- Ναυτιλιακή ασφάλεια	41
Περιβάλλον	
- Δάση	419
- Έδαφος	314
- Κλιματική αλλαγή	419
- Ρύπανση	418
- Φυσικοί πόροι	314
- Φυτά	314
Πολιτική Προστασία	
- Καταστροφές	42
- Φυσικοί κίνδυνοι	42
Προσωπικά δεδομένα	
- ΓΚΠΔ	313
- Διασυνοριακές Υποθέσεις	313
- Δικαστήριο Ελέγχου της Προστασίας Δεδομένων (DPRC)	313
Τελωνειακή ένωση	
- Ηλεκτρονικό εμπόριο	182
Τεχνολογία	
- Web 4.0	315
- Βιοτεχνολογίες	418
- Εικονικοί κόσμοι	315
- Κβαντικές τεχνολογίες	418
- Τεχνητή νοημοσύνη	418
- Τεχνολογική μετάβαση	315
Υγεία	
- Φαρμακευτικά προϊόντα	182
Brexit	
- Ανταλλαγή εμπιστευτικών πληροφοριών	179
- Αποχώρηση	179, 417
- Δίκαιο ανταγωνισμού	179
- Εταιρική σχέση ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου	179
- Μεταφορά εμπορευμάτων	179
- Προγράμματα έρευνας και καινοτομίας	417
- Πρωτόκολλο για τη Βόρεια Ιρλανδία	179
- Συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας	179, 417
- Υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα	179

6. e-ΠΙΚΑΙΡΑ ΝΟΜΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ (Κ. Π.),

- Data Act: Κανονισμός της ΕΕ για τα δεδομένα	425
- e-Apostille	319
- Gold farming	45
- Loot boxes	45
- mAigov	427
- Phishing	50
- Predator	319
- TikTok	320
- X (Twitter)	423
- Αλληλεγγύη και ένταξη	46
- Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ)	319
- Ασφάλεια, προστασία και ενδυνάμωση	48
- Βιωσιμότητα	49
- Δεύτερο πρόσθετο πρωτόκολλο της σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο	50
- Διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια	45
- Εθνική Αρχή Κυβερνοασφάλειας	50
- Ελευθερία επιλογής	47
- Ελληνική Αστυνομία	423
- Ερευνητικό έργο της ΕΕ «Kids Online»	45
- Ευρωπαϊκή διακήρυξη σχετικά με τα ψηφιακά δικαιώματα και τις ψηφιακές αρχές για την ψηφιακή δεκαετία	46
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων (ΕΣΠΔ)	320
- Νέο ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας	187
- Νέοι κανόνες για τις αγορές κρυπτοστοιχείων (MICA)	187
- Συμμετοχή στον ψηφιακό δημόσιο χώρο	47
- Συμφωνία Συμβουλίου της ΕΕ και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την ευρωπαϊκή ψηφιακή ταυτότητα (eID)	190
- Σύστημα Πανευρωπαϊκών Πληροφοριών για Παιχνίδια (PEGI)	45
- Τεχνητή νοημοσύνη	426
- Το ΔΕΕ τοποθετείται για την εφαρμογή του ΓΚΠΔ στην τηλεκπαίδευση	51
- Υπηρεσίες παρόχου για παράνομο περιεχόμενο στο διαδίκτυο	424
- Ψηφιακός βοηθός	427
- Ψηφιακός μετασχηματισμός	46
- Ψηφιοποίηση της διασυνοριακής δικαστικής συνεργασίας	187

7. ΠΑΙΔΕΙΑ-ΕΡΕΥΝΑ

ΜΠΑΧΣΕΒΑΝΟΓΛΟΥ - ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ (Ι.),

- Πρόγραμμα διδμοποίησης με το Ισραήλ "Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety" (IL 18 ENI HE 02 22) – Εγκατάσταση του RTA στο Τελ Αβίβ – Πρώτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	255
- Πρόγραμμα διδμοποίησης "light" με το Μαυροβούνιο "Improving the capacities of the AFCOS System bodies in the field of irregularities management" (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Δεύτερη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	255
- Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία "Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution" (MK 20 IPA EN 02 22) – Kick-Off Event – Πρώτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	255
ΧΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ (Μ.),	
- Πρόγραμμα διδμοποίησης "light" με το Μαυροβούνιο "Improving the capacities of the AFCOS system bodies in the field of irregularities management" (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Kick-Off Event	115
- Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία "Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution" (MK 20 IPA EN 02 22) – Εγκατάσταση του RTA στα Σκόπια	115
- Πρόγραμμα διδμοποίησης "light" με το Μαυροβούνιο "Improving the capacities of the AFCOS system bodies in the field of irregularities management" (MN 20 IPA FI 01 22 TWL) – Closing Event – Τρίτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	387
- Πρόγραμμα διδμοποίησης με το Ισραήλ "Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety" (IL 18 ENI HE 02 22) – Study Visit στη Λιθουανία	387
- Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία "Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution" (MK 20 IPA EN 02 22) – Δεύτερη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	387
- Πρόγραμμα διδμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία "Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution" (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit στην Αθήνα	501

- Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία "Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution" (ΜΚ 20 ΙΡΑ ΕΝ 02 22) - Τρίτη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής	501	ΣΚΟΥΡΗΣ (Β.), - HÉLÈNE GAUDIN (επιμ.), La primauté du droit de l'Union européenne. Nouveaux visages, nouvelles questions, nouveaux raisonnements, mare & martin, 2023, 204 σελ.	503
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ		ΣΩΜΗ (Σ.), - Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Α' Εξάμηνο 2023)	261
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ (Γ.), - ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ, Οι κρατικές ενισχύσεις φορολογικού χαρακτήρα και οι φορολογικές αποφάσεις τύπου "tax rulings"; εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2022, xxxvi + 480 σελ.	117	- Το δίκαιο της ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά (Β' Εξάμηνο 2023)	507
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ (Λ.), - Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2023 – Α'	119	ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ (Α.-Μ.), - ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ – ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΘΕΟΔΟΣΗΣ (επιμ.); ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης: θεσμικά ζητήματα και βασικά εργασιακά δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2023, x + 245 σελ.	258
- Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2023 – Β'	391	- CHRISTINA DELIYANNI-DIMITRAKOU (ed.), Digitalisation at Work: Challenges and Prospects, Sakoulas publications, Athens-Thessaloniki, 2023, xi + 165 σελ.	389
ΜΟΥΑΛΕΜΕΤΖΗ (Ε.), - ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΚΥΡΙΑΖΗΣ, Δίκαιο Βιώσιμης Χρηματοδότησης: Εξέλιξη και Νομικό Πλαίσιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2022, 288 σελ.	257		
- ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΛΕΝΤΖΗΣ, Η αμοιβαία εμπιστοσύνη ως θεμέλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Μια νομική θεώρηση, εκδ. Ευρασία, Αθήνα, 2023, 256 σελ.	503		
- DIMITRIOS KYRIAZIS, Fiscal State Aid Law and Harmful Tax Competition in the European Union, Oxford Studies in European Law, Oxford University Press, Oxford, 2023, 250 σελ.	505		

II. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

C-174/21	Επιτροπή/Βουλγαρία (Double manquement - Pollution par les PM10)	16.03.2023	193
C-176/22	BK και ZhP (Suspension partielle de la procédure au principal)	17.05.2023	195
C-270/21	A (Enseignant d'école maternelle)	02.03.2023	200
C-492/21 P	Casa Regina Apostolorum della Pia Società delle Figlie di San Paolo/Επιτροπή	27.04.2023	196
C-817/21	Inspekția Judiciară	11.05.2023	193
C-1/23 PPU	Afrin	18.04.2023	211
C-101/22 P	Επιτροπή/Sopra Steria Benelux και Unisys Belgium	11.05.2023	225
C-106/22	Xella Magyarország	13.07.2023	341
C-107/23 PPU	Lin	24.07.2023	348
C-132/21	Budapesti Elektromos Művek	12.01.2023	79
C-132/22	Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca (Classements spéciaux)	15.06.2023	335
C-154/21	Österreichische Post (Informations relatives aux destinataires de données personnelles)	12.01.2023	81
C-158/21	Puig Gordi κ.λπ.	31.01.2023	72
C-180/22	Mensing II	13.07.2023	352
C-192/22	Bayerische Motoren Werke	27.04.2023	207
C-204/21	Επιτροπή/Πολωνία (Indépendance et vie privée des juges)	05.06.2023	325
C-205/21	Ministerstvo na vatreshnite raboti (Enregistrement de données biométriques et génétiques par la police)	26.01.2023	73
C-237/21	Generalstaatsanwaltschaft München (Demande d'extradition vers la Bosnie-Herzégovine)	22.12.2022	66
C-252/21	Meta Platforms κ.λπ. (Conditions générales d'utilisation d'un réseau social)	04.07.2023	354, 365
C-258/22	H Lebensversicherung	22.06.2023	344
C-268/21	Norra Stockholm Bygg	02.03.2023	217
C-279/21	Udlændingenævnet (Examen linguistique imposé aux étrangers)	22.12.2022	62
C-300/21	Österreichische Post (Préjudice moral lié au traitement de données personnelles)	04.05.2023	223
C-311/21	TimePartner Personalmanagement	15.12.2022	69
C-313/22	ACHILLEION	13.07.2023	333
C-34/21	Hauptpersonalrat der Lehrerinnen und Lehrer	30.03.2023	219
C-348/22	Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato (Commune de Ginosa)	20.04.2023	205
C-356/21	TP (Monteur audiovisuel pour la télévision publique)	12.01.2023	70
C-372/21	Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland	02.02.2023	68
C-393/21	Lufthansa Technik AERO Alzey	16.02.2023	76
C-394/21	Bursa Română de Mărfuri	02.03.2023	215
C-402/22	Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Crime particulièrement grave)	06.07.2023	351, 355
C-411/22	Thermalhotel Fontana	15.06.2023	338
C-427/21	ALB FILS KLINIKEN	22.06.2023	345
C-460/20	Google (Déréférencement d'un contenu prétendument inexact)	08.12.2022	78
C-470/20	Veejaam και Espo	15.12.2022	59
C-487/21	Österreichische Datenschutzbehörde	04.05.2023	221
C-499/21 P, C-501/21 P και C-502/21 P	Silver κ.λπ./Συμβούλιο, Shindler κ.λπ./Συμβούλιο και Price/Συμβούλιο	15.06.2023	340

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2023

C-50/21	Prestige and Limousine	08.06.2023	343
C-53/22	VZ	09.02.2023	83
C-57/21	RegioJet	12.01.2023	57
C-571/21	RWE Power	09.03.2023	216
C-575/21	WertInvest Hotelbetrieb	25.05.2023	214
C-579/21	Pankki S	22.06.2023	353
C-608/21	Politseyski organ pri 02 RU SDVR	25.05.2023	209
C-615/20 και C-671/20	ΥΡ κ.λπ. () και suspension d'un juge)	13.07.2023	327
C-663/21	Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl (Réfugié ayant commis un crime grave)	06.07.2023	351, 355
C-680/20	Unilever Italia Mkt. Operations	19.01.2023	58
C-695/21	Recreatieprojecten Zeeland κ.λπ.	02.03.2023	204
C-699/21	E.D.L. (Motif de refus fondé sur la maladie)	18.04.2023	209, 228
C-70/21	Επιτροπή/Ελλάδα (Valeurs limites – PM10)	23.03.2023	213
C-700/21	O. G. (Mandat d'arrêt européen à l'encontre d'un ressortissant d'un État tiers)	06.06.2023	346
C-702/20 και C-17/21	Dobeles Hes και GM	12.01.2023	86, 61
C-731/21	Caisse nationale d'assurance pension	08.12.2022	64
C-78/21	PrivatBank κ.λπ.	02.03.2023	202
C-8/22	Commissaire général aux réfugiés et aux apatrides (Réfugié ayant commis un crime grave)	06.07.2023	351, 355
C-823/21	Επιτροπή/Ουγγαρία (Déclaration d'intention préalable à une demande d'asile)	22.06.2023	350
C-833/21	Endesa Generacion	22.06.2023	351
C-87/22	TT (Déplacement illicite de l'enfant)	13.07.2023	361
C-135/22 P	Breyer/REA	07.09.2023	429
C-216/21	Asociația "Forumul Judecătorilor din România"	07.09.2023	430
C-124/22 P	Apostolopoulou και Apostolopoulou- Chrysanthaki/Ευρωπαϊκή Ένωση	14.09.2023	432
C-445/22 P	Larko/Επιτροπή	12.10.2023	438
C-210/21 P	Ryanair/Επιτροπή	23.11.2023	441
C-57/22	Ředitelství silnic a dálnic	12.10.2023	443
C-422/22	Zakład Ubezpieczeń Społecznych Oddział w Toruniu	16.11.2023	445
C-461/21	Cartrans Preda	07.09.2023	447
C-226/22	Nexive Commerce κ.λπ.	07.09.2023	449
C-670/21	BA (Successions - Politique sociale de logement dans l' Union)	12.10.2023	450
C-496/22	Brink's Cash Solutions	05.10.2023	452
C-113/22	TGSS (Refus du complément de maternité)	14.09.2023	453
C-137/21	Κοινοβούλιο/Επιτροπή (Exemption de visa pour les ressortissants des États-Unis)	05.09.2023	454
C-143/22	ADDE κ.λπ.	21.09.2023	455
C-228/21, C-254/21, C-297/21, C-315/21 και C-328/21	Ministero dell'Interno (Brochure commune - Refoulement indirect)	30.11.2023	456
C-164/22	Juan	21.09.2023	457
C-761/22 (διάταξη)	Verband Wirtschaft im Wettbewerb	05.10.2023	460

C-391/22	Tüke Busz	16.11.2023	462
C-249/22	GIS	26.10.2023	464
C-307/22	FT (Copies du dossier médical)	26.10.2023	465
C-659/22	Ministerstvo zdravotnictví (Application mobile Covid-19)	05.10.2023	465
C-333/22	Ligue des droits humains (Vérification du traitement des données par l'autorité de contrôle)	28.11.2023	466
C-148/22	Commune d'Ans	16.11.2023	469
C-518/22	AP Assistenzprofis	07.12.2023	473
C-376/22	Google Ireland κ.λπ.	09.11.2023	477

2. ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

T-309/21	TC/Κοινοβούλιο	07.06.2023	329
T-34/21 και T-87/21	Ryanair/Επιτροπή (Lufthansa ; COVID-19)	10.05.2023	197
T-666/21	Società Navigazione Siciliana/Επιτροπή	25.01.2023	60
T-163/21	De Capitani/Συμβούλιο	25.01.2023	55
T-79/21	Ryanair και Airport Marketing Services/ Επιτροπή	14.06.2023	331
T-172/21	Valve/Επιτροπή	27.09.2023	434
T-136/19	Bulgarian Energy Holding κ.λπ./Επιτροπή	25.10.2023	437
T-131/16 RENV	Βέλγιο/Επιτροπή	20.09.2023	440
T-212/20 (διάταξη)	Gaz-System/ACER	06.09.2023	459

3. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

19165/20	I.S. κατά Ελλάδα	23.05.2023	370
21884/18	Halet κατά Λουξεμβούργου	14.02.2023	237
22854/20	Sanchez-Sanchez κατά Ηνωμένου Βασιλείου	03.11.2022	91
25426/20	I.M. κατά Ιταλία	10.11.2022	96
31012/19	Μπακογιάννη κατά Ελλάδα	20.12.2022	94
36345/16	L.B. κατά Ουγγαρία	09.03.2023	234
36705/16	Μάργαρη κατά Ελλάδα	20.06.2023	243, 371
44810/20	Noorzae κατά Δανία	05.09.2023	379
45581/15	Sanchez κατά Γαλλία	15.05.2023	374
5049/14 και 5122/14	Πιτσιλάδη και Βασιλέλλης κατά Ελλάδα	06.06.2023	369
57378/18	Γεωργίου κατά Ελλάδα	14.03.2023	102, 233
76888/17	Υ κατά Γαλλία	31.01.2023	97
21424/16 και 45728/17	Gauvin και Silliau κατά Γαλλία	07.09.2023	481
40209/20	Κοίλωνα και Babulko κατά Βουλγαρία	05.09.2023	483
55351/17	Luca κατά Μολδαβία	18.10.2023	485
37031/21	I.V. κατά Εσθονία	10.10.2023	486
47833/20	Λένης κατά Ελλάδα	31.08.2023	487
18269/18	Krachunova κατά Βουλγαρία	28.11.2023	489

4. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Συμβούλιο της Επικρατείας Ολομ., Απόφαση αριθμός 407/2023	11.03.2023	109
Συμβούλιο της Επικρατείας (Τμ. Δ'), Απόφαση αριθμός 1350/2023	02.08.2023	249
Συμβούλιο της Επικρατείας Ολομ., Απόφαση αριθμός 1534/2023	07.09.2023	383
Συμβούλιο της Επικρατείας (Τμ. Δ'), Απόφαση αριθμός 2221/2023	05.12.2023	497

III. ΛΗΜΜΑΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Ανθρώπινα δικαιώματα (ΕΕ)		- Ελευθερία έκφρασης	237, 374, 487
- Αναγνώριση πατρότητας	486	- Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας	383
- Αναιτιολόγητη άρνηση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος	101	- Ελευθερία συλλογικής διαπραγμάτευσης	9
- Απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης	228	- Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων σχετικά με ποινικές κατηγορίες	243
- Απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας	489	- Έρανος	369
- Απαγόρευση των βασανιστηρίων	91	- Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ)	1
- Απέλαση	379	- Ευρωπαϊκός Ψυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων	1, 167
- Αρχή της δημοσιότητας	405	- Θύματα εμπορίας ανθρώπων	489
- Γενική ρήτρα παρέκκλισης	393	- Καταδίκη για κατοχή ναρκωτικών	379
- Δημόσια τάξη	378, 393	- Κατάσταση έκτακτης ανάγκης	393
- Δημοσίευση στον Τύπο	371	- Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων	1
- Διακήρυξη για τις Θεμελιώδεις Αρχές και τα Δικαιώματα στην Εργασία	3	- Μάθημα θρησκευτικών	383
- Διαρροή φορολογικών στοιχείων	237	- Ομόφυλα ζευγάρια	483
- Δικαίωμα ακρόασης	329	- Ομοφυλόφιλοι	487
- Δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας	217, 466	- Παρέκκλιση από τα θεμελιώδη δικαιώματα	393
- Δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών	209	- Ρήτρα διασφάλισης	393
- Δικαίωμα ενημέρωσης του αιτούντος διεθνή προστασία	456	- Σύμβαση Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία	473
- Δικαίωμα επικοινωνίας	370, 485	- Σχόλια στο Facebook	374
- Δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων της Ένωσης	429	- Υιοθεσία	486
- Δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας	209	- Φωτογραφίες και προσωπικά δεδομένα κατηγορούμενου	371
- Δικαίωμα πρόσβασης στον φάκελο της υπόθεσης	331		
- Δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων στα δεδομένα του που υποβάλλονται σε επεξεργασία	221, 465	Ανταγωνισμός	
- Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής	96, 234, 243, 370, 379, 481, 483, 485	- Αεροπορικές μεταφορές	197
- Δικαίωμα στη ζωή	369	- Εναρμονισμένη πρακτική	434
- Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης	94, 233	- Εξαίρεση συλλογικών συμβάσεων από το πεδίο εφαρμογής των κανόνων ανταγωνισμού	17
- Δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης	1	- Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης	56, 59, 365, 437
- Δικαίωμα συλλογικής δράσης	1	- Καταχρηστική εκμετάλλευση	58
- Δικαίωμα συλλογικής οργάνωσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις	2	- Ουσιώδης επηρεασμός της ανταγωνιστικής θέσης	197
- Δικαίωμα χρηστής διοίκησης	329	- Περιορισμός των παράλληλων εισαγωγών	434
		- Ρήτρες αποκλειστικότητας	58
		- Στρέβλωση του ανταγωνισμού	440
		- Συγκρούσεις μεταξύ συλλογικών συμβάσεων και των κανόνων ανταγωνισμού που απαγορεύουν τα καρτέλ	17
		- Συμπράξεις	434

Ευρετήριο ΕΕΕυρΔ 2023

- Συμφωνία	434	- Κανονισμός 1348/2000	275
Άσυλο		- Κανονισμός 1896/2006	275
- Ανάκληση καθεστώτος πρόσφυγα	351, 355	- Κανονισμός 2015/2421	275
- Απέλαση	379	- Κανονισμός 2019/1111	275
- Απομάκρυνση	351	- Κανονισμός 2201/2003	275
- Οδηγία 2011/95/ΕΕ	351, 355	- Κανονισμός 44/2001	275
- Σοβαρή, χρόνια και δυνητικά μη αναστρέψιμη ασθένεια	209, 228	- Κανονισμός 606/2013	275
Δημοσιονομική πολιτική		- Κανονισμός 650/2012	275
- Δίκαιο βιώσιμης χρηματοδότησης	257	- Κανονισμός 655/2014	275
- Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας της ΕΕ	153	- Κανονισμός 805/2004	275
Διανοητική ιδιοκτησία		- Κανονισμός 861/2007	275
- Δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας	434	- Κανονισμός για τις μικροδιαφορές	275
Δίκαιο δημοσίων συμβάσεων		- Παραπομπή	361
- Ασυνήθιστη χαμηλή προσφορά	225	- Σύμβαση Βρυξελλών 1968	275
- Δημοσιονομικός Κανονισμός (ΕΕ/1046/2018)	225	- Σύμβασεις μεταξύ του Βασιλείου της Ελλάδος και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας περί της αμοιβαίας αναγνώρισης και εκτελέσεως δικαστικών αποφάσεων, συμβιβασμών και δημοσίων εγγράφων επί αστικών και εμπορικών υποθέσεων	282
- ΕΑΔΗΣΥ	497	Εθνικό δίκαιο	
- Ερμηνεία Ν. 4412/2016	391	- Αίτηση ακυρώσεως	391
- Ν. 4412/2016	226, 497	- Αρχή αναλογικότητας	379, 391
- Οδηγία 2014/24/ΕΕ	226	- Εθνική ραδιοτηλεοπτική νομοθεσία	249
- Οδηγία 89/665/ΕΟΚ	83, 497	- Ειδική κρατική μέριμνα για τους πολύτεκνους	109
- Προσβολή πράξεων ανάθεσης δημόσιας σύμβασης	83	- Λήψη νομοθετικών μέτρων για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος	109
Δικονομικό δίκαιο		- Μάθημα θρησκευτικών	383
- Αίτηση ακυρώσεως	391	- Σύστημα επιλογής εκπαιδευτικών	109
- Αλλοδαπές δικαστικές αποφάσεις	275	Εκπαίδευση	
- Αστικό δικονομικό δίκαιο	275	- Τηλεκπαίδευση	51, 219
- Αυτοδίκαιη ισχύς/αναγνώριση	275	Ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων	
- Διεθνής δικαιοδοσία σε διαφορές γονικής μέριμνας	361	- Ηλεκτρονικό εμπόριο	182
- Δικαίωμα άμυνας κατά αναγκαστικής εκτέλεσης	275	- Τελωνειακή ένωση	182
- Δικαίωμα για αναγκαστική εκτέλεση	275	- Τελωνειακοί έλεγχοι	182
- Εναρμόνιση και ενοποίηση του Δικαίου της ΕΕ	275	Ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων	
- Ενοποίηση του δικονομικού δικαίου	275	- Επιχειρήσεις «στρατηγικής σημασίας»	341
- Κανονισμός 1206/2001	275		
- Κανονισμός 1215/2012	275		
- Κανονισμός 1346/2000	275		

- Κανονισμός (ΕΕ) 2019/452	341	- Τυχρά παίγνια	204
- Κινήσεις κεφαλαίων μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών	450	- Υπηρεσία πλατφόρμας διαμοιρασμού βίντεο	477
- Μηχανισμός ελέγχου ξένων επενδύσεων	341	- Υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων	477
- Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες	202	- Υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας	477
- Ξένος επενδυτής	341	Ελευθερία εγκατάστασης	
- Οδηγία (ΕΕ) 2015/849	202	- Απαγόρευση των διακρίσεων	449
- Υπολογισμός της βάσεως επιβολής του φόρου	344	- Επιχειρήσεις «στρατηγικής σημασίας»	341
- Φορολογία	450	- Ευρωπαϊκό διασυνοριακό σωματείο	316
- Φόρος επιτηδεύματος	344	- Κανονισμός (ΕΕ) 2019/452	341
- Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες	202	- Μη κερδοσκοπικά σωματεία	316
Ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων		- Μηχανισμός ελέγχου ξένων επενδύσεων	341
- COVID-19	337	- Ξένος επενδυτής	341
- Αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων	200	- Οδηγία 97/67/ΕΚ	449
- Δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών	443	- Ταχυδρομικές υπηρεσίες στην ΕΕ	449
- Εμπόδιο	335	- Υπηρεσία μισθωμένων οχημάτων με οδηγό (ΜΟΟ)	343
- Επαγγελματικά προσόντα που έχουν αποκτηθεί σε τρίτη χώρα	200	- Χορήγηση άδειας για την παροχή υπηρεσιών αστικών και υπεραστικών μεταφορών	343
- Εργαζόμενοι	64, 337, 443	Ενέργεια	
- Κοινωνική ασφάλιση	337, 445	- Αιολική ενέργεια	421
- Οικογενειακή επανένωση	61, 211	- Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας	39, 421
- Παράνομη απόλυση	443	- Δίκαιο της ενέργειας	391
- Παροχές ασθενοίας	337	- Εμπορικό πετρέλαιο εσωτερικής καύσης το οποίο χρησιμοποιείται ως προωθητικό	462
- Ρήτρα standstill	62	- Ηλεκτρική ενέργεια	215, 216
- Συμφωνία Σύνδεσης ΕΟΚ-Τουρκίας	62	- Κανονισμός 2017/1369/ΕΕ	460
- Συνεκτίμηση προγενέστερης επαγγελματικής πείρας	335	- Κανονισμός 2017/459/ΕΕ	459
- Σύνταξη επιζώντος	64	- Μεταφορά αερίου	459
- Χρόνος εργασίας	443	- Οδηγία 2003/96/ΕΚ	462
Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών		- Οργανισμός της ΕΕ για τη Συνεργασία των Ρυθμιστικών Αρχών Ενέργειας (ACER)	459
- Άδειες παραχώρησης παραθαλάσσιων κοινόχρηστων εκτάσεων	205	- Πετρέλαιο εσωτερικής καύσης	462
- Απαγόρευση των διακρίσεων	441	- Πλαίσιο για την ενεργειακή σήμανση	460
- Κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ)	447	- Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας	462
- Οδηγία 2000/31/ΕΚ	447	Επενδύσεις	
- Οδηγία 2006/112/ΕΚ	447	- Άμεσες ξένες επενδύσεις	407
- Οδικές μεταφορές	447	- Δημόσια τάξη	407
- Πάροχοι πλατφορμών επικοινωνίας	447		

- Εθνικοί μηχανισμοί ελέγχου	407	Ένωσης με σκοπό την εκτέλεση στερητικής της ελευθερίας ποινής	66
- Κανονισμός 2019/452	407		
Ερμηνεία ενωσιακού δικαίου		Ισότητα – Ίση μεταχείριση	
- Αυτόνομη ενωσιακή δημιουργία εννοιών	25	- Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας	473
- Αυτόνομη ερμηνεία ενωσιακού δικαίου	25	- Απαγόρευση δυσμενών διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων	469
- Ενιαία ερμηνεία ενωσιακού δικαίου	29	- Απαίτηση ουδετερότητας	469
		- Θετικές δράσεις	289
Θεσμικό δίκαιο		- Ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης	453
- Ανάκτηση χρεωστώντας καταβληθέντων ποσών	329	- Ίση μεταχείριση εργαζομένων	2, 22, 335
- Αναστολή της κύριας δίκης από εθνικό δικαστήριο λόγω υποβολής προδικαστικού ερωτήματος	195	- Ίση μεταχείριση στην εργασία	289, 469, 473
- Ανεξαρτησία της δικαιοσύνης	193, 325, 327, 430	- Ισότητα φύλων	289
- Άρση ποινικής ασυλίας και αναστολή της άσκησης καθηκόντων δικαστή	327	- Κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των ατόμων με αναπηρία	473
- Αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης	503	- Οδηγία 2000/78/EK	469, 473
- Αρχή της ασφάλειας δικαίου	193	- Οδηγία 79/7/EOK	453
- Βάρος απόδειξης	329	- Σύμβαση Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία	473
- Διατάξεις που αφορούν τα έξοδα και τις αποζημιώσεις των βουλευτών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου	329	- Συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής	289
- Εξωσυμβατική ευθύνη της Ένωσης	431	- Φιλοσοφικά ή θρησκευτικά σύμβολα στον χώρο εργασίας	469
- Καθεστώς προαγωγής των δικαστών	430		
- Κανονισμός 1049/2001	55, 429	Κοινωνική πολιτική	
- Κανονισμός 1290/2013	429	- Αδικοιολόγητη ή καταχρηστική απόλυση	165
- Κράτος δικαίου	193, 325, 327, 430	- Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης	2, 165, 258
- Μεταβολή της σύνθεσης του δικαστικού σχηματισμού	327	- Ανικανότητα προς εργασία	207
- Νομιμότητα δικαστηρίου	327	- Ανταπεργία	2
- Νομιμότητα και κύρος του διορισμού των δικαστών ή των δικαιοδοτικών εξουσιών	327	- Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας	473
- Οδηγία 2008/50/EK	193	- Απαγόρευση δυσμενών διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων	469
- Παράβαση στον τομέα της ατμοσφαιρικής ρύπανσης	193	- Απαγόρευση των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού	70
- Πειθαρχικό παράπτωμα δικαστή	325	- Απεργία	2
- Πρόσβαση στα έγγραφα	55, 429	- Αυθόρμητες συλλογικές συμφωνίες	14
- Προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα	329	- Αυτοαπασχολούμενοι	10
- Υπεροχή του δικαίου της ΕΕ	327, 348	- Βάσιμος λόγος απόλυσης	165
Ιθαγένεια της Ένωσης			
- Brexit	340		
- Αίτηση τρίτου κράτους για την έκδοση πολίτη της			

- Γενική προστασία των προσωρινώς απασχολούμενων	69	- Οδηγία 98/59/ΕΚ	451
- Διακήρυξη για τις Θεμελιώδεις Αρχές και τα Δικαιώματα στην Εργασία	3	- Ομαδικές απολύσεις	451
- Διακήρυξη της Φιλαδέλφειας του 1944	2	- Παράνομη απόλυση	443
- Διεθνής Οργάνωση Εργασίας	2, 3, 10, 7, 8, 13, 19	- Προστασία από την απόλυση	165
- Διεθνής Σύμβαση Εργασίας 158 του 1982 «Για τη λύση της σχέσης εργασίας με πρωτοβουλία του εργοδότη»	70	- Συλλογική αυτονομία	2
- Διεθνής Σύμβαση Εργασίας 166 του 1982 «Για την καταγγελία της σύμβασης εργασίας»	166	- Συλλογική σύμβαση εργασίας	2
- Διεθνής Σύμβαση Εργασίας	98, 7, 13	- Σύμβαση Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία	473
- Δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών	207, 443	- Συνδικαλιστική ελευθερία	2, 3, 7, 8
- Δικαίωμα προσαύξησης σύνταξης	453	- Συνθήκες εργασίας	1, 2, 17, 18, 20
- Δικαίωμα συλλογικής διαπραγμάτευσης	1	- Σύνταξη επιζώντος	64
- Δικαίωμα συλλογικής δράσης	2	- Τοποθέτηση σε έμμεσο εργοδότη για προσωρινή εργασία	345
- Δικαίωμα συλλογικής οργάνωσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις	2, 4	- Φιλοσοφικά ή θρησκευτικά σύμβολα στον χώρο εργασίας	469
- Ειδική κρατική μέριμνα για τους πολύτεκνους	109		
- Εκούσιος χαρακτήρας της συλλογικής διαπραγμάτευσης	6, 7	Κρατικές ενισχύσεις	
- Ελευθερία συλλογικής διαπραγμάτευσης	9	- Αεροπορικές μεταφορές	197, 331, 441
- Επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις	9	- Ανακεφαλαιοποίηση αεροπορικής εταιρείας	197
- Εργασία μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης	345	- Ανάκτηση καταβληθείσας ενισχύσεως	440
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ)	2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13	- Απαγόρευση διακρίσεων	441
- Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων	5, 167	- Απόφαση κηρύσσουσα την ενίσχυση μη συμβατή προς την εσωτερική αγορά και διατάσσουσα την ανάκτησή της	331
- Ίση μεταχείριση ανδρών γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης	453	- Γενικός Κανονισμός Απαλλαγής κατά Κατηγορία	40
- Καθεστώς μερικής απασχόλησης ενόψει συνταξιοδότησης	206	- Δημόσια νοσοκομεία	196
- Κλαδικές συλλογικές συμβάσεις	9	- Διαρθρωτικά ταμεία	333
- Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων	5	- Δικαίωμα πρόσβασης στον φάκελο της υπόθεσης	331
- Κοινωνική ασφάλιση	337, 445	- Εισφορά κεφαλαίου	438
- Μέτρα αποκέντρωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων	9	- Ενίσχυση ήσσονος σημασίας	61, 86, 420
- Οδηγία 2000/78/ΕΚ	70, 469	- Ενίσχυση χορηγηθείσα υπέρ αεροπορικής εταιρείας στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19	197, 441
- Οδηγία 2001/23/ΕΚ	5	- Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ)	333
- Οδηγία 2008/104/ΕΚ	69, 345	- Κανονισμός (ΕΕ) 1407/2013	61, 86, 88
- Οδηγία 96/71/ΕΚ	5	- Κανονισμός (ΕΚ) 1260/1999	333
		- Κατευθυντήριες Γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας (2014-2020)	59
		- Κοινωφελείς επιχειρήσεις	391

Ευρετήρια ΕΕΕυρΔ 2023

- Κρατικές εγγυήσεις	438	- Ρύπανση από τα πλοία	184
- Κρατικές ενισχύσεις προς τράπεζες στο πλαίσιο χρηματοπιστωτικής κρίσης	391	Νομική πληροφορική	
- Κρατικές ενισχύσεις φορολογικού χαρακτήρα	117	- Data Act (Κανονισμός της ΕΕ για τα δεδομένα)	425
- Κριτήριο πραγματικής ανάγκης	331	- e-Apostille	319
- Μέτρα στήριξης	438	- EUIPO	321
- Μηχανισμός ανάκαμψης και ανθεκτικότητας	180	- Gold farming	45
- Παροχές ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης	196	- Loot boxes	45
- Πράσινη μετάβαση της ΕΕ	40, 180	- mAigov	427
- Σημαντική τροποποίηση συγχρηματοδοτούμενης επενδυτικής πράξης	333	- Ψηφιακός βοηθός	427
- Στήριξη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας	59	- Phishing	50
- Στρέβλωση του ανταγωνισμού	44	- Predator	319
- Συγχρηματοδότηση	333	- TikTok	320
- Τομέας αλιείας	420	- X (Twitter)	423
- Υπηρεσίες εμπορικής μίσθωσης	331	- Αλληλεγγύη και ένταξη	46
- Υποχρέωση κοινοποίησης	59, 61	- Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων	322
- Ψηφιακή μετάβαση της ΕΕ	40	- Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ)	319
Μέσα ενημέρωσης		- Ασφάλεια, προστασία και ενδυνάμωση	48
- Διαδικτυακή τηλεόραση	249	- Βιωσιμότητα	49
- Εθνική Ραδιοτηλεοπτική Νομοθεσία	249	- Δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο	50
- Οδηγία 2010/13/ΕΚ	249	- Διαδικτυακά βιντεοπαιχνίδια	45
- Πάροχοι τηλεοπτικών εκπομπών αποκλειστικά μέσω διαδικτύου	249	- Διαδικτυακή πειρατεία	321
Μεταναστευτική πολιτική		- Εθνική Αρχή Κυβερνοασφάλειας	50
- Μεταναστευτική πολιτική	211, 350	- Ελευθερία επιλογής	47
- Οικογενειακή επανένωση	211	- Ερευνητικό έργο της ΕΕ «Kids Online»	45
- Σοβαρή, χρόνια και δυνητικά μη αναστρέψιμη ασθένεια	209, 228	- Ευθύνη της Ευρωπόλ και κράτους μέλους για ζημία λόγω εσφαλμένης επεξεργασίας δεδομένων	189
Ναυτιλία		- Ευρωπαϊκή διακήρυξη σχετικά με τα ψηφιακά δικαιώματα και τις ψηφιακές αρχές για την ψηφιακή δεκαετία	46
- Ασφάλεια στη θάλασσα	184	- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προστασίας Δεδομένων (ΕΣΠΔ)	320
- Επικαιροποιημένη στρατηγική της ΕΕ για τη ναυτιλιακή ασφάλεια (EUMSS)	41	- Νέο ενιαίο σύστημα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας	187
- Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ασφάλεια στη Θάλασσα (EMSA)	184	- Νέοι κανόνες για τις αγορές κρυπτοστοιχείων (MICA)	187
- Ναυτιλιακή ασφάλεια	41	- Παράνομο περιεχόμενο στο διαδίκτυο	423
		- Πλατφόρμες βραχυχρόνιας μίσθωσης	322
		- Συμμετοχή στον ψηφιακό δημόσιο χώρο	47

- Συμφωνία Συμβουλίου της ΕΕ και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για την ευρωπαϊκή ψηφιακή ταυτότητα (eID)	190	Προσωπικά δεδομένα	
- Σύστημα Πανευρωπαϊκών Πληροφοριών για Παιχνίδια (PEGI)	45	- Log data	353
- Τηλεκπαίδευση	51	- Απόρρητο των ιατρικών δεδομένων	481
- Ψηφιακές υπηρεσίες της Ελληνικής Αστυνομίας	423	- Δημοσίευση προσωπικών δεδομένων σύμφωνα με τον Νόμο περί Φορολογικής Διοίκησης	234
- Ψηφιακός μετασχηματισμός	46	- Δημοσίευση στον Τύπο	371
- Ψηφιοποίηση της διασυνοριακής δικαστικής συνεργασίας	187	- Διαγραφή	78
Οικογενειακό δίκαιο		- Διασυνοριακές υποθέσεις	313
- Αναγνώριση πατρότητας	486	- Διδασκαλία μέσω τηλεδιάσκεψης λόγω της πανδημίας COVID-19	219
- Βέλτιστο συμφέρον παιδιών	361, 485	- Δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση παράβασης του ΓΚΠΔ	223
- Γονική μέριμνα	361	- Δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας	217
- Δικαίωμα επικοινωνίας	370, 485	- Δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων στα δεδομένα του που υποβάλλονται σε επεξεργασία	221
- Ενδοοικογενειακή βία	485	- Δικαίωμα στη λήθη	77
- Επιμέλεια	485	- Ελάχιστη υποχρέωση ενημερώσεως του υποκειμένου των δεδομένων	466
- Κανονισμός (ΕΕ) 2201/2003	361	- Ελαχιστοποίηση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα	217, 383
- Παράνομη μετακίνηση παιδιού	361	- Έννοια του αντιγράφου	465
- Σύμβαση Χάγης του 1980	361	- Έννοια του όρου «νομικά δεσμευτική απόφαση»	466
- Υιοθεσία	486	- Επεξεργασία προσωπικών δεδομένων	243, 365
Οικονομική πολιτική		- Ηλεκτρονικά μέσα κοινωνικής δικτύωσης	354, 365
- Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας της ΕΕ	153	- Ιατρικός φάκελος	465
Περιβάλλον		- Ιδιωτική ζωή	243
- Βιώσιμη χρήση των φυτών και του εδάφους ως βασικών φυσικών πόρων	314	- Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679	78, 221, 325, 353, 354, 365, 465
- Δάση	419	- Κανονισμός 2021/953/ΕΕ	465
- Έργα αστικής ανάπτυξης	214	- Οδηγία 2016/680/ΕΕ	73, 466
- Μικροπλαστικά – πλαστικά συσσωματώματα	418	- Οδηγία 95/46/ΕΚ	78
- Ποιότητα ατμοσφαιρικού αέρα	213	- Παροχή αντιγράφου των δεδομένων	221, 465
- Ρύπανση	418	- Προσκόμιση εγγράφου το οποίο περιέχει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο αστικής δίκης	217
- Χωροκατακτητικά ξένα είδη	39	- Προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα	73, 353, 325, 354, 365, 465, 466
Πολιτική προστασία		- Συγκατάθεση	354, 365
- preparEU	43	- Υποχρέωση ανωνυμίας	481
- Καταστροφές	42	- Φορέας εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης	78
- Φυσικοί κίνδυνοι	42		

- Φωτογραφίες και προσωπικά δεδομένα κατηγορούμενου	371	οργανισμού	464
- Ψηφιακά πιστοποιητικά COVID της ΕΕ	465	- Επιστροφή ειδικού φόρου κατανάλωσης	465
Σχέσεις δικαίου της Ένωσης και εθνικού δικαίου		- Ευνοϊκότερη φορολογική μεταχείριση των ακινήτων που βρίσκονται σε κράτος μέλος ή σε κράτος συμβαλλόμενο στην Συμφωνία για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο (ΕΟΧ)	450
- Παρέκκλιση από τα θεμελιώδη δικαιώματα	393	- Ηλεκτρική ενέργεια	216, 351
- Υπεροχή του δικαίου της Ένωσης	327, 348, 503	- Κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ)	447, 464
Τεχνολογία		- Κώδικας φορολογικού εισοδήματος	119
- Digitalisation at Work	389	- Οδηγία 2003/96/ΕΚ	351, 462
- People analytics	124	- Οδηγία 2006/112/ΕΚ	352, 464
- Web 4.0	315	- Παρακράτηση στην πηγή από τον κάτοικο ημεδαπής	447
- Αλγοριθμική διοίκηση	123	- Περιβαλλοντική πολιτική	351
- Αλγόριθμος	119	- Φοροαπαλλαγή	60, 440, 447
- Αυτοματοποιημένη παρακολούθηση των εργαζομένων και του χώρου εργασίας	125, 131, 144	- Φορολόγηση της αντιπαροχής που καταβάλλεται ως φόρος εισοδήματος κατοίκων αλλοδαπής	447
- Βιοτεχνολογίες	418	- Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας	462
- Εικονικοί κόσμοι	315	- Φόρος κληρονομιάς	450
- Κβαντικές τεχνολογίες	418	Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης	
- Προηγμένοι ημιαγωγοί	418	- Ανάκληση καθεστώτος πρόσφυγα	351, 355
- Τεχνητή νοημοσύνη	418	- Απαγόρευση εισόδου	455
- Τεχνολογική μετάβαση	315	- Απάτη στον τομέα του ΦΠΑ	348
Υγεία		- Απομάκρυνση	351, 355
- COVID-19	337	- Αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων υπερασπίσεως	209
- Μικροβιακή αντοχή	182	- Απόφαση – πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ	457
- Φαρμακευτικά προϊόντα	182	- Αρχή ne bis in idem	457
Φορολογία		- Αρχή της μη επαναπροώθησης	456
- Tax rulings	117, 391, 440, 505	- Δημόσια υγεία	350
- Ανάκτηση του ΦΠΑ από κάτοικο αλλοδαπής	447	- Διαβίβαση ποινικών δικογραφιών μεταξύ των κρατών μελών	181
- Αντικείμενα καλλιτεχνικής αξίας	352	- Διασυνοριακό έγκλημα	181
- Αποτελεσματικότητα των φορολογικών ελέγχων	450	- Δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών	209
- Δημοσίευση προσωπικών δεδομένων σύμφωνα με τον Νόμο περί Φορολογικής Διοίκησης	234	- Δικαίωμα ενημέρωσης του αιτούντος διεθνή προστασία	456
- Διαρροή φορολογικών στοιχείων	237	- Δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας	209
- Διαφοροποιημένοι φορολογικοί συντελεστές αναλόγως της εμπορικής ή ιδιωτικής χρήσης του πετρελαίου εσωτερικής καύσης	462		
- Δραστηριότητες δημόσιου ραδιοηλεκτροπτικού			

- Δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια	209	- Σοβαρή, χρόνια και δυνητικά μη αναστρέψιμη ασθένεια	209, 228
- Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις	76, 211	- Συλλογή βιομετρικών και γενετικών δεδομένων	73
- Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις	71, 209, 346, 457	- Συστημικές ελλείψεις στη διαδικασία ασύλου και στις συνθήκες υποδοχής των αιτούντων διεθνή προστασία	456
- Έλεγχοι στα σύνορα	455	- Υπήκοοι των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής	454
- Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης	71, 209, 228, 346, 457	- Υποχρέωση θεώρησης για τη διέλευση των εξωτερικών συνόρων των κρατών μελών	454
- Ευρωπαϊκός εκτελεστός τίτλος για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις	76		
- Κανονισμός (ΕΚ) 805/2004	76	Brexit	
- Κανονισμός 2016/399/ΕΕ	455	- Ανταλλαγή εμπιστευτικών πληροφοριών	179
- Κανονισμός 2018/1806/ΕΕ	454	- Αποχώρηση	179, 340, 417
- Κανονισμός 603/2013/ΕΕ	456	- Ηλεκτρικά οχήματα	417
- Κανονισμός 604/2013/ΕΕ	456	- Ιθαγένεια	340
- Μεταναστευτική πολιτική	211, 350	- Κανόνες καταγωγής	417
- Οδηγία 2006/112/ΕΚ	348	- Μεταφορά εμπορευμάτων	179
- Οδηγία 2008/115/ΕΕ	351, 355, 455	- Προγράμματα έρευνας και καινοτομίας	417
- Οδηγία 2011/95/ΕΕ	351, 355	- Πρωτόκολλο για τη Βόρεια Ιρλανδία	179
- Οδηγία 2013/32/ΕΕ	350	- Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων	179
- Οικογενειακή επανένωση	211	- Συμφωνία εμπορίου και συνεργασίας	179, 417
- Παράνομη διαμονή	456	- Σχέση ΕΕ – Ηνωμένου Βασιλείου	179, 417
- Προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης	348	- Υγειονομικά και φυτοϋγειονομικά μέτρα	179
- Προσωπική συνέντευξη	456		

IV. ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2023

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ LLM, ΜΔΕ, Δικηγόρος [117]	ΜΟΥΑΜΕΛΕΤΖΗ ΕΥΤΥΧΙΑ Διευθύντρια Ερευνών ΚΔΕΟΔ, Προϊσταμένη Μονάδας Κρατικών Ενισχύσεων (ΜοΚΕ), ΚΔΕΟΔ [258, 505, 506]
ΓΑΪΤΑΝΙΔΟΥ ΑΘΗΝΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ [69, 213, 215, 351, 464]	ΜΠΑΧΣΕΒΑΝΟΓΛΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ ΙΩΑΝΝΑ Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ [255]
ΓΕΩΡΓΑΛΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ [109, 226, 497]	ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΛΥΔΙΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ [474]
ΓΚΟΥΠΙΔΕΝΗ ΛΑΜΠΡΙΝΗ Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ [119]	ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ [102]
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ [1]	ΠΙΚΟΥΛΗ ΑΝΤΙΓΟΝΗ LLM, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ [325, 366, 447, 449, 450, 477]
ΔΟΥΚΑ ΣΠ. ΒΙΚΤΩΡΙΑ Ομ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ [123]	ΡΕΜΕΛΗΣ Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΔΠΘ [393]
ΖΗΣΗ ANNA, ΜΔΕ Δικηγόρος [356]	ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ ΜΑΡΙΑ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ [55, 56, 66, 68, 193, 196, 202, 204, 289, 331, 407, 434]
ΖΗΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ Δ.Ν., Δικηγόρος [459]	ΣΚΙΑΔΑΣ Β. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Καθηγητής Δημοσιονομικής Διακυβέρνησης και Δικαίου Ευρωπαϊκής Ένωσης, Έδρα Jean Monnet, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας [153]
ΘΕΟΔΟΣΗΣ Ν. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Επίκ. Καθηγητής Εργατικού Δικαίου Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων [165]	ΣΚΟΥΡΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, τ. Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015), Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΔΕΟΔ [503]
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ LLM, Δικηγόρος [45, 187, 319, 423]	ΣΤΑΘΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ Δικηγόρος-Οικονομολόγος [250, 337]
ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ [83, 251]	ΣΩΜΗ ΣΟΦΙΑ Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ [261, 507]
ΚΑΤΣΙΜΙΧΑ ΚΛΕΙΩ ΜΔΕ, Δικηγόρος [379]	ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ-ΜΑΡΙΑ Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ [179, 229, 259, 345, 389, 451]
ΚΛΑΜΑΡΗΣ ΚΑΝ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Δικηγόρος, Επίτιμος Διδάκτωρ Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Freiburg i.Br. (Γερμανία), Μέλος του Δ.Σ. της Επιστημονικής Ενώσεως για το Διεθνές Δικονομικό Δίκαιο («Wissenschaftliche Vereinigung für internationales Verfahrensrecht»), Μέλος του Συμβουλίου της Διεθνούς Ενώσεως Δικονομικού Δικαίου («Association Internationale de Droit Processuel») [25, 275]	ΤΣΕΒΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ Δ.Ν., Ειδικός Συνεργάτης Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος [243, 489]
ΚΩΝΣΤΑ ANNA-ΜΑΡΙΑ Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ [289]	ΤΣΙΤΣΙΠΑ ΕΛΛΗ ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ [71, 77, 209, 217, 346, 353, 454, 464]
ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΤΠ «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου, Δόκιμη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου [61, 200, 206, 335, 391, 443]	ΧΑΛΚΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΔΕ, Δικηγόρος [87]
ΛΟΡΑΜ Κ. ΕΡΡΙΚΑ LLM, Δικηγόρος [91, 233, 369, 481]	ΧΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ [115, 387, 501]
ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ [340, 341, 344, 361, 383, 417, 429, 469]	

